

<https://doi.org/10.15388/vu.thesis.595>

<https://orcid.org/0000-0001-8810-053X>

VILNIAUS UNIVERSITETAS
LIETUVIŲ LITERATŪROS IR TAUTOSAKOS INSTITUTAS
LIETUVOS MUZIKOS IR TEATRO AKADEMIJA

Greta Paskočiumaitė

Lietuvos partizaninio karo pasakojimas: trijų kartų tyrimas

DAKTARO DISERTACIJA

Humanitariniai mokslai,
Etnologija (H 006)

VILNIUS 2024

Disertacija rengta 2019–2023 metais Lietuvių literatūros ir tautosakos institute.

Mokslinius tyrimus rėmė Lietuvos mokslo taryba.

Mokslinis vadovas – prof. dr. Vykintas Vaitkevičius (Klaipėdos universitetas, humanitariniai mokslai, etnologija, H 006)

Gynimo taryba:

Pirmininkė – dr. Lina Būgienė (Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, humanitariniai mokslai, etnologija, H 006)

Nariai:

dr. Darius Juodis (Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademija, humanitariniai mokslai, istorija ir archeologija, H 005),

dr. Sigita Kraniauskienė (Klaipėdos universitetas, socialiniai mokslai, sociologija, S 005),

prof. dr. Ainė Ramonaitė (Vilniaus universitetas, socialiniai mokslai, politikos mokslai, S 002),

dr. Giedrė Šmitienė (Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, humanitariniai mokslai, etnologija, H 006).

Disertacija ginama viešame Gynimo tarybos posėdyje 2024 m. gegužės mėn. 17 d. 14 val. Lietuvių literatūros instituto I a. salėje.

Adresas: Antakalnio g. 6, I a. salė, Vilnius, Lietuva, tel. +370 526 21943; el. paštas direk@liti.lt

Disertaciją galima peržiūrėti Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto, Lietuvos muzikos ir teatro akademijos, Vilniaus universiteto bibliotekose ir VU interneto svetainėje adresu:

<https://www.vu.lt/naujienos/ivykiu-kalendorius>

<https://doi.org/10.15388/vu.thesis.595>

<https://orcid.org/0000-0001-8810-053X>

VILNIUS UNIVERSITY

INSTITUTE OF LITHUANIAN LITERATURE AND FOLKLORE

LITHUANIAN ACADEMY OF MUSIC AND THEATRE

Greta Paskočiumaitė

Lithuanian Partisan War Narrative: a Study of Three Generations

DOCTORAL DISSERTATION

Humanities,
Ethnology (H 006)

VILNIUS 2024

The dissertation was prepared between 2019 and 2023 at the Institute of Lithuanian Literature and Folklore. The research was supported by the Research Council of Lithuania.

Academic supervisor – Prof. Dr. Vykintas Vaitkevičius (Klaipėda University, Humanities, Ethnology, H 006)

This doctoral dissertation will be defended in a public meeting of the Dissertation Defence Panel:

Chairman – Dr. Lina Būgienė (Institute of Lithuanian Literature and Folklore, Humanities, Ethnology, H 006)

Members:

Dr. Darius Juodis (General Jonas Žemaitis Military Academy of Lithuania, Humanities, History and Archaeology, H 005),

Dr. Sigita Kraniauskienė (Klaipėda University, Social Science, Sociology, S 005),

Prof. Dr. Ainė Ramonaitė (Vilnius University, Social Science, Political Science, S 002),

Dr. Giedrė Šmitienė (Institute of Lithuanian Literature and Folklore, Humanities, Ethnology, H 006).

The dissertation shall be defended at a public meeting of the Dissertation Defence Panel at 14:00 on 17 May 2024 in the first floor hall of the Institute of Lithuanian Literature and Folklore.

Address: Antakalnio g. 6, I a. salė, Vilnius, Lithuania, tel. +370 526 21943; e-mail direk@llti.lt

The text of this dissertation can be accessed at the libraries of the Institute of Lithuanian Literature and Folklore, Lithuanian Academy of Music and Theatre, Vilnius University, as well as on the website of Vilnius University: www.vu.lt/lt/naujienos/ivykiu-kalendorius

TURINYS

IVADAS.....	7
1. PIRMOSIOS KARTOS PARTIZANINIO KARO PASAKOJIMAS 1944–1953 m.....	24
1.1. Pasakojimo kūrimo(si) aplinkybės.....	24
1.2. Laisvės kovų pasakojimas partizanų spaudoje.....	28
1.3. Pasakojimo motyvai ir šeiminiai santykiai asmeniniuose partizanų užrašuose.....	32
1.4. Metai apie partizanus režimo propagandoje	38
2. PIRMOSIOS KARTOS PASAKOJIMAS KARUI PASIBAIGUS	40
2.1. Sovietinės okupacijos metai 1954–1988 m.	40
2.1.1. Okupacinių struktūrų kova su partizaninio karo atmintimi.	40
2.1.2. Rezistentų dalyvavimas propagandinėje veikloje	44
2.1.3. Laisvės kovotojų padėtis okupacijos metais	45
2.1.4. Tylos fenomenas šeimose	46
2.2. Šalies politinės sistemos pokyčių metai (nuo 1988 m.).....	48
2.2.1. Partizaninio karo dalyvių bendruomenės telkimas	49
2.2.2. Prisiminimų turinys ir sklaida	51
2.2.3. <i>Kitos pusės</i> pasakojimų dėmenys.....	56
2.2.4. Atminties įsitvirtinimas ir vaizdiniai viešajame diskurse ...	58
2.2.5. Laisvės kovų įamžinimas ir įpaveldinimas	59
2.2.6. Pasakojimų perdava šeimoje.....	61
3. PARTIZANINIO KARO ATMINTIS ANTROSIOS KARTOS PASAKOJIMUOSE	64
3.1. Vaikystės patirtis ir pirmosios žinios apie partizanus.....	65
3.2. Artimųjų pasakojimų ir asmeninės patirties refleksijos.....	77
3.3. Pasipriešinimo ir prisitaikymo būsenos	84
3.4. Požiūris į partizaninį karą ir jo dalyvius	95
3.5. Atminimo ir įamžinimo praktikos	102

4. PARTIZANINIO KARO ATMINTIS TREČIOSIOS KARTOS PASAKOJIMUOSE	114
4.1. Partizaninių pasakojimų perėmimas	114
4.2. Represinės patirties liudijimas ir vyresniųjų kartų išgyvenimų refleksijos.....	125
4.3. Viešojo diskurso įtaka pasakojimų gyvavimui šeimose	134
4.4. Vertybinės nuostatos ir laisvės kovotojų vertinimas	141
4.5. <i>Laisvės genas</i> ir jo raiška trečiojoje kartoje.....	147
4.6. Pasakojimų tęstinumo perspektyvos.....	152
IŠVADOS.....	166
ŠALTINIŲ IR LITERATŪROS SĄRAŠAS	171
PRIEDAI	184
SANTRAUKA / SUMMARY.....	186
PADĖKA.....	204
PUBLIKACIJŲ SĄRAŠAS	206

IVADAS

Partizaninis karas, 1944 m. prasidėjęs kaip atsakas į Sovietų Sąjungos įvykdytą reokupaciją, išlieka aktualus skirtingoms kartoms. Nuo ginkluotos kovos pabaigos prabėgus dešimtmečiams tebeieškoma būdų pažinti kovotojus ir jų kasdienybę. Archeologai, istorikai, teisininkai ir kitų sričių specialistai pastaraisiais metais imasi fundamentaliai permąstyti partizaninio karo pobūdį ir reikšmę (žr. Vaitkevičius 2020: 15–21). Noras išsiaiškinti ir suprasti tai, kas įvyko, būdingas visų karų dalyviams. Būdinga, jog atviresnės diskusijos apie praėjusį karą valstybėje prasideda tik užaugus naujai kartai arba prasidėjus kitiems kariniams veiksams (Jackson 2013: 66). Okupuotoje Lietuvoje vykęs pasipriešinimas šiuo atžvilgiu nėra įprastas. Nuslūgus rezistencijai, šalyje ir toliau išliko okupacinės valdžios struktūros (įskaitant represinę sistemą), kurios slopino su ginkluotu pasipriešinimu ir represijomis susijusius prisiminimus, trikdė jų sklaidą visuomenėje (Šutinienė 2008: 131). Svarbu pastebėti, kad sovietinė propaganda įtvirtino okupacijos faktą ne tik teritoriniu ar politiniu požiūriu, bet ir mentaliai (Gailius 2008: 93).

Iki pat 1988 m., kai pamažu ėmė keistis politinės aplinkybės, daugelį išgyvenusiujų partizaninio karo dalyvių ir jų artimųjų slėgė baimė, nepasitikėjimas, tylą – tą rodo ir pirmieji viešumą pasiekę prisiminimai (Tūtlytė 2018: 20). Kaip vaizdžiai suformulavo JAV psichologinių traumų tyrėjai Jacobas D. Lindy ir Robertas J. Liftonas, okupuotoje Lietuvoje net sielvartas ir gedulas buvo areštuoti, o tai turėjo pasekmių kelioms kartoms (Gailienė 2008: 96). Devintajame dešimtmetyje prasidėję pokyčiai šią nusistovėjusią būseną ėmė keisti iš esmės. Okupacijų žalos mastas atsidūrė politinėje darbotvarkėje ir tapo visuomenės susidomėjimo objektu. Taip atsirado tūkstančiai atminimo ženklų partizanų žūties vietose, intensyviai ieškoti ir laidoti žuvusiųjų palaikai, sparčiai leistos autobiografinės ir biografinės knygos, atsiminimai, liudijimai, viešinta to meto kasdienybė ir kūryba. Žinoma, kad partizaninis karas, kaip ir kiti pasaulio tvarką kardinaliai keičiantys įvykiai, tapo neatsiejamas nuo liudininkų pasakojimų, kuriais bandyta suteikti prasmę išgyventai tikrovei ir atrasti savo vietą naujoje, jau laisvos Lietuvos, santvarkoje (Šutinienė 2008: 127).

Tuomet atsivėrusios archyvų durys, pradėti teisinės rehabilitacijos procesai ir paskelbti tekstai buvo reikšmingi ne tik buvusiems kovos dalyviams, bet ir jų artimiesiems. Daliai jų tai buvo visiškai nežinoma šeimos istorijos dalis. Tiesa, jos pažinimas turėjo ir neigiamų pasekmių, kurios dažnai likdavo už viešojo diskurso ribų, pavyzdžiui, apmaudas ar pyktis dėl ilgai slėptos tiesos, nepasitikėjimas ir kita. Šioje disertacijoje nagrinėjamo

pasakojimo ribos plačios: siekiama pažvelgti į Lietuvos partizaninio karo pasakojimo susiformavimą pačioje pirmojoje kartoje ir jo gyvavimą – perdavą ir kaitą – antrojoje bei trečiojoje kartose kaip kompleksinį ir jau tam tikrą raidą patyrusį reiškinių.

TYRIMO PROBLEMA, AKTUALUMAS IR NAUJUMAS

Partizaninio karo metams būdingi sunkūs sukrėtimai – areštai, tardymai, tremtys ir lageriai, bendražygių žūtys ir artimųjų netektys – turi ilgalaikių padarinių. Nepriklausomai nuo to, ar asmenys šeimoje kalba apie patirtas represijas, jų atgarsiai persiduoda iš kartos į kartą (plg. Vaskelienė [et al.] 2013; Mažulytė, Rakovas 2014; Gailienė 2021). Atviras ar sąlyginis kalbėjimas ir tylą yra pasakojimo apie rezistenciją dalis, leidžianti pažinti istorijos dalyvius (plg. Thompson 2000: 269). Paprastai rezistencijos pasakojimo autorystė priskiriama partizanų bendruomenės atstovams¹, kurie savo liudijimu pildė sovietinės okupacijos metais Lietuvos istorijoje susidariusią „juodąją skylę“ (Gailius 2008: 101) ir patys tampa įtraukti į istorijos atkūrimo procesą (plg. Švedas 2010: 152). Koncentravimasis į konkretų istorinį įvykį užtikrina atidumą detalėms ir prasmėms, kurios pranyksta bendruose sovietinės okupacijos atminties tyrimuose.

Šeimų nariai į rezistenciją ir į jos atminties palaikymą buvo ir iki šiol yra įtraukiami tarsi nesąmoningai, nejučia. Kaip partizaninio karo metais šeiminiai ryšiai ir moraliai, ir materialiai prisidėjo motyvuojant ir palaikant laisvės kovotojus, taip ir šiandien artimieji gali paskatinti ar padrasinti laisvės kovotojus prabilti. Disertacijoje naujai permąstomi šiuolaikinėje historiografijoje jau suformuluoti teiginiai apie tai, kad partizanų ir jų artimųjų pasakojimai prisidėjo prie grynajam gėriui atstovaujančio partizano portreto kūrimo (Gailius 2008: 99), o esant neutraliai partizaninio karo dalyvių laikysenai, tariamai išauga sovietinės propagandos įtaka (Jurkutė 2016: 215).

Mintis, jog partizaninio karo atmintis šeimose gerokai kompleksiškesnė, kilo dar prieš pradėdant šį tyrimą. Dalyvaujant įvairiose

¹ Bendruomenė šiame tyrime – žmonių grupė, kurios narius jungia bendra patirtis, išpažįstamos vertybės ir panašiais vaizdiniais paremta tapatybė (plg. Pilipavičius 2007: 84). Bendra patirtis partizanų karo atveju yra išgyventas pasipriešinimas ir su juo siejamos represijos, didžia dalimi nulėmusios dalyvių vertybines nuostatas, simbolius ir ritualus (pavyzdžiui, Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjungos kasmet organizuojamas sambūris Ariogaloje, Lietuvos laisvės kovos sąjūdžio tarybos 1949 m. Vasario 16-osios Deklaracijos minėjimas Minaičiuose ir kt.). Išskirtinis partizanų bendruomenės bruožas yra tas, kad laisvės kovų dalyviai jai priskiria ne tik gyvuosius, bet ir žuvusiuosius. Tas ryškus partizanų tekstuose, kurie bus paminėti tolimesniuose šio darbo skyriuose.

laisvės kovų atminimo ir įamžinimo veiklose, darbo autorei teko bendrauti su partizanų artimaisiais, kurių santykis su partizaninio karo istorija varijavo nuo visapusiško įsitraukimo iki atsiribojimo, nenoro gilintis ir net tylos jų šeimose. Taip pat buvo pastebėta, jog pasakojimai viešumoje ir privačiame gyvenime vertybiškai skiriasi. Tai rodo, kaip sunku ir sudėtinga šeimų nariams susitaikyti su praeitimi.

Disertacijoje detaliai aptariamos (ne)pasakojimo apie pokarį strategijos šeimose ir skirtinga artimųjų patirtis. Partizanų ir jų šeimų patirties refleksijos, atminimo ir įamžinimo praktikos, užmaršties procesai – jie iškyla disertacijos autorės pokalbiuose su partizanų ir jų artimųjų vaikais bei vaikaičiais – papildė partizaninio karo atminimą naujomis detalėmis. Reikšminga ir tai, kad pasakojimai atskleidžia vertybines nuostatas, kurie individą susieja su socialine aplinka (Božerocki 2020: 153). Partizanų palikuonims suteikiama galimybė ne tik atkartoti girdėtus pasakojimus, bet ir pateikti savitą interpretaciją, vertinimą, galiausiai pasidalyti savo išgyvenimais. Siekiant išnaudoti šią galimybę disertacijoje nagrinėjami autentiški trijų kartų (partizaninio karo dalyvių ir jų dviejų kartų palikuonių) pasakojimai.

Kita aktuali problema, kuri nagrinėjama šioje disertacijoje, yra partizanų bendruomenės apibrėžtis. Kaip pastebėjo nacionalizmo kilmę analizavęs Benedict Anderson, individams pakanka numanyti ar įsivaizduoti tarpusavio sąsajas su kitais, kad susiformuotų bendruomenė (1999: 21). Partizaninio karo patirtis buvo tvirtas pagrindas bendruomenės atsiradimui, net jeigu įsitraukusiųjų į rezistenciją skaičius buvo per didelis, kad būtų užmegzti glaudūs tarpusavio santykiai tarp visų dalyvių. Dėl istorinių aplinkybių pokario metais susiformavusi rezistentų grupė, kurią sudarė panašias vertybes puoselėjantys individai, kelis dešimtmečius negalėjo puoselėti naujosios tapatybės. Tik atkūrus nepriklausomybę partizaninio karo dalyviai galėjo prabilti apie savas patirtis. Kaip teigia literatūrologė Rita Tūtlytė, buvo išgirsti „mažieji žmonės“ – sovietinės okupacijos metais nutildyti pasipriešinimo dalyviai, pradėję kalbėti visos bendruomenės, įskaitant ir žuvusius bendražygius, vardu (2018: 10). Galima teigti, kad disertacijos autorės atliktas tyrimas papildė „mažųjų žmonių“ būrį – buvo skatinami prabilti ir tų šeimų nariai, kurie į karą buvo įtraukti be jokio kito pasirinkimo ir labai nukentėjo.

Paprastai partizanų bendruomenei priskiriami tik kovotojai. Daugelio jų įsitraukimas į rezistenciją buvo susijęs su artimųjų likimu ar pasaulėžiūra. Neabejotina, kad dalis partizanų ar jų brolių ir seserų vaikų užaugo tam tikroje prisiminimų tradicijoje, kurią sudaro pasakojimai ir tyla, elgesys ir nuostatos. Nepriklausomai nuo to, ar artimieji sutaria visais vertybiniais klausimais, juos

vis vien sieja artumas, kuris skatina permąstyti artimųjų patirtį ir ją prisiminti, o kai kada ir pasakoti kitiems (Vervečkienė 2022: 29). Gilinantis į artimųjų pasakojimų turinį disertacijoje pirmą kartą siekiama įvertinti šį prieraišumo dėmenį ir nustatyti partizanų artimųjų pasakojimuose dominuojančias vertybines nuostatas, jungiančias skirtingų likimų pasakotojus į bendromis vertybėmis ir tarpusavio supratimu paremtą socialinę grupę – bendruomenę.

Atliktas lauko tyrimas suponuoja, kad artimųjų pasakojimai yra ir panašūs, ir skiriasi nuo tų, kurie būdingi partizanų bendruomenei. Dabar, kai beveik visi partizaninio karo dalyviai jau mirę, natūralu, kad jų pasakojimai vis dažniau ims skambėti artimųjų lūpomis, tad svarbu suprasti pastarųjų motyvus ir lūkesčius. Artimųjų liudijama asmeninė patirtis atskleistų kompleksiską pokario kovų vaizdą ir jo reikšmę visuomenei. Visa tai leistų pažinti atminčiai būdingą selektyvią užmarštį ir dalinius prisiminimus (plg. Assmann 2012: 68).

Surinkti liudijimai pirmiausiai byloja apie partizaninio karo interpretaciją dabarties kontekste. Nešališkas klausytojas suteikia galimybę prabilti apie tokius dalykus, kurie galėtų artimuosius sutrikdyti, todėl artimoje aplinkoje dažnai lieka nepaminėti (plg. Hunt 2010: 158). Kartu tai bandymas išsivaduoti iš trauminės prieigos – praėjus septyniems dešimtmečiams po partizaninio karo ir užaugus naujai kartai, gimusiai atkūrus nepriklausomybę, ieškoma naujų prasmų ir reikšmių, galinčių atverti naujus istorijos pažinimo kelius.

Prie tyrimo aktualumo prisideda ir augantis visuomenės susidomėjimas rezistencija. 1989 m. rudenį vykdytos apklausos duomenimis, pokario rezistencija dar buvo menkai įsisąmoninta kaip svarbiausias pastarųjų dešimtmečių įvykis, tačiau vis dėlto papuolė į svarbiausiųjų dešimtuką (Gaidys, Tureikytė 2015: 34)². Praėjus keliems dešimtmečiams situacija pastebimai pasikeitė. Dar visai neseniai antisovietinė rezistencija kartu su tremtimi buvo populiariausia ekspozicijų tema muziejuose, susiejanti tautinę tapatybę su kenčiančiojo tapatybe (Grickevičiūtė 2016: 139–140). Pastaraisiais metais pastebimas poreikis, kurį dažniausiai įvardina kai kurie konkretūs asmenys, yra nuo Nepriklausomybės pradžios muziejuose įsitvirtinusi martirologinė naratyvą pakeisti nauju, liudijančiu apie pasiryžimą kovoti ir ginti Lietuvos nepriklausomybę (Petrauskienė 2022: 94). Norint aktualizuoti ir naujai pristatyti partizaninio karo paveldą, puikiai tinka tikros

² Svarbiausių įvykiu tuo metu įvardytas Atgimimas (jį minėjo 41 tyrime dalyvavęs lietuvis ir 7 kitų tautybių respondentai). Ženkliai mažiau paminėjimų sulaukė Antrasis pasaulinis karas (atitinkamai paminėjo 11 lietuvių ir 14 kitų tautybių atstovų), Lietuvos okupacija 1940 m. (10 ir 1 respondentų paminėjimai), stalininės represijos (10 ir 2 paminėjimai). Partizaninis karas liko 8-oje vietoje, jį paminėjo trys lietuviai.

istorijos, parodančios karo įvairiapusiškumą (Ibidem: 92). Partizanų artimųjų prisiminimai taip pat padeda eksponatams „prabilti“.

Be kita ko, spaudoje sovietinė okupacija ir su ja siejamos represijos, kurių pikas sutampa su partizaninio karo metais, yra išskirtinai svarbi tema, kelianti istorinio teisingumo klausimą (Frėjūtė-Rakauskienė [et al.] 2018: 54). Tyrimo metu užfiksuoti artimųjų liudijimai apie nepateisintus teisingumo atkūrimo lūkesčius leidžia svarstyti, kad partizaninio karo dalyvių ir jų šeimų narių patirtis dar nėra tinkamai suvokta.

Partizaninis karas kaip galima valstybės gynybos forma tapo vėl aktualus, kai 2014 m. Rusijos pradėtas karas prieš Ukrainą 2022 m. vasarį įgavo iki tol neregėtą mastą. Atsirado poreikis iš esmės sugrįžti prie karo istorijos ir prisiminti pamokas (plg. Plokšto [et al.] 2022). Svarbu suprasti ne tik kovos taktiką, bet ir partizanų puoselėtas idėjas, jų poveikį visuomenei.

TYRIMO OBJEKTAS

Šio darbo dėmesio centre yra pasakojimas, atskleidžiantis savitą pasakotojo praeities interpretaciją ir vertybines nuostatas. Laikomasi nuostatos, kad pasakojimas yra žmogaus santykio su istorija išraiškos forma (Skultans 2005: XII). Pasakojimui priskiriamos ypatybės – subjektyvumas, variacijos ir pereinamumas – laikomos privalumu siekiant pažinti laisvės kovų atmintį asmeniniame lygmenyje. Be kita ko, gyvenimo pasakojimai leidžia pažinti ir kolektyvą, kuriam save priskiria pasakotojas, nes pasakojimai nėra atsieti nuo socialinės aplinkos ir kolektyvo atminties (Račiūnaitė-Paužuolienė 2011: 190). Svarbu tai, kad pasakotojas, kuris prisimena tai, ką patyrė ir ką girdėjo kitus patiriant, atsidūręs konkrečioje socialinėje situacijoje, bando savo patyrimą ir pažinimą susieti su klausytojo lūkesčiais.

Taigi, šio tyrimo objektas – pasakojimas apie 1944–1953 m. vykusio partizaninio karo patirtis ir jų atminimą. Pats pasakojimas suprantamas kaip nevienalytis, kintantis, mat kiekviena karta vis labiau tolsta nuo pagrindinio įvykio – partizaninio karo. Kiekvienos šeimos kartos prisiminimai yra veikiami skirtingų socialinių ir politinių aplinkybių, taip pat ir didžiojo (bendruomenės) bei mažojo (individo) kultūros naratyvų (Kačerauskas 2011: 134). Asmeninės nuostatos ir interesai pasakojimams suteikia dar daugiau prasmų, kurias šiame tyrime bandoma apčiuopti.

Pasakotojai suprantami kaip kolektyvinės atminties puoselėtojai. Iš kartos į kartą perduodama vertybių ir praeities interpretacijų sandauga formuoja asmenybę (Thomson 2011: 90). Anot vieno garsiausių atminties tyrimų teoretikų M. Halbwachs, atmintis visuomet priklauso nuo aplinkos, kuri individui sukuria socialinius rėmus, į kuriuos jis talpina savo

prisiminimus (1992: 40). Kintant aplinkai, pats pasakojimas taip pat gali keistis, kad pateisintų grupės lūkesčius ir tikslus. Vadinasi, nepriklausomai nuo to, kiek individualus pasakojimas atrodo unikalus ir išskirtinis, jis vis dėlto neatsiejamas nuo kolektyvinės atminties.

Tai nereiškia, kad pasakojimo kūrimas yra suvaržytas procesas. Pats pasakojimas sietinas su komunikacine arba „gyvąja“ atmintimi, kuri gyvuoja tris arba keturias kartas (Repina 2017: 322) ir yra aktuali tol, kol gyvi įvykių liudytojai ir amžininkai (Assmann 2011: 36). Anot vieno žymiausių atminties tyrinėtojų Jan Assmann, individas prisimena ne tik tai, ką išmoko ar išgirdo iš kitų, bet ir kitų reakcijas į jam svarbius dalykus (2011: 22). Taigi refleksija – tai nuolatinė būseną, leidžianti atminčiai cirkuluoti. Be kita ko, pasakotojas turi galimybę pasakojimą koreguoti – tiek jį įsimenant, tiek perduodant kitiems (Kaivola-Bregenhøj 2005: 209).

Atkreiptinas dėmesys, kad šiame darbe koegzistuoja dvi sąvokos – *pasakojimas* ir *pasakojimai*. *Pasakojimas* siejamas su kolektyvine partizanų, kaip bendruomenės, atmintimi. Partizanų vadovybė, siekdama palaikyti kovotojų vienybę ir skatinti vietos gyventojų paramą, pirmiausiai stiprino istorinį pasakojimą, kuriame prie svarbiausių, kaip tuo metu suvokta, praeities įvykių ir asmenybių, atsidūrė ir laisvės kovų dalyviai (Paskočiūmaitė 2020: 26). Vis tik greta šio kolektyvinio pasakojimo, kuriamo pirmiausiai per spaudą, egzistavo ir egodokumentai, kuriuose kovotojai galėjo perteikti savitą tikrovės suvokimą, ir konkretūs šeimų prisiminimai. *Pasakojimai* – tai yra pavienių partizanų ir jų šeimų narių reakcija į kolektyvinį partizanų pasakojimą ir bendrai į partizanų, kaip bendruomenės, išgyventą patirtį. Taigi, *pasakojimas* yra partizanų bendruomenės reiškinys, o *pasakojimai* – šalia bendruomenės buvusių asmenų atminties išraiška. Pateikėjų suteikta faktinė informacija ir jos tikslumas šiame tyrime nėra vertinamas. Visi liudijimai laikomi vienodai teisingais ir aktualiais. Vokiečių istorijos teoretiko Jörno Rūseno teigimu, praeities interpretacijos gali koegzistuoti tarpusavyje, viena kitos neįveikdamos (2007: 43). Tai atskleidžia atminties daugiasluoksniškumą, o kartu ir skirtingus istorijos dalyvių motyvus bei suvokimą. Kaip pastebi šeimų sovietinės okupacijos metų atminties tyrėja Liucija Vervečkienė, atsižvelgdama į Michaelio Rothbergo siūlomą „susijusio subjekto“ (angl. *implicated subject*) kategoriją, svarbu ne tik tai, ką teigia dalyvavusieji įvykiuose, bet ir tai, kaip situaciją mato vėlesnės kartos (2022: 16). Pasakotojai turėjo galimybę rinktis jiems patogią prieigą, atskleisdami tiek asmenines nuostatas, tiek prisimindami artimųjų suformuluotas idėjas.

TYRIMO ŠALTINIAI IR METODAI

Disertacijoje pirmosios kartos pasakojimas atkuriamas daugiausiai remiantis istoriniais šaltiniais. Siekiant pažinti pasakojimo ištakas, analizuojami vieši ir privatūs laisvės kovotojų tekstai. Tokia prieiga leidžia aptarti tiek partizanų vadovybės požiūrį į laisvės kovą ir jos atmintį, tiek pavienių kovotojų santykį su šiuo pasakojimu. Pasakojimo raida rezistencijai nuslopus aptariama atsižvelgiant į viešas ir privačias atminimo praktikas, partizanų bendruomenės egodokumentus ir kitus liudijimus apie pasakojimo tęstinumo galimybes privačiame gyvenime.

Partizaninio karo atminties šeimose tyrimo pagrindą sudaro 37 partizaninio karo dalyvių artimųjų pasakojimai, užfiksuoti 2019–2023 metais. Darbe remiamasi 16 antrosios kartos ir 21 trečiosios kartos atstovų prisiminimais. Šie pokalbiai truko nuo 1 iki 3 valandų. Vyresni pasakotojai buvo linkę pasakoti daugiau ir išsamiau. Iš viso sukaupta daugiau nei 50 valandų garso įrašų. Tai, kad antrosios kartos pateikėjų kalbinta kiek mažiau, nulėmė ta aplinkybė, kad daliai partizanų vaikų vis dar per skaudu dalytis šeimos pasakojimais (pirmiausiai tai sietina su partizanų žūtimi). Net ir tada, kai antroji karta aktyviai įsitraukia į įvairias atminimo ir įamžinimo veiklas, ne visada norima dalytis prisiminimais su nepažįstamaisiais. Taip pat pasitaikė atvejų, kai anūkai sutikdavo kalbėti šeimos vardu, tačiau tarsi stengėsi tėvus apsaugoti nuo galimų skaudulių ir nenorėjo jų įtraukti į tyrimą.

Dalis pokalbių dėl COVID-19 pandemijos vyko nuotoliniu būdu naudojant vaizdo ir garso perdavimo programas, o vienas pasakojimas buvo perteiktas raštu, pateikėjai pageidaujant bendrauti elektroniniu paštu (susirašinėjimas vyko nuo 2020 m. spalio iki 2021 m. sausio, medžiagos apimtis – 50 lapų). Pokalbių kokybinių skirtumų, bendraujant nuotoliu ir gyvai, nebuvo pastebėta. Laikantis etikos reikalavimų, visi pateikėjai disertacijoje įvardijami nurodant pakeistus vardus ir tikrus gimimo metus.

Remiantis vienkartinį pokalbių medžiaga, disertacijoje siekiama apžvelgti rezistencijos ir represijų refleksijas, atminties ir užmaršties procesus, pasakojimo ir pasakojimų formavimosi ir tarpgeneracinio perdavimo aplinkybes, turėjusias įtakos šeimų narių požiūriui į partizaninį karą, sovietinę okupaciją ir šiandienos Lietuvoje gyvuojančias atminimo praktikas. Tam pasitelkti autobiografinių pasakojimų naratyvinės analizės metodai, leidę į kiekvieną pasakojimą pažvelgti kaip į asmeninio santykio su praeitimi konstruklą ir padėję pamatą lyginamiesiems tyrimams. Juose pateikėjai buvo matomi kaip skirtingų kartų atstovai. Autobiografinis pasakojimas, mokslinėje literatūroje dar vadinamas gyvenimo pasakojimu arba gyvenimo istorija, reikšmingas tuo, kad leidžia pažvelgti į Lietuvos

visuomenę sukrėtusius istorinius įvykius – pirmiausiai partizaninį karą – iš individo perspektyvos. Tokiu atveju praeitis nėra tik pavieniai objektyvūs faktai, o visuma, veikianti asmens tapatybę ir formuojanti pasaulėžiūrą (Kraniauskienė 2000: 86; Krukauskienė [et al.] 2003: 18; Šutinienė 2008: 40; Būgienė 2012: 122). Dažnu atveju disertacijos autorė interviu metu užduodavo tik patikslinamuosius klausimus, o pasakotojai buvo laisvi nuspręsti, kuriais prisiminimais pasidalinti išsamiau. Nors pokalbio tema konkreči – partizaninis karas ir su juo susijusios refleksijos – ir tiriamieji stengėsi atliepti būtent su šių istorinių įvykių atmintimi susijusius lūkesčius, buvo nevengiama reflektuoti asmeninės patirties ir viešumoje ar artimoje aplinkoje girdėtų prisiminimų apie skirtingus istorijos laikotarpius, pasakoti apie šeimos narių tarpusavio santykius ir atskleisti įvairius buities epizodus, liudijančius apie sutrikdytą arba nuoseklią pasakojimo perdavą šeimoje.

Pastebėtina, kad dauguma pateikėjų, pakviesti pasidalyti asmeniniais prisiminimais, teigdavo neturintys ką papasakoti – jų artimieji, dalyvavę laisvės kovose, jau mirę, o jie patys jaučiasi nepakankamai išmanantys istoriją. Dažnas jų jautėsi netinkamas tyrimui, nes nedalyvavo laisvės kovose asmeniškai, bijojo pateikti neteisingus faktus ar kritiškai atsiliepti apie partizanus. Tas neabejotinai susiję su viešumoje palaikoma partizaninio karo interpretacija – ginkluotas pasipriešinimas laikomas garbingu ir atminimo vertu praeities epizodu. Kai kurie pasakotojai pripažino, jog ne apie visus šeimos istorijos epizodus kalba namuose, tačiau jautėsi galintys tuo pasidalyti su darbo autore. Tik dviem atvejais pokalbyje vienu metu dalyvavo du šeimos nariai (to pageidavo patys pasakotojai), visais kitais atvejais asmenys kalbinti atskirai.

Be kita ko, pokalbių metu pasakotojai ne kartą išreiškė poreikį daugiau sužinoti apie savo artimuosius partizaninio karo kontekste ar išgirsti apie kitų šeimų išgyvenimus. Tokia informacija, pagal galimybes, buvo suteikiama jau po interviu, siekiant nepaveikti pasakojimų autentiškumo. Pateikėjai taip pat gana noriai dalijosi turima vaizdine ir rašytine medžiaga, kuri kai kuriose šeimose vertinama kaip relikvija arba svarbus giminės istorijos liudijimas.

Pateikėjai tyrime skirstomi į tris kartas: 1) partizaninio karo dalyviai (partizanai, ryšininkai ir rėmėjai); 2) karo dalyvių (išimtiniais atvejais – ir jų brolių/seserų) vaikai; 3) karo dalyvių ir jų brolių/seserų (vėlgi išimtinai) anūkai. Pagrindinis atrankos kriterijus buvo giminystės ryšys su partizaninio karo dalyviu. Tyrimą pradedant iškeltas uždavinys kalbinti tik tiesioginius palikuonis, eigoje sąlyginai kito – buvo pastebėta, kad tais atvejais, kai partizaninio karo dalyvis pats nesukūrė šeimos, jo atmintį puoselėja seserų ar

brolių vaikai ir/ar anūikai. Darbe aprašomi 5 tokie atvejai (3 atvejai antrojoje ir 2 atvejai trečiojoje kartoje).

Santykis su pasakotojais užmegztas įvairiais būdais. 4 pateikėjai jau buvo darbo autorei pažįstami iš ankstesnių partizaninio karo įamžinimo ir atminimo veiklų, o likusieji atrasti pagal rekomendacijas ir bendrus pažįstamus, sutikti viešų renginių metu, galiausiai paieškai buvo išnaudoti ir socialiniai tinklai. Svarbu atkreipti dėmesį, kad dalis kalbintų asmenų viešai ir reguliariai įvardija savo artimą ryšį su partizanais, pabrėždami pozityvų santykį su šia istorija, norą daugiau sužinoti ir papasakoti aplinkiniams. Likusieji yra viešosios erdvės stebėtojai, šeimos patirties atminimą puoselėjantys tik artimųjų tarpe. Pokalbių metu jausta, kad vieni pateikėjai dalijasi daugelį kartų pasakotais prisiminimais, o kiti šio pokalbio metu kone pirmąkart bando įvardinti savo santykį su šeimoje gyvuojančiu pasakojimu. Atkreiptinas dėmesys, kad visi pasakotojai privačių pokalbių metu minėjo ir džiugius šeimos istorijos epizodus, ir skaudžiausias patirtis.

Tyrimo metu siekta pažinti įvairių likimų kovotojų šeimas ir įvairiapusį kelių kartų santykį su partizaninio karo atmintimi ir atminimo praktikomis. Taip tyrime atsirado ir ilgai partizanavusių, dabar plačiu mastu žinomų, kovotojų, ir trumpai kovojusių, istoriografijoje menkai aprašytų, kovotojų ir jų artimųjų gyvenimo pasakojimai. Kalbinti artimieji skyrėsi noru pažinti partizaninį karą, įsitraukimu į atminimo praktikas ir bendrai turimų žinių apimtimi ir pasakojimų bei refleksijų išsamumu.

Remiantis šaltinių ir istoriografijos analizės bei kritikos metodais apžvelgiami archyviniai dokumentai bei įvairi, su partizaniniu karu susijusi medžiaga, publikuota po 1988-ųjų. Daugiausiai tai partizaninio karo dalyvių autobiografiniai tekstai, profesionalių istorikų ir kraštotyrininkų darbai. Papildoma medžiaga leido suvokti kontekstą, kuriame formavosi pasakojimai, ypatingai nepriklausomos Lietuvos metais, suteikė galimybę pažinti viešų ir privačių pasakojimų ribas, o asmenų, su kurių artimaisiais teko bendrauti, partizanavimo istorijos leido įvertinti karo pasekmes.

TYRIMĄ APSUNKINUSIOS APLINKYBĖS

Pasirinkta prieiga tirti partizaninio karo pasakojimų perdavą šeimose ne tik suteikia galimybę aktualizuoti ir naujai pristatyti laisvės kovų atmintį, bet ir kelia iššūkius. Bendraujant su partizaninio karo dalyvių šeimų nariais buvo pastebėta, kad varijuoja ne tik šeimų likimai, bet ir situacijos vertinimai. Dažnai tai tiesiogiai susiję su artimojo, partizaninio karo dalyvio, kovos baigtimi. Partizaninė kova galėjo baigtis žūtimi, areštu ir lageriu, tremtimi,

legalizacija ar pasitraukimu į agentus. Suprantama, jeigu pavykdavo išvengti žūties ar represijų, atmintis gali būti mažiau sutrūkinėjusi.

Į šį tyrimą nėra įtraukti užverbuotų partizanų vaikai ir anūkai – dažnas jų vis dar nenori viešai dalytis šeimos prisiminimais arba asmeniniu vertinimu. Galima daryti prielaidą, kad tai lemia viešajame diskurse dominuojantis teigiamas partizanų įvaizdis, kai nepaliekama erdvės kitokiems pasakojimams. Taip pat nepavyko pakalbinti asmenų, kurie sovietinės okupacijos metais užėmė vadovaujančias pareigas okupacinės valdžios struktūrose. Retai pasitaiko ir galimybė išgirsti žuvusių kovotojų artimuosius, pirmiausiai vaikų kartos, kurie tebejaučia netekties skausmą ir vengia bet kokio dėmesio, primenančio sudėtingą šeimos likimą.

Tyrimo pradžioje suformuluotas uždavinys įvertinti partizaninio karo atminties tęstinumą keliuose šeimos kartose buvo įgyvendintas tik iš dalies. Darbe nagrinėjami tik keturi atvejai, kai disertacijos autorei pavyko pakalbinti daugiau nei vieną šeimos narį. Paprastai šeimos prisiminimus pristatydavo vienas žmogus, dažnu atveju tas pats, kuris apie tai kalbėdavo ir viešai. Susidarė įspūdis, kad norą pasakoti daugiau lemia asmeninės savybės ir susidomėjimas tema, nei labai artimas ryšys su partizaninio karo dalyviais. Antai, 9 tiriamieji yra gimę po šeimos nario, išitraukusio į laisvės kovas, žūties ar mirties, tačiau visais atvejais jie yra pagrindiniai pasakojimo puoselėtojai šeimoje ir už jos ribų.

Žinoma, kad ne visi partizanų artimieji šiandien žino šeimos istoriją. Partizaninio karo metais gimę vaikai galėjo būti auginami globėjų, ypatingai tais atvejais, kai abu tėvai buvo aktyviai įsitraukę į rezistenciją, dėl ko galėjo nutrūkti bet koks ryšys su biologiniais tėvais. Siekdami išvengti represijų, pokariu žmonės ieškojo būdų į(si)gyti padirbtus asmens dokumentus, taigi kito ir jų pavardės (Laukaitytė 2022: 254). Nėra žinoma, kiek tokių atvejų galėjo būti, tačiau šį reiškinį savo tekstuose mini partizanai, panašiais liudijimais dalijasi jų artimieji. Tokia pat užmarštis gali būti sietina ir su išgyvenusiu, ir žuvusių kovotojų palikuonimis. Tikėtina, kad dalis vaikų dėl šeimos slėgusios tylos taip niekada ir nesužinojo esą partizanų palikuonys, vadinasi, netapo pasakojimų perėmėjais ir tęsėjais.

Šis tyrimas gali būti plėtojamas ir tęsiamas. Šiandien jau galima kalbėti apie užaugusią ketvirtąją kartą (partizaninio karo dalyvių provaikaičius), kuri gali perteikti savo laisvės kovų sampratą. Atliekant tyrimą buvo bendraujama ir su ketvirtosios kartos atstovais, tačiau nuspręsta dėmesį sutelkti į tris kartas – šiuo metu būtent jos yra aktyviausios laisvės kovų atminties lauke.

TYRIMO TIKSLAS – išnagrinėti partizaninio karo dalyvių šeimose per tris kartas gyvuojančių rezistencijos pasakojimų turinį, perdavą ir kaitą.

TYRIMO UŽDAVINIAI

Tiksliui pasiekti keliama šie uždaviniai:

1. Išanalizuoti pirmosios kartos (partizaninio karo dalyvių) pasakojimo susiformavimo aplinkybes ir turinį.
2. Įvertinti pirmosios kartos (partizaninio karo dalyvių) pasakojimo perdavą ir kaitą ginkluotam pasipriešinimui nuslopus.
3. Išnagrinėti antrosios kartos (partizanų vaikų) partizaninio karo pasakojimus, jų perdavos būdus ir šios kartos atstovų santykį su partizaniniu karu.
4. Išryškinti trečiosios kartos (partizanų vaikaičių) partizaninio karo atminties dėmenis, pasakojimų kaitą ir tolesnę jų perdavos galimybę.

TYRIMŲ APŽVALGA

Antrojo pasaulinio karo metais represijas patyrusių asmenų tyrimai Lietuvoje ir pasaulyje leidžia kalbėti apie tarpgeneracines traumines patirtis ir jų refleksijas. Būtent pastarieji darbai tapo atspirtimi šios disertacijos tyrimui. Traumines situacijas išgyvenusių asmenų psichologinės būklės tyrimų pradžia sietina su Holokausto liudininkais ir nukentėjusiaisiais. XX a. 6-ajame dešimtmetyje pradėti tirti žydai, išgyvenę Holokaustą ir pasitraukę į JAV, Kanadą ir Izraelį. Vakarų Vokietijai skyrus lėšų kompensacijoms nukentėjusiems nuo karo, žymi dalis aukų turėjo galimybę gauti specialistų paskirtą gydymą (Gailienė 2021: 30–31). Kartu tai buvo galimybė suprasti, ką išgyveno aukos ir kaip toliau klostosi jų asmeniniai gyvenimai, įskaitant santykius artimoje aplinkoje.

Net du dešimtmečius vykęs Vietnamo karas JAV paskatino atsigręžti į dar vieną visuomenės grupę – karius. Pačių karių organizacijų inicijuoti procesai nulėmė tai, kad buvo sukurta oficiali psichologinės pagalbos Vietnamo karo veteranams programa (Ibidem: 35). Pradėta suvokti tai, kas atsikartoja ir vėlesniuose karo veteranų tyrimuose, – kovotojai, išėję iš mūšio lauko, nebemoka gyventi kaip civiliai (plg. Hunt 2010: 11). O tai reiškia ne tik sudėtingą psichologinę būseną, kai vienintele teisinga išeitimi atrodo atrasti kitą priešą ir kariauti toliau, bet ir sutrūkinėjusius šeimos ryšius, kurių nepavyksta atkurti. Tai siejasi ir su represijas patyrusių žmonių išgyvenimais. Pastebima, kad koncentracijos stovyklose viltis sugrįžti pas šeimą buvo ypatingai stipri ir palaikanti, tačiau praėjus represavimo laikotarpiui ne visada

pavykdavo pilnai atkurti buvusius santykius dėl skirtingos šeimos narių patirties. Netiesioginė komunikacija, kaip tam tikras elgesys ir reakcijos, taip pat neigiamai veikė tarpusavio santykius (Major 1996; Starman 2006).

Tyrimai skirtingose šalyse rodo represuotųjų nenorą kalbėti apie patirtus išgyvenimus su šeimos nariais (Baranowsky [et al.] 1998; Bar-On [et al.] 1998; Danieli 1998; Op den Velde 1998; Nagata, Cheng 2003; Phillips, Gates 2011). Tylos priežastys daugeliu atvejų panašios – baimė būti nesuprastiems, nenoras sugrįžti į skaudžius prisiminimus, nenoras išgąsdinti artimuosius, abejojimas artimųjų gebėjimu suprasti, galiausiai noras išvengti bet kokių nemalonių situacijų. Atviro ar sąlyginio kalbėjimo atveju svarstoma apie tėvų norą apsaugoti vaikus nuo netikėtų sudėtingų situacijų ir bandymą juos tam paruošti (Danieli 1985).

Šiuolaikiniai politinių represijų sukeltų traumų tyrimai remiasi prielaida, kad traumos padariniai gali būti ilgalaikiai ir persiduoti iš kartos į kartą (Bauer, [et al.] 1993; Horowitz 1997; Mohatt [et al.] 2014). Kai kuriais atvejais vėlesnių kartų atstovai ima tapatintis su šeimos traumine istorija, o tai sukelia papildomų psichologinių sunkumų (Perlstein, Motta 2012). Be to, asmeninės traumos netrunka tapti visuomenės skauduliu, dėl kurio eizėja tarpusavio santykiai ir mažėja socialinė integracija (Adjukovič 2005).

Anot istorijos filosofo Franko Ankersmito, trauma yra tolygi tapatybės skilimui ir gali būti dvejopa. Vienos rūšies trauma sietina su sąsąmoningai išgyvenama užmarštimi/atmintimi, kuri leidžia tapatybę atkurti per pasakojimus. Antruoju atveju žmogus (dažniausiai tai įvairias represijas patyręs asmuo) lieka įkalintas trauminės patirties gnaužtuose, iš kurių jam padeda išsigelbėti ne tiek pasakojimas, kiek sąsąmoningas išgyventos tikrovės pripažinimas (Ankersmit 2005: 322–325). Tai iš dalies siejasi su istorikės Lorinos P. Repinos teigimu, kad istorizacija yra traumos įveikos būdas – trauma pakeičiama istorija, kuri visuotinai pripažįstama (2017: 331).

Totalitarinių režimų sukeltos psichologinės traumos nuosekliai nagrinėjamos Lietuvos psichologų darbuose. Pamatiniu veikalu galima laikyti 2008 ir 2021 m. atskira knyga išleistą psichologės Danutės Gailienės ir jos kolegų atliktą tyrimą okupacinių režimų žalai visuomenės psichologinei būklei įvertinti. Prieita prie išvados, kad kolektyvinė trauma „sutrikdo visuomenės atminties tęstinumą ir istorinės atminties perdavimą iš kartos į kartą, ryšius tarp šeimos ir visuomenės, tarp atskirų visuomenės grupių, tarp kartų“ (Gailienė 2021: 75). Taip nutiko ir su Lietuvos visuomene.

Psichologų darbuose tarpgeneraciniam aspektui skiriama vis daugiau dėmesio. Pastebima, kad antrajai kartai būdingas sutrikdytas bendravimas su tėvais jų patirtų politinių represijų tema (Vaskelienė [et al.] 2011: 92), tačiau teigiamos įtakos gali turėti palankios socialinės aplinkybės, kai represuotųjų

išgyvenimai yra visuotinai pripažįstami (Ibidem: 100). Be kita ko, sovietinės okupacijos metais įvairius sunkumus (diskriminaciją siekiant išsilavinimo ir karjeros, draudimus vykti į užsienio šalis ir pan.) patyrė ir antrosios kartos atstovai. Antra vertus, patirti apribojimai skatino domėjimąsi šeimos istorija, norą ja didžiuotis ir tęsti tėvų darbus neprisitaikant prie sovietinės sistemos (Vaskelienė [et al.] 2013: 119). Būtent represuotųjų palikuonys dažniau turi tikslesnių žinių apie tai, kokių mastų jų šeimos nariai nukentėjo nuo sovietinės sistemos (Mažulytė-Rašytinė 2017: 58). Minėtuose tyrimuose siekiama identifikuoti traumos padarinius vėlesnių kartų atstovų mąstyme ir elgesyje.

Bendrai Antrojo pasaulinio karo ir su juo susijusių nacistinių bei sovietinių okupacijų atminties tyrimai yra dažna tema. Antai, didelio populiarumo sulaukė Vokietijoje atliktas tyrimas apie tai, kaip karo dalyviai suvokia savo veikimą karo metais ir kaip tai vertina vėlesnės kartos. Pastebėta, kad tiek karo dalyviai, tiek jų artimieji yra linkę pateisinti net ir smurtinius nusikaltimus, netgi dar daugiau – heroizuoja praeities veiksmus (Welzer 2005: 9). Tai būdinga ir sovietinės okupacijos atminties tyrimams – žmonės nusprendžia, ką prisiminti, o ką užmiršti, kad jų prisiminimai atitiktų šiandienos klausytojų lūkesčius (Siemer 2002: 189).

Karas kardinaliai keičia žmonių tarpusavio santykius. Kaip pastebi etnologė Pia Olsson, iš karinės tarnybos sugrįžę vyrai negebėjo pasidalinti savo vidiniais išgyvenimais su žmonomis, kurios, taip pat patyrusios fizinius ir psichologinius sukrėtimus vykstant karui, nenorėjo apie tai kalbėti, taigi, tyla šeimose tapo stipresnė (2011: 121). Priklausomai nuo politinės ir socialinės situacijos po karo, tylos lygis galėjo varijuoti. Pavyzdžiui, pastebima, kad sąlyginai trumpos nacistinės okupacijos metais nukentėję norvegai buvo daug atviresni vaikams apie savo skaudžią patirtį nei sovietų represuoti lietuviai, okupacijos sąlygomis gyvenę kelis dešimtmečius (Norvegijoje net 86% vaikų žinojo apie tėvų patirtį, Lietuvoje – vos 21%) (Gailienė 2021: 158).

Kartu su sąjungininkais pergalę Antrajame pasauliniame kare šventę sovietų kariai viešojoje erdvėje susidūrė su kolektyviniu pasididžiavimu ir garbe, kurie užgožė asmeninius jų patyrimus, kol ilgainiui daug kas pasimiršo ar buvo pradėta vertinti kaip nereikšminga (Kucherenko 2008: 310). Kitaip tariant, žmonės išmoko galvoti taip, kaip buvo mokomi per įvairias atminimo ir įamžinimo praktikas (Merridale 2010: 376). Postkomunistinėse valstybėse pastebima ir nostalgija buvusiam režimui. Tiesa, pirmiausiai ji susijusi su socialiniu gyvenimu, o ne to meto politine tikrove (Gussi 2015: 131). Kita vertus, pradėjus gilintis į gyvenimo okupacijos sąlygomis detales dažnai susiduriama su polinkiu apie tai nekalbėti, manant, jog klausytojas to nesupras (plg. Skultans 2005: 17).

1944–1956 m. Lenkijos antisovietinio pasipriešinimo dalyvių mentalitetą tyręs Mariusz Mazur pastebi, kad labai dažnai istoriniuose tyrimuose susikoncentruojama tik į politinę istoriją, paliekant nuošalyje kasdienybę ar identitetą (2022: 9). Kaip ir Lietuvos atveju, karui pasibaigus Lenkijos partizanai neturėjo galimybės viešai dalytis prisiminimais. Rezistentų šeimų nariai taip pat buvo pavojuje – jie galėjo būti nužudyti nacių arba ukrainiečių, arba ištremti sovietų – tai traumavo pasipriešinimo dalyvius, ypatingai tais atvejais, kai šeiminiai ryšiai iš esmės buvo nutraukti (Ibidem: 30). Suprantama, kad valstybės politika rezistencijos atveju yra ypatingai svarbi. Priklausomai nuo politinių gyvenimo autoritetų, gali keistis rezistencijos vertinimas. Antai, tik 2015 m., reaguojant į prasidėjusį karą Donbaso regione ir Maidano revoliuciją, Ukrainos Aukščiausioji Rada 1942–1954 m. veikusių Ukrainos sukilėlių armijos (UPA) narius paskelbė kovotojais už šalies nepriklausomybę (Portnov 2017: 352).

Taip pat paminėtini Lietuvoje atlikti tyrimai, skirti sovietinės okupacijos kolektyvinei ar individualiai atminčiai pažinti. Jie, kaip ir kitose Baltijos šalyse, pakankamai populiarūs (Mertelsmann 2016: 171). Apžvelgiamos šalyje gyvuojančios atminimo ir įamžinimo praktikos (Krukauskienė [et al.] 2003; Grickevičiūtė 2016; Petrauskienė 2017), aptariama politinių konfliktų atmintis ir jų įtaka autobiografiniams pasakojimams (Šutinienė 2008; Būgienė 2012; Jonutytė 2012; Božerocki 2020), galiausiai įvardijamas šeimų ir individų santykis su sovietine tikrove (Klumbytė 2004; Peluritytė-Tikuišienė 2015; Vervečkienė 2019; 2022). Galima teigti, kad šiuose darbuose analizuojamas bendras visuomenės požiūris į sovietinę okupaciją, neišskiriant konkrečių visuomenės grupių. Pastebėtina, kad šiuo atveju partizanų ir jų šeimų narių nuotaikos okupacijos klausimu gali būti kitokios nei prie režimo prisitaikiusios daugumos. Tai nulėmė ne tik patirtos politinės represijos, bet ir sąmoningai sovietų režimo atstovų formuotas įsitikinimas, kad partizanai tapatintini tik su atsilikimu ar pasenusiomis vertybėmis, vadinasi, neverti atminimo ar palaikymo, kas stūmė laisvės kovotojus į visuomenės užribį (Gailius 2008: 95). Partizanų, kaip bendruomenės, išskirtinumą rodo ir jų noras priešintis režimui – būtent jie buvo aktyvūs visuomenės nariai, pasirinkę kovą, o ne stebėjimą okupacijos metais (Gailienė 2021: 208).

Kiek išsamiau Lietuvos partizaninio karo atmintį yra tyrusi istorikė Mingailė Jurkutė, analizuodama sovietinį, išeivijos pasakojimus ir prisiminimus, gyvavusius pogrindyje sovietinės okupacijos metais. Pastebėta, kad partizaninio karo dalyvių artimųjų žinios apie ginkluotą pasipriešinimą skiriasi priklausomai nuo vyresniųjų šeimų narių įsitraukimo į rezistenciją pobūdžio. Teigiama, jog daugiausiai žinių apie partizaninį karą šeimos rate

perduodavo būtent ginkluoti kovotojai, o ryšininkai ir rėmėjai – tik apibendrintą partizaninio pasipriešinimo vaizdinį, tačiau visais atvejais šeimose vyrauja pozityvus požiūris į partizanus (Jurkutė 2016: 244). Vis dėlto M. Jurkutės darbe šeimose gyvuojanti atmintis, jos santykis su viešuoju diskursu nebuvo pagrindinis tyrimo objektas. Tą rodo ir nedidelė tiriamųjų imtis (9 asmenys), ir trumpa interviu analizė. Vadinasi, partizaninio karo atminties ir šeimos narių ryšių sąveika vis dar lieka detalai nenagrinėta, kas būdinga daugeliui sovietinės okupacijos atminties tyrimų (Vervečkienė 2022: 13). Būtent todėl šiame darbe sovietinės okupacijos laikotarpis analizuojamas išskirtinai per rezistencijos ir rezistentų atminties prismę.

DISERTACIJOS DALYS

Disertaciją sudaro įvadas, keturi dėstymo skyriai, išvados, literatūros sąrašas bei priedas.

Pirmajame skyriuje pristatomos pirmosios kartos partizaninio karo pasakojimo ištakos, siekiančios 1944–1953 m. Šioje darbo dalyje siekiama apibūdinti pasakojimo kūrimosi aplinkybes, pagrindinius vaizdinius viešuose ir privačiuose kovotojų tekstuose, taip pat šių tekstų sąveiką su sovietų režimo propaganda. Taip pat skiriama dėmesio šeiminių santykių detalėms, atsiskleidžiančioms asmeniniuose laisvės kovotojų prisiminimuose.

Antrojoje dėstymo dalyje analizuojama partizaninio karo pasakojimo raida. Tirama, kaip partizanų kurtas pasakojimas gyvavo sovietinės okupacijos metais, kai ginkluotas pasipriešinimas buvo nuslopintas. Siekiama įvardinti, kokius partizaninio karo vaizdinius skleidė sovietinė propaganda ir kokios buvo galimybės gyvuoti partizanų kurtam pasakojimui. Šioje dalyje taip pat pristatomas partizanų bendruomenės ir jos pasakojimo atgimimas nepriklausomybės metais – sklaidos kanalai, visuomeninės ir asmeninės iniciatyvos bei įvairių pasakojimų funkcionavimas šeimos atmintyje.

Trečiojoje dėstymo dalyje analizuojami partizaninio karo pasakojimai šeimose, pirmiausiai antrojoje kartoje. Siekiama atskleisti, kokie prisiminimai gyvavo šeimose ir kokią asmeninį santykį su jais kūrė šeimos nariai bei kaip tai veikė jų požiūrį į partizaninį karą bei partizanų bendruomenę bendrai. Apžvelgiamos pasakojimų perėmimo aplinkybės ir polinkis juos puoselėti.

Ketvirtajame skyriuje tiriami pasakojimai trečiojoje kartoje. Be šeimose gyvavusių ar tebegyvuojančių pasakojimų turinio apžvalgos, aptariamos asmeninės prisiminimų refleksijos, vertybinės nuostatos ir požiūris į rezistenciją, galiausiai ir pasakojimų tęstinumo perspektyvos.

Priede pateikiami tyrime dalyvavusių pasakotojų asmeniniai duomenys. Be gimimo metų, leidžiančių numanyti partizaninio karo

pasakojimų gyvavimo ir perdavimo aplinkybes, nurodomas pasakotojų ryšys su rezistencijos dalyviais ir jų patirtos represijos. Viso tyrimo metu laikytasi prielaidos, kad ir asmeniniai ryšiai, ir šeimos likimas veikė pasakojimų turinį.

SĄVOKOS

Šiame darbe partizaninio karo dalyviais vadinami ir partizanai (ginkluoti kovotojai), ir jų ryšininkai, rėmėjai (neginkluoti kovotojai). Visos trys grupės buvo tarpusavyje glaudžiai susijusios, tad vertintinos kaip vienos laisvės kovotojų bendruomenės dalys. Be partizanų, laisvės kovų dalyvių, darbe sinonimiškai vartojami ir kiti istoriografijoje plačiai paplitę terminai – kovotojai, rezistentai. Turint omenyje 1944–1953 m. įvykius, vėlesnį pagrindinį pasipriešinimą sovietų okupacijai, sinonimiškai vartojamos partizaninio karo, ginkluoto pasipriešinimo ir rezistencijos sąvokos.

Kadangi tyrime buvo svarbu įvertinti pasakojimų tęstinumo galimybes, atsiremama ir į kartos sąvoką. Karta šiame darbe pirmiausiai susijusi su šeima. M. Halbwachs teigimu, šeima gali būti suvokiama kaip pirminiai socialiniai rėmai, talpinantys savitas atminties praktikas ir jų turinį bei palaikantys jų funkcionalumą. Šeimos nariams svarbu ne tik tai, ką jie patys išgyveno, bet ir tai, ką girdėjo kitus prisimenant. Kitaip tariant, šeimoje perduodami prisiminimai kiekvienos kartos gali būti priimami kaip savi (Vervečkienė 2022: 25). Tai, kas atkuriant Lietuvos nepriklausomybę viešai kalbėta apie partizaninį karą, tapo šeimų pasakojimų pagrindu. Žinoma, kad genealoginių kartų pasakojimas nėra tik šeimoje cirkuliuojančių vertybių atkartojimas – tai kartu ir viešojo diskurso refleksija. Be to, tendencija daugiau remtis viešuoju diskursu susijusi su sutrikdyta pasakojimų perdava šeimose. Šiame darbe siekiama akcentuoti, kad viešumoje pateikiamos istorinių įvykių interpretacijos veikia tiek vyresnes kartas, turinčias asmeninės patirties sovietinės okupacijos metais, tiek ir jauniausius šeimos narius, gimusius jau po Nepriklausomybės atkūrimo (Vervečkienė 2022: 12).

GINAMIEJI TEIGINIAI

1. Trys kartos akcentuoja skirtingus partizaninio karo pasakojimo vaizdinius, tačiau sureikšmina tas pačias vertybes: laisvę, bendrystę, pasiaukojimą dėl idealų.
2. Dėl sovietinio režimo taikytų represinių priemonių prieš partizaninio karo dalyvius ir jų šeimų narius laisvės kovų pasakojimas buvo sutrikdytas, o dalis prisiminimų negrįžtamai prarasti.

3. Sovietinis režimas siekė partizaninio karo pasakojimą nuslopinti, tačiau jis iki šiol veikia kaip laisvės kovotojų bendruomenę telkiantis, jai priklausančius gyvuosius ir mirusiuosius apjungiantis veiksnys.
4. Po nepriklausomybės atkūrimo susiformavęs viešasis diskusas tapo antrosios ir trečiosios kartos pasakojimų pagrindu ir viena svarbiausių motyvacijų gilintis į šeimos istoriją.
5. Partizaninio karo pasakojimų tęstinumą užtikrina aktyvus trečiosios kartos (vaikaičių) įsitraukimas į šeimos ir viso partizaninio karo istorijos tyrimus, įamžinimą, sklaidą.

1. PIRMOSIOS KARTOS PARTIZANINIO KARO PASAKOJIMAS 1944–1953 m.

Partizaninio karo pasakojimas daugialypis ir daugiareiškmis. Jį kūrė ir tebekuria daugybė partizaninio karo dalyvių bei jų artimųjų. Keičiantis politinei santvarkai ir kultūrinėms tendencijoms, kito pasakojimo akcentai, vertybinės nuostatos ir įvykių interpretacija. Bandant suvokti pasakojimą tokį, koks jis yra šiandien, svarbu pažvelgti į pasakojimo ištakas – antisovietinio partizaninio karo metus ir kovoms pasibaigus besitęsusią sovietinę okupaciją. Šiame darbo skyriuje aptariamas partizanų patirties dokumentavimas ir laisvės kovų atmintis tebevykstant rezistencijai. Laikomasi nuostatos, kad kiekvieno laikotarpio ypatybės nulėmė pasakojimo ir tylos strategijas šeimose, taip stiprindamos laisvės kovų atminimą arba priešingai – jam kliudydamos.

Partizaninio karo pasakojimą pirmieji pradėjo kurti patys jo dalyviai. Nors kova ginklu, pirmiausiai prasidėjusi nuo pavienių lokalių būrių formavimosi ir per kelerius metus išaugusi į beveik visą okupuotos Lietuvos teritoriją apimančią organizaciją, buvo reikšminga siekiant pasipriešinti okupacijai, tačiau tai nebuvo vienintelis partizanų veiklos tikslas. Išlikę partizanų vadovybės rengti dokumentai, korespondencija bei asmeniniai kovotojų užrašai leidžia teigti, kad sąmoningai siekta įtvirtinti savą pasipriešinimo versiją, kuri veiktų amžininkus ir pasiektų vėlesnes kartas.

Šiame skyriuje siekiama atskleisti pagrindines partizanų pasakojimo formavimosi aplinkybes, esminius motyvus, pasikartojančius viešuose bei privačiuose tekstuose, ir jų ryšį su okupacinių struktūrų sleista informacija. Akcentuojami šeiminiai santykiai pasipriešinimo metais, nes pastebėta, jog artimieji, vertindami rezistenciją, didele dalimi remiasi partizanų paliktu pasakojimu.

1.1. Pasakojimo kūrimo(si) aplinkybės

Svarbu pabrėžti, kad kol nebuvo įkurta vienijanti organizacija, partizaninio karo pasakojimas buvo kuriamas nenuosekliai ir nekoordinuotai. Bet nuo pat pasipriešinimo pradžios galima pastebėti partizanų pastangas rinkti žinias apie laisvės kovos mastą, pobūdį, žuvusiųuosius ir visa tai išsaugoti ateičiai.

Savalaikis partizaninės kasdienybės dokumentavimas pirmiausiai buvo skatinamas ir įgyvendinamas vadovybės. Turimi duomenys atskleidžia, kad ypatingą dėmesį tam skyrė 1949 m. vasarį įkurtas Lietuvos laisvės kovos sąjūdis (toliau – LLKS). Toliaregiškai žvelgdama į okupuotos valstybės ateitį, LLKS Taryba neabejojo nepriklausomybės atkūrimu ir dėjo pastangas, kad

kovų dalyviai neliktų pamiršti, o kartos, gimsiančios pasibaigus partizaniniam karui, turėtų galimybę pažinti jį ne iš sovietinės propagandos perspektyvos, o iš autentiškų partizanų liudijimų. Tikslui pasiekti veikė organizacijos Visuomeninė dalis, kurios sudėtyje buvusio Tautinio skyriaus viršininkas turėjo pareigą rinkti „žinias bei medžiagą apie tautos išsilaisvinimo pastangas, laisvės kovų sąjūdžio istoriją, charakteringesnius laisvės kovos vaizdus, sukurtas ar pritaikytas maldas, dainas bei kitokius kūrinius“ (Remeika 2003: 298). Visuomeninės dalies viršininkas Juozas Šibaila-*Merainis* vėliau išplatino nurodymą visoms partizanų organizacinėms sritims parengti savojo krašto kovotojų istorijas, paremtas faktais ir dokumentais (Šibaila [ne anksčiau 1949-08], l. 154). Suprantama, kad dėl sudėtingų veikimo sąlygų vyriausioji partizanų vadovybė negalėjo parašyti laisvės kovų istorijos be žemesnių dalinių indėlio. Lygiai taip pat daliniai buvo atsakingi už vadovybės suformuluotų idėjų sklaidą visoje Lietuvoje.

Paminėti faktai leidžia teigti, kad partizanų vadovybė pasipriešinimą suvokė kaip laikotarpį, pasižymintį savitais išgyvenimais. Be kita ko, tai, kad partizanai patys rūpinosi archyvų kaupimu, rodo jų norą būti istorijos, kurią galės pažinti visi besidomintys šiuo laikotarpiu, autoriais. Tai glaudžiai susiję su numatytu nepriklausomos Lietuvos poreikiu atkurti tikrus įvykius ir papasakoti tai, ką nutyli sovietinė propaganda (plg. Petrauskienė 2017: 205). Tai taip pat turėjo prisidėti kuriant „partizano legendą“ ir veikti gyventojų nusistatymą jos atžvilgiu, nes, kaip rašyta Rytų Lietuvos partizanų srities Tarybos atsišaukime 1952 metų vasarą, „mūsų kova ne tik sukūrė didingąją Partizano legendą būsimosioms tautos kartoms, bet kartu šiais sunkiaisiais okupacijos metais ji visą laiką buvo tai, kas teikė tautai daugiausia pasitikėjimo savimi ir daugiausia ryžto išlaikyti nepalūžusį lietuviškąjį nusistatymą“ (Aukštaitis... 1952, l. 14–22).

„Partizano legenda“ pirmiausiai sietina su partizanais, pasižymėjusiais išskirtiniu atsidavimu kovai. 1949 m. vasario 16 d. LLKS suteikė Laisvės kovotojo Karžygio vardą dviems vadams – 1946 m. liepą žuvusiam Pietų Lietuvos partizanų vienytojui Juozui Vitkui-*Kazimieraičiui* ir 1947 m. balandį žuvusiam pirmajam Jungtinės Kęstučio apygardos vadui Juozui Kasperavičiui-*Visvydui*. Kaip nurodoma LLKS Tarybos prezidiumo pirmininko Jono Žemaičio-*Vytauto* akte, toks vardas skiriamas kovotojams, „savo didvyriška mirtimi pirkusiems mūsų tautai teisę gyventi“ (Lietuvos laisvės kovos sąjūdžio Tarybos... 1949-02-16, l. 334). Iš aštuonių partizanų, pelniusių aukščiausią įvertinimą³, Juozas Albinas Lukša, Tauro apygardos

³ Per visą partizaninio karo laikotarpį Laisvės kovotojo Karžygio garbės vardas buvo suteiktas šiems asmenims: Konstantinui Bajerčiui-*Garibaldžiui*, prt. mjr. Petrui

partizanas, dukart kirtęs „geležinę uždangą“, vienintelis įvertintas tebebūdamas gyvas. Toks žuvusiųjų atminimas turėjo įkvėpti gyvuosius – juk kilnūs darbai bus įvertinti ir atmenami dar kelių kartų.

Pastebėtina, kad partizanų pasakojimui labai svarbios konkrečios asmenybės. Nors daugelyje viešų tekstų kalbama apie pasipriešinimo dalyvius kaip apie vienalytę bendruomenę, vedamą tų pačių idealų ir vertybių, ieškota galimybių užfiksuoti individualius prisiminimus ir taip prisidėti prie bendražygių, ypatingai žuvusiųjų, atminimo.

Tą patvirtina 1949 m. LLKS inicijuotas laisvės kovotojo Tėvynei pareigų ėjimo lapų rengimas. Tikėta, kad „atstačius nepriklausomybę šie lapai bus vertingi istoriniai dokumentai, autentiškai liudiją atskirų LK-jų [laisvės kovotojų], tuo pačiu ir sąjūdžio, garbingai nueitą kovos ir kančios kelią“ (Laisvės kovotojo Tėvynei... 1949-02, l. 46). Individualiai kiekvienam kovotojui rengti lapai pateikia tokią informaciją: bendras žinias apie asmenį, karinį pasirengimą, veiklą pirmosios sovietinės okupacijos ir nacistinės okupacijos metais, galiausiai įsitraukimą į partizaninį pasipriešinimą, įskaitant įgytą kovinę patirtį, patirtus sužeidimus ir teigiamus bei neigiamus veiklos įvertinimus (Laisvės kovotojo Tėvynei... 1949-02, l. 39–42). Nors pagal aiškiai struktūruotą klausimyną rengti laisvės kovotojo Tėvynei pareigų ėjimo lapai neleido visokeriopai perteikti asmeninių istorijų, jie galėjo tapti pagrindu kovotojų biografijų rengimui ar partizaninės patirties įvertinimui ateityje.

Išlikusios dalinių istorijos rodo, kad būtinybė fiksuoti partizanų praradimus ir laimėjimus mūsų lauke bei daugiausiai nusipelnusias asmenybes buvo įsisąmoninta ir lokaliu lygmeniu. Kai kurios istorijos išskirtinai vaizdingos ir perteikia kovotojų vertybinį nusistatymą, pavyzdžiui, Vyčio apygardoje veikusio Povilo Lukšio būrio istorija, parengta būrio vado Vlodo Krikščiūno-Balandžio (Kuodytė 1996: 147–161). Vadas, aprašydamas būrio istoriją nuo jo įkūrimo 1945 m. gegužės 15 d. iki bendražygio Jono Antanaičio-Kęstučio žūties 1949 m. birželio 15 d., įvardija priežastis, nulėmusias ginkluotą pasipriešinimą. Įsitraukimas į ginkluotą kovą pristatomas kaip neišvengiamas sprendimas susidūrus su okupacinių struktūrų žiaurumu: „Poškėjo šūviai, kulkos kaukė, klajodamos laukuose, žaliuose sodybose ir miestelių gatvėse, – krito auka po aukos. Tvirta lietuvių ranka, išlavinta darbe, tiesėsi prie šautuvo. Atskiruose kaimuose ėmė kurtis jaunų kovotojų – partizanų būriai“ (Kuodytė 1996: 147). Buvo ypatingai svarbu

Bartkui-Žadgailai, lt. J. Kasperavičiui-Visvydui, prt. kpt. Jurgiui Krikščiūnui-Rimvydui, prt. mjr. J. A. Lukšai-Mykolaičiui, prt. lt. Kazimierui Pypliui-Audroniui, Mažyčiui, prt. lt. J. Vitkui-Kazimieraičiui ir prt. lt. Vaclovui Voveriui-Žaibui.

patvirtinti, kad partizanų motyvacija išskirtinai susijusi su gynybos poreikiu, išprovokuotu prieš agresijos.

Vis dėlto reikia pripažinti, kad partizanų galimybės parengti išsamias istorijas buvo labai ribotos. Dalis šaltinių, kuriais galėjo remtis kovotojai, buvo prarandami arba sunaikinami, kita dalis buvo paslepiama ar žinoma tik daliai partizanų. Pavyzdžiui, Vyčio ayardos Žaliosios rinktinės vadas Stanislovas Kulys-*Visvaldas*, aprašydamas iškiliausias rinktinės asmenybes ir įvykius 1944–1951 m., pripažįsta besinaudojantis labai ribotu informacijos kiekiu dėl iki tol rinktinę ištikusių žūčių ir dokumentų praradimų: „Žaliosios rinktinės įkūrėjas ir pirmieji jos vadai yra žuvę, o taip pat yra nemažai žuvusių ir štabo pareigūnų, tai daug dokumentų, iš kurių būtų galima gauti daugiau medžiagos, parašyti šią istoriją, pateko priešui į rankas arba dingo be žinios“ (Kulys 1951). Dėl šių įvardytų priežasčių S. Kulys rašė remdamasis išsaugota rinktinės archyvo dalimi, savais prisiminimais bei kitų bendražygių pasakojimais. Visa istorija leido jam pabrėžti tai, kad „rinktinės partizanams teko grumtis su nelygiu sau priešu“ (Ibidem). Mažųjų žmonių kovos su didžiu blogiu motyvas atsikartoja vėlesnių kartų pasakojimuose kaip viena esminių detalių vertinant kovos esmę ir prasmę. Šis motyvas buvo dažnas ir partizanų spaudoje.

Svarbi detalė yra tai, kad partizanų archyvai buvo skirti nepriklausomos Lietuvos laikams. Susipažinti su jų turiniu okupacijos sąlygomis civiliams gyventojams praktiškai nebuvo galimybių, taigi paslapyje liko ir tai, kokią partizaninio karo istoriją siekė perteikti vadovybė. Vieni archyvai atsidūrė sovietinio saugumo rankose ir tapo įkalčiais partizanų baudžiamosiose bylose, kiti atrasti po keliasdešimties metų, o treči vis dar lieka neatrasti ir nepažinti. Tačiau vietos gyventojai tikrai turėjo galimybę skaityti jiems skirtus partizanų periodinius ir proginius leidinius, atsišaukimus. Siekdami visokeriopo gyventojų palaikymo, partizanai ugdė jų tautinį sąmoningumą ir pasipriešinimo dvasią per įvairius tekstus. Suskaičiuota, kad partizaninio karo metais pogrindyje leisti 107 periodiniai leidiniai (žr. Ruzgas 2010). Šis skaičius neapima įvairios tematikos atsišaukimų, grožinės literatūros kūrinių ar kitokio palikimo (žodine ar rašytine forma) cirkuliavusio visuomenėje. Ir nors publikuoti tekstai, kuriuose atsiskleidžia įvairios praeities figūros ir vaizdiniai arba partizaniškos kovos vertinimai, nebūtinai atspindi visų pasipriešinime dalyvavusių asmenų nuostatas ar idėjas, jie neabejotinai formavo laisvės kovų pasakojimą. Šiuo metu didelė dalis partizanų spaudos leidinių saugoma Lietuvos istorijos instituto archyve (žr. Katilius 2016: 121–132), dalis jų jau publikuota atkūrus nepriklausomybę ir yra lengvai prieinami visuomenei (Liekis 1995, 1996; Gaškaitė-Žemaitienė 1998). Be to, pridurtina, kad nemažai leidinių šiuo metu jau yra suskaitmeninta ir skelbiama internete, pavyzdžiui, E-Partizanų archyve.

1.2. Laisvės kovų pasakojimas partizanų spaudoje

Partizanų spaudoje, greta politinių naujienų iš Sovietų Sąjungos ir užsienio, neteisėtų okupacinių struktūrų veiksmų aptarimo bei kitų einamųjų reikalų, gausu istorinės tematikos tekstų. Tautiškumo palaikymui, laisvės idėjoms ir nepriklausomybės siekiui pagrįsti dažnai išnaudotos tarpukario Lietuvos valstybinės šventės, pavyzdžiui, Vasario 16-oji (Valstybės atkūrimo diena), rugsėjo 8-oji (planuoto Lietuvos didžiojo kunigaikščio Vytauto Didžiojo karūnavimo diena, tarpukariu vadinta Tautos švente) ar lapkričio 23-oji (Kariuomenės diena) (plg. Petrauskienė 2018). Aptardami Lietuvos valstybei ir tautai svarbias istorines datas ir asmenybes, partizanai reflektavo savas patirtis, gretino save su praeities herojais. Pirmiausiai su Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (toliau – LDK) ir jau gerokai artimesne knygnešių ir Nepriklausomybės kovų istorija (žr. Paskočiūnaitė 2020). Paminėtini keli pasikartojantys motyvai, jungiantys daugelį partizanų tekstų ir leidžiantys įvardyti pasakojimo gaires.

Neatsiejama pasakojimo dalis – partizanų sąsajų su praeities herojais akcentavimas. Net žvelgdami kelis šimtmečius atgal į Lietuvos istoriją, partizanai neabejojo, kad demokratija, kaip ir kova dėl jos išsaugojimo, yra būdinga lietuvių tautai. Antai, jau minėtas LLKS ideologas J. Šibaila-Merainis 1951 m. laikraštelyje „Prie rymančio Rūpintojėlio“ demokratijos idėją kildino iš LDK laikų ir laikė ją itin artima partizanų organizacijai: „Vytauto Didžiojo laikų lietuvišką gyvenimą ne vien demokratinio turim pripažinti, bet jis yra ir LLKS kelio pradžia“ (Liekis 1996: 207). Iš tiesų aliuzijos į garbingą LDK praeitį ir partizanų pareigą tai išsaugoti, pasirodo dar pasipriešinimo pradžioje. Pavyzdžiui, 1945 m. birželio mėn. 5-osios LLA apygardos štabo leidinyje „Žalia giria“ vadas Jonas Misiūnas-Žaliasis *Velnias* rašė: „Atgijusios Lietuvos [karys] pasirodys ne menkesnis už senųjų Gedimino, Kęstučio, Vytauto [laikų] gynėją. Sena karingumo dvasia, gaivinama varge ir audrose, [palaikoma geležinės] valios, didžios Tėvynės meilės ir pasiaukojimo, apėmė Lietuvos sūnų širdis, ir jų pergalę vainikuos laisvės kova“ (Liekis 1995: 34). Taip pamažu įtvirtinta idėja, kad partizanai laisvės kovą paveldėjo iš protėvių, todėl privalo ją tęsti.

Vienas ryškiausių pasakojimo akcentų – garbinga žūtis. Deklaruotas principinis partizanų nusistatymas, kad geriau žūti nei vergauti. Tam puikiausiai tiko 1336 m. Pilėnų apgulties istorija ir kunigaikščio Margirio auka, tačiau panašių pavyzdžių atrasta ir tarpukario istorijoje, ypač iš Nepriklausomybės kovų laikotarpio, kuris tik patvirtino, jog „lietuvis nepirks sau gyvybės už Tėvynės laisvę ir artimųjų ašaras“ (Kašėta 1995: 76). Taip pat buvo aprašyti partizanų panašumai su lakūnų Stepono Dariaus ir Stasio

Girėno, skridusių per Atlantą, likimu: „Šiandien vėl mūsų tauta gali didžiuotis naujais didvyriais, Dariaus ir Girėno dvasios pasekėjais partizanais. Dariaus ir Girėno aukojimosi tikslas buvo iškelti Lietuvą pasaulio akyse; partizanų kovos ir aukų tikslas – Lietuvos laisvė. Darius ir Girėnas norėjo išgarsinti Lietuvą, partizanai – prikelti iš vergovės. Ir partizanų gyvenime nematome savanaudiškumo, vien tik pasiryžimą, negailint gyvybės, kovoti už Tėvynę“ (Darius ir Girėnas... 1953, l. 6). Tokie ir panašūs istorijos intarpai turėjo siųsti aiškią žinutę skaitytojui: tikras partizanas laisvę vertina labiau už savo gyvybę. Tokia nuostata tapo padrąsinimu kovotojams, taip pat leido neabejoti tinkamu žuvusiųjų pagerbimu ir įvertinimu. Tiesa, partizanų artimieji, vėliau reflektuodami šeimai tekusius išbandymus pokario metais, pridės dar vieną kovos padarinį – tragiškus šeimų likimus.

Parinkdami praeities kovų epizodus, pasižyminčius kova su skaitlingesniu priešu, beatodairišku lietuvių pasiaukojimu ir garbingu kovos dalyvių atminimu, partizanai iš esmės perteikė supratimą apie vykstančią kovą. Galima numanyti, kad būtent taip partizanai suvokė save – kovojantys sunkiai, negailintys nei jėgų, nei gyvybės, tačiau pasiekiantys tikslą ir tampantys atminimo vertais herojais. Spaudiniuose, skirtuose moralės kėlimui, pasipriešinimo telkimui ir istorinės savimonės ugdymui, reguliariai minėta demokratija kaip vertybė, šimtmečius besitęsianti laisvės kova ir nemari didvyrių atmintis. Tai buvo vienas iš būdų neutralizuoti sovietų propagandą ir skatinti paramą kovai (Kuodytė [et al.] 2004: 225).

Partizanų bendrystės su gyventojais idėja palaikyta ir kalbant apie ištremtuosius, kuriems partizanų tekstuose skiriama labai daug dėmesio. Buvo svarbu akcentuoti, kad partizanai atjaučia kenčiančius Sibire, bet taip pat yra pasirengę toliau kovoti už žuvusius bendražygius: „...partizanišką paguodos žodį siunčiame į alkanąjo Sibiro taigas ištremtiesiems ir kalėjimuose kenčiantiems lietuviams, tikėdami neužilgo susitikti laisvoje Lietuvoje. Su gilia pagarba ir amžinu atminimu lenkiame galvas prieš tuos mūsų brolius, kurie didvyriškai žuvo garbingoje kovoje dėl gimtojo krašto laisvės“ (Liūto rinktinės vadovybės atsišaukimas... 1948-12-23). Tegalima patvirtinti, kad žūtis partizanų artimiesiems buvo itin skausminga patirtis, dėl kurios tolimesnis rezistencijos pasakojimas negalėjo formuotis, o tremtis į Sibirą tik dar labiau atitolino ryšius su okupuotoje Lietuvoje likusiais pasipriešinimo dalyviais (kas būtų leidę suformuoti asmeninį požiūrį į kovų reikšmę). Vis dėlto partizanams atrodė svarbu akcentuoti bendrystę su visais nukentėjusiais nuo okupacinio režimo represijų. Pridurtina, kad partizanai stengėsi represuotus asmenis ir jų šeimas paremti ir materialiai.

Žinių apie realią situaciją stokojo ne tik okupuoto krašto žmonės, bet ir Vakarų pasaulis. Partizanų vadovybė buvo suvokusi būtinybę skleisti žinią

apie partizaninį karą Lietuvoje siekiant gauti visokeriopo palaikymo kovoje prieš SSRS okupaciją. Kirtus „geležinę uždangą“ Paryžiuje parašyti partizano J. A. Lukšos-*Daumanto* prisiminimai tapo pagrindiniu žinių apie okupuotosios Lietuvos padėtį šaltiniu užsienio auditorijai. Pirmąkart 1950 m. Čikagoje išleisti prisiminimai „Partizanai už geležinės uždangos“ vėliau buvo perleisti įvairiomis užsienio kalbomis, taip pat keliskart publikuoti nepriklausomoje Lietuvoje. J. A. Lukša stengėsi atskleisti primastos sovietinės okupacijos faktą⁴ ir akcentuoti lietuvių tautos, atsidūrusios tarp dviejų agresorių, dramą⁵. Partizanai prisiminimuose pristatyti kaip išskirtinai lietuviškos orientacijos⁶, kilę daugiausiai iš žemesniųjų visuomenės sluoksnių⁷ ir visiškai atsidavę laisvės idėjai⁸.

⁴ Prisiminimuose keliskart grįžtama prie minties, kad sovietinė okupacija yra neteisėta ir įvykdyta prieš lietuvių tautos valią. Pvz.: „Pagaliau įvyko tai, kas prieš mūsų valią turėjo įvykti – Rytų siaubas grįžo mūsų kraštan... Grįžo jis, pamažu slinkdamas, savo kelią žymėdamas gaisrais ir griuvėsiais, žmonių nuotaikas skandindamas giliam nusiminime.“ (Daumantas 1990: 8)

⁵ Pvz. „Mūsų trijų milijonų ramių ūkininkų laukuose ėjo kova tarp dviejų milžinų, nešusių ir nešančių mums lygų siaubą tiek iš Rytų, tiek iš Vakarų, šiai kovai vykstant mūsų arimuose, mes tegalėjome būti tik stebėtojų vaidmenyje, šiuo metu mums, trims milijonams, buvo pasilikę dvi alternatyvos: ar likti savo žemėje ir toliau tęsti kovą, pradėtą prieš ketverius metus, visame krašte, visomis jėgomis ir visomis priemonėmis, ar trauktis iš kovos apkasų krašte į Vakarus su viltimi pasiekti išlaisvintus Vakarų demokratinius kraštus“ (Ibidem: 8–9). Dažnai grįžta prie minties, kad Lietuvoje pasilikę žmonės taip pat turėjo galimybę pasirinkti pusę. Vieni buvo tvirtai apsisprendę neiti į Raudonąją armiją ir nekolaboruoti jokia kita forma, dėl to papildydavo partizanų gretas: „...lietuviai kiekviena pasitaikiusia proga maudavo su visa apranga į žaliuosius miškus, ieškodami prieglobsčio pas veikiančius partizanus. Jeigu skirta mirt, tai tik gimtojoje žemėje, ginant savo laisvę, o ne svetur barstyti kaulus už naują vergovę...“ (Ibidem: 34). O tie, kurie nusprendavo kovoti prieš partizanus, tapdavo tautos priešais, pvz.: „Tautoje sribai buvo nekenčiami. Į juos lietuviai žiūrėjo kaip į aklius okupanto įrankius, padedančius naikinti tautą“ (Ibidem: 59).

⁶ Reaguojant į sovietinio režimo skleistą propagandą, jog partizanai paveikti fašistinių idėjų, siekta parodyti, kad bet koks partizanų bendradarbiavimas su kitomis šalimis buvo paremtas pragmatiškumu, siekiant naudoti kovoje su priešu. Antai, rašyta, jog „daugumas desantininkų [pasipriešinimo dalyvių, apmokytų Vokietijoje ir vėliau grąžintų į Lietuvą] buvo grynai lietuviškos orientacijos ir vokiečių pagalbą pasirinko ne iš meilės ar simpatijų vokiškajam nacionalizmui, bet realistiniais apskaičiavimais: gavus vokiškosios mokyklos patyrimą ir partizaninei veiklai reikalingiausių priemonių, pasiekti ir padėti kovojančiam kraštui. Vokiečių pagalba atsidūrę Lietuvoje, bet kokio bendradarbiavimo su vokiečiais jie atsisakė“ (Ibidem: 58).

⁷ „Partizanai daugiausia buvo kilę iš darbininkų ir smulkiųjų ūkininkų klasės...“ (Ibidem: 77).

⁸ Tai patvirtina ir konkrečios istorijos apie pasiaukojusios kovotojus, pvz.: „Tik dalinio vado drąsa, paaukojant savo gyvybę, padėjo netikėtai užkluptiems partizanams išsigelbėti...“ (Ibidem: 73), ir daug apie kovos pobūdį pasakantys apibendrinimai: „Vargiai beatsirastų iš šių kelių dešimčių nors vienas vyras, kuris nebūtų paženklintas nors vienose kautynėse, kuris nebūtų savu krauju palaistęs mielos tėvų žemės“

Nors J. A. Lukša liudijo visų Lietuvos partizanų vardu, jis pirmiausiai rėmėsi asmenine patirtimi. Kaip jis rašė, jo „šeima apsisprendė pasilikti dar tada, kai [Antrojo pasaulinio karo] frontas kiek stabilizavosi ant Nemuno krantų“ (Daumantas 1990: 9). J. A. Lukša, kaip ir trys jo broliai, ilgainiui visiškai perėjo į pogrindį. Jis, kaip ir dauguma kitų partizanų, palaikydavo ryšius su artimaisiais. Kaip pats rašė, noras išlaikyti šeiminius santykius kai kuriems partizanams kainavo gyvybę, nes nepaisant vadovybės bandymų drausti šeimų lankymą švenčių proga, dažnas partizanas vis vien „lietuviškų papročių vedamas, stengdavosi aplankyti savo šeimą, pajusti šventišką šilumą jaučioje artimųjų aplinkoje“ (Ibidem: 99).

Lankydamas tėvus žuvo ir vyriausiasis Juozo brolis Jurgis. Po kelerių metų, rengdamas prisiminimus, J. A. Lukša jo žūtį pristatė kaip vieną didžiausių sukrėtimų gyvenime, nes buvo prarastas žmogus, su kuriuo jie buvo „artimiau suaugę, negu tai įmanoma kovos ar kraujo broliams“ (Ibidem: 240). Tarsi numanydamas ir savo likimą, brolio žūtį jis prilygino laisvės aukai: „[Jurgis] pirmasis iš mūsų šeimos tarpo paaukojo save Tėvynės laisvės aukurai“ (Ibidem: 240). Kaip galima suprasti, skambūs praradimų įvardijimai slėpdavo didelį skausmą, kurio apsakyti to nepatyrusiems buvo sunku. Vis dėlto pasakojimas apie asmeninę patirtį galėjo būti paveikus dėl savo universalumo – net jeigu demokratinių šalių gyventojai negalėjo iki galo suprasti sudėtingos politinės situacijos už „geležinės uždangos“, jie tikrai galėjo bent įsivaizduoti, ką reiškia netekti artimųjų. Tai lygiai taip pat paveikė vėlesnėms kartoms, norinčioms pažinti partizanų karą.

Suprantama, kad visų viešai skelbtų partizanų tekstų tikslas buvo daugialypis – įkvėpti kovojančius ir juos remiančius, įveikti abejones dėl kovos prasmės ir įtvirtinti garbingą kovos paveikslą, kuriuo galėtų didžiuotis ne tik kovotojų amžininkai, bet ir vėlesnės kartos.

(Ibidem: 256). Galiausiai akcentuojama tai, jog tikėjimas laisve ir noras dėl jos kovoti buvo visą tautą apėmusi būsena: „Ir kaip mišrios šios eilės: studentai, gimnazistai, tarnautojai, ūkininkai ir darbininkai. Nesvetimi jų eilėse nei dvasiškai, nei vyresnio amžiaus inteligentai, nei Nepriklausomybės laikų kariai. Čia rasi ir ne vieną Nepriklausomybės kovų savanorį. Visus juos subūrė ta pati Tėvynės meilė ir pareiga ginti tėvų žemę ir savo seses – brolius nuo beatodairinio rytų barbaro teroro. Ginti ir gintis, jaučiant didįjį laisvės ir žmogiškumo troškimą ir suprantant begalinį šios kovos sunkumą; ginti ir gintis, visiškai atsižadant savo asmeninio gyvenimo, kol kas pasitikint tik savo jėgomis ir budrumu, paslapčiomis rusenant vilčiai, kad pagaliau tie, kurie dar taip neseniai kalbėjo apie teisingą pokario sutvarkymą, pajus atsakingumą prieš žmonijos ateinančias kartas ir pašalins barbariją, terorą ir versiją“ (Ibidem: 256).

1.3. Pasakojimo motyvai ir šeiminiai santykiai asmeniniuose partizanų užrašuose

Be spaudos paminėtina gausybė partizanų egodokumentų – laiškų, skirtų bendražygiams ir artimiesiems, dienoraščių, atsiminimų, pagal kuriuos šiandien dažnai vertinama partizaninė kova ir jos dalyviai. Asmeniniais rezistentų tekstais neretai remiasi ir artimieji, bandydami suprasti kovotojų išgyvenimus. Tai ypatingai svarbu toms šeimoms, kurios artimųjų neteko pasipriešinimo metais, ir neturėjo galimybės išgirsti gyvo pasakojimo. Patiems kovotojams galimybė fiksuoti asmeninius išgyvenimus galėjo būti būdas įveikti mintis apie įvairias smurto formas, kurios nuolat grėsė ne tik tiesiogiai į pasipriešinimą įsitraukusiems asmenims, bet ir jų šeimų nariams (plg. Jackson 2013: 57). Būtent šeima partizanams buvo didelė vertybė, už kurią jie taip pat kovojo (Kripienė 2020: 84).

Išlikę partizanų dienoraščiai liudija apie skirtingą kovotojų motyvaciją rašyti ir juos slėgusias mintis, negalėjusias patekti į viešus tekstus. Vienas dažniausiai pasitaikančių motyvų – bandymas padrąsinti save tęsti kovą ir nusiteikti bet kokiems susidūrimams su priešu. Vienas ryškiausių to pavyzdžių – partizano Jono Nuobaro dienoraštis, kuriame atsiskleidžia nusiteikimas kovoti iki galo. J. Nuobaras-*Lyras* dar prieš pasitraukdamas į mišką veikė pogrindyje ir demonstravo tvirtą nusistatymą okupacijos klausimu. Jungtinės Kęstučio apygardos Lydžio rinktinės partizanas dienoraštyje rašė, kad kovos metuose telpa „ir kančios, ir gyvenimas, ir viskas, viskas“ (Nuobaro dienoraštis, l. 114-17). Partizanas drąsina save nepasiduoti ir jaučiasi atstovaujantis idealistams, kurie tiki ginkluoto pasipriešinimo prasme. Svarstydamas apie mirtį, su kuria nuolat tekdavo susidurti akis į akį, jis rašė: „Bet juk tai turi būti nebaisu. Nes ta mirtis, tai mirtis už idealus, kuriuos gynė mūsų senoliai, kuriuos išplėšė iš okupantų mūsų visų probočiai, kuriuos ir mes apginsime, nesvarbu kas pašalėse šnižbilėtų ir prikaišiotų, kad tai beprasmiš, bereikalingas darbas. Laisvės dykai niekas nedovanoja, laisvę tik patys galim iškovoti ir jeigu kova reikalauja aukų, tai yra natūralus dalykas, nes nei viena kova negali apsieiti be aukų. O jeigu aukos kas bijo, tam nereikalinga ir laisvė. Jam geriau laižyti tirono prispaudėjo padus ir su juo girti tai, kas idealistui tautiečiui koku klausyti“ (Ibidem, l. 114-22). Kaip jau minėta, neišvengiama žūtis, kaip ir būtinybė aukotis dėl tikslo – viena pagrindinių partizanų tekstų, skirtų viešam civilių ir kovotojų padrąsinimui, sudedamųjų dalių. Tačiau asmeninis J. Nuobaro pasakojimas įgyja dar daugiau spalvų ir tikrumo, kai

žinoma, kas nutiko anapus teksto. 1951 m. jis buvo suimtas užmigdžius specialiu preparatu ir vėliau tapo MGB agentu smogiku⁹.

Daliai partizanų asmeniniai užrašai tapo galimybe pateisinti ir pasiteisinti, papasakoti savo istoriją ir įamžinti bendražygių nuotykius. Vyčio apygardos partizano Albino Bilinkevičiaus-*Balčio* 1946–1947 metais rašytas dienoraštis (Slivinskas 2014) yra būtent tokio gyvo santykio su būsimu skaitytoju pavyzdys. Eilinis partizanas atvirai pasakoja ne tik apie partizanų tykančius pavojus ir susidūrimus su priešu, bet ir užsimena apie pramogas, kurias susigalvoja partizanai, ir apie ydas, leidusias atitrūkti nuo niūrių minčių. Apie visa tai pasakodamas jis keliskart svarsto, kaip jo tekstą interpretuos skaitytojai, ir stengiasi atsakyti į galimai kilsiančius klausimus. Pavyzdžiui, „Jeigu šie mano užrašai ir pamatys dienos šviesą, tai gal ir naivu atrodys skaitytojui, kad mes taip gyvename išsiskirstę po kelis, nes apstu čia susitikimų mūsų su kitais partizanais. O kiti partizanai irgi gyvena po kelis išsiskirstę. Kitaip ir neįmanoma gyventi“ (Ibidem: 74). „Gal ne vienam skaitytojui kris į akis mūsų neveiklumas? Taip, mes dabar maža veikiamo. Dabar yra mum duotas įsakymas nekliudyti bolševikų ir kuo mažiausiai susitikti ir šaudyti. Nes bereikalingi išsišokimai paastriną okupantų valdžią ir jie griebiasi didesnių operacijų prieš partizanus, prieš partizanų šeimas ir visus gyventojus“ (Ibidem: 75). Iš tiesų šiam dienoraščiui buvo lemta išlikti ir būti publikuotam. Ydos, kurios partizanų spaudoje aprašomos kaip didžiausios blogybės – alkoholio vartojimas tarnybos metu, neatsargus bendravimas su civiliais ir veikimas nepaisant vadovybės nurodymų – šio partizano aprašomos kaip kasdienybė. Savo turiniu šis pasakojimas kiek neįprastas, tačiau leidžiantis pažinti įvairialypę laisvės kovų istoriją.

Dienoraščiuose daug kalbėta ne tik apie save ir bendražygius, bet ir apie tuos, kurie liko namuose ar buvo ištremti, įkalinti. Vienas geriausiai žinomų tokio žanro tekstų – Dainavos apygardos partizano Liongino Baliukevičiaus-*Dzūko* vienerius metus – nuo 1948 m. birželio iki 1949 m. birželio – rašytas dienoraštis (Kašėta 2002), kurį autorius pirmiausiai rašė sau ir tą aiškiai nurodė, numatydamas, kad asmeniniai užrašai gali patekti į svetimas rankas: „Šis dienoraštis jokių būdu nėra skirtas viešumai. Aš rašiau jį tik sau. Tuo atveju, jeigu aš žūčiau, dienoraštį prašau perduoti mano mielam

⁹ J. Nuobarui suteiktas agentūrinis slapyvardis Šiaurys. Bendradarbiaudamas su represinėmis struktūromis jis išdavė kelis bendražygius, taip pat buvo vienas pagrindinių liudytojų 1954 m. teisiant partizanų vadą Joną Žemaitį-*Vytautą*. 1956 m. J. Nuobaras amnestuotas.

broliui Kostui¹⁰. Visų kitų, kuriems bus lemta gyventi ir rasti šį dienoraštį, aš prašau neskaityti jo, bet sunaikinti“ (Ibidem: 21).

Nepriklausomoje Lietuvoje L. Baliukevičiaus dienoraštis pirmą kartą išspausdintas 1993 m. „Laisvės kovų archyvo“ 6-ajame numeryje (Gajauskas [et al.] 1993: 5–83), dar po metų, 1994 m., išleistas viename leidinyje su Tauro apygardos kapeliono Justino Lelešiaus-*Grafo* dienoraščiu (Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjunga 1994). Vėlesniais metais Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras dienoraštį išleido 6 kartus lietuvių kalba ir kartą anglų kalba. Nusižengimas partizano valiai siejamas su numanoma dienoraščio verte – nors saugumo sumetimais nebuvo galima minėti daugelio geografinių vietų ir asmenų, dienoraštyje atsiskleidžia idealisto kovotojo buitį (ir būties) susiduriant su didžiausiais psichologiniais ir fiziniais iššūkiais.

Nors L. Baliukevičius pirmiausiai aprašo savo vidinę būseną, jo pasakojimas šiandien daugeliui siejasi su visa laisvės kovotojų bendruomene. 1949 m. gegužę tapęs Dainavos apygardos vadu, L. Baliukevičius kaip niekada aiškiai įvardijo partizanų, kaip bendruomenės, sudarytos iš gyvųjų ir mirusiųjų, egzistavimą: „Taigi dabar aš pustrėčio šimto gyvų ir apie tūkstančio žuvusių partizanų vadas, gyvųjų ir žuvusiųjų „valdovas“...“ (Ibidem: 163). Žūtis šiuo atveju ne atskiria nuo bendruomenės, bet kaip tik sustiprina saitus su ja. Anot tapatybės konceptą nuodugniai tyrinėjančių Jan E. Stets ir Peter James Burke, šliejimasis prie grupės tapatybės stiprina savivertę (2009: 121). Bet lygiai taip pat šiuo atveju yra pagrindžiama kovotojų bendruomenės svarba individui (Hunt 2010: 144).

L. Baliukevičiui santykiai su taip pat laisvės kovotojo kelią pasirinkusiu broliu Kostu teikė stiprybės, tačiau reiškė ir nuolatinį rūpinimąsi dėl jo saugumo. Prisimindamas gyvenimą iki okupacijos, L. Baliukevičius 1948 m. birželio 23 d. užrašė besijaučiantis kaip „benamis kampininkas“ (Kašėta 2002: 21), o liepos 18 d. įvardijo tai, apie ką sukosi jo mintys: „žiūriu į žvaigždes ir svajoju apie viską – apie savo tėviškę, apie žuvusiuosius, brolių, Sibire vargstančią mamą ir partizano dalią...“ (Ibidem: 36).

Nors ir daugiausiai kartų publikuotas, L. Baliukevičiaus dienoraštis nėra vienintelis pokario metų dokumentas, kalbantis apie šeimos tragediją. Jau minėto partizanų kapeliono J. Lelešiaus-*Grafo* dienoraščio įrašai liudija apie laikotarpį nuo 1946 m. balandžio iki 1947 m. rugpjūčio (Kasparas 2006). Be kasdienių rūpesčių, palaikant kovotojų dvasią, jame rašoma apie ateities Lietuvą ir apie tai, kaip turėtų būti prisimenami partizanai ir jų šeimos,

¹⁰ Kostas Baliukevičius taip pat tapo partizanų, slapyvardžiais *Tylius*, *Rainys*. Žuvo 1951 m.

pirmiausiai motinos, kurių sūnūs įsijungė į pasipriešinimą: „Šiandien mes pajėgūs išmatuoti aukščiausius kalnus, giliausias jūras, tolimas planetas, bet kas išmatuos, kas pajėgs suprasti tą beribį skausmą, kuris palietė motinų širdis, kuris atėmė jų senatvės paguodą, pravirkdė seneles tų sūnų, kurie krito didvyriškose kautynėse už Lietuvos laisvę ir laimingą ateitį. Laikas užgydys žaizdas, bet ne motinų. Ji rymos ilgais vakarais, šluostydama nuo skruostų ašaras ir žiūrės, ar nepareis, ar nepradžiugins jos senatvę. Tačiau jos matys savo sūnelius tik sapne, tik sapne su jais kalbės, o pabudusios vėl apsipils ašaromis, skausmo kalavijas vėl perdurs jų širdis. O gal ir Tauta užmirš laisvės kovotojų motinas, gal niekas joms, duonos neturinčioms, neišties kąsnelio, pagalbos ranką. Tai būtų didžiausias Tautos nedėkingumas laisvės kovotojų motinoms. Jos už laisvę aukojo didžiausią auką – savo mylinčius sūnus“ (Ibidem: 177–178).

Pastebėtina, kad kalbėjimas apie partizanų motinas nėra atsitiktinis. Šis motyvas dažnai pasikartoja ir viešumai skirtuose partizanų tekstuose. Tai leidžia teigti, kad partizanai jautė širdgėlą dėl artimųjų, ilgėjosi ir stengėsi apsaugoti juos nuo skaudžių išgyvenimų, o turėdami galimybę – padėkoti už palaikymą. Vis dėlto pasitaikydavo ir tokių situacijų, kai vienos šeimos nariai stodavo į skirtingas puses.

Kęstučio apygardos ribose veikusio Žvainio būrio partizanas Steponas Augustis-*Upelis* 1949 m. dienoraštyje, kurį, beje, išsaugojo sesuo, daugiausia dėmesio skiria prisiminimams apie šeimą. Pirmąją šv. Velykų dieną jis parašo pirmąjį įrašą, kuriame atskleidžiama šeimos situacija: „Visokios liūdnos mintys apie tėvelį su mažais broliukais, apie sesutę, kuriai dar vos penkeri metai, o tiek turės vargšė išvežta pernešti, iškentėti – tiek, kiek visi suaugę. Ir maišos mintys, toli nuklysta į uralus, kur vargšė kita sesutė ir sena motulė. Jau greit bus treji metai, kaip kenčia badą, visokį skurdą ir nežino, kada viskas baigsis. Nuklysta mano mintys ir prie brolio, kuris taip pat treji metai, kaip garbingai užmerkė akis. Ir prie to sustoję maišos svajonės – gal ir man kada tas bus, nes tuo keliu išėjau ir nusukti nemanau“ (Gajauskas [et al.] 1993: 214–223). Iki rugpjūčio 2-osios besitęsę dienoraščio įrašai prisodrinti apmąstymų apie santykį su artimaisiais. Kaip pats autorius pažymi, „nėra man mamytės, kam pasiskųsti, nebuvo doro tėvo, ko man klausyti“ (Ibidem: 214). S. Augustis nuolat sugrįžta prie tėvo, esančio „tokiam blogam kely“ (Ibidem: 215), su kuriuo negali bendrauti, lygiai taip pat kaip su toli tremtyje atsidūrusia mama.

Partizanas nedetalizuoja nei tremties aplinkybių, nei tėvo negerovių, tačiau daugumoje įrašų išreiškia gailestį visiems šeimos nariams. Jis neslepia, kad pagrindinė motyvacija prisijungti prie partizanų buvo brolio žūtis. S. Augustis, kalbėdamas apie kovos bendražygius, kartkartėmis vadina juos

broliais, „su kuriais ir mirti malonu“ (Ibidem: 221). Šilti, laiko ir išbandymų užgrūdinti santykiai su būrio draugais vis vien negali užgniaužti niūrių minčių, nes pačiam dienoraščio autoriui taip ir nepavyksta atsiriboti nuo šeimą užklupusių negandų. Viena vertus, jos įkvepia, nes brolio žūties metinės sužadina poreikį raštu motyvuoti savo apsisprendimą kovoti miške: „...mirė brolis¹¹, kurio per visą gyvenimą užmiršti negalėsiu, kurio taip man buvo gaila, kaip nė vieno šiame pasaulyje, su kuriuo niekad nenorėjau skirtis ir dabar nuėjau jo keliais, jo pramintu tikru keliu. Jis veda į laisvę. Į gyvenimą ar mirtį, visur galiu eiti, nes žinau, jog tikru ir garbingu keliu einu, žinau, jog mano tėvai ir protėviai tuo keliu ėjo, dėl to ir man nebaisu. Nors ir nežinau, kuomet gali tekti sutikti mirtį. Bet prisiminęs brolių ir savo šeimą, visuomet galiu stoti jai ant kelio. O jei aš mirsiu ir nežinau, katras paskutinis žodis ir kuri diena nebus įrašytas į mano menką dienoraštėlį, įrašys likę draugai. O mano mažesni broliai eis mano keliu“ (Ibidem: 217).

Tokios egzistencinės mintys nuolat maišosi su kasdienybės aprašymais. Tam tikru lūžio tašku tampa stipriai pašlijusi kovotojo sveikata, dėl ko jis yra priverstas ieškoti profesionalios gydytojų pagalbos ligoninėje. Palikdamas mišką, jis gailisi: „negalėjau mirti, kaip pridera doram lietuviui“, jaudinasi dėl kovoje paliekamų draugų, baiminasi pamynęs žuvusio brolio atminimą. Tiesa, šiek tiek pabuvęs ligoninėje jis grįžo į mišką ir išbuvo jame iki žūties 1952 m. Nors sau rašytos mintys stiprina partizanų, pasiaukojusių dėl laisvės, vaizdinį, vis dėlto labai aiškiai parodo to kainą – šeimą ir sveikatą.

Atkreiptinas dėmesys, kad partizanų santykiai su artimaisiais išryškėja tik egodokumentuose. Dainavos apygardos Dzūkų rinktinės Vaidoto grupės partizano Broniaus Vasiliausko-*Bevardžio* dienoraštyje, rašytame 1947 m. vasario-kovo mėn., be prisiminimų apie ištremtą šeimą, kovas ir aukas užsimenama ir apie pagalbos iš likusių artimųjų stoką. Kalbėdamas apie fiktyvių dokumentų gamybą, jis užsimena per ryšininkus prašęs finansinės paramos iš giminių, tačiau jos nesulaukęs ir dėl to labai nusivylęs: „Vargas tam, kas neturi tėvų, giminių ir artimųjų. Nors gyvas į žemę lįsk. Giminių manęs išsižadėjo, išsižadėsiu jų ir aš. Nesikreipsiu į juos iki grabo lentos, nors badu mirčiau. Išskiriant dieduką, kuris, nors ir senas būdamas, rūpinasi manimi kaip galėdamas“ (Ulevičius, Rimkus 2003: 57). Kai kada šios priešpriešos, kilusios partizaninio karo metais, persiduodavo ir į vėlesnes kartas.

Tą priešpriešą dažnai lemdavo skirtinga pasakotojo ir klausytojo patirtis – artimiesiems būdavo tiesiog per sunku suprasti, ką jaučia miškuose

¹¹ Rašoma apie 1946 m. žuvusį brolių Nikodemą Augustį-*Upelį*. Atkreiptinas dėmesys, kad Steponas, ateidamas į partizanus, pasirinko žuvusio brolio slapyvardį.

partizanaujantys. Kaip įžvalgiai pastebėjo Tauro apygardos Geležinio Vilko rinktinės partizanų gretose kovojęs vermachto kareivis Heinrich Rossemann-Povas: „Aplinkinių kaimų gyventojai pasidalijo į kelias grupes: dauguma nuoširdžiai gailėjosi šių jaunų žmonių, kurie savo gyvenimą paaukojo už Tėvynės laisvę ir jos idėjas, kiti tik apsimetė užjaučiantys, o kokie jie buvo iš tikrųjų, niekas nežinojo“ (Kuodytė 1996: 66). Vėliau šie patirties skirtumai trikdydavo pasakojimo perdavą vėlesnėms kartoms.

1952 m. vasario 16-ąją vienas žymiausių partizanų vadų Adolfas Ramanauskas-Vanagas savo rengiamus prisiminimus dedikavo dukteriai, tikėdamasis, kad neilgai trukus bus atkurta Lietuvos nepriklausomybė ir žuvusiųjų ar įkalintų partizanų šeimomis bus pasirūpinta: „Šią dalį prisiminimų iš kovos dėl laisvės laikotarpio skiriu savo mažytei dukrelei Auksutei, kurios irgi ieško okupantas, kuri šiandien alksta, vargsta, žiaurios budelio rankos atplėšta nuo tėvelio ir mamytės. Mano troškimas yra matyti, arba, jeigu jau būtų lemta savo gyvybę paaukoti kovoje dėl Lietuvos laisvės, tikėtis, kad ateityje, kai Lietuva gyvens nepriklausomą gyvenimą, Auksutė neliks apleista ir užmiršta, kad jai neteks visą gyvenimą vilkti sunkią ir juodą skriaudžiamos našlaitės dalią, tikėtis, kad jai bus suteikta globa, galimybė mokytis ir auklėtis, o užaugus dirbti demokratinėje Lietuvoje kūrybinį darbą ir naudotis to darbo vaisiais“ (Ramanauskas 1991: 3).

Nors ir anksčiau partizanai egodokumentuose minėdavo šeimų narius, reiškė susirūpinimą jų likimu ir užsiminė ieškantys būdų padėti, A. Ramanauskas bene vienintelis labai aiškiai nurodė rašantis prisiminimus ateities Lietuvai ne tik siekdamas įamžinti žuvusius bendražygius (pateisinti savo darbus ir išreikšti laisvės kovotojų valią dėl jų atminimo), bet ir palikti liudijimą dukteriai. 1957 m. lapkričio 29 d., A. Ramanauskui po ilgų kankinimų ir tardymų įvykdytas mirties nuosprendis, tačiau iki jam ir jo šeimai tekusių išbandymų pripažinimo teko laukti daugiau nei trisdešimt metų.

Sugrįžtant prie partizanų spaudoje aprašytų garbingų praeities epizodų, verta paminėti jų poveikumą asmeniniu lygmeniu. Apimti dvejonių dėl pasirinktos kovos prasmės, partizanai guodė save galimybė išlikti vėlesnių kartų atmintyje. 1946–1947 m. rašytame dienoraštyje Tauro apygardos kapelionas J. Lelešius-Grafas mini žodžius, kuriais siekė sustiprinti kovotojų moralę ir ryžtą: „Argi nuleido rankas Pilėnų kunigaikštis Margis, kai iš visų pusių apgulė priešas? Ne. Jis su savo kariais žuvo, bet Tėvynės meilei liko ištikimas. Šiandien jam garbė. Šiandien mes juo didžiuojamės. Argi nepanaši ir mūsų šiandieninė kova? Tegul ir visa tauta žūsime, bet tuo mes paliksime visam pasauliui Tėvynės meilės paminklą. [...] nebūkime pinigų patriotai, o tikri kunigaikščio Margirio ainiai“ (Kasparas 2006: 95). Panašiai rašė ir

nenustatytas Žemaičių apygardos partizanas ryšininkei Elenai Vitkutei-Samanai: „Gal pasakysite, kad mes menki, kad neturime tam laiko ir aplinkybių? Tuomi negalime pasiteisinti, nes visi esame maži žmonės, o juk tie maži žmonės didžiuosius darbus atlieka. Taip pat mažas kalbininkas buvo Jablonskis ir sąlygas turėjo sunkias, bet tas jo neatbaidė!“ (Laiškas sesei samanai... [ne anksčiau 1948], l. 8 – 8ap.). Taigi, stengtasi tikėti kovos reikšmingumu, net jeigu įvertinimo tektų palaukti.

1.4. Mitai apie partizanus režimo propagandoje

Bendrai vertinant partizanų viešus ir privačius tekstus, svarbu pastebėti, kad jie aiškiai oponavo režimo skleistai propagandai. Dar 1944 m. liepą prie LSSR NKVD įkurtas Kovos su banditizmu skyrius partizaninį pasipriešinimą vertino kaip kriminalinių nusikaltėlių veikimą (Truska [et al.] 1999: 26). Be banditų, partizanai taip pat buvo vadinami buržuaziniais nacionalistais (taip priešpastatant juos „liaudies“ idėjoms), hitlerininkais (kaltinant partizanus dirbant išvien su užsienio valstybėmis, konkrečiai – bendradarbiaujant su nacistine Vokietija) bei įvairiais kitais žeminančiais vardais, dėl kurių pasipriešinimo dalyviai visuomenės akyse turėjo būti laikomi nepatikimais, nevertais remti ar papildyti jų gretas (Gailius 2004: 234). Sovietų okupacinių struktūrų tikslas buvo įrodyti, kad konfliktas tarp jų ir partizanų yra grynai politinio pobūdžio, kurio pagrindinė ašis – nesutarimai dėl politinių įsitikinimų (Ibidem: 235). Tokiu būdu buvo užgožiamas partizanų deklaruotas pamatinis tikslas – nepriklausomos valstybės atkūrimas ir demokratiškas principų užtikrinimas.

1945 m. vienas pirmųjų viešai apie partizanus atsišaukimo forma prabilo LSSR Vidaus reikalų liaudies komisaras Juozas Bartašiūnas, ragindamas „su šaknimis išrauti pikčiausius lietuvių tautos priešus – lietuviškuosius vokiškuosius nacionalistus“, taip sukurdamas precedentą režimo propagandoje partizanus vadinti neigiamą kanotaciją turinčiais vardais (Jurkutė 2016: 57). Pastebima, kad okupantų iniciatyva buvo kuriama alternatyvi partizaninio karo istorija, paremta marksistinės istorijos logika, kuri gyvavo atskirai nuo partizanų propaguotų įvykių interpretacijų (Ibidem: 77–78).

Už paramą partizanam grėsė represijos. Buvo taikomasi ne tik į pavienius asmenis, bet ir į visuomenės pasitikėjimą turinčias institucijas, pavyzdžiui, Katalikų Bažnyčią. Dvasininkai kartais ir be pagrindo buvo apkaltinami ryšiais su partizanais, siekiant apriboti jų pareigų atlikimo galimybes ir autoritetą. Pastebėtina, kad bendrai dvasininkijos įsitraukimas į rezistenciją buvo menkas (Streikus 2002: 94–95). Tai prisidėjo kuriant

partizanų, kaip visuomenės nesuprastų ir atstumtų asmenų grupės, įvaizdį. Iš esmės partizaninio karo dalyviai buvo pristatomi kaip kenkiantys okupuoto krašto progresui.

Dėl visuomenėje sklandžiusios dezinformacijos, propagandos ir nuogirdomis paremtų kalbų partizanų gretose jaustas poreikis neigti beįsitvirtinančius mitus. Vienas jautriausių mitų buvo apie partizanų savivaliavimą gyventojų atžvilgiu, perimant maistą, drabužius ar buitines daiktus. Sovietinės okupacinės struktūros tai vertino kaip nusikaltimą, o patys partizanai buvo įsitikinę gėrybes rekvizuojantys sąžiningai: tiek laikydamiesi vadovybės nurodymų, tiek atsižvelgdami į gyventojų galimybes paremti. Suprantama, kad šie mitai paveikiauši buvo žmonėms, turėjusiems neigiamos patirties su partizanais (Gailius 2004: 235). Į šiuos mitus bando gilintis ir artimieji, svarstydamą apie savo tėvų ar senelių veiklą ginkluotos rezistencijos metais.

Neigiamas partizanų atvaizdavimas režimo propagandoje taip pat veikė ir pačius laisvės kovų dalyvius ir jų artimuosius. Labai dažnai pasipriešinimo, laisvės ir nepriklausomybės idėjomis buvo dalijamasi paslėptai, siekiant išvengti pakartotinių represijų. Kaip parodys tolimesni darbo skyriai, priešiškos valstybės nuostatos laisvės kovų atžvilgiu išliko ir turėjo reikšmingos įtakos laisvės kovų pasakojimo gyvavimui ne tik viešumoje, bet ir artimiausioje aplinkoje.

Apibendrinant partizaninio karo pasakojimą rezistencijos metais, svarbu pastebėti, kad jis buvo daugiareikšmis. Viešuose tekstuose kelta idėja apie pasiaukojančią lietuvių tautos kovą, paremtą didvyriška mirtimi ir laisvės idėjomis, asmeniniame lygmenyje įgydavo daugiau detalių: pasipriešinimo dalyviai fiksavo trūkinėjančius šeimos santykius ir bandymus juos išlaikyti, taip pat slegiantį pasidavimą silpnybėms ir traumuojančią patirtį ginkluotoje kovoje. Sovietinio režimo propagandoje partizanų istorija sieta su užsienio valstybių įtaka ir asmeniniais išskaičiavimais paremtu veikimu prieš sovietinę ideologiją. Abu šie pasakojimai koegzistavo. Visa tai veikė partizaninio karo dalyvių ir jų šeimų atmintį, istorinių įvykių vertinimą. Pastebėtina, kad ir šiandien artimųjų prisiminimai paremti tiek viešumoje paplitusiais partizanų tektais, tiek asmeniniais laisvės kovų dalyvių liudijimais, kurie atskleidžia pokario situaciją iš dabarties perspektyvos.

Tolimesni darbo skyriai atskleidžia, kaip partizanų rengti tekstai prisidėjo prie vėlesnių kartų santykio su pasipriešinimo istorija formavimosi, kokias prasmes suteikė nepriklausomos Lietuvos laikų pasakojimams ir kurios rezistentų nuostatos kelia daugiausiai klausimų artimiesiems. Taip pat atsižvelgiama į okupacinių struktūrų veikimą ir įtaką pasakojimo perdavimo strategijoms.

2. PIRMOSIOS KARTOS PASAKOJIMAS KARUI PASIBAIGUS

2.1. Sovietinės okupacijos metai 1954–1988 m.

Partizanams nepavyko atkurti Lietuvos nepriklausomybės. Daugiau nei keturis dešimtmečius tęsėsi sovietinė okupacija, dėl kurios partizanų pasakojimas viešajame diskurse buvo iš esmės neįmanomas dėl priešiško sovietų režimo nuostatų. Vis dėlto partizaninio karo dalyviai ir jų artimieji turėjo įsisąmoninti įgytą patirtį (pirmiausiai išgyventi gedulą dėl žuvusiųjų ir prisitaikyti prie visuomenės atstumtųjų gyvenimo), lygiai kaip ir okupacinės struktūros privalėjo pateikti savąją įvykių versiją visuomenei. Šioje darbo dalyje apžvelgiama okupacinių struktūrų pozicija rezistentų atžvilgiu ir pačių laisvės kovotojų išgyvenimai sugrįžus į legalų gyvenimą po patirtų represijų – dažniausiai kelerių ar keliolikos metų lageryje ir tremtyje.

2.1.1. Okupacinių struktūrų kova su partizaninio karo atmintimi

Dėl ginkluoto pasipriešinimo masto ir intensyvumo, tiesiogiai susijusio su dideliu represuotų asmenų skaičiumi, sovietinės okupacinės struktūros negalėjo ignoruoti to, kas vyko dešimtmetį. Vienas pamatinių sovietinio pasakojimo, arba, kaip tai vadina Bernardas Gailius, pseudoistorijos, motyvų buvo partizaninio karo kaip vidaus kovos pristatymas, taip panaikinant esminę istorinę aplinkybę – Lietuvos okupaciją ir jos nulemtas šalies gyventojų pastangas atkurti nepriklausomybę. Vidinės kovos motyvui išlaikyti buvo vengiama viešai kalbėti apie priemones, kurios buvo taikytos rezistencijai nuslopinti – represijas, agentų smogikų veiklą ir kita (Gailius 2008: 94). Taigi, kaip būdinga komunistinei santvarkai, gyvavo dvi skirtingos praeities versijos, o kartu su jomis ir dvejopi samprotavimai ir vertybės (Tismaneanu 2015: 165).

Nors 1953 m. žuvo arba buvo suimti paskutiniai Lietuvos partizanų vadai – Lietuvos laisvės kovos sąjūdžio Tarybos nariai, sovietinis režimas siekė apsidrausti nuo bet kokios antisovietinės veiklos ateityje. Teisėtvarkos institucijoms pavesta vykdyti prevenciją, kuri buvo suprantama kaip visuomenės perauklėjimas (Burinskaitė 2010: 101). Antai, buvo formuojamas priešiškas visuomenės požiūris į bet koki maištavimą prieš okupacines struktūras. Be to, buvo siekiama buvusius pasipriešinimo dalyvius priversti atgailauti dėl ankstesnės veiklos (Burinskaitė, Okuličiūtė 2011: 379). Visa tai prisidėjo siekiant visuomenės lojalumo komunistų partijai ir jos vizijai, kurią

būtų galima apibūdinti kaip visuomenę be praeities ir atminties (Samalavičius 2007: 52).

Sovietinių struktūrų palaikomai įvykių versijai pagrįsti pasitelkti archyviniai dokumentai, daiktiniai įrodymai ir liudininkų prisiminimai, kurie turėjo sukurti prielaidas pasakoti apie partizaninį karą kaip apie „antiliaudinę buržuazinių nacionalistų politiką, jų žiaurumus ir piktadarybes“ (žr. Jurkutė 2016: 66). Šiame pasakojime buvo dvi pusės: teisingoje pusėje buvo sovietų valdžia, atstovaujanti gėriui ir pažangai, kitoje – „buržuaziniai nacionalistai“ ir „hitlerininkai“, „imperialistai“, siekiantys kapitalizmo įsigalėjimo (Gailius 2004: 234; Rubavičius 2020: 73). Visuomenei leista suprasti, kurioje pusėje turėtų būti okupuotos Lietuvos gyventojai, nenorintys pakliūti į okupacinių teisėtvarkos struktūrų nemalonę. 1956 m. vasarį XX-ajame TSKP suvažiavime Nikitos Chruščiovo kalba, pasmerkusi stalinizmo nusikaltimus ir suteikusi pagrindą politinių kalinių išlaisvinimo procesui, nesukūrė galimybės patiems rezistencijos dalyviams papasakoti apie patirtus išgyvenimus. Be to, viešumoje vis dar nebuvo galima kalbėti apie partizaninį karą kaip apie karą tarp vietos gyventojų ir okupacinių struktūrų.

Istorikė M. Jurkutė teigia, kad iki 1958 m. pasakojimas buvo persipynęs su tyla, mat buvo vengiama tiesioginio įvardijimo, kas iš tiesų slypi po „liaudies priešų“ pavadinimu (2016: 82). Vėlesniais metais pastebimos tikslingos pastangos perinterpretuoti partizaninį karą, pavyzdžiui, 1958 m. LKP CK išleido nutarimą „dėl archyvinių dokumentų panaudojimo buvusiems aktyviems pasipriešinimo dalyviams kompromituoti“ (Ibidem: 63). Tai, kad susisteminta informacija apie laisvės kovas ir jų dalyvius galėjo būti viešinama siekiant ideologinių tikslų, patvirtina dar 1957 m. liepos – lapkričio mėnesiais Valstybės Istorijos-Revoliucijos muziejaus partinės organizacijos susirinkimų metu užfiksuoti susitarimai pradėti rinkti medžiagą, susijusią su 1944–1949 m. „buržuazinių nacionalistų žiaurumais“ ir žuvusiais „tarybiniais aktyvistais“ (Ibidem: 63). Vien nutarimų formuluotės rodo aiškų siekį diskredituoti partizanus. Pastebėtina, kad LTSR Revoliucijos muziejaus ekspozicija buvo tapusi pavyzdine kitiems šalyje veikusiems muziejams, todėl pasakojimas apie partizanus turėjo būti vienareikšmis.

1960 m. sausį Juozas Obukauskas, tuometis LSSR KGB 4-osios valdybos viršininkas, parengė išsamią pažymą apie pasipriešinimo dalyvių „demaskavimą per spaudą ir radiją“, kurioje aprašė naudojamas priemones ir kanalus. Remiantis pažyma, 1959 m. pradžioje įsteigtos specialiosios redakcijos, kuri kompromituojančią informaciją rinko ir sistemino viešam pateikimui, darbo rezultatas buvo toks: daugiau nei 260 straipsnių ir dokumentinių apybraižų respublikiniuose laikraščiuose „Tiesa“, „Sovetskaja Litva“, „Literatūra ir menas“, „Komjaunimo tiesa“, komiteto „Už sugrįžimą į

Tėvynę“ laikraštyje „Tėvynės balsas“ ir žurnaluose „Šluota“, „Švyturys“, „Jaunimo gretos“, nenustatytos medžiagos publikavimas regioninėje spaudoje, 7 radijo pranešimai, 4 radijo apybraižos ir 13 Lietuvos radijo laidų („demaskuojančių buržuazinių nacionalistų nusikalstamą veiklą Smetonos režimo Lietuvoje, fašistinės okupacijos ir pokario metais“), 2 kino apybraižos, 5 kino žurnalai, nuotraukos spaudoje, atspindinčios valstybės saugumo organų perimtas gėrybes iš partizanų. J. Obukauskas mini ir kelis konkrečius kūrinius, turėjusius visuomenei perteikti teisingą laisvės kovų vaizdą: pavyzdžiui, dokumentinę apybraižą „Vanagai iš anapus“, kurioje „lietuvių buržuazinės išeivijos vadeivos demaskuojami kaip lietuvių liaudies priešai“, buvo atskleista „banditų nacionalistų teroristinė veikla“ (Burinskaitė, Okuličiūtė 2011: 382–399). Verta pridurti, kad ši 1960 m. atskirai publikuota apybraiža buvo atsakas į J. A. Lukšos užsienyje išleistus prisiminimus „Partizanai už geležinės uždangos“. Leidėjų teigimu, sovietinėje apybraižoje atskleidžiami tikrieji J. A. Lukšos ir jo bendražygio Jono Kukausko tikslai. J. A. Lukša vaizduojamas kaip egoistiškas ir žiaurus nusikaltėlis, o J. Kukauskas (realybėje išdavęs Lukšą ir nulėmęs jo žūtį) – suklydęs, tačiau laiku pasitaisęs žmogus. Skaitytojai galėjo susidaryti įspūdį, kad bet koks priešinimasis sovietinei santvarkai yra netikslingas ir tik tie, kurie padeda santvarkai išlikti, palaiko ideologiją ir savo darbais ją saugo, gali sulaukti valstybės įvertinimo.

Aptariant partizanų pasakojimą rezistencijos metais, minėta, jog kunigai dėl galimų sovietų režimo represijų dažnu atveju vengė materialiai ar moraliai remti laisvės kovas. Vis dėlto ateistinei LKP ideologijai tiko kunigų, kaip partizanų bendrininkų, motyvas. Anot sovietinės propagandos, kunigai ne tik rėmė partizanus pinigais ir maistu, bet ir laimino jų teroristinę veiklą (Jurkutė 2016: 88). KGB pareigūno J. Obukausko pažymyje, kalbant apie 1959 m. birželį transliuotą radijo apybraižą „Negęstanti jaunų širdžių liepsna“, užsimenama, kad pasakojime apie „Panevėžio rajono komjaunuolių kovą su ginkluotais banditais“ figūruoja kunigas Liepa, „laiminęs banditų nusikaltimus“ (Burinskaitė, Okuličiūtė 2011: 391). Tokiu būdu ne tik slopinta partizaninio karo atmintis, bet ir menkintas Bažnyčios autoritetas.

Sovietinis pasakojimas apie partizanus propagandoje buvo pateikiamas kaip atspindintis realius įvykius. Tikrumui pagrįsti buvo naudojamosi archyviniais dokumentais, dažnai paimtais iš laisvės kovotojų baudžiamųjų bylų, tačiau visiškai nepaisyta istorijos mokslui įprastų šaltinių publikavimo taisyklių, įpareigojančių nurodyti dokumentų saugojimo vietą, žymėti kupiūravimą ir kt. (Jurkutė 2016: 72). Ko gero, žinomiausia knygų serija laikytina „Faktai kaltina“, kurios 1960–1968 m. išleisti 9 tomai.

Dar pirmojoje serijos knygoje „Hitleriniai žudikai Kretingoje“ apibūrinama, ką ketinama apžvelgti remiantis archyviniais dokumentais,

liudininkų prisiminimais ir kita aktualia medžiaga: „1. Buržuazinių nacionalistų bendravimą su kaizeriniais okupantais pirmojo pasaulinio karo metu, jų kovą prieš Tarybų valdžią ir revoliucinį judėjimą. 2. Antiliaudinę buržuazinių nacionalistų vidaus ir užsienio politiką buržuazinėje Lietuvoje. 3. Buržuazinių nacionalistų priešišką veiklą prieš Lietuvos liaudį ir Tarybų valdžią vadovaujant hitleriniams fašistams ir gestapui (1940–1941 m.). 4. Jų bendradarbiavimą su hitleriniais okupantais 1941–1945 m. laikotarpiu, masines piliečių žudynes. 5. Banditinę buržuazinių nacionalistų veiklą Tarybų Lietuvą išvadavus, jų ryšius su užsienio imperialistinių valstybių žvalgybomis.“ (Hitleriniai žudikai... 1960: 5). Vartota leksika, parinkti siužetai ir liudytojų prisiminimai buvo laikomi įrodymu, kad bet kokia Lietuvos gyventojų kova už nepriklausomybę ir laisvę yra neprasminga, nes pasižymi vidine „klasių kova“ ir didžiuliais praradimais. Propagandoje sureikšmintas „tarybinės liaudies“ terminas tapo priedanga sovietinio režimo kovai su tautiškumu ir lietuviškumu (Burinskaitė 2013: 108).

Vėlesniais dešimtmečiais ryškių pokyčių sovietiniame pasakojime nepastebima. Priklausomai nuo tarptautinės ir vidinės politinės situacijos, kito žinučių spaudoje ar kitur dažnumas, tačiau turinio tai neveikė. Anot M. Jurkutės, oficialusis pasakojimas buvo paruoštas, kad būtų galima juo naudotis prireikus (Jurkutė 2016: 107). Kiek aktyvesniu laikotarpiu galima laikyti 7-ojo dešimtmečio pabaigą – 8-ojo pradžią, kuomet 1967 m. Sovietų Sąjungos KGB pirmininku tapo Jurijus Andropovas, o po metų įvyko Prahos pavasaris. Naujo lyderio vizija ir didelio tarptautinio atgarsio sulaukė įvykiai nulėmė tai, kad KGB atkreipė dėmesį į pasipriešinimo dalyvius, ėmėsi visuomenės nuotaikų stebėjimo bei aktyvios ideologinės indoktrinacijos (Burinskaitė 2012: 116). Prieštaraujantys sovietinei ideologijai buvo šmeižiami, iškreipiant jų veiklos tikslus ir reikšmę (Ibidem: 120). 1969 m. birželį LTSR KGB 5-ojo skyriaus viršininko Mečio Ščensnovičiaus rašte KGB Biržų padalinio viršininkui dėl KGB propagandinės veiklos minima, kad valstybės saugumo organai teikia informaciją spaudos leidiniams, siekdami paveikti visuomenės mąstymą: „Paskelbta medžiaga turi didelę reikšmę ugdant tarybinių piliečių politinį budrumą. Tokiomis publikacijomis siekiama mobilizuoti visuomenę kovoti prieš politiškai žalingas tendencijas ir reiškinius“ (Burinskaitė, Okuličiūtė 2011: 400). Kitaip tariant, kurta tokia visuomenė, kuri pati nenorėtų priešintis ar prisiminti istorinę patirtį. Taip visomis priemonėmis buvo siekiama užgniaužti pasipriešinimo dalyvių atminimą.

Be archyvinių dokumentų viešinimo, iš KGB saugyklų paimtų eksponatų demonstravimo muziejuose ir negatyvių žinučių spaudoje, partizaninis karas buvo diskredituojamas ir per meninę kūrybą. Antai, per

sovietinės okupacijos laikotarpį buvo sukurti aštuoni vaidybiniai filmai¹², kuriuose partizanai buvo vaizduojami kaip „banditai“, o prieš juos kovoję sovietiniai aktyvistai – kaip teigiami herojai. Taip visokeriopai stiprintas partizanų, kaip nusikaltėlių ir visuomenės atstumtųjų, įvaizdis. Su tuo susidūrė tiek iš lagerių ir tremties vietų grįžę laisvės kovotojai, tiek jų šeimų nariai. Paraleliai nyko arba buvo sąmoningai naikinamas bet koks partizaninio karo paveldas, galėjęs priminti apie laisvės kovas (Petrauskienė 2017: 29). Visa ši aplinka ne tik slopino laisvės kovotojų prisiminimus, bet ir vertė juos koreguoti, siekiant prisitaikyti ir išvengti pakartotinių represijų ar kitų suvaržymų ne tik sau, bet ir artimiausiems žmonėms.

2.1.2. Rezistentų dalyvavimas propagandinėje veikloje

Represuotų asmenų psichologinių traumų gijimui ypatingai didelės reikšmės turi socialinė aplinka, kuri sovietinės okupacijos metais buvo nepalanki. Pasipriešinimo dalyviai ir jų šeimų nariai negalėjo liudyti savos patirties viešumoje. Nebent verčiami įvairių aplinkybių liudydavo tokius epizodus, kurie atitiktų sovietinės propagandos palaikomas idėjas. Minėtoje 1960 m. KGB pareigūno J. Obukausko pažymoje rašoma, kad didesnio poveikio visuomenės nuotaikoms tikimasi iš buvusių pasipriešinimo dalyvių pasakojimų. Labai aiškiai okupacinių struktūrų pozicija buvo pateikiama tikslingai kreipiantis į bendruomenes, kurioms pasipriešinimo idėjos atrodė savos arba už jas jau buvo bausta. Antai, minimas „laikraščių, kuriuose buvo išspausdinta lietuvių nacionalistus demaskuojančių straipsnių“ siuntimas į TSRS rytinius rajonus, kur yra įkalintųjų ir tremtinių (Burinskaitė, Okuličiūtė 2011: 392). Lietuvos SSR saugumo komitetas taip pat rengė specialią paskaitą, turėjusią pasiekti rajonus, kuriuose dar buvo nuo režimo besislapstančių „banditų“, ir paskleisti žinių apie „tikrąjį ginkluotų nacionalistinių gaujų narių veidą ir atskleisti jų žvėriškus nusikaltimus tarybiniais žmonėmis, taip pat demaskuoti likusius ginkluotų banditų nacionalistų talkininkus“ (Ibidem: 399). Teigiama, kad prie to tiesiogiai prisidėjo ir buvę „ginkluotųjų gaujų nariai“, kurie publikavo savo prisiminimus spaudoje ir vykdavo į susitikimus su gyventojais. Pateikiamas ir konkretus pavyzdys – 1959 m. gruodį „Komjaunimo tiesoje“ išspausdintas

¹² Turimi mintyje šie filmai: „Paskutinis šūvis“ (rež. Arūnas Žebriūnas, 1960), „Svetimi“ (rež. Marijonas Giedrys, 1961), „Niekas nenorėjo mirti“ (rež. Vytautas Žalakevičius, 1965), „Laiptai į dangų“ (rež. Raimondas Vabalas, 1966), „Jausmai“ (rež. Almantas Grikevičius, 1966), „Vyrų vasara“ (rež. M. Giedrys, 1970), „Perskeltas dangus“ (rež. M. Giedrys ir Stasys Motiejūnas, 1974), „Sužeista tyla“ (rež. Algimantas Kundelis ir Algirdas Šemeškevičius, 1980).

straipsnis, kurio autorius Jankūnas – „anksčiau atlikęs bausmę už dalyvavimą antitarybinėje nacionalistinėje organizacijoje“ (Ibidem: 390). Laisvės kovotojų pasakojimai, paneigiantys kovos esmę, buvo pristatomi kaip perauklėjamojo darbo rezultatas. Represuotų žmonių liudijimai, atskleidžiantys jų kardinaliai pakitusią nuomonę dėl pasipriešinimo režimui, tapo puikiu propagandos įrankiu skatinant visuomenę prisitaikyti ir paklusti. KGB pareigūnas M. Ščensnovičius 1969 m. rašte situaciją apibūdino taip: „Didelį poveikį daro laikraščiuose ir žurnaluose spausdinami straipsniai, parašyti ir pasirašyti asmenų, kurie anksčiau klydo, bet, paveikti įvairių aplinkybių, taip pat ir auklėjamųjų priemonių, kurių ėmėsi valstybės saugumo organai, savo klaidingų pažiūrų išsižadėjo“ (Ibidem: 400). Toks „pažiūrų išsižadėjimas“ neretai nutikdavo dar partizaninio karo metais, kai tardymų metu suimtieji, patirdami psichologinį ir fizinį smurtą, prisipažindavo padarę nebūtus dalykus ar įvardindavo kitus susijusius asmenis. Net ir tokiais būdais išgauti parodymai buvo vėliau naudojami propagandoje kaip nekvestionuojama tiesa (Gaškaitė [et al.] 1996: 92).

Už visų šių prisipažinimų ir pasakojimų viešumoje apie „paklydimus“ slėpėjo dramatiška partizanų ir jų šeimų situacija.

2.1.3. Laisvės kovotojų padėtis okupacijos metais

N. Chruščiovo valdymo metais pradėta destalinizacija politiniams kaliniams ir tremtiniais, tarp kurių buvo gausu rezistencijos dalyvių ir jų šeimų narių, suteikė viltį sugrįžti į Lietuvą. Skačiuojama, kad 1953–1970 m. sugrįžo apie 80 tūkstančių represuotųjų asmenų (20 tūkstančių – iš lagerių, 60 – iš tremties vietų) (Burinskaitė 2008: 121). Vis dėlto daliai jų bandymas sugrįžti į gimtąją šalį reiškė naujų suvaržymų ir grėsmių etapą. Dėl 1957 m. LTSR Aukščiausios Tarybos prezidiumo pirmininko Justo Paleckio įsako uždrausti nuteistiesiems, gavusiems bausmę už politinį ar ginkluotą veikimą prieš sovietų okupaciją grįžti į Lietuvą, partizaninio karo dalyviams galimybė sugrįžti kurį laiką buvo labiau išimtinė – tam leidimą turėdavo suteikti Lietuvos TSR Ministrų Taryba (Anušauskas 2012: 273). Remiantis LGRTC apklausos duomenimis, net 40% represuotųjų kurį laiką buvo priversti gyventi kaimyninėse valstybėse, nes į Lietuvą buvo neįleisti, negana to, daugumai politinių kalinių ir tremtinių drausta apsigyventi gimtosiose vietose, jiems negrąžintas nusavintas turtas, ribotos išsilavinimo ir karjeros galimybės, jie laikyti nelojaliais režimui, kai kuriais atvejais buvo akyliau stebimi ir jų šeimų nariai. Nuo vietos institucijų lyderių valios ir buvusių represuotųjų turimų socialinių ryšių patikimumo priklausė jų galimybės gyventi įprastą legalų gyvenimą (Šutinienė 2022: 44–47). Taigi, net ir pasibaigus ginkluotam pasipriešinimui partizanai išliko kaip

„laisvės trikdymo“ ir ne lojalūs piliečiai ir tą sovietų okupacinės struktūros bandė įrodyti ir visuomenei, ir laisvės kovotojų bendruomenei (Ritter 2003: 92). Vis dėlto pastebima, kad partizaninio karo dalyvių totalitarinis režimas negalėjo galutinai palaužti, todėl jų pasakojimai laikytini „nepaveiktais sovietinės fikcijos“ (Gailius 2008: 99). Kitaip tariant, rezistentų pasakojimai atskleidžia realius išgyvenimus, o ne kartoja sovietinės propagandos teiginius.

Represuotųjų žmonių poziciją silpnino valstybės institucijų kaupiama kompromituojanti medžiaga (nebūtinai teisinga ar pagrįsta) apie režimui nelojalius asmenis, kuri būdavo panaudojama ir verbavimui, kai siekta žmogų priversti bendradarbiauti su režimu, teikti informaciją apie bendradarbius, bendramokslius ar kitus pažįstamus asmenis (Burinskaitė, Okuličiūtė 2011: 379). Toks vertimas išsižadėti vertybinių nuostatų keitė pačius laisvės kovotojus, transformavo jų tapatybę negrįžtamai (Skultans 2005: 132) ir pakartotinai juos traumavo per prievartinį įtraukimą į viešas palankumo režimui demonstravimo praktikas (Vaskelienė 2012: 61; Gailienė 2021: 10).

Karo veteranams paprastai labai svarbu, kad jų prisiminimai ir viešumoje sklandantis pasakojimas sutaptų. Tam reikia valstybės patvirtinimo, jog kovotojų prisiminimai yra tikri ir reikšmingi, ir pačių kovotojų valios atskleisti asmeninę patirtį (Jackson 2013: 66). Sovietų Sąjungos okupuotoje Lietuvoje nei viena, nei kita sąlyga nebuvo išpildyta. Tai nulėmė laisvės kovotojų ir jų šeimų užstrigimą potrauminėje būsenoje, nes vienas pagrindinių kelių iš jos išsivaduoti – pasakojimas – buvo iš esmės neįmanomas (Jonutytė 2012: 138). Daugeliui laisvės kovotojų susitaikyti su praeitimi padėjo tikėjimas Dievu ir kitų nukentėjusiųjų, kai kuriais atvejais ir artimiausių bendražygių, parama (Vaskelienė 2012: 118). Represuotųjų vaikai, paklausti apie tėvų išgyvenimo strategijas, be viso to yra minėję patriotines nuostatas, charakterio savybes, viltį sugrįžti į Lietuvą (Kazlauskas 2006). Vis dėlto užsitęsusios sovietinės okupacijos metais tik daliai laisvės kovotojų pavyko išsaugoti pozityvų savęs vertinimą nepriimant žeminančių etikečių. Dažniausiai savimi ir savo veiklos prasmingumu įsitikinę likdavo tie, kurie sukūrė santuokas su kitais represuotais asmenimis ar turėjo kitokių tvirtų socialinių ryšių su tais, kurie suprato jų situaciją (Šutinienė 2008: 131).

2.1.4. Tylos fenomenas šeimose

Partizaninio karo pasakojimas okupacijos metais neatsiejamas nuo Holokausto tyrimuose plačiai aprašyto fenomeno, kuris istoriografijoje įvardijamas kaip *tylos sutartis*, *tylos sąmokslas*, *šeimos paslaptis*, *tylėjimo strategija* ir panašiai, bendrai reiškiantis, jog tėvai nepasakoja apie patirtus sukrėtimus, o vaikai jų apie tai neklausia (Gailienė 2021: 111). Tyla dažnai

susijusi su įvairiais artimųjų praeitį menančiais artefaktais, dėmesį patraukiančiomis artimųjų charakterio ar elgesio savybėmis. Labai dažnai artimieji galėjo nujausti, kad praeityje nutiko kažkas svarbaus, ir tas žodžiais neišreikštas *kažkas* veikė žinojimą, jų tarpusavio ryšį. Visa tai leido šeimų nariams bent dalinai įsivaizduoti sudėtingą pokario paveikslą.

Priešiškas valstybės požiūris į laisvės kovotojus ir jiems taikomi apribojimai prisidėjo prie vidinės izoliacijos ir tarpusavio susiskaldymo (Gailius 2008: 92). Iš lagerių paleisti politiniai kaliniai privalėjo pasirašyti, jog niekam nepasakos apie tai, ką patyrė, antraip vėl bus nubausti (Kaunietis 2010: 52). Taip pat, panašiai kaip ir Holokausto atveju, sugrįžę į Lietuvą partizanai buvo sutikti tyloje – jų niekas nesveikino, neguodė, nedėkojo už jų darbus, dalis grįžusiųjų net nebuvo išklaudyti (Vaitkevičius 2018: 21; Gailienė 2021: 33). Sovietinei visuomenei jie buvo svetimi. Juos nuo tų, kurie nepatyrė represijų, skyrė didelė praraja: išgyventas fizinis ir psichologinis smurtas, nepritekliai, įvairios ribinės situacijos kovojant už gyvybę (Kazlauskas, Gailienė 2003: 48).

Psichologų tyrimų duomenys rodo, kad buvo gabi nuostata nekalbėti apie rezistencinę ir represinę patirtį ne tik viešumoje, bet ir šeimoje. Iš dalies taip buvo dėl to, kad represuoti tieji neturėjo galimybių įsisaugoti tų išgyvenimų, juos permąstyti ir atrasti juose prasmę (Rubavičius 2020: 74) arba nepajėgė moralškai įvertinti praeities įvykių, chronologiškai sudėlioti jų eigos (Šutinienė 2008: 128). Tylą šeimoje lemdavo ir perdėtai detalūs prisiminimai, kurie slėgė artimuosius emociškai (Vaskelienė [et al.] 2011: 96) ir pačių represuotųjų noras apsaugoti šeimos narius nuo galimų sovietinio režimo priemonių. Dažniausiai minimi suvaržymai, kuriuos patyrė rezistentai ir jų šeimų nariai, yra persekiojimas, trukdymas siekti išsilavinimo ir karjeros (Ibidem: 98). Ne mažiau svarbu buvo tai, kad nei valstybė, nei visuomenė nepripažino partizaninio karo svarbos.

Tiesa, dažnu atveju tylą reikėtų įsivaizduoti kaip dalinę – vaikai neretai žinodavo bent pavienius faktus apie vyresniųjų patirtį arba buvo mokomi neskleisti žinios už namų ribų (Vaskelienė [et al.] 2011: 97–98). Pastebėtina, kad tylos, arba paslapties, saugojimas buvo abipusis, dažnai nebylus susitarimas, nes ir represuotųjų vaikai ne visada ryždavosi klausti tėvų apie jų išgyvenimus, kartais jausdami stigmą dėl tėvų įkalinimo už nepaklusimą santvarkai ar tiesiog intuityviai žinodami, apie ką nevalia kalbėti (Vaskelienė 2012: 111; Vervečkienė 2019: 27; Gailienė 2021: 110). Tikrų žinių spragas užpildydavo vaizduotė ir nuogirdos (Mažulytė-Rašytinė 2017: 17).

Tais atvejais, kai laisvės kovotojų vaikai buvo gimę iki karo arba jo metu, pasakojimų perdavą itin stipriai riboja sutrūkinėję šeiminiai ryšiai,

kuriuos ne visada pavykdavo atkurti pasibaigus rezistencijai ir atlikus bausmę. Vis dėlto ir po karo gimusi karta buvo paveikta nujaučiamo žinojimo, kad praeityje nutiko kažkas reikšmingo (Krukauskienė [et al.] 2003: 53). Tai slėgė abi puses – tėvus ir vaikus, todėl nepriklausomoje Lietuvoje tarpininkauti tarp šių kartų ėmėsi trečioji ar net vėlesnė karta.

Natūralu, kad tylos šeimoje atveju laisvės kovų laikotarpio atminties tuštumą per skirtingus režimo kontroliuojamus kanalus užpildydavo sovietinis pasakojimas (Gailius 2008: 92). Neabejotina, kad kalbėjimui šeimoje įtakos turėjo tai, kas buvo kalbama viešumoje, kasdienio gyvenimo samprotavimai ir atminimo praktikos (plg. Būgienė 2011: 52). Galima kelti prielaidą, kad viešumoje sklandžiusiuose prisiminimuose ieškota atsakymų į rūpimus klausimus apie tai, kas nutiko šeimoje ir kas nulėmė skaudžius praradimus. Tai suformavo tokią situaciją, kai artimieji mažai ką gali pasakyti apie šeimos narių partizanavimo laiką, nes visa tai vyko už šeimyninio gyvenimo ribų, iš esmės jau kitoje, partizanų šeimoje (Vaitkevičius 2018: 22). Būtent pastarojoje buvo daugiau karo veteranams būdingo *gyvybinio pajėgumo* dalytis prisiminimais net ir tada, kai tai buvo nesaugu (plg. Jackson 2013: 57). Žinoma, kad tokiais atvejais galėjo būti lengviau pateisinti klausytojų lūkesčius – patirtis buvo panaši, be to, neslėgė poreikis apsaugoti tuos, kurie dar nebuvo nukentėję nuo sovietinio režimo.

2.2. Šalies politinės sistemos pokyčių metai (nuo 1988 m.)

1988 metais prasidėjusi Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio veikla atvėrė kelią sovietinių represijų viešinimui ir įvertinimui. Siekis atkurti nepriklausomybę siejosi su būtinybe aktualizuoti Lietuvos istorijos epizodus, skatinančius patriotines nuostatas. Tremtys ir pasipriešinimas okupacijai buvo suvokti kaip reikšmingi praeities įvykiai, kurių atminimu ir įamžinimu pirmiausiai pradėjo rūpintis juos išgyvenusi visuomenės dalis.

Kaip jau minėta, pasakojimo formavimuisi įtakos turi kardinalūs pokyčiai – naujai interpretuojama patirtis ir atmintis, tai suderinant su besikeičiančia kolektyvine ir kultūrine atmintimi, atliepiant visuomenės normas ir vertybes (Šutinienė 2003: 18). Lietuvos visuomenės pastangos atkurti nepriklausomybę ir faktinis laisvės atgavimas taip pat laikytinas reikšmingu gyvenimo pasikeitimu. Partizaninio karo dalyviai, sovietinės okupacijos metais ne tik negalėję pateikti savos įvykių versijos, bet ir propagandoje pristatyti kaip pagrįstai nuteisti nusikaltėliai, pagaliau įgijo teisę papasakoti apie patirtus išgyvenimus. Po kelių dešimtmečių tylos partizanų prisiminimai tapo girdimi ne tik viešumoje, bet ir šeimose.

Sovietinės okupacijos metų sakinės istorijos tyrėjai pabrėžia, kad norint suvokti visuomenės padėtį okupacijos ir transformacijos metais, reikia įveikti iššūkius, susijusius su laikotarpio stigmatizavimu ir trauminiais išgyvenimais (Vinogradnaitė [et al.] 2018: 96). Tad partizaninio karo pasakojimo formavimosi procesas nuo 1988 metų buvo sudėtingas ir daugialypis. Šiame darbe nepriklausomos Lietuvos pasakojimas siejamas su bendruomenės steigimu ir per įvairias atminimo ir įamžinimo praktikas įtvirtintais vaizdiniais, kurie ilgainiui tapo visuomenės atpažintami.

2.2.1. Partizaninio karo dalyvių bendruomenės telkimas

Išgyventi represavimo laikotarpį dar nereikšė sugrįžimo į įprastą gyvenimą – individas gali išverti fizinius išbandymus, bet ne mažiau svarbu suteikti prasmę patirčiai (Clemens 2003: 19). Skaičiuojama, kad apie 350 tūkstančių Lietuvos gyventojų nukentėjo nuo sovietinių represijų – buvo ištremti ar įkalinti lageriuose ir tai iš esmės paveikė jų psichologinę būseną (Mažulytė-Rašytinė 2017: 8). Dėl priešiško okupacinio režimo požiūrio represijas patyrę žmonės dažnai jausdavosi vieniši ir izoliuoti, atskirti nuo visuomenės. Tam, kad jų patirtos traumos galėtų gyti, reikėjo palankios atmosferos, išgyvenimų pripažinimo ir teisingumo atkūrimo (Gailienė 2021: 216). Bendruomeninių ryšių palaikymas tarp panašias patirtis turinčių individų galėjo užtikrinti tokios palankios terpės egzistavimą. Bendruomenės nariai galėjo patvirtinti vieni kitų patirtį ir tai teigiamai veikė jų savijautą. Pasakojimus tyrinėjanti Vieda Skultans pastebi, kad pasakojimo pripažinimas pasakotojui suteikia galimybę išsaugoti tapatybę, nepaisant jo išgyvenamų transformacijų ir pokyčių (2005: 132). Tais atvejais, kai pripažinimo nėra, pasakotojas gali patirti naujų sukrėtimų ar nesusitaikyti su jau įvykusiais.

Sociologės Irenos Šutinienės 2008 m. tyrimas rodo, jog daliai represuotųjų pavyko išsaugoti *teigiamą* identitetą nepaisant sovietinių struktūrų skleistos propagandos: tie, kuriems pavyko sukurti ar išlaikyti ryšius su panašią patirtį turinčiais bei sulaukti neformalaus pritarimo rezistencinei veiklai, nesusitaikė su žeminančiomis etiketėmis (2008: 131). Suprantama, kad sovietinės okupacijos metais minėti ryšiai galėjo būti palaikomi tik slapta.

1988 m. vasarą Kaune įvykęs steigiamasis klubo „Tremtinys“ suvažiavimas tapo reikšmingu įvykiu bendruomenės gyvenime (klubas ėmė veikti greta Lietuvos Persitvarkymo sąjūdžio). Tų pačių metų rudenį įvykęs pirmasis politinių kalinių ir tremtinių suvažiavimas padėjo pagrindus prarastų ryšių atkūrimui ir bendros pozicijos sovietinių represijų atžvilgiu formavimui. 1989 m. vasarį posėdyje buvo įkurta klubo ideologinė grupė, kurios tikslas buvo sukurti gaires, leidžiančias „dirbti, kad būtų išlaikyta tremtinių ir

politinių kalinių pasipriešinimo raudonajam smurtui idėja, užmegzti ryšiai su kitomis organizacijomis ir judėjimais“ (Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjunga 1996: 5). Neilgai trukus šis klubas tapo didele organizacija – 1988 metų spalį leidinyje „Tremtinys“ buvo rašoma, kad klubo filialai veikia ne tik daugelyje Lietuvos miestų, bet ir Sibire – Igarkoje ir Vorkutoje (Banevičius 1988: 4). Dar iki 1990-ųjų kovo 11-osios klubas buvo apjungęs daugiau nei 75 tūkstančius žmonių ir turėjo 58-is skyrius Lietuvoje. Tais pačiais metais klubas buvo pervadintas Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjunga (toliau – Sąjunga). Nors suderinti politinių kalinių ir tremtinių interesus nebuvo lengva užduotis, Sąjunga deklaravo siekianti atkurti istorinį teisingumą abiejų grupių atžvilgiu. Greta svarbiausio tikslo – Lietuvos nepriklausomybės, teisingumo, demokratinės santvarkos ir valstybingumo įtvirtinimo – paminėtas uždavinys „sovietinės okupacijos ir komunistinio genocido padarinių likvidavimas ir istorinės tiesos apie pasipriešinimą okupacijai atkūrimas“ (Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjunga 1999: 3). Sąjunga įsipareigojo siekti „nukentėjusiųjų nuo sovietinės okupacijos asmenų turtinių ir pilietinių teisių visiško atkūrimo, komunistinio genocido vykdytojų įvardijimo ir jų patraukimo teisinėn atsakomybėn“, reikalauti „iš buvusios SSRS teisių ir pareigų perėmėjų reparacijų už okupacijos Lietuvai ir jos gyventojams padarytą žalą“, „sugrąžinti išvežtas Lietuvos istorijos ir kultūros vertybes“, teikti „savo nariams ir jų šeimoms socialinę paramą“, ginti „visų politinių kalinių ir tremtinių teises bei teisėtus interesus“, padėti „įamžinti žuvusiųjų Laisvės kovotojų ir tremtinių atminimą“, rinkti „pasipriešinimo kovų ir okupantų bei jų kolaborantų nusikaltimų faktinę medžiagą“ ir ją publikuoti (Ibidem: 4). Po kelerių metų, 1994-aisiais, Sąjunga buvo įregistruota kaip politinė organizacija, siekusi atstovavimo nukentėjusiai nuo represijų bendruomenei valstybės lygmeniu.

Sąjunga tapo terpe, kurioje galėjo įsitvirtinti simbolinis palaikymas, kurį I. Šutinienė apibrėžia kaip bendrumo jausmą kuriančius elementus – simbolius, vertybes, mitus, tradicijas bei kolektyvinę (kartu ir istorinę) atmintį (2015: 85). Pati bendruomenė galėjo veikti ir kaip terapija – žmogus, būdamas grupės nariu, jausdamas kitų palaikymą ir pritarimą jo pozicijai, kuria savo socialinę tapatybę ir patiria teigiamus jausmus (Burke, Stets 2009: 121). Karo veteranų pasakojimų tyrinėtojas Nigelis Huntas atkreipia dėmesį, kad ryšiai, užsimezgantys pavojaus akivaizdoje, yra daug stipresni už įprastomis sąlygomis susikuriančią draugystę. Dažnu atveju jie išlieka stiprūs ir pasibaigus karui, nes žmonės vis dar jungia panašūs išgyvenimai, kuriuos jie gali reflektuoti drauge (2010: 150). Lietuvos atveju bendrumas taip pat išlaikytas, nors kelis dešimtmečius po karo nebuvo galimybės palaikyti ryšių.

Atkūrus nepriklausomybę buvo ypatingai svarbu teisingai įvertinti represijų padarinius ir padėti atkurti teigiamą nukentėjusios grupės identitetą, kuris buvo stipriai paveiktas per ilgametį traumavimą, kai represuoti tieji susidurdavo su kliūtimis siekiant visaverčio gyvenimo (Šutinienė 2003: 50; 2008: 134).

Suprantama, kad nors Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjunga buvo didžiausia nuo sovietinių represijų nukentėjusius asmenis jungianti organizacija, priklausymas jai nebuvo vienintelė galimybė jaustis bendruomenės nariu. Itin didelės reikšmės turėjo praktikos, kuriomis siekta įamžinti ir pagerbti partizanų atminimą. Šiame darbe paminėtinos kelios iniciatyvos, turinčios įtakos partizanų šeimų pasakojimams.

2.2.2. Prisiminimų turinys ir sklaida

Žmogus kuria savo tapatybę, prisimindamas ir pasakodamas patirtus įvykius, ir tai leidžia jam pajusti gyvenimo reikšmingumą (Thomson 2011: 90). Okupacijos metais stigmatizuotiems partizanams prisiminimai taip pat buvo vienas pagrindinių tapatybę ir savivoką keičiančių veiksnių. Būtent jų pasakojimai tapo atsvara sovietinei propagandai, todėl dažnai formuluoti prieštaravimo principu, siekiant iškelti ginkluoto pasipriešinimo reikšmę ir paryškinti sovietų nusikaltimus (Gailius 2008: 91). Sovietinės okupacijos metais įsivyravusią tylą partizanų kovų atžvilgiu ėmėsi pildyti net kelios grupės žmonių – partizanai ir jų bendražygiai, metraštininkai ir profesionalūs tyrėjai. Antai, LGGRTC išleistos knygos, dažnu atveju pratęsusios pokario metais susiformavusį nacionalistinį ir griežtai antisovietinį pasakojimą, prisidėjo prie partizanų vardo rehabilitavimo, taip atliepdamos bendruomenės teisingumo atkūrimo poreikį (Petrauskienė 2017: 154). Tačiau valstybinių institucijų išleistos knygos sudaro tik nedidelę dalį visų publikuotų prisiminimų.

Žvelgiant bendrai, prisiminimų pobūdis varijuoja nuo asmeninės patirties perpasakojimo iki kalbėjimo visos bendruomenės vardu ar kalbėjimo iš šalies. Pokalbiuose su šeimos nariais išryškėjo ypatingas pasakotojų santykis su publikuotais ar juodraščiuose likusiais artimųjų prisiminimais, tad svarbu suprasti, kokius vaizdinius šie tekstai bandė įprasminti ir įtvirtinti.

Partizaninio karo pasakojimas susideda iš daugybės asmeninių prisiminimų. Dažniausiai Lietuvos istorija persipina su individualiomis patirtimis. Viena pirmųjų tokio pobūdžio knygų – Aukštaitijos partizano Leono Vilučio „Likimo mozaika“, išspausdinta 1992 m. L. Vilutis pasakoja apie savo vaikystę ir gyvenimą iki Antrojo pasaulinio karo. Jo pasakojimo centre – XX a. vidurio įvykiai Lietuvoje: Vilniaus krašto atgavimas, sovietinė

ir nacistinė okupacijos, pirmosios tremtys, Lietuvos laisvės armijos veikla, 1941 m. birželio sukilimas ir kita. Pasakotojas kuria santykį su įvykiais, atskleisdamas juos iš savo perspektyvos. Anot autoriaus, lietuviai vyrai į paskelbtą mobilizaciją į Raudonąją armiją reagavo panašiai kaip ir į kitas tokio pobūdžio iniciatyvas nacių okupacijos metais – pradėjo masiškai slapstytis ar bėgti iš dalinių. Taip pat krašte atsirado „aktyvistų“, sovietų pagalbininkų, kurie „buvo labai silpni, savarankiškai veikti negalėjo, bet pagelbėti rusams – išdavinėti, teikti reikalingų žinių – didelio gudrumo nereikėjo“ (Vilutis 1992: 114). Besipriešinusių okupacijai akimis, jie buvo linkę plėsti civilius gyventojus, juos šantažuoti ir engti. Vilučių šeima buvo viena iš tų šeimų, kurios nesitaikstė su okupantų ir jų vietinių talkininkų savivale. L. Vilutis drauge su broliu Mykolu subūrė aplink save patyrusius karius ir 1944 m. lapkritį įkūrė Tigro rinktinę, apie kurios veiklos pradžią pasakojama ir prisiminimuose. Pasak L. Vilučio, apsisprendimas kovoti buvo pagrįstas: „Tada žmonės taip samprotavo: jei okupantų klausysi, eisi į frontą, už juos liesi kraują, tavo sodyboj priešas plėšikaus, tave prievartaus, jei nepaklusi, pasipriešinsi svetimoms bolševizmo idėjomis, vis tiek žūsi, bet žūsi savoį žemėj, šalia tėvo kluono, už savo tautos tikslus ir idealus. <...> visi susirinkę sutarė, kad geruoju nepasiduos, iki paskutinio atodūsio, visomis išgalėmis kovos, gins švenčiausias Tautos teises – jos Laisvę ir Nepriklausomybę“ (Ibidem: 115). Tokie svarstymai panašūs į partizanų tekstus, rašytus kovų metais.

Akivaizdu, kad ir atkūrus nepriklausomybę buvo siekiama patvirtinti, kad partizaninis karas buvo vienintelis teisingas atsakas į sovietų sprespaudą. Prisiminimuose ryškus visuomenės palaikymas partizanams ir pačių partizanų noras ginti civilius gyventojus, įskaitant ir savas šeimas. Vadai prisimenami kaip išskirtinai sąmoningi, patriotiški, neturintys ydų ir suprantantys vieningo veikimo prasmę, nors ir neturėjo įgūdžių ir žinių, reikalingų partizaninei kovai. Prisiminimai buvo pagrįsti istoriniais dokumentais – Tigro rinktinės vado, taigi, to paties L. Vilučio, įsakymais. Nors partizanai pristatomi kaip kuriantys karinę organizaciją, visiškos drausmės nepavyko išlaikyti. Pats Leonas išsaugojo gana artimą ryšį su šeimos nariais. Pirmiausiai pasakojama apie brolių Mykolą, kuriam žuvus 1945 m. sausį buvo skubama pasirūpinti tinkamu palaikų palaidojimu, taip atiduodant pagarbą. Jo laidotuvės vyko namų aplinkoje: „O Mykolo karstas stovėjo gražiame mūsų lauko beržynėlyje, kur sesuo po gaubtais, saugančiais nuo vėjo ir nuo čekistų akių, degino žvakutes. O ant berželių šakų mėnesienoj irgi virpėjo ledokšnių žvakutės. Brolis gulėjo atmerktom akim kažkoks nežemiškai didingas. Veidas net spinduliavo didvyrio energiją, ryžtą...“ (Ibidem: 142). Prisiminimų autorius

neslepia labai gailėjės brolio, nors ir buvo susitaikęs su mintimi, jog kova pareikalaus aukų.

Neilgai trukus po brolio mirties buvo suimtas ir pats Leonas, ėjęs aplankyti šeimos ir patekęs į pasalą. Siekdamas apsaugoti kaimą nuo sudeginimo, jis pasidavė gyvas ir turėjo ištverti visą eilę tardymų. Kaip įprasta tokiems pasakojimams, akcentuojamas ryžtas neišduoti kovos draugų, nepriklausomai nuo patiriamo fizinio ir psichologinio smurto. Be pasakojimo apie kankinimus, kalbama apie bendrą areštuotų asmenų situaciją, rezistenciją prilyginant katinuko kovai prieš laukinį žvėrį. Anot autoriaus, laimėti neįmanoma, bet partizanavimas teikė viltį žūti garbingai.

Tiek kalinimas Lukiškėse, tiek bausmės atlikimas lageryje Komijoje prisimenamas dvejopai. Viena vertus, sistema buvo žiauri – žmonėms teko konkuruoti tarpusavyje dėl išgyvenimo. Antra vertus, mezgėsi tvirta draugystė su bendraminčiais. 1954 m. rudenį L. Vilutis buvo paleistas iš lagerio, tačiau jam, kaip ir kitiems, teistiems už antisovietinę veiklą, vietoj grįžimo namo leista persikelti tik į tremtį. Nors kalinimo sąlygos buvo žeminančios, L. Vilutis aprašė jausmus, kurie jį apėmė išvykstant iš lagerio: „Apžvelgiau barakus, kur liko gražiausios jaunystės dienos ir daug patikimų draugų. Ir apėmė keistas jausmas. Svaresčiau taip: kadangi namo važiuoti neleidžiama, tad ar sulauktoji laisvė bus kuo geresnė už turėtą nelaisvę?“ (Ibidem: 195).

L. Vilučio pasakojimas – tipinis. Lageris ir tremtis yra nuo partizanavimo patirties neatsiejami epizodai. Kiekvienas šių etapų yra reikšmingas, tačiau daugeliu atvejų kalinimo laikotarpis būdavo gerokai ilgesnis nei partizanavimo. Dėl šios priežasties paplito daug pasakojimų apie partizanų patirtas kančias tardymų metu ir sudėtingą gyvenimą toli nuo Lietuvos, o partizaniškos idilės vaizdinių mažai. Suprantama, jog dramatiški pasakojimai prisidėjo prie pirminio nukentėjusios bendruomenės tikslo atskleisti sovietų nusikaltimus.

Kitas svarbus prisiminimų bruožas yra tas, kad jais dalijosi daugiausiai eiliniai kovotojai, nes aukščiausias pareigas užėmę vadai žuvo kovose arba mirė nesulaukę nepriklausomybės. Tauro apygardos Birutės rinktinės Dariaus ir Girėno tėvūnijos vado pareigas užėmęs Povilas Pečiulaitis prisiminimų knygoje „Šitą paimkite gyvą“ (1993) būtent ir pasakoja apie eilinių partizanų kasdienybę. Jo pasakojime gausu buities vaizdų, skaudžių praradimų ir nesutarimų tarpusavyje. Neslepia, kad dauguma tų, kurie pasirinko partizano dalį, prarado šeimas. Paties P. Pečiulaičio šeima atsidūrė tremtyje, iš kurios brolis ir sesuo pabėgo ir prisijungė prie partizanų, o tėvas mirė iš bado. Greta dramatiškų prisiminimų, P. Pečiulaitis pasidalija mažai kam lig šiol girdėtomis istorijomis, liudijančiomis partizanų sumanumą ir parodančių juos kaip aktyvius kovotojus. Pavyzdžiui, 1950 m. liepos 11 d.

įvykdyta operacija, kurios metu partizanai perėmė durpyno darbuotojų premijoms skirtus pinigus, gabentus traukiniu iš Kauno į Ežerėlį. Turėdami svarbios informacijos, partizanai sėkmingai sustabdė traukinį ir perėmė jame buvusią didžiulę sumą pinigų – 261 000 rublių, kurie vėliau buvo padalinti skirtingiems partizanų poreikiams patenkinti ir įkalintųjų bei ištremtųjų paramai (Pečiulaitis 1993: 92–93). Bendruomenės nariams buvo ypatingai svarbu vieniems kitus palaikyti.

Kai kuriais atvejais asmeniniai pasakojimai glaudžiai persipina su žuvusiųjų atminimu. Pavyzdžiui, Dainavos apygardos ryšininkas Juozas Jakavonis prisiminimų knygoje „Šalia mirties“ (2005) daug rašo apie ryškiausius krašto vadus A. Ramanauską ir J. Vitkų, kurie buvo įsikūrę jo šeimos sodyboje. Tai glaudžiai siejasi su jausta pareiga liudyti bendražygių likimą, nepaleisti į užmarštį to, kas išgyventa. Pareigos jausmas tebejauiamas iki šiol – 2021 m. publikuotuose Algimanto apygardos partizano Jono Kadžionio prisiminimuose rašoma, kad rašyti jį paskatino supratimas, kad jis liko gyvas ne dėl savęs, bet dėl žuvusiųjų atminimo: „Esu vienas iš to nedaugelio, ištrūkusių iš mirties glėbio. Suprantu, kad buvau paliktas ne todėl, kad būčiau geresnis už kitus, bet gal todėl, kad turėčiau iškentėti už savo – o gal ir ne vien už savo – nuodėmes ir kad perėjęs žemiškąjį pragarą papasakočiau žmonėms, kokias kančias atnešė bedievių siautėjimas mūsų Tėvynei“ (2021: 5).

Iš tiesų, liudijimas žuvusiųjų vardu – vienas dažniausių motyvų publikuotuose prisiminimuose. Šios užduoties ėmėsi tiek partizaninio karo dalyviai, tiek jų artimieji. Pavyzdžiui, 2000 m. išleisti Dainavos apygardos vado Domininko Jėčio-*Ažuolio* sūnaus Algirdo Jėčio atsiminimai „Sutryptos viltys“. Juose partizanų vadas prisimenamas kaip idealistas, pasiryžęs vykdyti karininko priesaiką iki pat pabaigos. Pasak sūnaus, D. Jėčio pozicija buvusi tokia: „Man kelio iš čia nėra. Esu davęs karininko priesaiką, kad Tėvynės laisvę ir Nepriklausomybę ginsiu iki paskutinio kraujo lašo, iki paskutinio atodūσιο. Tai ne vien gražūs žodžiai; priesaika Tėvynei – šventa. Mūsų gretose nėra mobilizuotų, čia visi savanoriai, kaimo vyrai ir, jei nebus tarp jų profesionalių karininkų, jie ilgai neišsilaikys. Mums belieka arba laimėti, arba žūti“ (2000: 105). Suprantama, kad toks artimo žmogaus liudijimas tik papildė partizanų portretą. Paskutinio žuvusio Aukštaitijos partizano Antano Kraujelio sesers Janinos Šyvokienės prisiminimuose partizano atminimas taip pat neatsiejamas nuo kovos iki galo motyvo. Knygoje minima, kad 1965 m. kovą, kai A. Kraujelis buvo susektas ir jam siūlyta pasiduoti gyvam, jis atsakęs, jog „maskoliams niekada nepasiduosiu. <...> Aš laisvės nesulauksiu, bet žmonės sulauks“ (Šyvokienė 2006: 55). Prisiminimuose rašoma, kad A. Kraujelis gyvas nepasidavė – nusišovė. A. Kraujelis iki šiol yra vienas

žinomiausių Lietuvos partizanų, todėl pasirinkimas mirti užuot patekus į nelaisvę, dažnai siejamas su partizaniniu karu.

Itin reikšmingas laisvės kovų metraštininko Romo Kauniečio archyvas, apimantis daugiau nei 500 valandų garso įrašų iš pokalbių su partizaninio karo dalyviais. Žymi dalis sukaupytų prisiminimų publikuota knygų serijoje „Aukštaitijos partizanų prisiminimai“ (pradėta leisti 1996), penktasis tomas buvo pavadintas „Aukštaitijos ir Žemaitijos partizanų prisiminimais“, o nuo septintos iki dešimos dalies – „Laisvės kovotojų prisiminimais“. Leisdamas pirmąją knygą, R. Kaunietis pažymėjo, jog publikuoti dar nuo septintojo dešimtmečio pradėtus rinkti partizanų prisiminimus paskatino jo noras atminti tragišką Sibire atsidūrusių tėvų ir kitų lietuvių likimą bei siekis paviešinti sovietų nusikaltimus (Kaunietis 1996: 4). Publikuotuose prisiminimuose gausu partizanų kasdienybės vaizdų, dramatiškų situacijų ir praradimų. Kaip pastebi R. Tūtytė, R. Kauniečio dėka prabyla nepagrindiniai partizaninio karo personažai, atskleidžiantys skirtingus kovotojų likimus ir pokario situacijos vertinimus (2018: 10). R. Kauniečio publikuotuose laisvės kovotojų prisiminimuose jaučiamas stiprus baimės jausmas kalbėti apie patirtį ir įvardinti skriaudų kaltininkus. Pasakojant apie ginkluotą pasipriešinimą iškyla ir visos lietuvių tautos patirtos netektys – persekiojimai, areštai, tremtys, kalėjimas lageriuose. Gana atvirai pasakojama ir apie partizanų šeimų likimus. Partizanų metraštininkas R. Kaunietis stengėsi išvengti archyvinių duomenų ir pasakojimų prieštaravimų, tačiau paliko teisę skaitytojui pačiam įvertinti praeities įvykius.

Galima teigti, kad prisiminimų publikavimas buvo tam tikra laisvės kovotojų bendruomenės tarpusavio komunikacijos forma. Neretai knygose galima rasti įrašytų prašymų susisiekti su prisiminimų autoriais, suteikti daugiau informacijos apie buvusius bendražygius ar tiesiog atkurti prarastus ryšius. Bendravimas vyko ir per periodinius leidinius. Vienas tokių pavyzdžių – 1991–2021 m. leistas „Laisvės kovų archyvas“. Iš viso išleisti 44 jo tomai, skirti ginkluoto pasipriešinimo dalyvių ir įvykių atminimui. Leidinio redakcinę kolegiją sudarė įvairialypė komanda – istorikai, kraštotyrininkai ir partizanai bei jų artimieji. Tai, kad „Laisvės kovų archyvas“ buvo skirtas plačiai visuomenės daliai, rodo skaičiai – pirmieji keturi numeriai išleisti net 10 tūkstančių tiražu. Nors pagrindinė tema buvo pokario rezistencija, nemažai kalbėta ir apie pirmąją sovietinę okupaciją, nacių okupaciją ir neginkluotą pasipriešinimą, atskleidžiant visų šių laikotarpių ryšį su rezistencija. Kaip ir anksčiau apžvelgtose prisiminimų knygose, laisvės kovų dalyvio portretas sietas su herojiškumu ir bebaimiškumu kovojant su gerokai stipresniu priešu. Partizanai dažnai pristatomi kaip paprasti kaimo vyrai, kilę iš daugiavaikių ūkininkų šeimų, meilės gimtajam kraštui įgiję būtent namų aplinkoje.

Prisiminimų autoriai tarsi bendrauja tarpusavyje, dažnai akcentuodami, jog sunku papasakoti savo išgyvenimus tiems, kurie to nepatyrė. Taip tarsi patvirtinama, jog bendra patirtis sujungė žmones į vieną bendruomenę.

2.2.3. *Kitos pusės* pasakojimų dėmenys

Idomu tai, kad permainų laikotarpiu apie savo patirtį viešai prabilo ne tik partizanai ir jų bendražygiai, bet ir stribai, vadinamieji liaudies gynėjai, ir kiti sovietinio režimo atstovai. 1987-aisiais pasirodė pirmoji prisiminimų knyga „Liaudies gynėjų žodis“, išleista Partijos istorijos instituto (atsakingasis redaktorius – komunistų partijos istorikas Juozas Jermalavičius). Įžanginiame žodyje Juozas Petkevičius, vienas aukščiausių to meto KGB pareigūnų, apie knygos tikslą ir į ją patekusių straipsnių autorius rašė taip: „Skaitytojui pateikiama buvusių Lietuvos liaudies gynėjų atsiminimų ir apmąstymų knyga. Vyresnės kartos žmonėms ji primins sunkią ir sudėtingą kovą su buržuazinių nacionalistų teroru pokario metais, kai respublikoje buvo kuriama socialistinė visuomenė, kai senąją santvarką keitė naujo gyvenimo pagrindai, jaunimui papasakos apie nematytus įvykius, nepatirtus dalykus. Knygos autoriai – didelę gyvenimo mokyklą išėję Tarybų valdžios aktyvistai, pokario metais su ginklu rankose gynę socialistinį rytojų, saugoję darbo žmones nuo buržuazinio teroro. Jų revoliucinis kovingumas neišblėso iki šiol, nors nuo tų dinamiškų socializmo kūrimo laikų praėjo ne vienas dešimtmetis.“ (Jermalavičius 1987: 7). Anot J. Petkevičiaus, „per labai trumpą laiką apie 7 tūkstančiai vargingųjų valstiečių, darbininkų, tarnautojų, partijos, komjaunimo ir nepartinių aktyvistų savanoriškai paėmė į rankas ginklą ir, negaudami už tai jokio atlyginimo, stojo ginti savąją Tarybų valdžią, darbo liaudį“ (Ibidem: 9). Šiame straipsnių rinkinyje siekiama įrodyti, kad „liaudies gynėjų“ darbai vertintini palankiai.

Pokario kovų laikotarpį prisiminimų autoriai bando parodyti kaip kovą už teisybę, prasmingą auką ginant žmonių interesus, priešinimąsi partizanų žiaurumui. Idomu, kad *kitos pusės* prisiminimuose kalbama apie menką jos kovos su režimo priešininkais atminimą. Pavyzdžiui, Lionginas Bakutis, buvęs KGB pareigūnas, knygoje įvardijamas kaip „valstybės saugumo veteranas“, tuometę stribų atminimo situaciją apibūdino taip: „Išaugo karta, kuri tik iš pasakojimų ir knygų žino, kokia kaina pasiektas šiandieninis gyvenimas. Kapų kauburėliai pakelėse, kuklūs paminklai broliškose kapinėse mums, gyviesiems, primena: branginkime visa, ką turime šiandien, nes tai iškovota mūsų tėvų ir senelių kančiomis ir gyvybėmis“ (Ibidem: 35). Be kita ko, prisiminimuose labai aiškiai brėžiama riba tarp gėrio ir blogio, ir būtent pastarajam atstovauja partizanai. Vadimas Mocykas, Veiverių valsčiuje užėmęs valstybės saugumo operatyvinio darbuotojo

pareigas, savo kovą aprašė kaip pastangas užtikrinti ramų gyvenimą paprastiems žmonėms: „Miškuose tūnantys banditai kurstė vietinius gyventojus prieš Tarybų valdžią, visaip koneveikė kitataučius, ypač rusus. <...> Mes buvome sujungti vienos pareigos, vieno tikslo – užtikrinti žmonėms ramų gyvenimą“ (Ibidem: 76).

Vienas stipriausių motyvų – išlaikyta teisinio pozicija. Kaip rašė Viduklės valsčiaus sribas Pranas Žemkauskas, „liaudies gynėjų drąsa ir pasiaukojimas sudavė lemiamą smūgį buržuaziniam nacionalistiniam pagrindžiui. Vertėme iš šaknų banditus „ąžuolus“, draskėme „vanagų“ lizdus, ugnimi atsilyginome „žemaičiams“ už šio vardo niekinimą. Kovėmės už ateitį. Ir šios kovos atnešė mums šviesias, darbo ir džiaugsmo kupinas dienas“ (Ibidem: 179).

Tais pačiais 1987 m. pasirodė asmeninis liudijimas – Šiluvos valsčiaus sribo Liudviko Banevičiaus knyga „Tėviškė šaukė į kovą“. Joje taip pat aiškiai įvardijama, jog dėl kilusios suirutės kalti partizanai, kurie, atliepiant plačiau paplitusią sovietinę propagandą, vadinti hitlerininkais, imperialistais, buržuaziniais nacionalistais ir kitais neigiamas asociacijas keliančiais vardais. Autorius aprašo dviejų pusių susidūrimą, pasitelkdamas jau įprastus vaizdinius: „Ilga ir sunki buvo liaudies gynėjų kova. Į jų būrius stėjo daugiausia buvę bežemiai, vargingieji valstiečiai, dažnai niekada nelaikę rankose ginklo. Priešas buvo nuožmus, banditai puldinėjo iš pasalų, netikėtai, gaujose buvo daug profesionalių žudikų – buvusių policininkų, šaulių, baudėjų, jiems vadovavo buvę buržuazinės kariuomenės karininkai“ (Banevičius 1987: 8). Sribų portretas išskirtinai šviesus: tai patriotiški, narsūs, visuomenei artimi žmonės, priversti kovoti dėl visuotinės ramybės. Partizanai prisiminti kaip netekę vilties, savanaudiški, prastai organizuoti ir priešiški civiliams gyventojams.

Panašūs motyvai atsiskleidžia 1989 m. publikuotoje sovietų saugumo darbuotojo Konstantino Jevseičiko prisiminimų knygoje „Giltinės sutramdymas“. Be kita ko, autorius mini nepriklausomybės aušroje kilusias diskusijas dėl to, kas nutiko pokario metais ir kas atstovavo teisiųjų pusei: „Kai kas triukšmingoje sumaištyje įsikarščiavęs ima abejoti, ar buvo mūsų Lietuvoje 1940 metais socialistinė revoliucija, ar tai tik Stalino agitatorių išmislas, kai kas jau teigia, kad ginkluotas buržuazinis pagrindis ir jo padaryti žvėriškumai tėra tik Stalino kulto ir žiaurių valdymo metodų padarinys ir atsakas į juos. Kai kam deginę sodybas, naktimis iš pasalų šaudę kovotojusius už Tarybų valdžią žmones ir žudę jų šeimas žudikai piktavališkų šnibždesių dėka ima atrodyti didvyriais ir Lietuvos gynėjais, o liaudies gynėjai ir tarybiniai darbuotojai – tautą išdavusiais bastūnais ir viešais plėšikėliais...“

(Jevseičikas 1989: 5). Suprantama, kad K. Jevseičiko tikslas buvo pagrįsti režimo talkininkų veiklos prasmę ir sumenkinti laisvės kovotojus.

Represijas vykdžiusių asmenų prisiminimuose atsiskleidžiantys vaizdiniai ir apibendrinimai ne tik atitiko sovietinę propagandą, bet ir leido jai išsilaikyti ilgiau. Viešumoje vyraujantys partizaninę kovą menkinantys įsitikinimai buvo vienas stipriausių iššūkių prabilti pasiryžusiems partizanams. Viešoji erdvė buvo užpildyta neigiamos patirties ir atsiminimų, todėl dar ilgą laiką pačių kovotojų palaikomas partizaninio karo pasakojimas negalėjo įsitvirtinti. Vis dėlto partizaninio karo pasakojimas pamažu darėsi vis aktualesnis ir atrado savo auditoriją, kuri jį išgirdo.

2.2.4. Atminties įsitvirtinimas ir vaizdiniai viešajame diskurse

Kaip jau minėta, vienas partizanų puoselėtų lūkesčių atkūrus nepriklausomybę buvo teisingumo atstatymas. Dažnai jis siejamas ne tik su kaltųjų įvardijimu, nubaudimu ir kompensacijų paskyrimu, bet ir su tuo, kaip visuomenė suvokia praeities įvykius, kokį statusą suteikia nukentėjusiems asmenims (Gailienė 2021: 107). Atgimimo metais susidūrė skirtingos atmintys – besipriešinusiųjų ir kolaboravusiųjų. Pastariesiems buvo būdinga neigti rezistentų reikšmę ar užmiršti nepatogius bendradarbiavimo su režimu momentus (Šutinienė 2003: 47). Tokia nutylėta ar paneigta praeitis įsitvirtindavo ir vėlesnių kartų atmintyje (Ibidem: 64). Esama svarstymų, jog pats nepriklausomybės atkūrimas buvo visuomenę traumuojanti patirtis, nes okupacijoje užaugo visa žmonių karta, kuriai sovietinė ideologija buvo sava, o viešajame gyvenime vyravusios tiesos – savaime suprantamos (Gailius 2008: 96). Būtent tai lėmė, kad partizaninio karo pasakojimas turėjo įveikti „savo“ ir „svetimo“ ribą, kuri natūraliai atsirado visuomenėje (Petrauskienė 2017: 30).

Tai, kad visuomenės nuotaikos Atgimimo metais buvo nevienareikšmės, rodo ne tik skirtingų atminčių susidūrimas viešojoje erdvėje, bet ir to meto visuomenės tyrimai. Jau minėta 1989 metų rudenį įvykusi gyventojų apklausa, kuria siekta išsiaiškinti, kurie pastarųjų 60-ies metų įvykiai žmonėms atrodo reikšmingiausi ir kodėl. Iš tiesų, tuo metu partizaninis karas nebuvo suvokiamas kaip reikšmingas įvykis – jo svarbumą paminėjo tik 3% respondentų. Visuomenės atstovams daug svarbesnis buvo tuometinis Atgimimas (41%), Antrasis pasaulinis karas (11%), Lietuvos okupacija ir aneksija 1940 metais ir stalininės represijos (po 10%) (Gaidys, Tureikytė 2015: 34). Suprantama, kad šiems pasirinkimams įtakos turėjo tiek asmeninė patirtis, tiek istorinė atmintis, perimta iš aplinkoje sklandžiusių pasakojimų.

Svarbu tai, kad dažnai tremtis ir partizaninis karas buvo ir tebėra tarpusavyje susijusios sovietinių represijų istorijos dalys. Dar ir šiandien

viešojoje erdvėje kalbant apie sovietines represijas ar jas pristatant muziejinėse ekspozicijose, abi temos yra gretinamos (Grickevičiūtė 2016: 120). Šios trauminės patirties pripažinimas tarsi leidžia nukentėjusiems susitaikyti su praeitimi (Skultans 2005: 132). Vis dėlto tremtis kartais lyginama su vergove, o patys tremtiniai įvardijami kaip iškankintos pavergėjų aukos (Grickevičiūtė 2016: 123). Įdomu tai, kad būtent kančia tampa siejančiu dėmeniu tarp tremties ir rezistencijos, nes kančia yra prasminga – žmogus nepasiduoda pavergėjui, išlaiko vertybines nuostatas ir lojalumą Tėvynei (Ibidem: 139). Tokia pozicija bendra daugeliui nuo sovietinio režimo nukentėjusių asmenų, nes kančia leidžia susieti save su tautos istorija (Skultans 2005: 47).

Pasakojimuose apie tremtį gausu teigiamų epizodų, atskleidžiančių žmogaus vidinę stiprybę ir pasiryžimą keisti situaciją (Grickevičiūtė 2016: 140). Partizaninis karas šiuo metu taip pat yra tapęs herojiško pasipriešinimo sovietinei okupacijai simboliu ir būtent taip yra atspindimas viešajame diskurse (Frėjūtė-Rakauskienė [et al.] 2018: 109). Atgimimo metais šie vaizdiniai buvo puikiai atpažįstami visuomenei, nes būtent jų egzistavimas ir kolektyvinis atpažinimas leido liudyti praeitį ir ją įsisąmoninti. Buvo daug žmonių, galinčių paliudyti skaudžiausius XX amžiaus išgyvenimus, ir tai suteikė praeičiai tikroviškumo (Skultans 2005: 50).

2.2.5. Laisvės kovų įamžinimas ir įpaveldinimas

Partizaninio karo atmintį sudaro ne tik žodiniai ir rašytiniai prisiminimai, bet ir ritualai, vizualizuojantys praeitį ir darantys kolektyvinį poveikį (plg. Feuchtwang 2010: 284; Šutinienė 2015: 90). Ritualai užima svarbią vietą praeities įsisąmonimo procese, ypačingai tais atvejais, kai bendruomenė yra susidūrusi su mirtimi (Peltonen 1999: 121). Kaip jau minėta, net ir rezistencijos metais buvo ieškoma tinkamų žuvusiųjų įamžinimo formų, tad atgimimo metais jų tik daugėjo. Pastebima, kad atsikuriančioje Lietuvoje daugiausiai partizaninio karo įamžinimo ir įpaveldinimo iniciatyvų ėmėsi būtent tremtiniai ir politiniai kaliniai ar jų palikuonys (Šutinienė 2014: 230). Nors šios iniciatyvos (pavyzdžiui, palaikų paieškos, bunkerių ir žeminių atstatymas autentiškose vietose, artefaktų paieška) turėjo sukurti sąlygas tinkamam rezistencijos atminimui, neišvengta neigiamų pasekmių. Dėl nekoordinuoto ir neprofesionalaus veikimo dalis paveldo buvo apgadinta arba negrįžtamai sunaikinta (Petrauskienė 2017: 186).

Greta bandymų atkurti istoriją autentiškose, partizaninį karą menančiose vietose ar jaustos moralinės pareigos deramai palaidoti

žuvusiųsios, pamažu atsirado naujų atminimo ženklų. 1991 m. į didžiausią meninę vertę turinčių paminklų sąvadą pateko 18 paminklų, koplytstulpių ir atminimo akmenų, menančių tremtis ir pokario rezistenciją (Semaška 1991). Pavyzdžiui, Vabalninke 1989 m. spalio 14 d. buvo pašventintas paminklinis akmuo rezistentams bei „iš buvusio sąvartyno iškasta ir perlaidota 95 mirusiųjų palaikai, o jų ten buvę palaidota daugiau kaip 200. Toje vietoje, kur gulėjo nužudytųjų palaikai, pasodinta ąžuolų giraitė, pašventintas paminklinis akmuo“ (Ibidem: 6). Vienas labiausiai paplitusių variantų – atminimo ženklai geležinkelio stotyse ar jų prieigose, siekiant paminėti trėmimus. Atgimimo metais į sąvadą pateko tokie ženklai, skirti tremtiniais atminti ir pagerbti, – memorialinė lenta Jonavos geležinkelio stotyje (Ibidem: 8), išdrožinėta paminklinė lenta Kupiškio geležinkelio stotyje bei bažnyčios šventoriuje pašventintas koplytstulpis (Ibidem: 14), Mauručių, Prienų rajone, koplytstulpis geležinkelio stotyje (Ibidem: 30), Klaipėdos krašte, Priekulėje esančio dvaro skvere atidengtas ąžuolinis koplytstulpis bei Veiviržėnuose paminklas tremtiniais (Ibidem: 38–39), Plungės bažnyčios šventoriuje pašventinta Sopulingosios Motinos skulptūra ir Ariogaloje, Raseinių rajone, lauko akmenų aukuras (Ibidem: 42) bei Skaudvilėje, Tauragės rajone, atidengta medinė tremtinės lietuvės skulptūra (Ibidem: 46). Taip pat paminėtini atminimo ženklai, skirti bendram partizanų ir tremtinių atminimui. Tokių ženklų Atgimimo metais taip pat ne vienas: Jurbarke – koplytstulpis „Motina Lietuva“ (Ibidem: 10), Gargžduose – kryžius „Tautos skausmui atminti“ (Ibidem: 38), Gaurėje, Tauragės rajone – lauko akmenų paminklas (Ibidem: 46). Pirmaisiais nepriklausomybės metais užfiksuotos tik dvi iniciatyvos pagerbti išskirtinai partizanų atminimą – Veiviržėnų miestelio kapinėse sukurtas paminklinis ansamblis Lietuvos partizanams (Marijos Sopulingosios ąžuolinė skulptūra ir penki kryžiai) (Ibidem 1991: 39) ir Plungėje 1989 m. lapkričio 5 d. pažymėta Rezistencijos diena – „pirmą kartą po ilgų ir slogių dešimtmečių“ (Ibidem: 42). Tokia pradžia įtvirtino tam tikrą įamžinimo ir įpaveldinimo standartą, kurį vėliau pratęsė valdžios institucijos. Skaiciuojama, kad 2006 m. Lietuvoje jau buvo 1254 memorialinės vietovės ir 253 statiniai bei 1451 paminklai sovietinių represijų aukoms (Frėjūtė-Rakauskienė [et al.] 2018: 109).

Kaip teigia atminties tyrinėtojas Federico Guillermo Lorenzas, visi prisiminimai yra nulemti politikos, tačiau ne visi prisiminimai ją veikia (Lorenz 2012: 125). Lietuvos atveju būtų galima sakyti, kad buvo atvirkščiai – atkūrus nepriklausomybę visuomenėje iškilę prisiminimai ėmė diktuoti politinę darbotvarkę. Istorikė Aistė Petrauskienė, išanalizavusi partizaninio karo vietų įamžinimo ir įpaveldinimo praktikas išskyrė tris etapus. Anot jos, pirmajame etape (1988–1996 m.) Lietuvoje buvo propaguojama atminties

viktimizacijos strategija, persmelkta bandymų atsakyti į nepatogius istorinius klausimus, kurie visuomenėje buvo vertinami nevienareikšmiškai (Petrauskienė 2017: 30). Tuo laiku vienijančio naratyvo nebuvo, mat viešajame diskurse daugiausiai dominavo visuomeninių organizacijų ir paskirų bendruomenių pozicijos, o ne vieninga valstybinė interpretacija (Ibidem: 33). Siekiant atsiriboti nuo sovietinės okupacijos palikimo, buvo organizuojami visuotiniai minėjimai, žuvusiųjų pagerbimas ir kita. Vienas pirmųjų valstybės žingsnių buvo prie savivaldos suburtos „Rezistentų ir kitų asmenų, nužudytų okupacinių režimų metu, palaikų perkėlimo ir palaidojimo vietų įamžinimo“ komisijos, turėjusios registruoti krašte užkastus rezistentus ir kitas režimų aukas, užtikrinant deramą jų palaidojimą arba užkasimo vietų sutvarkymą (Ibidem 2017: 35).

Antrasis laikotarpis, datuojamas 1996–2008 m., pasižymi pagrindinių mokslinių veikalų ir prisiminimų gausa bei naujomis valstybinėmis iniciatyvomis, tarp kurių paminėtinas nukentėjusių nuo okupacinių režimų asmenų statuso pripažinimas ir parama bei 2008 m. kovo 18 d. Seimo rezoliucija, įtvirtinusi nuostatą tinkamai sutvarkyti laisvės kovų dalyvių palaikų užkasimo vietas (Ibidem: 36–37).

Galiosiausiai laikotarpį nuo 2009 m. galima laikyti etapu, kai politinė valdžia įsisąmonino partizaninio karo reikšmę. Būtent tie metai buvo paskelbti Lietuvos laisvės kovos sąjūdžio metais, taip pat Seimas priėmė deklaraciją, skelbiančią, jog generolas Jonas Žemaitis, Lietuvos laisvės kovos sąjūdžio Tarybos Prezidiumo pirmininkas, buvo faktinis Lietuvos vadovas, taigi ketvirtasis Lietuvos prezidentas. Sureikšmintą ir 1949 m. vasario 16-osios Deklaracija – ją pasirašiusieji įvardinti signatarais. Partizaninis karas tapo pilietiškumo ugdymo programos dalimi, taip pat pradėta ieškoti būdų, kaip uždrausti partizanų šmeižimą (Ibidem: 37–38).

Tokiu būdu Lietuvoje buvo įtvirtinti tie pasakojimų elementai, kurie visuotinai pripažinti kaip svarbiausi (Šutinienė 2015: 90). Tai nereiškia, kad laisvės kovų įamžinimo ir įpaveldinimo ženklai vertinti vienareikšmiškai. Kilusius nesutarimus tarp skirtingos visuomenės grupių patirties (pirmiausiai kolaborantų ir besipriešinusiųjų) galima laikyti natūraliu procesu. Atmintinos datos ir vietos daugeliu atvejų tampa diskusijų pagrindu (Gills 1994: 20). Viešos diskusijos atskleidžia naujų faktų apie partizanus ir jų artimiesiems.

2.2.6. Pasakojimų perdava šeimoje

Atgimimo metais partizaninio karo pasakojimai atgijo ir šeimose. Tylos ir pasakojimo santykį nuo represijų nukentėjusių asmenų šeimose tyrė

psichologai prieina nevienareikšmiškų išvadų. Antrojoje kartoje būta skirtingų komunikacijos apie partizaninį karą (įskaitant po jo sekusias represijas) modelių: kai kuriais atvejais šeimos istorija sužinota tik suaugus, kitais šeimos nariai nuoseklų pasakojimą išgirdo tik atgimimo metais, o treči patys atrado informaciją, nepadedami artimųjų (Vaskelienė [et al.] 2011: 97). Pačią bendruomenę atsiskleisti skatino pakitusi politinė situacija ir bendra visuomenės atmosfera – jų išgyvenimai pagaliau buvo pripažinti (Gailienė 2021: 216).

Tyrimai rodo, kad represuotųjų šeimose buvo daugiau kalbama apie politines represijas, tremtis ir ginkluotą pasipriešinimą nei tose, kuriose nukentėjusių nuo režimo nebuvo (Mažulytė-Rašytinė 2017: 88). Tais atvejais, kai verbalinė komunikacija buvo stipriai apribota, šeimos nariai jausdavo represuotųjų nuotaikas, nugirsdavo suaugusiųjų pokalbius, pastebėdavo neįprastas būdo ar charakterio savybes, kurioms pagrįsti sukdavo savas versijas (Gailienė 2021: 156). Patirtus išgyvenimus liudijo ir materialūs daiktai – iš tremties ar lagerio atsivežti reliktai, nuotraukos ir egodokumentai (Vervečkienė 2022: 35). Pastebėta, kad nukentėjusiųjų pasakojimai apie patirtas represijas šeimos nariams sietini daugiau su pozityviomis emocijomis. Neretai buvo pasakojami tokie epizodai iš rezistencijos metų, lagerio ar tremties, kurie įkvėptų, padrąsintų, skatintų pasididžiavimo jausmą ar įrodytų žmogaus dvasios stiprybę, o ne keltų pyktį ar liūdesį dėl praradimų (Mažulytė-Rašytinė 2017: 60). Artimi šeimos narių tarpusavio santykiai ir detalūs pasakojimai bei domėjimasis praeitimi kai kurių palikuonių asmenybei turėjo teigiamą įtaką (Vaskelienė [et al.] 2011: 96).

Antra vertus, detalūs pasakojimai daliai partizanų palikuonių kėlė emocinę įtampą ar net skausmą, todėl vengta tėvų klausinėti apie patirtus išgyvenimus bijant sužadinti neigiamas emocijas ar išgirsti tai, kas sukręstų patį klausiantįjį (Vaskelienė [et al.] 2011: 96; Gailienė 2021: 110). Neatmestina ir tai, kad dalis represuotųjų palikuonių jautė stigmą dėl artimųjų praeities – sovietinės okupacijos metais politinio kalinio ir tremtinio statusas sietas su „liaudies priešo“ etikete (Samalavičius 2007: 54). Šiai stigmai įveikti prirėkė laiko. Lygiai taip pat partizanams galėjo būti emociškai per sunku dalytis prisiminimais, o kartais tiesiog norėta apsaugoti vaikus nuo galimo sovietinių struktūrų dėmesio (Vaskelienė [et al.] 2011: 98). Lietuvos partizanų situacija primena kitų šalių karo veteranų patirtį – šeima dažnai suvokiama kaip saugi erdvė, kurios nenorima pažeisti atskleidžiant traumuojančius epizodus to nepatyrusiems artimiesiems (Hunt 2010: 158). Skirtinga šeimos narių patirtis ir noras išvengti sudėtingų klausimų tik stiprina komunikacijos šeimoje stygių.

Apskritai galima teigti, kad partizanų palikuonių būseną vienodai neigiamai veikė tiek visiška tyła, tiek dramatiški, itin detalūs ir sunkiausius epizodus atskleidžiantys, prisiminimai (Gailienė 2021: 157). Sutrikdyta komunikacija tapo kliūtimi perimti partizaninio karo pasakojimą net ir atkūrus nepriklausomybę. Ši kliūtis buvo įveikiama įvairiai – per humorą, dvasinę stiprybę, tikėjimą, rūpestį, tapatinimąsi su šeimos istorija (Mažulytė-Rašytinė 2017: 102). Partizaninio karo dalyvių šeimų pasakojimuose atsiskleidžia vertybės ir motyvai, liudijantys jų tęstinumą, nepaisant patirtų sunkumų.

3. PARTIZANINIO KARO ATMINTIS ANTROSIOS KARTOS PASAKOJIMUOSE

Psichologų atlikti tyrimai liudija, kad politines represijas patyrusios šeimos sovietinės okupacijos metais turėjo tikslesnių žinių apie artimųjų patirtį, vadinasi, tokioje aplinkoje buvo mažiau nutylėjimų (Mažulytė-Rašytinė 2017: 89). Vis dėlto sovietinės okupacijos metais buvo „pertraukta natūrali gyvosios atminties perdava“ (Rubavičius 2020: 74), dėl to rezistencijos pasakojimas gali stokoti reikšmingų detalių. Vis dėlto antrosios kartos pasakojimuose gausu pasikartojančių motyvų, leidžiančių svarstyti apie daugialypį pasakojimo perdavimo procesą. Darytina prielaida, jog didelės įtakos perdavai turėjo pasakotojo, įsitraukusio į rezistenciją, likimas ir jo artimųjų išgyvenimai. Antrosios kartos pasakotojų grupės trys: gimę iki partizaninio karo, gimę karo metais ir gimę po artimųjų represijų, dar tremtyje ar jau po jos.

Antrosios kartos atstovų, gimusių iki partizaninio karo, šiame tyrime mažuma. Dėl garbaus amžiaus ir silpnos sveikatos daugelis jų nėra linkę dalytis savo prisiminimais, juo labiau už šeimos rato ribų. Vykstant ginkluotam pasipriešinimui jiems taip pat teko išgyventi „egzistencinę baimę“, kai buvo paprasčiau nematyti ir negirdėti, kas vyksta aplink, o savas pasipriešinimo nuostatas pasilikti privačiam gyvenimui (Šutinienė 2003: 43). Dažniausiai tie žmonės yra patyrę bene didžiausią sukrėtimą – dėl rezistencijos nulemtų represijų jų šeimos buvo išsklaidytos, tarpusavio ryšiai pažeisti ir traumos padariniai (pirmiausiai dėl prarastų artimųjų ir namų) tebejauciami iki šiol. Literatūrologė R. Tūtlytė šį reiškinį pavadino kitokia „vilkų vaikų“ istorija (2018: 15).

Galima tik spėti, kiek partizaninio karo dalyviai galėjo susilaukti santuokinių ar nesantuokinių vaikų. Nors partizanų vadovybė tai vertino neigiamai, bunkeriuose apsigyvendavo laisvės kovotojų poros, kurios susilaukdavo vaikų. Suprantama, jog kūdikiais pasirūpinti miške buvo iš esmės neįmanoma, taigi dažnai tokie vaikai atsidurdavo arba artimųjų, arba nepažįstamųjų rankose (Kripienė 2020: 90).

Atsižvelgiant į tai, kad į rezistenciją daugiausiai įsitraukdavo jauni žmonės, natūralu, jog dauguma jų šeimas kūrė jau po partizaninio karo. Jų palikuonys nėra laisvės kovų liudininkai, tačiau gali išties daug papasakoti apie partizanų šeimų gyvenimą okupacijos metais.

Toliau aptariami pasakojimai priklauso partizanų vaikams. Taip pat analizuojami trys atvejai, kai partizanų atminimą puoselėja kovotojų brolių ir seserų vaikai, gimę XX a. trečiajame – septintajame dešimtmėčiais. Nors per

ši laikotarpį kardinaliai kito Lietuvos politinė situacija (nuo nepriklausomos iki okupuotos), tai neturi tokios reikšmingos įtakos partizaninio karo pasakojimų sklaidai, kaip kad politinės situacijos pokyčiai XX a. devintajame dešimtmetyje. Daugiausiai pateikėjų gimė jau po partizaninio karo dalyvių represijų.

Tyrimo metu antrosios kartos buvo klausiama apie pirmuosius išgirstus pasakojimus apie partizaninį karą ir represijas, asmeninius patyrimus, gyvenimą sovietinės okupacijos metais, požiūrį į partizaninį karą apskritai ir apie įvairias šeimoje palaikomas atminimo ir įamžinimo praktikas, galiausiai apie požiūrį į valstybės poziciją ir poreikį šeimos prisiminimais dalytis viešumoje.

3.1. Vaikystės patirtis ir pirmosios žinios apie partizanus

Daugeliu atvejų antrosios kartos žinios apie partizanus siekia vaikystę. Gimę iki karo vaikai turėjo galimybę patys pamatyti partizanus, o kiti, ypatingai gimę po represijų laikotarpio, šeimos praeitį sužinojo tik iš artimųjų bei viešosios erdvės. Šiaip ar taip, jų liudijimai yra svarbus šaltinis, norint pažinti laisvės kovotojų gyvenimą, jų santykį su šeimomis, traumų pasekmes bei partizanų sukurto pasakojimo tęstinumo galimybes.

Įprastai partizaninio karo amžininkai tą laikotarpį atsimena kaip „egzistencinės baimės“ būseną, kai dėl režimo keltos grėsmės buvo būtina slėpti bet kokią veiklą, nukreiptą prieš sovietinį režimą (Šutinienė 2008: 42). Dėl to dalis žmonių stengėsi vengti bet kokios viešos veiklos ar viešų pasisakymų ir visas žinias apie rezistenciją bandė išlaikyti šeimos viduje. Suprantama, kad pirmiausiai šis rūpestis kamavo vyresnius šeimos narius ir žymiai mažiau – vaikus. Istoriografijoje gajus įsitikinimas, jog partizanai stengėsi vengti kontakto su vaikais. Manyta, kad vaikai turi menką savisaugos instinktą, todėl jų neatsargus kalbėjimas ne su šeimos nariais galėjo pakenkti tiek partizanams, tiek rėmėjams ir jų artimiesiems. Atliktas tyrimas leidžia svarstyti, jog nepaisant konspiracijos būtinybės, partizanai su retomis išimtimis stengėsi išsaugoti įprastus šeiminius santykius, o jų apsilankymai pas vienos gyventojus namuose ar net slaptaviečių vietas buvo žinomos ir vaikams. Būtent tiesioginis kontaktas su partizanais daliai pasakotojų tapo informacijos apie rezistenciją pagrindu, nulėmusiu kovų sampratą ir vertinimą.

Iki karo gimusiųjų pasakotojų atmintyje gausu vaikiškų prisiminimų, liudijančių draugišką laisvės kovotojų santykį su vaikais. Eilinio partizano dukterėčia Marija (g. 1937), kurios šeima dėl dėdės veiklos buvo ištremta į Sibirą, prisimena partizanų dėmesį jai, vaikui:

Tai aš buvau gal trečiojo klasėj, tai būdavo pakelia [partizanai] mane už pažastų, sako „o tai buvo strioka, kaip boba nuo pripečkia nušoka“ [juokiasi]. Ta aukštaitiška kalba. Tiek aš ir atsimenu. (Marija, g. 1937)

Įprastai tokie žaismingi epizodai prisimenami pozityviai, o partizanai pristatomi kaip savi ir artimi, net jeigu nėra žinoma jų tikroji tapatybė. Šiandien yra žinoma, kad partizanams padėdavo ne tik suaugusieji, bet ir nepilnamečiai, kuriems tekdavo pareiga aprūpinti maistą, perduoti žinutes, stebėti apylinkes ir panašiai. Pasakotojų atmintyje taip pat dažni epizodai, patvirtinantys, jog vaikai buvo ne pasyvūs pasipriešinimo stebėtojai, o aktyvūs pagalbininkai. Marija dalijasi pagalbos suaugusiems prisiminimais, kurie buvo tapę kasdienybe:

Giminaitės brolis slapstėsi ir dėdė mano. Mes eidavom atseit grybaut, uogaut, o ten nešdavom maistą į krepšius sudėję. Tai buvo tokia nedidelė skylė, eglaitė ant jos. Ir mes ten palikdavom maistą. Va taip ir grybavom.

Matydavom [partizanus], duodavo mums i tuos žiūronus [krizena], eidavom saugot. Pas mus šuo labai kažkoks, sribus lodavo vienaip, o žaliukus kitaip. Nu mes atskirdavom. Tas šuo loja loja, bėk, sako, pasižiūrėk. I aš iššoku tiktai iš kambario, žiūriu šešiese sribai ateina keliuku nuo tvarto. (Marija, g. 1937)

Sėkmingai suteikta pagalba džiugino vaikus, leido jiems pasijausti reikalingais. Nepriklausomybės metais, kai pradėta įsisąmoninti partizaninio karo reikšmę, vaikystės prisiminimai tapo dar brangesni, patvirtinantys asmeninį įsitraukimą į ginkluotą pasipriešinimą. Patirtų sudėtingų išgyvenimų pripažinimas iš tiesų kelia savivertę, suteikia orumo ir skatina dalytis prisiminimais (Gailienė 2021: 106).

Vieno žinomiausių partizanų vadų, LLKS Ginkluotojų pajėgų vado A. Ramanausko-*Vanago* rėmėjų sūnus Juozas (g. 1927) prisiminė gavęs suklastotus dokumentus partizanui ir jo šeimai, ir dokumentus „atidavęs iš savo rankų“, o partizanų vadas, tarsi atsidėkodamas už suteiktą pagalbą, tardymų metu neišdavė savo pagalbininko. Kaip Juozas pastebėjo, tuo metu jis nesuvokė, kad namuose apsistojęs aukšto rango vadas, tačiau šeimoje tvyrojo žinojimas, kad tai nėra eilinis partizanas – būtent taip jis įsiminė ir vaikui:

Tiktai girdėjau, kai tėvas mamai sakė – kai Lietuva bus laisva, tai jis bus prezidentu. (Juozas, g. 1927)

Tiek Juozas, tiek Marija prisimena aiškiai supratę, kad yra įtraukti į vaikams netinkamą veiklą. Daliai šeimų iš tiesų grėsė susvetimėjimas, nes nebuvo galima atvirai kalbėtis apie prieš režimą nukreiptą veiklą ir galimus jos padarinius (Gailienė 2021: 95). Antrosios kartos pasakojimai patvirtina buvus dviprasmišką situaciją – suaugusieji stengėsi vaikus (o kartu ir save) apsaugoti nuo galimos grėsmės, tačiau taip pat kreipdavosi į juos pagalbos. Tiesioginį kontaktą su partizanais turėję pasakotojai prisimena, kad susitikimai su kovotojais būdavo reguliarūs, tačiau tėvai vaikams nieko neaiškindavo. Vedami smalsumo, vaikai nugirsdavo suaugusiųjų pokalbius, kuriuos suprato, kaip ir tėvų elgesio motyvus, tik paaugę:

Mum, vaikai, nelabai ką sakydavo, ba bijodavo, kad neišduotume. Mes vis tiek girdėdavom kažką, kad taip i teip. (Marija, g. 1937)

Namie buvo didelė virtuvė, kaimiškai, ir jie [partizanai] ten būdavo. Ir mes, vaikai, už lentinės sienos būdavom. Ir daug ką, labai daug ką girdėdavau. Ką kalba apie politiką, apie jų ateitį, kas darosi su Sovietų Sąjunga, „Amerikos balsas“ ir taip toliau. Vis tekdavo išgirst. (Juozas, g. 1927)

Svarbu pastebėti, kad Juozo ir Marijos santykis su partizaninio karo pasakojimu gali kiek skirtis nuo vaikų, kurių tėvai buvo išėję į mišką. Marijos šeima patyrė represijas dėl dėdės partizano (kaip ji pati vadina, žaliuko) veiklos – šeima ištremta į Sibirą ir iš ten po kelerių metų sugrįžo. Be kita ko, dėdei pavyko išvengti bausmės už partizanavimą ir grįžti į legalų gyvenimą pasikeitus pavardę. Marijos pasakojimui didelės įtakos turi pats tremties faktas, susijęs ne tik su namų praradimu ir pastangomis išgyventi svetur, bet ir su sunkumais grįžus į Lietuvą, kai ji, būdama vaikas, jautėsi nereikalinga ir turėjo ieškoti prieglobsčio, kad galėtų prasimaitinti. Kaip ir daugeliui represijas patyrusių asmenų, grįžimas į Lietuvą buvo traumuojantis, slegiantis epizodas (Šutinienė 2008: 129; Grickevičiūtė 2016: 140). Galbūt dėl šios priežasties partizaninis karas jos atmintyje pasibaigęs ir nutolęs. Kalbėdama apie vyrus, kuriuos jos artimieji aprūpindavo maistu, jų likimą apibūdina taip: „ir neliko, viskas“. Jos partizaninio karo pasakojimas sukonstruotas remiantis vaikystės prisiminimais ir girdėtomis kalbomis nepriklausomoje Lietuvoje, ypatingai bendraujant su kitais tremtiniais ir politiniais kaliniais, mat šeimoje po karo praeitis nebuvo reflektuojama ar dažnai prisimenama, nors buvo jaučiamas persekiojimas ir trukdymai gyventi visavertį gyvenimą okupacijos metais.

Juozo šeima išvengė represijų. Namuose apsilankydavę partizanai nebuvo giminystės ryšiais susiję žmonės, tačiau santykį su jais stiprino abipusis pasitikėjimas. Šio pasakojimo palaikymui ir atgaivinimui svarbus

partizanų autoritetas, atgijęs nepriklausomybės metais. Pastebėtina, kad Juozo pasakojime daug nuorodų į A. Ramanausko asmenybę ir jo vaidmenį partizaniniame kare, kuris tarsi sustiprina rėmėjų šeimos indėlį į pasipriešinimą. Pridurtina, kad artimųjų ryšiai su didžiais partizanų vadais, šiandien dažnai figūruojančiais viešajame diskurse, vėlesnėse kartose dar labiau vertinami ir prisimenami.

Nepalyginamai artimesnis santykis su laisvės kovų atmintimi atsiskleidžia partizanų sūnaus Arvydo (g. 1943) pasakojime. Būrio vado pareigas užėmęs tėvas žuvo, o mama atsidūrė lageryje, vėliau tremtyje. Arvydas tėvų apsilankymus atmena kaip labai dažnus. Šeimos santykiai nenutrūko iki pat tėvo žūties. Šiuo atveju įdomu, jog vaikas jautėsi esąs didesnės, partizanų, šeimos dalimi. Partizaniniam pasipriešinimui buvo būdingas „giminiavimasis“ – kovotojai laikė vieni kitus šeimos nariais, vartodami tokius kreipinius kaip „brolis“, „sesė“, „mama“, „dėdė“, net „piršlys“, „svotas“ ir panašiai (Vaitkevičius 2018: 20). Šeimos nariais buvo laikomi tiek giminystės ryšiais susiję ir pasipriešime aktyviai dalyvaujantys asmenys, tiek visiškai svetimi, kai kada iki laisvės kovų net ir nepažinoti asmenys. Partizanai dalydavosi ne tik turimu fiziniu turtu, bet ir bendrais išgyvenimais, kasdieniais rūpesčiais. Galbūt dėl tokio artumo Arvydo atmintyje yra įsirežę ne tik partizanaujančių tėvų, bet ir jų bendražygių portretai. Arvydas prisimena trijų būrio partizanų globą, kurių draugiškas elgesys darė jam didelį įspūdį. Jis jautėsi auklėjamas ne tik tėvų, bet ir kitų partizanų, kurie ilgainiui tapo jo antrąja šeima. Kai kurie epizodai, nepaisant kelių detalių, išduodančių karo padėtį (tokių kaip ginklai, nuolatinė grėsmės būsena), pristatomi kaip idilė, kurioje vaikas mokosi iš suaugusiųjų ir džiaugiasi galįs imituoti jų užsiėmimus, o šie savo ruožtu bando vaiką supažindinti su gyvenimu:

Vienas partizanas nusivedė, einam, saka, aš tau duosiu pašaudyt. Nu, jis man davė tikrai iššaut į klojimo duris iš vidaus. Aš va taip užpakaly stoviu, jis man rankas va taip [sudėjo], jis saka spausk – spaudžiu. Vienąsyk iššoviau, žinau, antrąsyk iššoviau ir mat, kada automatiškai jis užsitaiso, man sugnybo ranką ir tokia juoda krauja pūslelė iššoka. Aš pradėjau verkt, man ir skauda, ir verkt, o mama tuoj į kambarį čianai [nusivedė], mama kaip ant to [pradėjo barti partizaną], aš pradėjau rėkt man neskauda, man neskauda [juokiasi].

Žiūronus man jau tete davė žiūrėt pro langą, ten toliau klojimas matosi, durys. Aš žiūrinėjau žiūrinėjau i, matyt, gal nesusifokusava smegenys, man pradėjo galvą skaudėt, gal pasvaigo kiek, aš jau beveik verkt, kad man čia galvytę, tai žinau mama jau ant tėčio: kam tu jam duodi tuos žiūronus, kam tu davei [juokiasi]. Jau tokia lygtai bara. (Arvydas, g. 1943)

Šie fragmentai, kaip ir daugelis kitų, kuriuose dominuoja santykis su partizanais, prisimenami itin detaliai. Pokalbis su pasakotoju kelia įspūdį, jog visi šie patyrimai buvo keliskart pergalvoti ir pasirinkti kaip verti išsaugojimo, todėl pasakojami kitiems. Fiksuojami įvykiai, žmonių nuotaikos, vidiniai išgyvenimai. Grėsmė tuo laiku nėra sureikšminama ir pasakojimuose ji nefigūruoja, nors akivaizdu, kad vaikystės žaidimai sumišę su realiu pavojumi gyvybei:

Pavakarėj ant smėlio žaidžiu kažką, paskui pamačiau nuo klojima du partizanai taip kažkaip pakampėse [eina], įėja į kambarį ir tik kažkas mane iš užpakalia, už pažastų ir greitai į trobą. Ir pasipylė šaudymis. Triukšmas, kulkos, stiklai dūžta, kambary mes ir kulka pataikė į krosnies špižinės dureles, rėmelis pabiro, ir kai ropojau, išdegė didžiulis randas. Visą gyvenimą turiu tą randą. (Arvydas, g. 1943)

Šio įvykio pasakotojas nesureikšmina, netgi priešingai – nenori, kad jis būtų vertinamas kaip paneigiantis šviesius vaikystės prisiminimus. Tą rodo netiesioginė diskusija su partizanų metraštininku, kuris savo užrašuose akcentavo vaiko patirtą skriaudą. Apskritai pasakotojas daugelį prisiminimų pateikia kaip įprastos vaikystės momentus, tačiau juose gausu požymių, rodančių situacijos nenormalumą. Aišku, kad šeimos gyvenimas buvo sutrikdytas. Arvydo globėjai nuolat keitėsi, trūko susitikimų su broliu ir seserimi, o ilgesni tėvų apsistojimai kartu įstrigę į atmintį kaip išskirtiniai įvykiai. Atrodytų, jog, nepaisant pastangų palaikyti kuo artimesnius santykius su tėvais, aplinkybės tam buvo nepalankios:

Keisdavo tas gyvenamas vietas. Užmiegi vakare vienoj, atsikeli visai jau kitoj šeimoj. Būdavo užaina vakare, iš kažkur atsirasdavo ant stalo tokia dėžė, atidaro dangtį, ten kažkoks diskas ir būdavo patefonas. Užsideda jie didelę plokštelę ir jie klausosi taip. Žinau, kad uždangstydamo langus paklodėm iš vidaus, žibalinė lempa dega. Toks vaizdas ir jie visi klauso, o aš irgi sėdėdavau i tas man labai patikdava, sukasi ta plokštelė, po biškį banguoja ir aš užmigdavau. Ryte atbundu – jų nėra.

Ryte atbundu, žiūriu – mama. Atbudau ryte su mama. Tai tas vienintelis kartas, kai su mama teko atsibust lovoj. Irgi toks jausmas... Mama atsinešdavo miltų baltų, ten darydava kažką man, žinau tuos makaronus iškočiodava ir paskui pjaustydava smulkiai, privirdava ir aš kažkaip nepratęs prie tokia ir nenoriu, žinau, mama net biškutį [pyko], kad aš ne[valgau] [juokiasi]. (Arvydas, g. 1943)

Arvydo žodžiais tariant, jis „buvo benamis kačiukas, bet nebuvo beglobis“. Jo pasakojimas apie rezistenciją pirmiausiai yra pasakojimas apie

šeimą, nes karo būsena buvo neatsiejama kasdienybės dalis. Partizaninio karo pabaiga vaikystės prisiminimuose tolygi tėvų pasitraukimui iš kovos. Pasakotojas detaliai prisimena paskutinį susitikimą su tėvu:

Grįžtam į namus, taip pat jau sutemus. Įeinam – sėdi tetė tam gale, kur [globėjas] gyveno. Kaip šiandien akyse stovi: ten partizanai, zaslanas vadinamas, stalas ir čia langas toliau. Ir sėdi jis [tėvas] ir šnekasi su moteriškėm. Tetė man atnešė dovanų: knygą „Zuikis Puikis“, – prisimenu knygutę, – paskui knygutė kita – „Akmeninė gėlė“ – buvo tokia tuo metu, kažkelis (dabar nepamenu – ar du) piešimo sąsiuvinius, kelis rašymo sąsiuvinius, pieštukų spalvotų dėžutę ir palaidų. Jis man padovanoja, saka: tu jau didelis, atseit, rudenį į mokyklą tau reiks, va skaityk, mokykis. Pasidėjau. Moterys išėja į pirtį maudytis, ir mes [likom sėdėti] – [namų šeimininkas] tas ir aš, tėtis. Paskui jau jam laikas eit. Jis atsistojo, atsisveikino su manim, bet ant rankų manęs nepaėmė [juokiasi]. Nu gal būtų [paėmęs]. Išėja su [šeimininku] į kiemą, ten šnekėjosi kažką poilgiai. Ir aš, – man niekuomet tokio nebuvo, – kur jis sėdėjo ant suolo, aš prie jo su ranka [prisiliečiau] – a, va čia šilta vieta. Aš atsisėdau ant tos vietos ir sėdėjau, kol atėja [šeimininkas]. Aš sėdžiu, sėdžiu, jau sugrįža ir moterys iš pirties, nu ir man taip buvo gaila, kad jau vedas mane į kitą trobos galą ten, kur jau gyveno. Ir tą vietą palikt [kur tėvas sėdėjo prieš tai]... Man taip buvo sunku atsikelt, gaila, kad atvėso ta vieta. (Arvydas, g. 1943)

Bendrai Arvydo pasakojime jaučiamas ilgesys ir gailestis dėl anksti prarasto tėvo. Fizinio ryšio poreikis liko nepatenkintas. Pasakojimas kuria įspūdį, kad, nors vaikai ne visada galėjo suprasti suaugusiųjų veiksmus ir kalbas, jie puikiai jautė vyraujančias nuotaikas. Pastebima, kad dažnai vaikams tenka emociškai palaikyti tėvus ar kitus artimus suaugusiuosius, net jeigu negali visavertiškai suvokti, kas juos slegia (Vaskelienė 2012: 20). Kaip prisimena Arvydas, tėvui žuvus aplinkiniai bandė nuslėpti šį faktą nuo jo, tačiau vaikui buvo aišku, kad kažkas pasikeitė, ir jis bandė savaip su tuo jausmu susigyventi:

Nuo manęs slėpė, kad jau žuvęs, būtent prie jų [globėjų] ten žuva ir viskas tenai ir įvyka, ir nuo manęs slėpė. Bet aš pajutau. Ir iš žmonių kaime jau kitom akim į mane žiūri, lyg kažkas įvyka. Ir suėmė toks pyktis, kažkoks pagava, kad aš paėmiau pliauskę – į vieną langą, vieną iš vienos rankos, išdaužiau stiklą, iš kitos rankos leidau, bet pataikiau į rėmą, stiklas lika, ir mane tuoj tenai [nuramino]. Dar nesakė, pasakė už kiek laika. (Arvydas, g. 1943)

Tėvo žūtis vaikui buvo atskleista tik tuomet, kai buvo suimta ir mama. Arvydas prisimena girdėjęs žmonių nuogastavimus, kad suimta moteris gali išduoti bendražygius ir rėmėjus ir prasidės areštai, tačiau taip neįvyko. Paskutinis susitikimas su mama taip pat priskirtinas prie jautriausių vaikystės

prisiminimų, po kurio ryšys su partizanais nutrūko iki nepriklausomybės laikų:

Buva pavasaris, Pienės upelis išsiliedava. Bet jis jau [buvo] grįžęs į vagą, ir labai žydėjo purienos. O mama buvo atėjus. Ji visuomet tokiais auliniais batukais [apsiavusi] moteriškais, [vilkėjo] megztuką. Ir paskui atsisveikinant saka: „Arvyduk, palydėk mane iki čianai“. Į tą upelį, į slėnį – toks kalniukas, nusileidom ten – apačioj dar toks šuliny su buva. Ir ji jau nueina kiek per tą pievą. Ten dar kai kur vanduo telkšoja, tiltelis buva pėstiesiems per tą upelį. Paskui ji atsisuka, – aš va taip stoviu, žiūriu, – [ir] šauk: „Arvyduk, ar gal tau purienų reikia? Paskinsiu“. Man kažkaip gaila [pasidarė]: būtų gera, kad dar sugrįžtų, bet, galvoju, vėl jai tas vanduo – šlapia. Nu ne, sakau, nereikia. Ir ji nuėja ir nuėja. Ir paskui sekantį kartą einant lankyti manęs ją areštavo. (Arvydas, g. 1943)

Suprantama, kad tiek Arvydo, tiek anksčiau aptartų Marijos ir Juozo pasakojimai kuriami daugiausiai remiantis asmenine patirtimi, nes visi trys pasakotojai turėjo tiesioginį kontaktą su partizanais. Šiais atvejais tėvų įsitraukimas saugant pasakojimą ir jį perduodant, nebuvo lemiamas veiksnys. Tėvai galėjo tik patikslinti detales ar pridėti naujų reikšmių iš suaugusiųjų perspektyvos, tačiau vaikai jau patys žinojo, kad šalyje vyksta karas ir jų šeima jame dalyvauja. Kitaip tariant, tėvams nebuvo pagrindo vaikams nepasakoti apie savo veiklą arba ją slėpti.

Vaikų, gimusių partizaninio karo metais ir sąmoningo amžiaus sulaukusių jau pasibaigus rezistencijai, bei tų, kurie gimė tremtyje ar tėvams atlikus bausmę, pasakojimai didele dalimi paremti artimųjų išgyvenimais. Tik nuo artimųjų, buvusių pasipriešinimo dalyvių, priklausė, ar šeimoje bus kalbama apie rezistenciją ir politines represijas okupacijos metais. Daugelis pasakotojų teigia neprisimenantys, kada ėmė suprasti, jog gyvena okupuotoje šalyje, ir kada pirmąkart išgirdo apie partizanus, mat tai buvo savaime suprantama.

Partizanų rinktinės vado ir ryšininkės šeimoje gimęs Kostas (g. 1957) atkreipia dėmesį, jog žinojimas buvo įgijamas palaipsniui:

Nebuvo toks, kad vieną dieną pasisodina tave už stalo ir viską pasakoja. Tiesiog gyvenimas. Ateina Vasario 16 – tu žinai, kad Vasario 16. <...> Kai pradėjau aplinką suprasti, aš jau žinojau, ką reiškia partizanai. Žinojau viską. Žinojau trispalvės kokios spalvos, žinojau, kas yra Vytis. Žinojau kovas. (Kostas, g. 1957)

Atvirą kalbėjimą apie partizaninį karą mini vaikai, kurių tėvai po patirtų represijų išliko atvirai priešiški sovietinei santvarkai, tą galima pasakyti ir apie Kosto tėvus. Partizanų vyriausiosios vadovybės ryšininkės

duktė Margarita (g. 1960) prisimena, jog mama dažnai bendraudavo su buvusiomis bendražygėmis ar kitais žmonėmis, sutiktais lageryje ar tremtyje. Nors vaikams nebuvo žinoma šių žmonių praeitis, mamos ryšiai nekėlė papildomų klausimų. Tarsi buvo jaučiama, kad to klausti nedera, tam dar nėra atėjęs tinkamas laikas. Partizaninio karo istorija ir mamos įsitraukimas į rezistenciją taip pat buvo svarbu, nors šeimoje nebuvo puoselėjamas nuoseklus pasakojimas:

Viskas buvo savaime suprantama ir kaip oras, tiesiog gyveni ir viskas čia taip buvo. Mes niekados tikrai nebuvom taip, kad susėdam su mama – pasakok. Iš kalbos tai tas išeina, tai tas. Viskas tiesiog kaip į kraują įaugę, mes va šitą sužinom, paskui šitą vėl iš kažkur sužinojom, paskui dar tą kažką sužinom, paskui kažkaip iš tų mamos bendravimų su draugėm kažką sužinom. Ir viskas lipdosi į vieną mozaiką. (Margarita, g. 1960)

Tėvų elgesys išduodavo jų patirtus sukrėtimus. Visa tai pastebintys vaikai sužinodavo daugiau šeimos istorijos detalių. Partizano dukterėčia ir ryšininkės duktė Asta (g. 1963) kaip vieną pirmųjų pasakojimų apie partizanus prisimena mamos ašaras kasmet per jos gimimo dieną, nes būtent tą dieną žuvo brolis. Astos teigimu, vaikai visada žinojo, kodėl mama verkia, o augdami įgijo dar daugiau žinių apie rezistenciją, nes iš Sibiro grįžę artimieji nieko neslėpė:

Mes visi visą laiką žinojom viską, absoliučiai. Iki smulkmenų, kaip jinai pati ten buvo [ryšininkavo], niekada šeimoj nebuvo taip slepiama. Nu, tiesiog taip, tokia šeima mūsų. (Asta, g. 1963)

Nebūdami partizaninio karo liudininkais ir neturėdami prieigos prie skirtingų informacijos šaltinių, vaikai tegalėjo pasikliauti artimųjų pasakojimais (plg. Hoffman 2010: 407). Partizanų vaikai akcentuoja, kad tėvai stengėsi apie pokarį ir okupaciją kalbėti atžaloms suprantama kalba, kartais pasitelkdami įvairias metaforas. Dalinis ar neaiškus kalbėjimas apie praeitį taip pat buvo būdas parengti vaikus galimoms represijoms, kurioms patys suaugusieji savo laiku nebuvo pasirengę (Vaskelienė 2012: 27). Pavyzdžiui, Margarita prisimena mamos sektą pasaką, kurią su broliu girdėjo nuo mažumės:

Mama tokią pasaką sekė, kaip gyveno gražioj vietoj pelytės. Kaime kažkur gyveno, pamiškėj, turėjo savo namučius, augino augalus, javus, gyvulėlius ir juos užpuolė didelės, bjaurios žiurkės iš Rytų. Tai čia mūsų buvo pradžia. Mes taip sužinojom apie komunistinę invaziją. (Margarita, g. 1960)

Šiame pasakojime labai aiškiai pristatomos dvi kovojančios pusės. Pasakojime nėra tarpinės grandies – yra gerosios pelytės ir blogiosios žiurkės. Tai panašu į pasaką, atliekančią didaktinę funkciją – klausytojui aišku, kurią pusę reikia palaikyti (Šlekonytė 2005: 86). Tokia pradžia turėjo tapti pamatu tolimesniems svarstymams, sudėtingesnei įvykių analizei ir patirties įsisąmoninimui.

Atsargus vaikų supažindinimas su rezistencija ir represijomis patvirtinamas eilinio partizano dukters Loretos (g. 1963) pasakojime. Moteris prisimena dar vaikystėje sužinojusi, jog Lietuva yra okupuota, žinojo žodžio „imperija“ reikšmę, suprato, kad Sovietų Sąjunga yra grobikiška valstybė, prievarta prisijungusi kitas šalis. Pasak Loretos, tėvas vengęs pasakoti apie patirtus išgyvenimus, tačiau radęs būdą, kaip ugdyti vertybines nuostatas ir padėti vaikams suvokti tikrąją padėtį sovietų okupuotoje Lietuvoje:

Mes pietavome ir buvo įjungtas radijas, per žinias pranešė apie kažkur vykstantį karą. Tuomet aš paklausiau, kodėl jie kovoja. Tėvelis paaiškino, kas ką užpuolė, ir kad būna gynybiniai ir grobikiški karai. Paskui pasakė: nežinau, ar aš sulauksiu, bet tu tikrai sulauksi Lietuvos nepriklausomybės, nes kiekviena imperija anksčiau ar vėliau pati save praryja. Mano vaizduotė tuoj pat nupiešė vaizdą, kaip tai vyksta. Keista, bet mano vaikiškam protui kažkokiu būdu buvo suprantama, apie ką tai. Kad yra kažkoks aukštesnis teisingumas ar dėsniai, o gal žmonių veiksmai, kurie pagreitina tą procesą. (Loreta, g. 1963)

Antroji karta pastebi, kad tėvų pasakojimai skatindavo vaikų vaizduotę. Kartais tėvai, stengdamiesi sušvelninti savo patirtis ar pamokyti vaikus, pasidalina mintimis, kurios vaikams gali sukelti netgi klaidingą rezistencijos ir represijų įspūdį. Partizano dukterėčia Jolanta (g. 1970) pamena mamos pasakojimus apie Sibirą, kurie jai, vaikui, darė teigiamą įspūdį:

Mama apie Sibirą man ištiesai kalbėdavo ir aš labai norėdavau, nes ten žemuogių labai didelių būdavo. Aš labai norėdavau ir galvodavau. Mamai sakydavau, kodėl tu man neatvežei? [juokiasi] (Jolanta, g. 1970)

Antra vertus, toks atsargus ar perdėtai šviesus kalbėjimas buvo būdas nusišlėpti skaudžiausius išgyvenimus. Išskirtinė riba, kurios dažniausiai neperžengdavo tėvai, dalydamiesi prisiminimais su vaikais, yra tardymai. Antroji karta užsimena apie tardymų žymes ant artimųjų kūnų, tačiau pripažįsta labai ilgai nežinojusi jų tikrosios kilmės. Vietoj žiaurių pasakojimų tėvai rinkdavosi patriotinius, pamokančius ir įkvepiančius epizodus, atskleidžiančius stiprią kovotojų dvasią. Ryšininkės duktė Margarita pamena

nugirdusi suaugusiųjų pokalbį apie mamos išgyventus tardymus, padariusi didžiausią įspūdį:

Aš buvau mokinė, gal kokioj aštuntoj klasėj, ir tada mes važiuom su mama ir mano tėtės seseria. Ir ta mano teta klausia [mamos], sako, ar yra tau tekę gaut mušt? Ir jinai [mama] tada sako tai kaip tu galvoji, taigi mušdavo, užpildavo vandens, sakydavo, jinai medikė, jinai žino, kaip apalpt. Tai jeigu žmogus iš skausmo nualpsta, tai aš nematau, kad tokius dalykus [gali suvaidinti]... Tai tik vienintelį tą kartą ir girdėjau apie tokius baisumus ir žiaurumus. (Margarita, g. 1960)

Nors Margarita prisimena atvirus pokalbius su mama apie partizaninį karą, tačiau tardymų tema buvo neliečiama. Galima teigti, kad rezistencijos metais įgytų sužeidimų žymės buvo vienas pirmųjų dalykų, pastebimų kovotojų šeimose. Nors tai galėjo būti pasakojimo atspirties tašku, dažnai vaikų užduodami klausimai atsitrenkdavo į tylos sieną. Šia tema vengė kalbėti tėvai, ilgainiui su tuo susitaikė ir vaikai, supratę, jog klausimai gali sukelti neigiamas emocijas abiemis pašnekovams. Tai buvo tarsi nebylus tarpusavio susitarimas. Neretai vaikams buvo labai sunku, netgi skausminga, klausytis tėvų išgyvenimų (Gailienė 2021: 110). Partizano duktė Loreta prisimena tik būdama suaugusi sužinojusi apie tėvo patirtus kankinimus, nors likusiu randu domėjosi dar būdama maža:

Prisimenu, kai vieną kartą paklausiau tėvelio, kodėl ant veido turi randą. Jis po apatine lūpa iki pat smakro turėjo randą, buvo sužalotas tardymo metu, kai tardytojas smogė pistoleto vamzdžiu ir labai giliai prakirto. Kadangi tuo metu dar buvau nedidelis vaikas, jis pasakė, kad įsipjovė skusdamasis barzdą. Suaugusiam būtų aišku, kad toks randas lieka tik po didelės ir gilios žaizdos, kad skustuvu jos nepasidarysi, bet tuo metu sakyti tiesą negalėjo, vaikui būtų nepakeliama girdėti, kad jo tėvelis buvo žiauriai kankintas. (Loreta, g. 1963)

Dalis partizanų net ir atkūrus nepriklausomybę vaikams nepasakojo apie savo išgyvenimus pokario metais. Partizanės duktė Danguolė (g. 1962) su apmaudu kalba apie mamos tylą. Anot Danguolės, apie mamos patirtą fizinę traumą, likusią po bandymo nusižudyti arešto metu, ji sužinojusi iš savo pusseserės, būdama jau brandaus amžiaus ir nebegalėdama perklausti mamos:

Buvo randas. Buvo toks randas čia va taip įdomiai. Ir paskui ta galva tokia, vis tiek ir pirty būdavom, ir prausdavos, ir pastebėdavau: mama, kas tau čia yra? Ai, nieko. Ir vat nežinojau. Atrodo, dabar savo protu tai būčiau iškamantinėjus iki paskutinio, o tada nu nieko, tai nieko. Nesupratau. Tą istoriją aš sužinojau po mamos mirties. (Danguolė, g. 1962)

Be artimųjų verbalinės ir neverbalinės komunikacijos paminėtina aplinkos įtaka. Net ir tais atvejais, kai šeimose buvo nekalbama apie represijas ar rezistenciją, aplinkinių požiūris ir kalbos leido antrosios kartos atstovams pajusti, kad praeityje įvyko kažkas reikšminga. Pavyzdžiui, partizano duktė Loreta prisimena nesaugumo jausmą, kurį kėlė represinių struktūrų dėmesys šeimai:

Iš vaikystės prisimenu kažkokius „dėdes“, kurie nebuvo tėvelio nei draugai, nei bendradarbiai, nei pažįstami, bet trumpam vis sušmėžuodavo ar apsilankydavo. Gaudavome atplėštus ir paskui vėl negrabiai užklijuotus laiškus, kartais būdavo nepasivarginta ir užklijuoti. (Loreta, g. 1963)

Sunku įvertinti, kiek pasitaikė tokių situacijų, kai buvo engiami ar diskriminuojami partizanų vaikai. Dauguma kalbintų partizanų artimųjų teigia nejautę jokios priešpriešos iš aplinkinių, o kai kada netgi buvę ypatingai globojami ar užtariami. Vienas epizodų pasakotas partizanų sūnaus Kosto, kurio tėvas ir grįžęs po tremties nenustojo rodyti atviros priešpriešos režimui. Kostas prisimena istorijos mokytoją, su kuria nesutarė:

Buvau vienas iš didžiausių [mokytojos] priešų [juokiasi]. Dažnai kampe stovėjau. Kiek iš motinos pasakojimų, pas ją visai kiti įsitikinimai. Jinai, manau, buvo komunistė ir viskas. (Kostas, g. 1957)

Pats Kostas teigia nekaltinantis mokytojos dėl tokios pozicijos, nes supranta, jog jos įsitikinimus galėjo nulemti asmeninė patirtis.

Paminėtina, kad daliai partizanų vaikų augant teko girdėti sovietinės propagandos partizanams klijuotą etiketę „banditas“, tačiau jos reikšmė buvo nesuprantama be artimųjų pasakojimų. Jeigu artimųjų, galinčių papasakoti ar paaiškinti nebuvo, buvo sunku su tuo susigypsyti. Kaip pastebi partizano dukterėčia Adelė (g. 1935), jos pusbrolis, netekęs tėvo ir mamos, atsidūrė svetimų žmonių globoje. Tik atkūrus Nepriklausomybę jam pavyko susigražinti tikrąją pavardę, tačiau sunkiai galėjo prisiminti tikrąją šeimą. Anot Adelės, pusbrolis prisiminė tėvo dovanotus žaislus ir trumpus apsilankymus miške, tačiau negalėjo atkurti tėvo bruožų.

Atrodytų, lengviau buvo tais atvejais, kai galimybių atkurti ryšį buvo. Bet ir tai kėlė iššūkių. Partizanų sūnus Aleksandras (g. 1948), augęs pas globėjus ir iki paauglystės manęs, kad tai tikrieji jo tėvai, prisimena keistą įtarimą, kad jo šeimos istoriją aplinkiniai žino geriau už jį:

Vienai kaimynei kažko neįtikau. Taip vieną kartą pavadino bandito vaiku, kitą kartą vėl. Bet tada aš net nežinojau, ką tie žodžiai reiškia ir kas tie banditai. (Aleksandras, g. 1948)

Ne mažiau sudėtinga situacija buvo šeimose, kurių nariai kaltino į rezistenciją įsitraukusius artimuosius dėl jiems tekusių bėdų. Partizanės dukterė Danguolė, kuriai mama beveik nieko nepasakojo apie rezistenciją, prisiminė priešišką močiutės požiūrį – ši kaltino partizanę dukrą dėl šeimos nelaimių. Be kita ko, ji prisimena, kad artimoje aplinkoje mama buvo vadinama bandite:

Tas žodis „banditka“, kiek aš gyvenau, girdėjau ne vieną kartą. Netgi iš savų artimų rato, sakykim, mamos sesers vyras ją vadindavo banditka. Aš, kai buvau maža, nelabai supratau, ką tai reiškia. Nes mama daug ko nepasakojo. Daug slėpė. Aš nesuvokiau. (Danguolė, g. 1962)

Neabejotina, kad priešiškos artimųjų nuostatos galėjo prisidėti prie tylos šeimoje. Buvo siekiama išvengti bet kokių konfliktų ar nuoskaudų atgaivinimo. Kartais tokia tyla nulemdavo paradoksalias situacijas. Partizano dukterėčia Jolanta pasakoja, kad mama, partizano sesuo, ištekdavo už stribo ir pokario tema namuose būdavo atgaivinama konfliktų metu. Vaikams, okupacijos metais nežinojusiems apie dėdės įsitraukimą į rezistenciją, tokie tėvų tarpusavio pokalbiai buvo sunkiai suprantami:

Mes juk visą laiką žinojom, kad buvo dėdė. Mes visą visą laiką žinojom, kad buvo mamos brolis, bet kas jisai toksai? Nu jisai buvo toks, anoks. Mama ir seneliai, kai buvo, tarybiniais vadinamais metais niekas mum nieko nesakė. Jo nėra. Jisai žuvęs, galbūt šūvis sakė. <...> Bet likimo ironija – mano mama antrą kartą ištekdėjusi už to vadinamo skrebo. Per daug nebuvo kalbėta. Bet kai supykdamo [patėvis] ant mamos, sakydavo „Tu banditka“. Tada mama sako: „Tai per tokius kaip tu čia mano brolių ir mus ištrėmė“. (Jolanta, g. 1970)

Vaikystėje išgirsti pasakojimai buvo persvarstomi ir įvertinami naujai. Buvo labai svarbu suvokti artimųjų išgyvenimus ir, esant galimybei, užduoti papildomus klausimus apie šeimos įsitraukimą į rezistenciją. Ką nors šia tema žinantiesiems šeimos nariams mirus, informacijos buvo ieškoma kitur.

Apibendrinant galima teigti, kad nuo pat mažumės antroji karta dalinai žinojo ar bent nujautė dramatišką šeimos praeitį, tačiau stokojo žinių ir negalėjo iki galo įvertinti artimųjų patirties, o tai trikėdė ir pasakojimų perdavimo procesą.

3.2. Artimųjų pasakojimų ir asmeninės patirties refleksijos

Antrosios kartos atstovai, dalydamiesi šeimoje gyvuojančiu pasakojimu, labai dažnai akcentuoja prarastą galimybę išgirsti ir įsisąmoninti partizanų patirtį. Pripažįstama, kad daugelis šeimoje gyvavusių atminties fragmentų vaiko protui buvo sunkiai suprantami, todėl tikrąją reikšmę ir vertę įgavo tik augant ir permąstant girdėtus laisvės kovų epizodus, represijų padarinius ir vidines būsenas. Dažnai suvokimas ateidavo artimiesiems nebegalint pasidalinti informacija, todėl daugelyje šeimų likę nuoskaudų dėl komunikacijos stygiaus. Tiek tais atvejais, kai šeimoje buvo kalbama, tiek tais, kai vyraudavo tylą, likę neatsakytų klausimų. Tai susiję su daugeliui represuotųjų būdinga pozicija slėpti informaciją, siekiant apsaugoti vaikus nuo galimų apribojimų ar nepageidaujamo okupacinių struktūrų dėmesio (Vaskelienė [et al.] 2011: 98).

Antrajai kartai teko užduotis suprasti, kas nutiko Lietuvoje po Antrojo pasaulinio karo ir kaip tai paveikė jų artimuosius. Arvydas, gimęs prieš tėvams išeinant partizanauti, atskleidžia bandantis suprasti jiems tekusią dalį. Tėvų atitolimas nuo vaikų suprantamas kaip būdas apsaugoti vaikus nuo didelio skausmo, kurį bet kada galėjo sukelti tėvų pražūtis. Pasakodamas Arvydas keliskart pamini, kad tėvas visada stengėsi laikytis atokiau, vengė rodyti šiltus jausmus sūnui:

Kad nebūtų man tų didelių išgyvenimų. Aš taip mėstau. Jis mane ant rankų, pavyzdžiui, neparisimenu, kad jis paimitų ant rankų. (Arvydas, g. 1943)

Partizaninio karo dalyvių vaikų požiūriu, artimųjų pasakojimai apie rezistentus ar represuotus asmenis neretai būdavo perdėti pozityvūs. Liudydami praeitį, vyresnieji šeimos nariai nevengdavo ginkluotame pasipriešinime dalyvavusiems asmenims suteikti geriausių būdo savybių ar akcentuoti jų didvyriško atsidavimo kovai bei nepasidavimo sovietinei santvarkai. Panaši aukos ir kovos vertės koreliacija, pastebima partizanų rezistencijos metais rašytuose tekstuose, išliko iki pat Lietuvos nepriklausomybės.

Ryšininkės duktė Asta prisimena mamą pabrėždavus geriausias žuvusio brolio savybes. Vaikams buvo stengiamasi perduoti išskirtinės asmenybės įspūdį:

Brolis jai buvo kaip svarbiausias asmuo gyvenime. Ir viskas, kas susiję su tuo broliu, buvo labai jau taip net hiperbolizuojama, kaip dabar galvoju. Jis buvo ir labai gražus, ir labai aukštas, ir labai stiprus. (Asta, g. 1960)

Prisimindama šiuos pasakojimus, Asta teigia dabar suprantanti, jog brolio netektis labai stipriai paveikė mamą. Anot Astos, mamai buvo labai skaudu, todėl ji stengėsi pati jį prisiminti ir perduoti kuo šviesesnį jo atminimą vaikams. Viena vertus, nuolatinis vyresniųjų šeimos narių grįžimas į praeitį neleido susitaikyti su trauminėmis patirtimis ir gyventi įprasto gyvenimo (Hunt 2010: 69). Antra vertus, buvo per sunku viską laikyti savyje.

Tai, kad partizanų šeimos patyrė didelius sukrėtimus, patvirtina ir kitų pasakotojų svarstymai. Realybėje partizanų apsilankymai namuose kėlė pavojų artimiesiems, dėl ko buvo stengiamasi ryšius bent kiek apriboti. Partizano dukterėčia Jolanta pamena iš mamos išgirdusi praeities fragmentus, kurių sudėtingumą suvokė tik suaugusi:

Dėdė pas mamą ateidavo naktim. Bet po to jau jam pasakė, kad neateit. Žodžiu, jisai ateidavo. Ir aišku, verkdamas ir viską, dėl jo tėvai išstremti. (Jolanta, g. 1970)

Natūralu, jog kartais buvimas vienam, be šeimos, leisdavo partizanams veikti laisviau. Partizano duktė Loreta dalijasi tėvo mintimis, kad arešto metu buvo kiek lengviau, nes artimiesiems negrėsė pavojus, mat artimiausi žmonės jau buvo mirę:

Tėvelis man sakė: kai mane suėmė, pirmą kartą gyvenime dėkojau Dievui, kad jau nebeturiu mamos, ir ji nekenčė dėl manęs, nematys, kaip baisiai atrodau po tardymų, nes aš kentėčiau ir dėl jos kančių. (Loreta, g. 1963)

Šeimose buvo prisimenami ne vien žuvę artimieji, bet ir kovos bendražygiai, lageryje ar tremtyje sutikti žmonės. Tai prisimindami vaikai neslepia patys įsijausdavę į situacijas, kurios jiems buvo pasakojamos.

Partizano duktė Loreta prisimena dviprasmiškus tėvo pasakojimus apie lagerį. Vaikams būdavo stengiamasi įteigti, kad pirmaisiai dėl visko kalta sovietinė santvarka, vertusi žmones elgtis prieš savo prigimtį, ir tie, kurie sugebėdavo išlikti empatiški, verti didžiausios pagarbos:

Tėvelis dažnai sugrįždavo prie istorijų, kur žmonės niekieno neverčiami ir be jokios naudos sau parodydavo tikrą atjautą ir žmogiškumą. Likus dviem savaitėms iki bausmės atlikimo pabaigos tėvelio vos nesusaudė, palaikę jį bėgliu. Išgelbėjo paskutinę minutę atbėgęs sargybos viršininkas, kuriam iš to nebuvo jokios naudos. Gal atvirkščiai, būtų gavęs paskatinimą ar premiją už „bėglio“ sulaikymą. (Loreta, g. 1963)

Vis dėlto artimųjų svarstymuose jaučiamas tam tikras pyktis dėl šeimoms tekusių išbandymų (Mažulytė-Rašytinė 2017: 18). Kartais šeimų

represijos ir praradimai kelia klausimą, ar kova buvo prasminga, o visų svarbiausia, ar jų artimiesiems tikrai buvo privalu į ją įsitraukti, rizikuojant savo ir šeimos gerove. Tokiam priešiškamui įtakos turi santykis su vyresniaisiais, pasakojančiais apie laisvės kovas ar jas nutylinčiais. Partizano duktė Danguolė, kurios mama šeimoje beveik nieko nepasakojo, o močiutė išvis neigiamai vertino partizaninį judėjimą, sako iki šiol bandanti suprasti mamos motyvą:

Ir aš galvoju, jeigu mama nebūtų buvus miške, gal būtų visai kitaip gyvenimas pasisukęs, gal jina tikrai prarado daug sveikatos. Patriotizmas – aš suprantu, taip, bet vis tiek jina yra mama. Aš po šiai dienai nesuvokiu, kad jina galėjo šitaip drąsiai pasielgti. Nu dėl ko? Vardan tos Lietuvos, aišku. Palyginus Sausio 13-ą, kur žuvo tik keturiolika, ir mes labai lengvai, sakykim, tą laisvę iškovojom. O jie [partizanai] labai sunkiai, labai baisiai gyveno bunkeriuose. (Danguolė, g. 1962)

Danguolė, svarstydamą apie mamos pasirinkimą, nuolat akcentuoja jos silpną sveikatą, dėl kurios ji mirė gana jauna. Neigiamas emocijas tik dar labiau sustiprino tėla šeimoje:

Dėl ko mano mama slėpė, aš nežinau. Gal jai buvo gėda tais rusų laikais, kad mes banditų vaikai, kad gal mes nukentėsime, iš mūsų juoksis. Tai aš viso to nesuvokiau. Ir jina, kai pradėjo rašyti [prisiminimų] knygą, kai jina daug dienų praleisdavo pasilenkus prie šitų popierių, o patyrė tris insultus, mirė nuo ketvirto... Tai man buvo tiesiog net ir pikta: kodėl jina tiek [dirba] neturėdama sveikatos ir kam viso to reikia? (Danguolė, g. 1962)

Atrodytų, kad jaučiamas skaudulys ne tik dėl to, kad mama patyrė fizinius ir psichologinius kankinimus, bet ir dėl to, jog ji negalėjo gyventi visaverčio gyvenimo ir daugiau laiko praleisti su šeima. Taigi, bendrai jaučiamas pyktis susiklosčiusiai situacijai. Panašias emocijas jaučia nepriklausomybės laikų nesulaukusio partizano duktė Leonora (g. 1962), kuri iš tėvo nieko neišgirdo apie partizanavimą:

Tėvelis nesulaukė nei laisvos Lietuvos, mirė jaunas būdamas. Taip, tiek iškentėjęs, ta širdelė kiek gali atlaikyti... Vienas dalykas, ir tremtis, ir partizanavimas, ir lageris, žiauru. Tiktai kas yra baisiausia, kad niekas nieko nepasakojo, iš tėvelio nieko mes neišgirdom, niekada apie joki partizanavimą, apie joki pasipriešinimą, apie lagerį apskritai – nieko nepasakojo, nes buvo toks laikas, kad tu negalėjai kalbėti, nieko nieko apie tai. Taip ir išėjo su visa savo paslaptim. (Leonora, g. 1962)

Partizanų vaikai labai dažnai mini vyresniųjų baimę. Pavyzdžiui, ryšininkės duktė Asta kalba apie sovietinės okupacijos metais egzistavusią

neracionalią mamos baimę milicininkams. Patyrusi žiaurius tardymus mama negalėdavo nė artintis prie milicijos pastato:

Kažkokiais reikalais vežiesi mamytę ir su mašina sustot milicijos kieme negalima, nes mamytei pradeda bloga darytis ir jai išvis į tą kiemą būdavo baisu įvažiuot. Žodžiu, milicininkų bijojo. Ir ta baimė tokia paniška, jina nebuvo, kad sakytum tam žmogui, bet tiesiog pačiai uniformai. (Asta, g. 1960)

Antroji karta augdama ėmė geriau suprasti artimųjų elgesį, būdo savybes, namuose buvusias relikthus ir kitus neverbalinės komunikacijos ženklus, įvertino namuose dainuotas dainas¹³ ir ugdytas vertybes. Reliktai suvoktini kaip reikšmingi atminties tarpininkai, stiprinantys šeimos tapatumą (Vervečkienė 2022: 35). Namuose saugomi daiktai gali skatinti kelti klausimus ar žadinti vaizduotę. Antai, nors Danguolei mama nieko nepasakojo apie savo veiklą partizaninio karo metais, namuose visada buvo kovose žuvusio brolio nuotrauka. Apie brolį buvo žinoma tik tiek, kad jis žuvęs, tačiau nebuvo atskleidžiamos aplinkybės. Lygiai taip nutiko Jolantos šeimoje – žuvusio dėdės nuotrauka buvo nuo mamos kambario interjero neatsiejamas atributas, tačiau vaikams nebuvo pasakojama apie jo likimą. Vis dėlto tvyrojo nuojauta, kad kažkas šių asmenų gyvenimuose įvyko neįprasto, todėl negalima apie juos atvirai kalbėti.

Iki šiol nėra įsisąmonintas partizaniškos tapatybės perkėlimas į gyvenimą pasibaigus partizaniniam karui. Daliai kovotojų pavyko sugrįžti į šeimas, tačiau grįžimas buvo skausmingas. Pastebima, kad bendrai kariams yra būdinga sudėtinga transformacija iš kario gyvenimo į civilio, nes bendražygiai yra tapę tikrąja šeima (Hunt 2010: 11). Lietuvos partizanus jungė ne tik bendra patirtis, bet ir galimybė ją suprasti per daug atvirai nekomunikuojant dėl priešiško okupacinio režimo nuostatų. Dalis kovotojų iš tiesų po karo bandė įvairiais būdais derinti skirtingas tapatybes. Pavyzdžiui, nežinoma, kiek laisvės kovų dalyvių savais slapyvardžiais pavadino vaikus, tačiau tokia praktika iš tiesų egzistavo. Ryšininkės dukters Margaritos vardas buvo vienas iš partizaninio karo atminimo ženklų. Tiesa, daugelį metų nesuprastas ir vertintas kaip svetimas, nepažįstamas ar net per daug atskiriantis nuo to meto normalybės. Nors Margarita vardo kilmę žinojo nuo mažumės, tik suaugusi jį priėmė kaip savą:

¹³ Pridurtina, kad partizanų dainoms būdingas „romantinis Lietuvos įvaizdis, idealizuotas jos kraštovaizdis“ (Nakienė 2021: 93). Dainų tikslas buvo skatinti pasipriešinimą sovietinei santvarkai ir stiprinti tautinę savimonę (Aleksynas 2009: 134), taigi net ir pasibaigus partizaniniam karui jos išliko svarbios.

Kai buvau maža, tai man buvo negražus vardas. Tiesiog negražus buvo toks vardas. Nežinau. Nebuvo tokių vardų. Visi buvo kažkokie normalūs vardai, tai mano kartoj buvo populiarios visokios Rasos, Dalios, Jūratės, Nijolės – va mano kartos vardai tokie. Bet dabar tai... Vardas [juokiasi]. Dabar man patinka mano vardas, nes vis tik sąmoningėji žmogus kuo tolyn, tuo labyn. Tai dabar man jisai toks labiau susiejantis su mama. (Margarita, g. 1960)

Margarita pastebi, kad šiandien, paklausta apie vardo reikšmę, ji visada pabrėžia, kad šis vardas sugalvotas, kaip ji sako, „ne pažiūrėjus pro langą“, o turintis tikrai atmintiną istoriją.

Partizanų artimiesiems taip pat tik po kurio laiko pasidarė lengviau paaiškinti dėmesį atkreipiančias tėvų elgesio ir būdo savybes. Partizano duktė Loreta, atsiminusi, kad tėvas pamažu atskleidė informaciją apie savo partizaninę veiklą ir represijas, teigė dar ankstyvoje vaikystėje pastebėjusi, jog tėtis buvęs labai taupus, kai kada net užsispyrusiai bandęs išsaugoti ir pataisyti sugedusius daiktus, kurie kitiems atrodė jau išmestini. Be kita ko, tėtis mėgo išskirtinai paprastą maistą ir mokė vaikus juo džiaugtis:

Jis ir mane išmokė pajauti ir džiaugtis, kaip nuostabiai kvepia tiesiog bulvė ar duona su sviestu. Kai kartais švenčių proga mama bandydavo pagaminti kokią įmantresnę mišrainę, matėsi, kad jam tai įspūdžio nedaro. (Loreta, g. 1963)

Tėvas atvirai sakydavo žinąs, ką reiškia badauti, todėl džiaugdavosi galėdamas maistu dalytis. Suprantama, kad tokie pamokymai buvo vienas iš patirties komunikavimo būdų (Vaskelienė [et al.] 2011: 96). Bendrai pokario šeimose kalbėjimo kompensavimas kitais raiškos būdais buvo įprastas (Olsson 2011: 121). Anot Loretos, daugiau apie tėvo išgyvenimus pasakė ne jo ištarti žodžiai, o veido išraiška ir prasiverždavusios emocijos.

Labai gerai prisimenu tėvelio veidą, kai jis, pasakodamas apie tuos įvykius, staiga sustodavo ir visas jo veidas rodydavo, kad jis nebeturi žodžių, nebeturi išraiškos priemonių. Gali tik nutilti. Net kai jis nekalbėdavo, o tiesiog kažką sau veikdavo, ne kartą esu mačiusi tą gilaus susimąstymo, net savotiško vienišumo išraišką veide. (Loreta, g. 1963)

Vienas iš sovietinės santvarkos laimėjimų – totalitarinio režimo palaikomas melas daliai žmonių buvo pasaulėžiūros pagrindas, kitaip tariant, jei ne vienintelė tiesa, tai bent tai, kas arčiausiai jos (Gailius 2008: 96). Kai kurie radikalūs represuotųjų įsitikinimai stebindavo net ir pačius artimiausius žmones, ypatingai tuos, kurie nebuvo patyrę represijų. Loreta pamena vieną nutikimą, kuris šiandien jai labai daug pasako apie tėvo vertybines nuostatas:

Buvau jauna mergina. Į tėvelio jubiliejų susirinko giminės ir draugai, kaip paprastai, linkėjo daug visokių gerų dalykų. Tada tėvelis padėkojo ir pasakė: „O man atrodo, žmogui būtina patirti didelių išbandymų ir vargų – ir kuo anksčiau, žinoma, išskyrus vaikystę.“ Tada visi svečiai nuščiuvo, stojo tylą, kol kažkas išdrįso paklausti: „Net savo vaikams to linkėtum?“ Tėvelis atsakė: „Taip“. Dabar puikiai suprantu, ką jis norėjo pasakyti. Tiesiog žmogui nėra kito būdo užsiauginti viltį. (Loreta, g. 1963)

Griežtą tėvų poziciją pamena ir Kostas, kurio atmintyje išlikęs tvirtų, savo įsitikinimų bet kokia kaina besilaikančių kovotojų portretas. Anot jo, šeimoje buvo diskutuojama dėl nepriklausomybės ir Lietuvos atsistatymo po ilgų okupacijos metų. Tėvų nuomone, pokyčiai turėjo būti greitesni, kuo greičiau nutraukiant bet kokius saitus su sovietine praeitimi. Pirmiausiai pokyčių tikėtasi žmonių sąmonėje, o vėliau ir valstybės pozicijoje.

Visos partizanų atžalos akcentuoja tvirtą vertybinį pamatą šeimoje. Sovietų Sąjungos okupuotoms šalims yra būdinga tai, kad žmonės, kurių vertybės ir įsitikinimai buvo visuotinai nepripažįstami, prasmės ieškodavo praeities pasakojimuose (Skultans 2005: 25). Praeitis ir joje glūdintys pamokymai buvo svarbi atrama tiek partizanams, tiek jų vaikams. Neverbalinė komunikacija, pasakojami praeities fragmentai ir nuojautos formavo ir vėlesnių kartų vertybines nuostatas. Su tėvo tylą susidūrusi Leonora teigia jaučianti, jog iš jo paveldėjo patriotiškumą, net jeigu jis nebuvo akcentuojamas vaikystėje:

Aš viduje visada buvau labai patriotiška ir principinga, irgi iš tėvelio, matyt, tokį įgavusi nacionalizmą gilų. (Leonora, g. 1962)

Kartu su patriotizmu persiduodavo ir kovingumas. Lietuvos partizanų kova gerokai užsitęsė. Po ginkluotos kovos sekė nuolatinė priešprieša su sovietiniu režimu dėl kolektyvinės atminties išsaugojimo (Ritter 2003: 92). Okupacijos metais laimėti šią kovą valstybiniu lygmeniu buvo sunku, tačiau visuomet egzistavo privatūs žmonių tarpusavio santykiai. Partizano duktė Loreta, kurios tėvas niekad neslėpė buvęs ginkluoto pasipriešinimo dalyviu, prisiminė prieš kelerius metus jausią atsakomybę apginti partizanų vardą:

Manau, buvau sustiprinta partizaniškos dvasios. Prieš keletą metų teko sudalyvauti tokioje situacijoje, kai įstaigos direktorius svečiams iš užsienio pristatė Lietuvos istoriją, tačiau, kalbėdamas apie pokarį, iškreipė ne tik faktus, bet ir esmę. Nenustebau, nes buvau girdėjusi, kad jo tėvas galimai prisidėjo prie trėmimų. Norėjau jo paklausti, kodėl taip galvoja, bet nespėjau, jis kažkur skubėjo ir greitai išėjo. Širdyje negalėjau susitaikyti, kad jie išsiveš neteisingą informaciją ir galbūt net ją dalinsis,

taip nevalingai paskleisdami melą, todėl prieš jiems išeinant iš pastato, trumpai papasakojau, kaip buvo iš tikrųjų. Mandagiai pridūriau, kad galbūt tai direktoriaus asmeninė nuomonė, bet faktai kitokie. Pokalbį girdėjo su mumis buvusi bendradarbė ir vėliau pasakė direktoriui. Kitą dieną buvau iškviesta pas direktorių. Kadangi nesitikėjau, kad būsiu įskūsta, atėjau nepasiruošusi, juo labiau, kad ir nežinojau, kokių reikalu esu kviečiama, juk ne pirmas kartas. Vos spėjau įeiti, girdžiu jo piktą balsą: „Kaip tu sau leidi, aš direktorius, kur tavo subordinacija?“. Staiga išgirstu savo ramius žodžius, lyg jie būtų seniai mintyse sudėlioti, nors dar prieš sekundę net nežinojau, apie ką apskritai bus kalba. Pasakiau: „Mano subordinacija yra tokia – pirmiausia mano valstybė, tik po to – mano direktorius“. Tyla. Ir pokalbis baigėsi. (Loreta, g. 1963)

Partizanų vaikai neslepia ieškantys stiprybės ir išminties praeityje. Partizano dukterėčia Jolanta teigia, jog vienas pagrindinių kriterijų renkantis artimus žmones – jų galima bendrystė karo sąlygomis:

Aš visą laiką renkuosi, su kuo eičiau kariauti. Ir iš kokių 50 žmonių gal tik 2 lieka. (Jolanta, g. 1970)

Suprantama, kad augdamos sovietinėje santvarkoje partizanų atžalos atsidūrė tarp dviejų vertybinių pamatų formavusių pusių. Vienoje buvo nuo santvarkos nukentėjusi šeima, savo pavyzdžiu liudijusi pasipriešinimo kainą, kitoje – sovietinė propaganda, pateikusi istoriją savo naudai. Anot sovietų, partizanai buvo ne kovojantys dėl laisvės, bet kaip tik laisvę trikdantys, dėl savanaudiškų tikslų kenkiantys santvarkai (Ritter 2003: 92). Tokie vaizdiniai žeidė partizanų šeimas ir pačius išgyvenusiuosius. Partizano dukterėčios ir ryšininės dukters Astos atmintyje išlikęs epizodas, kaip jos mama gaudinosi, sovietinės okupacijos metais skaitydama straipsnį apie partizanus:

Aš galėjau būt penktokė–šeštokė. Tada rajoniniam laikrašty, Šviesoj, buvo rašoma apie banditus. Ir būtent apie dėdę. Ir kaip tėtis garsiai skaito, o mamytė verkia. Ką tada skaitė, aš gana ilgai nežinojau, neatsiminiau. Ir akyse matau tą paveikslą tokį, kaip viskas vyksta. (Asta, g. 1960)

Nors Asta augo žinodama partizaninio karo istoriją, ji neslepia, jog aplinka vertė partizanus vertinti neigiamai ir tik šiandien ji galinti drąsiai daryti išvadą, kad jie nenusikalto tuo, kuo buvo kaltinami okupacijos metais. Antrosios kartos atstovams svarbu, jog artimųjų biografijs nebutų juodų dėmių, kurios skatintų netikėti girdėtais pasakojimais. Kai faktai ir pasakojimai nesutampa, artimiesiems pasidaro sunkiau suvokti tikrąją realybę. Antai, partizano dukterėčia Jolanta, daug daranti dėl tinkamo dėdės

įamžinimo valstybiniu lygiu, pripažįsta, jog jai apmaudu dėl to, kad dėdė pripažintas kaltas nušovęs neginkluotą komjaunuolį.

Apskritai antroji karta partizaninio karo pasakojimus apibūdina pirmiausiai kaip istoriją. Įprastai toks trauminės patirties istorizavimas išlaisvina – praeitis nebekankina ir leidžia ją interpretuoti (Repina 2017: 331). Dėl to antroji karta gali laisviau reflektuoti praeitį. Pastebėtina, kad dažniausiai emocijas sukelia ne pats pasipriešinimas, o būtent artimųjų įsitraukimas į jį, šeimos narių patirtos kančios, praradimai ir kiti sunkumai. Galimai dėl šios priežasties antroji karta skiria išskirtinį dėmesį savo šeimų nariams, o ne siekia atkurti detalesnę laisvės kovų vaizdą.

3.3. Pasipriešinimo ir prisitaikymo būsenos

Partizaninio karo dalyviai su retomis išimtimis buvo represuoti. Tiems, kurių kova nesibaigė mirtimi, teko kalėti lageryje, vėliau ilgus metus praleisti tremtyje, o grįžus toliau jausti diskriminaciją. Visų pirma, jie buvo neparankūs sovietiniam režimui, nes jau buvo pademonstravę savo nelojalumą. Bet koks viešas rezistencinės praeities pripažinimas grėsė kaip pavojus netekti darbo, sukelti persekiojimą ar kitaip pakenkti šeimai (Kazlauskas, Gailienė 2003: 49). Be to, ir dalis visuomenės negalėjo suvokti jų motyvacijos priešintis, manė kovos kainą esant per didelę ar tiesiog jautė gėdą, jog patys nesiryžo įsitraukti į rezistenciją. Pastebima, kad su sovietine sistema kolaboravę žmonės iš principo yra linkę įrodyti, kad partizanai nebuvo geresni už tuos, kurie prisitaikė (Šutinienė 2003: 47). Suprantama, kad tai didino atskirtį tarp skirtingą patirtį turinčių žmonių grupių. Bet kuriuo atveju partizanai turėjo ieškoti galimybių gyventi įprastą gyvenimą, pirmiausiai dėl šeimos narių gerovės. Jų gyvenimai laviravo tarp pasipriešinimo ir prisitaikymo. Apie tokią ribinę būseną ir nuolatinį bandymą išlaikyti pusiausvyrą daug kalba partizanų ir jų brolių, seserų vaikai.

Vienas sovietų tikslų buvo sukurti sovietinę tapatybę, paremtą lojalumu komunistinei ideologijai ir jos vertybėms (Samalavičius 2007: 51). Suprantama, kad Lietuvos laisvės ir lietuviybės išsaugojimo siekusiems kovotojams tai buvo nepriimtina. Pokalbiai su partizanų vaikais rodo, kad ir vėlesniais metais šeimose taip pat buvo propaguota lietuviška savimonė. Pastebėtina, kad antroji karta labai noriai perpasakoja epizodus, įrodančius tėvų nesusitaikymą su sovietine tikrove. Bet kokia priešprieša režimui suvokiama kaip nepasidavimas, kovingumo išlaikymas, galiausiai dvasinės stiprybės išsaugojimas ir atsakas komunistinei ideologijai. Partizanų sūnus Kostas, gimęs tėvams jau grįžus iš tremties, prisimena, jog vaikystėje su mama yra tekę lankyti tėvą kalėjime:

Jie [partizanai] jau ten [lageryje, tremtyje] būdami tiesiog buvo praradę viltį gyventi. Ir jie aršūs buvo, nervai išstampti ir taip toliau. Tuo naudojosi KGB, mano tėtė dar du kartus pasodinę buvo už chuliganizmą. <...> Tiesiog sodydavo juos, sekdavo, provokuodavo. Aš atsimenu tą, aš važiauvau į kalėjimus su motina. Tokia vaikystė. (Kostas, g. 1957)

Kaip pamena Kostas, visa tai formavo jo santykį su sovietine santvarka. Nuo mažumės žinodamas apie partizanus, jis teigė laukęs momento, „kada galima vėl bus eit į mišką“. Po karo gimusiai kartai toks atviras oponavimas režimui buvo neįprastas. Žymiai daliai antrosios kartos atstovų pasakojimai apie karą galėjo liudyti praeities įvykių absurdiškumą, o tai savaime neskatino siekti jų pasikartojimo (Jonutytė 2012: 147). Tačiau gimusiems dar iki karo ir savomis akimis regėjusiems intensyvios kovos pavyzdį, norėjosi kiek drąsesnio veikimo. Trečiajame dešimtmetyje gimęs rėmėjų sūnus Juozas prisimena pats 1954-aisiais įkūręs pagrindinę organizaciją. Kaip pats sako, jų veikimas buvo daugiau spontaniškas, nei iki galo apgalvotas – „kažką veikim, darykim“. Nors partizaninis pasipriešinimas tuo metu jau iš esmės buvo pasibaigęs, jaunuoliai stengėsi veikti panašiai kaip laisvės kovotojai, nes, kaip sako, svarbios pamokos buvo išmoktos:

Priesaiką davėm draugų, Dievo akivaizdoj. Tokia buvo, kad niekam – broliui, sesei, panelei, draugei – nė vienam neišsiduoti, nieko nepasigirti. Nes jeigu atliekant veiksmą nepagavo, tai toliau ir viskas, slaptumas priklauso. O tik vienam pasakyk ir nueis. Aš jau tą žinau iš tėvų prigrasintas. (Juozas, g. 1927)

Vienas iš atmintinų epizodų susijęs su vėliavos iškėlimu medyje miestelio viduryje. Juozas keliskart pabrėžia pats įkėlęs vėliavą į medį. Neabejotina, kad tai jam buvo be galo svarbu, kaip tam tikra kompensacija, jog partizanų karo metu vaidino tik epizodinį vaidmenį, buvo daugiau stebėtojas ir liudininkas, nei kad ginkluotos kovos dalyvis. Prisimenama, kad pagrindinės organizacijos, kurią sudarė nedidelė grupelė draugų, tikslas nebuvo siekti Lietuvos nepriklausomybės ar kitų kardinalių politinio gyvenimo pokyčių. Tikslas buvo parodyti, kad sovietinė santvarka yra ir bus svetima. Anot Juozo, trispalvės iškėlimas turėjo tokią potekstę:

Jūs, žmonės, žiūrėkit – vėliava iškelta. O sribams ir KGB – jūs galvokit, kas čia padarė, kaip čia yra. Va, toks pasityčiojimas iš tos santvarkos buvo mūsų tikslas. Tas pasisekė. (Juozas, g. 1927)

Partizaninio karo liudininku tapęs partizanų sūnus Arvydas pamena, kad nuslopęs ginkluotam pasipriešinimui jo aplinkoje vis dar buvo laukiama

karo tarp JAV ir SSRS. Atkreiptinas dėmesys, kad pagalbos iš Vakarų mitas formavosi pirmiausiai pačioje Lietuvoje, mat JAV radijo stotys, transliavusios laidas į SSRS, negalėjo skatinti okupuotų teritorijų gyventojų pasipriešinimo nuotaikų ar žadėti jiems išlaisvinimą – tai joms draudė specialios administracijos sukurtos instrukcijos (Arlauskaitė-Zakšauskienė 2014: 122). Kita vertus, kalbas apie naują karą skatino ir patys partizanai, kurių viešuose tekstuose abejojantys tokia galimybe buvo vertinami kaip pasidavę sovietų propagandai, silpnavaliai ar nesuvokiantys tarptautinės politinės situacijos (Juodis 2021: 178). Žmonės buvo įtikėję, kad lietuviams yra pažadėtas laisvas gyvenimas. Iš tremties sugrįžusi partizano dukterėčia Marija atmena, jog žmonės puoselėjo viltį sulaukti pagalbos iš Vakarų, o jų viltis stiprino per radiją girdimos kalbos:

Kaimynai susirinkdavo, klausydavo radijušo priglaudę ausis. Ir aš dar prisimenu, kaip iš „Amerikos balso“ sakydavo tie auksaburniai. (Marija, g. 1937)

Atsidūrę beviltiškoje situacijoje Lietuvos gyventojai tikėjo, kad Vakarų valstybės neleis Sovietų Sąjungai išlaikyti okupuotų teritorijų ir toliau engti jų gyventojų (Laukaitytė 2022: 74). Vis dėlto ilgainiui viltis sulaukti pagalbos iš išorės nuslopo, taigi, kito ir žmonių veikimo būdai. Vėlesniais dešimtmečiais pasiūlymas iš santvarkos vyko daugiau šeimos viduje, tarp bendraminčių, slapta. Prisiminimai leisdavo gyvenimui suteikti norimą pavidalą (Phillips 2007: 27), o kartu atsiriboti nuo svetimos sovietinės tikrovės. Pavyzdžiui, kaip pasakoja partizano dukterėčia Jolanta, su mama apie nepriklausomybės laikus ir sunkią partizanų dalį kalbėdavo vakarais, dviese ar trise (jei prisijungdavo mamos brolis), kad niekas daugiau negirdėtų. Daugelio pasakotojų prisiminimuose išliko momentai, kurie liudijo, jog šeimos vyresnieji prieštaravo sovietinei ideologijai. Tiesa, ne visada yra aišku, kas ir kaip artimiesiems padėjo išsaugoti lietuvišką tapatybę, kas padėjo išlaikyti atsparumą komunistinei ideologijai, kuri buvo įsiskverbusi į visas gyvenimo sritis. Ryšininkės duktė Asta pamena, kad jos tėvai vengė bet kokių viešų pasisakymų prieš sovietų valdžią. Kaip ji pati sako, jie buvo „eiliniai kaimiečiai, parvažiavę iš Sibiro“. Nepaisant to, ir jie stengėsi išsaugoti lietuviškas tradicijas ir domėjosi tuo, kas vyksta už „geležinės uždangos“. Astos mamai, priešingai nei daugeliui kitų represuotų Lietuvos gyventojų, po tremties pavyko sugrįžti gyventi į gimtas apylinkes (tikėtina, jog tai padaryti pavyko dėl to, kad mama grįžo ištekėjusi ir pakeitusi pavardę), todėl aplink vis dar buvo likę patikimų žmonių. Ten gyvenantiems žmonėms buvo lengva dalytis pasakojimais ir išgyvenimais, nes visa tai buvo sava (plg. Leparskienė 2019: 40).

Partizanų artimųjų pasakojimuose yra pastebėtas polinkis didžiuotis praeitais darbais, taip pat semtis iš jų stiprybės (Mažulytė-Rašytinė 2017: 60). Suprantama, kad tokios nuostatos formavosi pamažu. Asta užsimena, jog buvo mokoma apie valstybinių simbolių reikšmę:

Tikrai buvo švenčiamos visos šventės, religinės, visos [Lietuvos valstybinės]. Žinojom visas. Vasario 16-a nebuvo švenčiama, bet niekada nebuvo, kad užmirštų paminėti, kad šiandien Vasario 16-a. Mes žinojom visada tą dieną. Mes žinojom Lietuvos himną. Mes žinojom, kai jau pradėjo giedot, mums nereikėjo mokintis, mes jį mokėjom. (Asta, g. 1960)

Panašiais prisiminimais dalijasi ir ryšininkės duktė Margarita, vaikystėje dažnai girdėjusi „Tautišką giesmę“ ir laikiusi tai natūraliu dalyku:

Per kažkokius giminės susibūrimus, kai būdavo kokie nors baliai, tyliai visi sėdėdavo, giedodavo „Lietuva, Tėvyne mūsų“ ir mum, vaikam, net nesakydavo, kas čia toks, tiesiog žinodavom, kad taip yra, tokia giesmė ir visą laiką šitas buvo. Kas nors pradėdavo, kiti bandydavo sakyti „nereikia nereikia“, bet vis tiek tada tyliai tyliai [giedodavo]. (Margarita, g. 1960)

Nepaisant gana ribotų informacijos sklaidos priemonių, žmonės sužinodavo ir apie kituose miestuose vykstančius neramumus ir bet kokią veiklą, nukreiptą prieš režimą. Nors režimas vertė žmones besąlygiškai paklusti ir pritarti komunistinei ideologijai, ne visi žmonės prisitaikė prie tokio „nenormalaus“ gyvenimo (Gailienė 2021: 180). Asta pamena vieną tokį epizodą:

Man labai užsifiksavę yra, kad tėtis, parėjęs iš darbo, pasakojo, kad per Laisvės alėją paleido paršiukus su užrašu kažkokiu [prieš sovietų valdžią]. (Asta, g. 1960)

Astos teigimu, šeimoje niekad nebuvo akcentuojama, kad šias kalbas reikia slėpti nuo aplinkinių. Tai buvo savaime suprantama būseną, tarsi šeimos paslaptis, kurios reikšmę suvokia visi šeimos nariai. Vis tik tikėtina, kad daugelis tėvų pabrėždavo būtinybę vengti viešo kalbėjimo apie partizanus ar represijas, o kartais net tiesiogiai tai drausdavo (Vaskelienė [et al.] 2011: 98).

Pastebėtina, kad religinių švenčių šventimas buvo viena dažniausių oponavimo režimui formų. Ateizmą propagavusioje sovietinėje santvarkoje atvirai išpažinti religiją buvo nesaugu. Vis dėlto partizanų šeimose religinės šventės neprarado savo reikšmės. Netgi dar daugiau – tikėjimas buvo vienas svarbiausių veiksnių susitaikant su represine patirtimi (Gailienė 2021: 201). Pavyzdžiui, net ir Danguolės šeimoje, kurioje ilgus dešimtmečius buvo

slopinama bet kokia informacija apie partizanus, buvo švenčiamos šv. Velykos ir šv. Kalėdos kasmet, tik artimiausių žmonių rate. Ryšininkės duktė Margarita pamena, kad buvo sugalvota įvairiausių tokių švenčių maskavimo priemonių:

[Bute] du kambariai – pereinamas kambarys, o paskui mažiukas kambaryukas, tai šitam antram kambarėly sau susėsdavom, švėsdavom Kūčias. Jeigu kas nors ateitų lyg niekur nieko ir įeina į kambarį – didelis kambarys, visi maždaug kas ką: televizorių žiūri, kas pamokas ruošia, kas sąsiuvinius taiso. Žodžiu, beveik per kiekvienas Kūčias ateidavo kaimynai raudonieji pasižiūrėt, kaip mums sekasi. (Margarita, g. 1960)

Suprantama, kad buvo maskuojamos ir Lietuvos valstybinės šventės, pirmiausiai Vasario 16-oji. Margarita keliskart pabrėžia, kad šios šventės – religinės ir Lietuvos nepriklausomybės laikų – buvo tikrosios, net jeigu buvo tik dalinai minimos. Bet koku atveju jų atminimas buvo svarbus žinių apie nepriklausomybę ir okupaciją perdavimo šaltinis. Žinoma, ne vienintelis.

Kaip partizaninio karo metais, taip ir vėliau radijas buvo viena pagrindinių priemonių sulaukti žinių iš laisvojo pasaulio. Antroji karta pamena dalyvavusi panašiuose Vakarų radijo laidų pasiklausymuose. Partizano duktė Loreta sako, jog suvokimą apie okupaciją stiprino tėvo paaiškinimai, klausantis įvairių žinių:

Kas vakarą klausydavomės sovietų valdžios draudžiamo „Laisvės“ radijo, nors už tai grėsė rimti nemalonumai. Bet tai buvo lyg langas į laisvą pasaulį. Tėvelis mums dar pakomentuodavo išgirstą informaciją. Taip pat komentavo oficialias sovietines naujienų žinias, kurias girdėdavome per televiziją. Jis mums aiškino, ką tai reiškia iš tikrųjų, kad žinių laida nėra tikra žinių laida, bet tik sovietinės propagandos ruporas, išaiškino visas sovietinės propagandos gudrybes, tarsi dekodavo informaciją. (Loreta, g. 1963)

Loreta priduria, kad jai buvo žinomas ir „Amerikos balsas“, ir „Vatikano radijas“, kurių laidų taip pat klausydavo. Šių radijo stočių klausymasis buvo tarsi ritualas. Jis, kaip ir kiti ritualai, leido susigyventi su emocijomis ir mintimis (Peltonen 1999: 121). Šalia tėčio lovos radijo imtuvas veikdavo geriausiai, tad šeima būtent ten įsikurdavo išgirsti naujienų. Pasak Loretos, radijo imtuvas buvo kaip „altorėlis“. Tai labai nuosekliai susipina su jos paaiškinimais, jog klausymasis Vakarų radijo stočių prilygo dvasinio bendruomeninio jausmo palaikymui. Netekusiems bendražygių partizaninio karo dalyviams tai buvo atrama ir paguoda, o jų šeimos nariams – tikrų žinių apie Lietuvą ir pasaulį šaltinis, galimybė prisiliesti prie kovos žodžių.

Idomu, kad iki galo nepasidavė ir tos šeimos, kurios partizaninį karą vertino prieštarigai. Antai, partizanės dukters Danguolės močiutė, kaip minėta, keikė dukters pasirinktą kovos ginklu būdą ir kaltino ją dėl šeimą ištikusių represijų, tačiau ir ji lygiai taip pat klausėsi žinių iš už „geležinės uždangos“:

Buvo tas – gal ateis Amerika ir išvaduos nuo rusų okupacijos. Tai jau irgi buvo įaugę į kraują jai [močiutei]. Prisilenkus prie tos radijos, nelabai ten ką ir girdėdavo, bet nugirdavo. Būdavo šventa kaip mišios. Ir tikėjo, kad ateis amerikoniai turbūt. (Danguolė, g. 1962)

Suprantama, kad ir tai, kas namuose buvo kalbama slapta, veikė vaikų savimonę, formavo pasaulėžiūrą ir santykį su sovietiniu režimu. Danguolės pasakojime užsienio radijo laidos kaip šventas dalykas iškyla ne kartą, tad galima numanyti, jog tai buvo bendras šeimos supratimas, įskiepyta tiesa. Tik augdami vaikai suprato, kokia rizika egzistavo kalbant apie nepriklausomybę, atmenant žuvusius bendražygius ar artimuosius, švenčiant religines ar valstybines šventes. Vis dėlto tai buvo tvirtas vertybinis pamatas, neatsiejama tapatybės dalis. Tai buvo ir partizanų savimonės tęstinumas. Suprantama, kad partizaninio karo dalyviai, perduodami savo pasakojimus artimiesiems, atrinko tokius faktus, kurie pabrėžtų bendruomenės savitumą ir ilgaamžiškumą (Assmann 2011: 26). Vaikai šias žinias perėmė, nors ir dalinai. Pavyzdžiui, partizanų sūnus Kostas atmena Pirmąją komunią, kurią priėmė septintajame dešimtmetyje gretimoje parapijoje:

Kunigas jau klausia, kodėl aš renkuosi tą [Komunijos] vardą Mykolas? Tai aš sakau: vat Mykolas buvo mano tėtės brolis, jisai žuvo partizanuose. Tai tam kunigui, aš mačiau, net plaukai pasistojo [juokiasi]. Sako ne ne, čia arkangelas, trimituos Paskutinio teismo dieną. (Kostas, g. 1957)

Pridurtina, kad labai dažnai tėvai jaudindavosi dėl vaikų antisovietinės veiklos ar antisovietinių pasisakymų. Patys patyrę didžiulius sukrėtimus, jie stengėsi nuo to apsaugoti savo atžalas. Dėl to kone visose šeimose buvo palaikomas tam tikras prisitaikymas prie sovietinės santvarkos, nes tai suvokta kaip būtinybė norint išgyventi. Tai buvo panašu į „dvigubą gyvenimą“, nes reikėjo ir elgtis pagal režimo primestas taisykles, ir nepasiduoti ideologizavimui (Vaskelienė 2012: 61). Ypač sudėtinga buvo tiems vaikams, kurie gimė iki karo ar karo metais. Dažnu atveju jie turėjo labai anksti pradėti savarankišką gyvenimą, o kliūčių siekti išsilavinimo ar karjeros buvo daug dėl tėvų partizanavimo. Arvydas, kurio tėvas žuvo, o mama buvo

įkalinta lageryje, atvirai pasakoja ne kartą nuslėpęs faktą apie tėvus, kad galėtų įgyti išsilavinimą ar užsitikrinti sotų gyvenimą:

Paskui, kai mokiausi technikume, tai aš viską nuslėpiau, tenai nežinoja. Paskui sužinoja direktorius ir mano kurso vadovė sakė, kad buvo atėję dėdės, tur galvoj iš sauguma, pasiėmė mano visus popierius. Ir žodžiu, [technikumo vadovybė gavo kritikos] kaip tokie vaikai mokosi jūsų mokymo įstaigoj. Tai paskui tiesiogiai direktorius su manim ne[kalbėjo], bet per vadovę pasakė, kad jeigu ateis dar kitą kartą, tai mes tave perkelsim į technikos mokyklą kitur, kur ruošė buldozerininkus ir ekskavatorininkus. Tai, saka, jeigu jau kas užreikalaus [pašalinti], tai tada mes tave perkelsim, saka pasimokysi metus, paskui gal grįžt galėsi. Bet saka tu, kad ir jam [direktoriui] būtų lengviau gintis, jeigu vėl atvažiuos [iš saugumo], įstok į komjaunimą. Ir įstojau. Va, partizans [juokiasi]. Ai, paskui aš, partizana sūnus, tarnavau kariuomenėj, tokiuose specialios paskirties daliniuose, seržantų mokyklą baigiau, metus laika paskui tarnavau, pirmiausia toj seržantų mokykloj, paskui spec paskirties, vyriausybės ryšio apsauga. Ten, kur jau negalėčiau. Aš tiek prifantazavau ir jie nepatikrina [juokiasi]. (Arvydas, g. 1943)

Viena vertus, Arvydas šiuos prisiminimus perteikia linksmai, tačiau visas pasakojimas išduoda situacijos sudėtingumą. Šeimos šalia nebuvo, globėjai, nepaisant jų gerumo, vis dėlto buvo svetimi žmonės, galiausiai norėjosi siekti mokslo ir turėti pakankamai lėšų savo gyvenimo kūrimui. Kartais vaikai ieško pateisinimo praeities pasirinkimams ar jaučiasi nejaukiai tuo dalydamiesi. Tai gali būti siejama su valstybinių institucijų palaikoma partizaninio karo atminimo ir praktika, kai išskirtinai teigiamai vertinami tiek partizanai, tiek jų šeimos. Tai visiškai priešinga tam, kuo partizanų šeimos gyveno iki atkuriant Lietuvos nepriklausomybę.

Sovietų okupuotoje Lietuvoje būti politinio kalinio ar tremtinio vaiku buvo savotiška stigma. Partizano sūnus Jonas (g. 1960) prisiminė jaustą aplinkinių priešpriešą dėl to, kad jo tėvas buvo kalinys. Net ir šiandien Jonas nėra linkęs domėtis šeimos istorija. Jo teigimu, situacija buvo pernelyg sunki, nes visų pirma prarastos šaknys – ne tik išdrąskyta šeima, bet ir namai:

Aš nieko daug nežinau. Žinau tik tiek, kad, kai jie grįžo iš Sibiro, jau jų namų nebebuvo, juose gyveno kiti žmonės. Daugiau mes nieko nekalbėjom, aš neklausiau. (Jonas, g. 1960)

Teigtina, kad Joną, kaip ir dalį kitų partizanų vaikų, toks stigmatizavimas (pirmiausiai tėvų) vertė prisitaikyti. Psichologų tyrimuose tai įvardijama kaip antrosios kartos fenomenas, kai represijų patys nepatyrę vaikai jaučiasi pernelyg sutrikę ar užguiti (Vaskelienė [et al.] 2011: 92).

Žinoma, kad prisitaikymą skatino ir noras turėti daugiau galimybių. Antai, prieš karą gimusi ir tremtį išgyvenusi partizano dukterėčia Marija pamena, jog iki pat Lietuvos Persitvarkymo sąjūdžio veiklos nesijautė galinti laisvai kam nors papasakoti šeimos istoriją. Netgi priešingai, kaip ir Arvydas, slėpė tremties faktą, norėdama studijuoti:

Kur tu pasisakysi, niekam negalėjai pasisakyti. Aš kada į technikumą stojau, tai jie nepriiminėjo tų tremtinių vaikų, tai sakiau, kad tėvai mirė per karą, nesakiau, kad [tremtiniai]. (Marija, g. 1937)

Norėdami vaikams ramesnio gyvenimo, tėvai leisdavo jiems stoti į sovietines jaunimo organizacijas. Visi pasakotojai tai mini kaip būtiną sąlygą norint neišsiskirti. Partizanų sūnus Kostas prisimena, kad aukštosiose mokyklose buvo privaloma būti komjaunuoliu. Tie, kurie deklaruodavo neturį ryšių su komunistais, atrodė įtartini. Leonora, kurios tėvas nieko nepasakojo apie partizanus ir lagerį, prisimena, kad kito kelio nebuvo, kaip tik susitaikyti su primestomis sovietinės santvarkos taisyklėmis:

Pas kitus gal buvo tas, kad tu turi neiti, nedaryti, o pas mus – tu turėjai susitaikyti su tuo. Mum tikrai nieko nedraudė, kaip jau valstybė pasakė, vyriausybė, taip tu turi daryti – ir kaklaraiščius nešioti, ir pionierium būti, ir komjaunuoliu būti, niekaip kitaip. Aišku, paskui stoti į komunistus tikrai net minties nebuvo, čia buvo priverstinai tie komjaunuoliai, tu negalėjai nieko padaryti. Mokykloj kaip tu išsiskirsti, kovosi. Tėtis tiesiog nebūtų galėjęs, net neleistų [priešintis], žinodamas savo praeitį. Jis negali pasakyti, kad tu ten neik, nestok. (Leonora, g. 1962)

Vaikų įsitraukimui į ideologizuotas jaunimo organizacijas neprieštaravo net ir tie tėvai, kurie atvirai kalbėdavo apie represijas ir kitus sovietų žiaurumus. Sovietinės okupacijos metais keliskart kalinto partizano sūnus Kostas prisimena jo klasėje buvusią nuostatą – jeigu jis ir kitas bendramokslis stos į komjaunimą, tuomet jų pėdomis paseks visa klasė. Kostas sako jautęs spaudimą įstoti, tokį spaudimą dėl sūnaus jautė toje pačioje mokykloje dirbusi mama. Sprendimas įstoti į komjaunimą buvo paremtas pragmatiniu požiūriu. Kaip pats sako, buvo aišku, kad vis tiek reiks stoti į organizaciją, tad neverta maištauti.

Pridurtina, kad sovietinės okupacijos metais augę ir brendę vaikai ne visada įžvelgdavo ideologinį jaunimo organizacijų pobūdį. Dažnai tai buvo terpė saviraiškai. Kaip pastebi nuo mažumės daug apie partizanus girdėjusi Asta, jos temperamentas skatino ją dalyvauti visur:

Aš buvau ir pionierė, ir komjaunuolė, ir komjaunimo organizacijos sekretorė, nes aš aktyvi. Bet tai mums buvo suderinama [juokiasi]. Taip, [tėvai] nebuvo patenkinti tuo. Kažkaip dėl pionierių gal dar ir nieko, bet su komjaunimu nebuvo patenkinti. (Asta, g. 1960)

Suprantama, kad ilgainiui antroji karta įsisažemonino tokių organizacijų reikšmę pasaulėžiūrai. Kaip pastebi ryšininkės duktė Margarita, nuo pat mažumės vaikams buvo „pumpuojama propaganda“, dėl to dauguma augo neatsiedami savo gyvenimo nuo išgalvotos tikrovės. Margarita, kaip ir daugelis kitų partizanų vaikų, dalyvavo jaunimo organizacijų veikloje, bet neslepia niekada nelaikiusi to tapatybės dalimi:

Kai reikėdavo okupaciniais metais eit į kažkokiais demonstracijas, ten per spalio šventes ar gegužės 1-ąją, tai visi visi stengdavosi visaip išsisukinėti, visokių ten vėliavų, plakatų, lozungų nenešti, kažkaip nusimulinti, Komjaunimo susirinkimuose nedalyvauti, nes tai nebuvo sava. (Margarita, g. 1960)

Anot Margaritos, ją pačią jaunystėje nustebino netikėtai aplankęs supratimas, kad ji žino Lenino gimimo dieną, tačiau nežino Vilniaus įkūrimo metų. Toks praregėjimas skatino kritiškiau vertinti sovietų pateikiamą informaciją. Žinoma, kad toks supratimas ateidavo tik palaipsniui, reflektuojant artimųjų ir savo patirtis.

Be skirties *sava – svetima*, vaikai dažnai mini *privatu – vieša*. Iš tiesų egzistavo dvi skirtingos atmintys – oficiali, institucionalizuota atmintis ir tik šeimose palaikoma atmintis (Vervečkienė 2022: 10). Būtent privačioje erdvėje likdavo svarbiausios kalbos apie šeimos patirtį. Tam antrina partizano dukterėčia Jolanta:

Mes žinojom [Trispalvę], nes mama pasakojo. Šitą mes žinojom, nors aš buvau spaliukė, pionierė [juokiasi], mokyklos komjaunimo sekretorė. Aš tuo turėjau būt, nes visi mes taip. Visi. O ką tu namuose kalbi, tai čia kitas reikalas. (Jolanta, g. 1970)

Iš tikrųjų tik nedaugelis žmonių pasirinkdavo vengti bet kokių saitų su ideologizuotomis organizacijomis. Partizanų rėmėjų sūnus Juozas prisimena vienoje darbovietėje jaustą spaudimą stoti į komunistų partiją. Tėvas pasirodė neperkalbamas:

Nuvažiavau pas tėvą pavakariu vieną kartą. Sakau: „Žinai, arba stot turiu į partiją, arba eit iš darbo“. „Eik iš darbo“, – sako. Ir prie verandos kieme stovėjom, aišku, kad mama negirdėtų. Ir stovi jo šakė keturagė, vienas [ragas] nulūžęs, sako „Va, imk šakę ir eik į kolchozą, bet į partiją nestok. Rusas ne amžinas – pamatysi.“ [juokiasi] Ir

Atgimimas [atėjo] [susigraudina] Nuvažiuoju pas tėvus, žinau, kad į mane žiūri ir šypsosi [kad nestojau į partiją].¹⁴ (Juozas, g. 1927)

Žinoma, kad, nepaisant tėvų pastangų apsaugoti vaikus, nebuvo išvengta provokacijų ar pažeminimų. Nors dauguma kalbintų antrosios kartos atstovų teigia jokių trikdymų siekiant mokslo ar karjeros nepajautę, pasitaiko epizodų, liudijančių, kad kai kada vaikai buvo engiami. Partizanų sūnus Kostas pamena vieną tokių įvykių:

Pionierių būdavo stovyklos. Nuvažiuoju, o ten – jaunųjų milicininkų mokykla. Kaip ir pionierių, kaip skautų tokia, viskas tenai tvarkoj. Bet kada aš pasakojau motinai dabar, sakau jūs mane išsiuntėt į milicininkų mokyklą. Jinai nežinojo. Ta prasme, čia įėjo tam tikras gal pasityčiojimas ar kas, žinai, partizanų vaikai. (Kostas, g. 1957)

Tokie iš pažiūros nekalti susibūrimai, į kuriuos būdavo įtraukiami partizanų vaikai, galėjo oponuoti tėvų pasakojimams ir diegtoms vertybėms. Kostas teigia pats žinantis atvejų, kai partizaninio karo dalyvių vaikams buvo aiškinama, kad jų tėvai nusikaltėliai, ir šie galiausiai pradėjo abejoti tėvais. Tai irgi atitolindavo šeimos narius vienus nuo kitų, skatindavo nepasitikėjimą ir versdavo įtikėti sovietų skleidžiama propaganda. Nuo to apsaugoti galėjo tik atviras tėvų kalbėjimas apie šeimos patirtį.

Nėra aišku, kiek yra partizanų vaikų, kurie augo pas svetimus žmones, nežinodami savo kilmės. Rezistencijos metais gimęs Aleksandras žinią apie tėvus partizanus pateikia kaip sudėtingą situaciją. Jis atmena, jog namuose, kuriuose jis augo su globėjais, labai dažnai lankydavosi moteris, jam prisistatydavusi teta. Ir visiškai netikėtai jis sužinojo, kad tai – tikroji mama:

Nežinau, man gal buvo trylika – keturiolika metų ir vienąkart mama ant manęs taip supyko, kad pasakė. Nežinau, ko ji tada supyko. Aš šiaip buvau geras vaikas, pokštų nekrėsdavau, mokiausi gerai. Bet žodžiu, supyko ir pasakė, kad aš ne jos sūnus. Ir tada aš supratau, kodėl ta teta taip tankiai pas mus būdavo. (Aleksandras, g. 1948)

Represijų išvengusi biologinė mama vėliau buvo svarbus žmogus Aleksandro gyvenime, tačiau visiškai atkurti šeimos saitų jau buvo neįmanoma. Prisitaikymas prie sovietinės santvarkos buvo toks ilgas ir gilus, kad žmonės vengdavo atskleisti ir tokius reikšmingus faktus. Dar ir šiandien,

¹⁴ Tokia tvirta tėvo nuostata paveikė Juozą. Kai jo sūnus buvo pašauktas į armiją, Juozas kartu su žmona nutarė jį „išpirkti“. Kaip pats sako, tai kainavo labai daug, bet buvo svarbu. Juozas prisimena žmoną sakant, kad ji ne tam gimdė vaiką, „kad rusam tarnautų ir žūtų Afganistane“.

kalbėdamas apie globėjus, Aleksandras juos įvardija kaip tėvus. Tai, kad jis bando tarsi pasiteisinti, kad nebuvo vertas to pykčio, o kartu su juo išgirsto svarbaus fakto, rodytų, kad tai buvo traumuojantis momentas, sutrikdęs jo gyvenimą. Kartais vaikams nežinoti šeimos praeities buvo lengviau. Kaip pastebi partizano duktė Leonora, jos gyvenimas mokykloje buvo gana lengvas, nes niekas, išskyrus klasės auklėtoją, nežinojo, kad ji buvo gimusi Sibire, dėl to ji nepatyrė jokios diskriminacijos.

Aišku, kad tiek partizaninis karas, tiek po jo sekusios represijos palikdavo savo žymę. Paradoksalu, jog ir be verbalios komunikacijos žmonės sugebėdavo atrasti panašiai mąstančių ir panašius išgyvenimus patyrusių žmonių. Ir priešingai, atpažindavo tuos, kurių pažiūros visiškai skyrėsi nuo jų. Partizano duktė Loreta pamena, jog tėvui teko išgyventi abi šias situacijas:

[Tėvui] buvo sunku rasti kitą priežastį, kodėl direktorius jį nuolat išskirdavo iš kitų bendradarbių, ypač aiškiai ir atvirai diskriminavo, menkindavo, nors kaip darbuotojas tėvelis buvo vienas geriausių. Tėvelis sakydavo: jaučiu ir matau, kad direktoriaus akyse neturiu gero vardo, nors nei jam, nei įstaigai niekuo nenusikaltau. Ir tai truko ištisais dešimtmečiais.

Minėjau apie tėvelio bendradarbių, su kuriuo labai šiltai bendravo. Buvo abipusis artumo, patikimumo, susikalbėjimo jausmas. Paskui paaiškėjo, kad ir jis buvo įsitraukęs į rezistenciją. (Loreta, g. 1963)

Vėlesniais metais panašiai nutiko ir pačiai Loretai – mokykloje jautė šiltą ryšį su vienu mokytoju, kuris, kaip vėliau paaiškėjo, buvo disidentas, platinęs pogrindinę spaudą. Anot Loretos, ji nežinojo apie jo veiklą, kaip ir jis nežinojo jos tėvo istorijos. Kraštutiniu atveju toks slaptumas išlikdavo ir šeimose. Pogrindinėje organizacijoje veikęs Juozas sako laikęsis priesaikos iki pat nepriklausomybės atkūrimo:

Žmona mano buvo iš Lietuvos savanorių šeimos, visa šeima buvo labai patriotiški. Bet tada nieko nežinojo apie mano veiklą iki Atgimimo. Tik po Atgimimo žmonai papasakojau. Pragyvenom tiek metų ir nieko nežinojo, nieko negalėjau pasakyti. Tokia buvo priesaika ir žinojau, ką reiškia slaptumas. (Juozas, g. 1927)

Tyrimai rodo, kad politiniai kaliniai ir tremtiniai dažnai tuokdavosi tarpusavyje (Šutinienė 2008: 131) ir bent daliai jų tai padėjo išgyventi sunkumus (Vaskelienė 2012: 129), tad ir Juozo situacija lengvai paaiškinama, net jeigu ilgą laiką partneriai nežinojo apie vienas kito įsitraukimą į pasipriešinimą režimui. Panaši patirtis formavo panašias nuostatas, kurių buvo laikomasi visose gyvenimo srityse.

Įdomu, kad keli pasakotojai, kalbėdami apie komunistinę ideologiją, atkreipia dėmesį į tuos atvejus, kai žmonės iš tiesų buvo įtikėję komunizmo idėjomis. Kartais jie įvardijami kaip „teisingi komunistai“, kurių pasirinkimas nėra smerkiamas ar nepateisinamas. Apskritai susidaro įspūdis, kad kaltinama santvarka, o ne joje veikę žmonės. Partizano duktė Loreta pastebi, kad jos tėvas nekenė komunistinės ideologijos, tačiau ne žmonių, išskyrus tuos, kurie darė bloga kitiems, siekdami savanaudiškų tikslų. Tėvą sovietinės okupacijos metais kalėjime lankęs Kostas pasakoja, kad teisiant tėvą dėl chuliganizmo pasitaikė išskirtinė teisėja:

Viena teisėja, kada KGB liepė jį nuteisti už chuliganizmą, paliko darbą, atsisakė. Nes jina vis tiek, matyt, buvo baigus šituos mokslus ir buvo galbūt idealistė. Ir kada jai pareikalavo nuteisti, o jina pasakė, kad čia už chuliganizmą 15 parų gal ir galima [skirti], bet ne 2 metus kalėjimo. (Kostas, g. 1957)

Tikėtina, kad panašios istorijos skatino vaikus atlaidžiau vertinti žmones, dirbančius režimui. Suvokiama, kad pasitaikydavo atvejų, kai režimui tarnavę asmenys vienaip ar kitaip padėdavo ir partizanams, ir jų šeimų nariams. Už tai iki šiol jaučiamas dėkingumas.

3.4. Požiūris į partizaninį karą ir jo dalyvius

Partizaninio karo dalyviams teko gyventi su „atminties randais“ – nutylėjimais, iškraipytais ir įkyriais prisiminimais, užmarštimi, o jų vaikai dėliojo pasakojimą, remdamiesi tiek šiais „randais“, tiek materialiais atminties liudininkais, pavyzdžiui, nuotraukomis ir daiktais, parsivežtais iš tremties (Schwab 2012: 19). Antrajai kartai buvo svarbu suvokti bendrą pokario situaciją, kad artimųjų patirtis taptų aiškesnė. Tas buvo ypatingai svarbu okupacijos metais, nes asmeninis praeities pasakojimas teikė gyvenimui prasmės (Skultans 2005: 25). Žinoma, kad verbalinė ir neverbalinė komunikacija šeimoje apie laisvės kovas tapo tautos istorijos pažinimo pagrindu. Kaip pastebi partizanus vaikystėje pažinęs Juozas, „kiekvieno gyvenimas yra surištas su istorija, šeima su tauta“.

Kone mažiausiai abejonių dėl to, kas nutiko rezistencijos metais, išreiškia iki karo gimę pasakotojai, asmeniškai matę partizanus ir su jais bendravę. Pavyzdžiui, Juozas, kalbėdamas apie partizanus, jų padėtį vertina kaip labai sunkią:

Jų [partizanų] gyvenimas baisus. Būdavo kalba, kad žūsim. Vanagas, kai mane mokė, sakė: būkit patriotai, bet būkit labai atsargūs. Sako mūsų partizanų jau beveik nelikę,

mes visi žūsim. Sako jūs esat Lietuvos ateitis, gimnazistai, tai būkit atsargūs. Sako tie rusai seka labai, tai būkit atsargūs. (Juozas, g. 1927)

Nors Juozas noriai dalijasi prisiminimais, bet sako, kad jie ne tik malonūs, bet ir labai sunkūs, slegiantys, ypatingai susiję su žuvusiais asmenimis. Tuo metu augusiems vaikams partizanai buvo pažįstami žmonės, o ne laike nutolę istorijos veikėjai, kuriais jie tapo vėlesniuose pasakojimuose. Partizanų sūnus Arvydas yra linkęs empatiškai vertinti partizanų patirtį:

Man krito į atmintį vienas toks [įvykis]. Matyt, labai stiprus buvo lietus, lauke lijo ir jie [partizanai] atėjo. Atėjo tokie sulyti, šlapi jie. Trobose būdavo toks vienas vadinamas zaslanas, suolas, jie susėdo. Kaip šiandien matau – jie buvo tokie polinksmiai, juokauja ir, kur jie sėdi, prie kiekvieno balytės ant grindų. Toks man likęs – tokie sulyti, bet tokie nepavargę atrodė. (Arvydas, g. 1943)

Atrodytų, kad toks pasakojimas atitinka įsivaizdavimą, kad partizanų artimieji, vertindami šeimos narių įsitraukimą į rezistenciją, yra linkę matyti juos kaip atstovaujančius grynajam gėriui (Gailius 2008: 99). Vis dėlto tokie pasididžiavimo ir pasigėrėjimo atsidavimu kovai motyvai visada yra sumišę su dramatiškais išgyvenimais. Arvydas, būdamas vaikas, partizanams negalėjo pasiūlyti jokios pagalbos, nors matė jų sunkią būklę. Be kita ko, beveik viskas, ką jis žino partizaną tėvą, ateina iš kitų žmonių pasakojimų. Arvydas dalijasi prisiminimais, patvirtinančiais tėvo drąsą, sumanumą, gebėjimą išsigelbėti iš kebliausių situacijų. Kartais labai sunku atskirti, kurie pasakojimai yra Arvydo asmeninės patirties liudijimai, o kurie išgirsti ir perimti iš kitų, permąstyti laikui bėgant. Žuvęs tėvas yra idealas, pagal kurį vertinami visi partizanai. Pavyzdžiui, paklaustas, kokia dažniausiai būdavo partizanų apranga, Arvydas labai detalai nupasakoja vieną plačiai paplitusią ir įvairiais formatais publikuotą portretinę nuotrauką, kurioje tėvas dėvi uniformą. Pasak Arvydo, jis taip apsirengusį dažniausiai matydavo tėvą, kai tuo metu kiti partizanai rengdavosi įvairiai, pagal galimybes. Pridurtina, kad pasakotojas žymiai mažiau dėmesio skiria mamos partizanavimui. Kadangi ji išgyveno, vaikui tapo svarbesni jos tolimesnio gyvenimo, jau po lagerio ir tremties, išgyvenimai ir prisiminimai.

Arti partizanų buvusių pasakotojų liudijimuose gausu motyvų, kurie dažnai aptinkami ir partizanų rengtuose tekstuose. Nuo tokių smulkmenų, kaip šunys, vienaip lojantys atėjus sribams ir pasirodžius partizanams kitaip, iki pranašingų sapnų ir nuojautų kaip neatsiejamų kasdienybės dalies. Marija pasakoja istoriją, nutikusią jos močiutei. Pasak jos, kareiviai, sulaukę močiutę, vežė ją į mišką ieškoti bunkerio. Kelis jų apžiūrėjus močiutė buvo vežama į

miestelių tolimesniems tardymams, siekiant sužinoti, kur slapstosi jos sūnus. Bekeliaujant per mišką vežimą apšaudė partizanai, kareiviai žuvo, o močiutė sulaikyta tapatybės patikrinimui. Partizanams belaukiant žinių iš patikimų žinių, kad sulaikytoji tikrai yra partizano motina, močiutei buvo leista pamiegoti. Ir čia Marija pasakoja iš močiutės girdėtą sapną:

Sapnuoju, kad ateina paštininkas, atnešė laišką, voką su keturiom raudonom antspaudu [žymėm], o viena juoda. Sako atsibudau ir pasakoju tiem vyrukam. Tai sako mum mirtis, o tau da kelionė bus. <...> [Partizanai] sako mes tave palydėsime, o mes savo keliais eisime. Sako tik išėjome, sau nuėjome iki tokio alksnyso, vėl susišaudymas. Tie vyrai žūsta, o aš, sako, kritau ir vėl galvą užsidengiau. Ant manęs užgriuvo kareiviai, sako banditą pagavau. Sakau ne banditą, tu banditas. Ir ją tada per tuos lagerius pasiuntė pas mamą [į tremtį]. (Marija, g. 1937)

Pati istorija panaši į daugelį kitų partizanų pasakotų istorijų. Tai visiškai natūralu – visi asmeniniai pasakojimai daugiau ar mažiau siejasi su bendruomenės palaikomomis idėjomis ir simboliais, todėl gali būti laikomi bendro pasakojimo dalimi (Būgienė 2011: 52).

Gailestis yra viena dažniausių emocijų, kurią mini vaikai, svarstydami apie pokario realybę. Pavyzdžiui, Asta, kurios šeimoje buvo daug ir pakankamai atvirai kalbama apie partizanus, pasakoja, kad tiek jos mama, tiek visa šeima stipriai nukentėjo, o pagalbos ne visada sulaukdavo:

Praktiškai nei šeimos, nei normalaus gyvenimo, nieko neliko. Ir tikrai tą paskutinę žiemą prieš išvežant [į tremtį] nebuvo, kur galima eiti, nes niekas jau nepriėmė [globoti mamos], visi bijojo. (Asta, g. 1960)

Vaikai, gimę iki karo, savo kailiu patyrė, ką reiškia netekti namų, prarasti ryšius su artimaisiais ir gyventi nuolatinėje prieglobsčio ieškojimo būsenoje. Marija, anksčiau grįžusi iš tremties su močiute, nei grįžo kiti šeimos nariai, prisimena, jog jautėsi niekam nereikalinga:

Perėjau per giminę, žinot, vaikas nereikalingas niekam. Iš vieno pas kitus. (Marija, g. 1937)

Tiek Marija, tiek kiti partizanų ar jų brolių, seserų vaikai nejaučia pykčio dėl susiklosčiusios situacijos. Nors daliai nukentėjusiųjų būdingas iracionalus pyktis tiems, kurie nepatyrė represijų (Gailienė 2021: 52), partizanų vaikai išmoko sudėtingas situacijas priimti kaip neišvengiamybę. Tačiau jie jautė būtinybę padėkoti tiems, kurie išdrįso padėti partizanų artimiesiems. Partizanų sūnus Arvydas, pasakodamas šeimos istoriją,

neklaustas keliskart užsimena apie globėjus ir nori atkreipti dėmesį į jų gerumą:

Aš dabar pagalvoju, kokie tai galėjo būti žmonės. Kokių sielų jie. Jie [globėjai] ne tik [priglaudė], bet jie mane pas save guldydavosi į lovą. (Arvydas, g. 1943)

Akivaizdu, kad vaikai stengėsi kompensuoti sutrūkinėjusius šeimos tarpusavio santykius. Jie siekė atrasti užuovėją tarp svetimų žmonių, kurie suprato partizanų šeimas ištikusią dramą ir sutiko rizikuoti savo gerove. Kai kada užsimegzdavo ilgalaikiai ryšiai tarp vaikų ir juos globojusių šeimų, tačiau gana dažnai vaikams pradėjus gyventi savarankišką gyvenimą ir tie ryšiai sutrūkinėdavo.

Sudėtingos gyvenimo sąlygos ugdė empatiją visai karo paliestai bendruomenei. Apie tai daugiau kalba Arvydas. Kaip jis sako, partizaninis karas, kaip ir visi karai, pareikalauja nekaltų aukų, tačiau sunku nejausti gailėsčio nukentėjusiems. Jis prisimena mokykloje besimokusį vaiką, kurio tėvus sušaudė partizanai:

Jis našlaitis. Liko jis ir dvi seserys vyresnės. Ir man labai jo buvo gaila. Kai septintoj klasėj baigiamuosius egzaminus laikėm, jis neišlaikė lietuvių kalbos, išėja ašarodamas, ir aš verkiau. Man taip buvo jo gaila. (Arvydas, g. 1943)

Arvydas pasakoja girdėjęs, kad po mokyklos baigimo šiam vyrui nesisekė, jis paniro į alkoholį ir nusižudė. Nors pačiam Arvydui teko daug iškentėti, jis džiaugiasi turėjęs į ką atsiremti, ir gailisi, jog negalėjo padėti bendramoksliui. Įdomu tai, kad bendramokslio gyvenimo sąlygos ankstyvame amžiuje labai panašios į paties Arvydo, tačiau pasakodamas apie save jis nė karto nepasakė jautęsis nuskriaustas ar nelaimingas.

Vėlesniais metais gimę partizanų vaikai akcentuoja, kad partizaninis karas buvo daugialypis ir į jį įsitraukė skirtingų tikslų siekiantys žmonės. Nors antroji karta išskirtinai teigiamai vertina artimųjų veiksmus partizaninio karo metais, kiek atsargiau vertinamas pats pasipriešinimas. Kalbėdama apie nusikaltimus dariusius partizanus, Jolanta sako suprantanti, kad tokių atvejų pasitaikė, bet tai nekeičia jos požiūrio į dėdę:

Aš visą laiką taip sakau – tai visur buvo. Be abejo, aišku, kad buvo. Aš net neneigiu, aš tikrai to neneigiu. Tiesiog aš nesileidžiu į tas kalbas. (Jolanta, g. 1970)

Lygiai taip pat Margarita, kurios mama vaikams nuosekliai pasakojo apie partizanus, mamos pasitraukimą į mišką vertina kaip neišvengiamybę, o

ne idealistinių paskatų nulemtą sprendimą. Margaritos įspūdis apie laisvės kovas daugiaprasmis:

Man buvo susidaręs toks įspūdis, kad žmonių buvo įvairių. Patys tie svarbiausi vadai buvo sąmoningi. Jie suprato, kur eina, ko eina, kas jiems gresia ir kaip sunku to pasiekti. Buvo tokių prijaučiančių, kurie irgi suprato, bet jie gal bijojo, jie nėjo [į mišką], bet jie kaip ir stengėsi paremti, sakykim, kad ir maistu ar kažkokiais apyvokos reikmenim. Tai, sakykim, partizanus rėmė. Buvo tokių, kurie traukėsi, bėgo nuo kažko, bijojo. Sakykim, kad ir mano mama, galbūt jinai, jeigu jos būtų ten taip žiauriai neverbavę sribai, būtų nėjusi [į mišką]. (Margarita, g. 1960)

Šie veiksniai, nulėmę įsitraukimą į partizanavimą, statomi į vieną gretą su tikėjimu, Tėvynės meile ir kitomis idealistinėmis nuostatomis. Atrodo, kad antroji karta nesureikšmina nė vieno iš šių veiksnių kaip svarbesnio ar visa lemiančio. Tarsi sąsąmoningai laikomasi nuostatos, kad karas kaip toks visada yra susijęs ne tik su kolektyvinėmis patirtimis, bet ir asmeniniais pasirinkimais (Olsson 2011: 69).

Tėvų pavyzdys skatino permąstyti sovietų teiginius apie partizaninį pasipriešinimą. Ryšininkės dukteriai Astai buvo svarbu išsiaiškinti, kad partizanai nebuvo tokie blogi, kokie jie buvo vaizduojami sovietinėje propagandoje. Neturint asmeninės dalyvavimo rezistencijoje patirties buvo sudėtinga patikėti vien artimųjų žodžiais. Kaip ir minėta, kai kurie artimieji bent dalinai patikėjo propagandos teiginiais ir sąsąmoningai perėmė pokario kovų vertinimą. Partizanės duktė Danguolė, keliskart akcentavusi, kad okupacijos metais buvo labai sunku suvokti praeities įvykius, nejučia vartoja sovietinę terminologiją, svarstydamą apie kovos žiaurumą:

Kaip sakau, buvo klasių kova. Jie [sovietai] sako, kad banditai daug išžudė žmonių. Mamos dienorašty irgi skaičiau, kad ten irgi buvo taip, kad jie nušaudavo, bet va, vyko klasių kova ir vieni kitus apgindavo. Ir kas daugiau išžudė, gal yra sunku net pasakyti. (Danguolė, g. 1962)

Danguolė mini, kad dabar, kai sužinojo apie reikšmingą mamos dalyvavimą rezistencijoje, nuomonė apie laisvės kovas keičiasi į gerąją pusę. Taip pat atsiranda poreikis kritiškiau vertinti sovietinę propagandą ir pažinti partizaninio karo prasmę. Viena dažniausiai pasitaikančių prieigų yra bandymas suprasti, kad karo metais buvo daug nukentėjusių visuomenės grupių. Dalis pasakotojų teigia turėję mokytis neteisti ir suprasti kitoje pusėje, nei jų artimieji, buvusią visuomenės dalį. Kitaip tariant, atmintis ne tik jungė partizanų bendruomenę ir jų artimuosius, bet ir atskyrė juos nuo kitos visuomenės grupės, pasirinkusios kitą kelią (Božerocki 2020: 82). Loreta

teigia, kad jos tėvas atleido skriaudikams, tačiau pabrėžia, jog atleidimas nėra visiškas susitaikymas su situacija:

Susitaikymas nėra visko ir visų be išimties pateisinimas, nurašant tik susiklosčiusioms aplinkybėms. Tokia pozicija būtų neteisinga, nes reikštų visišką ypač svarbios ribos tarp gėrio ir blogio, tarp altruizmo ir savanaudiškumo, tarp tautos interesų ir individo egoizmo ištrynimą. O šita riba žmogui yra labai reikalinga, ji kaip orientyras, kaip kompasas, kad suprastum, kur dabar esi ir į kurią pusę nusimušei nuo kurso. Atleisti reiškia ne užmerkti akis, bet atidaryti širdį. (Loreta, g. 1963)

Loretos manymu, kiekvienas žmogus turi teisę į nuomonę ir savą poziciją, tad jos pareiga tai išklausti. Vis tik labai dažnai pritrūksta dialogo ne tik tarp vyresniųjų, savo laiku priėmusių vienokį ar kitokį sprendimą dėl įsitraukimo į ginkluotą pasipriešinimą, bet ir tarp jų palikuonių:

Visada stengiuosi neturėti išankstinio nusistatymo, man būtų įdomu išgirsti autentišką pasakojimą, koks skirtingas nuo mano patirties ir gal net nemalonus jis bebūtų. Tačiau kažko autentiško man neteko išgirsti, nes tai nebuvo kalbėjimasis ar pasidalinimas savo šeimos istorija, bet tik gana piktas padrikas reagavimas ir manipuliacinis bandymas akiai pateisinti, suverčiant atsakomybę dėl tokio pasirinkimo kitiems ar aplinkybėms, nors joks kaltinimas nebuvo išsakytas. Man būtų labai įdomu išgirsti bent keletą tikrų, nesugalvotų istorijų, ir nesvarbu, ar žmonės žinotų, ar nežinotų, kad esu partizano duktė. (Loreta, g. 1963)

Partizano duktė jaučiasi neatstovaujanti nė vienai „barikadų pusei“, tiesiog ji turėjo galimybę pažinti partizaną, „pasirinkusį tokias vertybes ir tokią poziciją, matyti iš arti jį kasdieniame gyvenime“. Loretai imponuoja tai, kad rezistencija jos tėvui nebuvo lozungas, todėl ji jaučianti atsakomybę tai įvertinti. Pasak jos, šeimoje retai kalbėta apie „kitą pusę“, tiesiog pasitaikydavo kalbų, patvirtinančių, kad pokariu „toje realybėje egzistavo ir nelabai kilnios nuostatos, pasirinkimai ir veiksmai“. Be kita ko, pasakojama, kad augant kaimynystėje gyveno buvęs sribas, tačiau tėvas elgėsi su juo taip pat draugiškai, kaip ir su visais kitais pažįstamais. Tik partizanų sūnus Kostas sako iš tėvų girdėjęs žodį „sribas“ ir jam tarsi nė nereikėję papildomai aiškinti, kas už šio žodžio slypi:

Viskas buvo tame žodyje „sribas“. Ką motina sakydavo, tai iš jų nieko neliko, sakė jie prasigėrė ir greitai išmirė. Nes atmatos buvo. Mūsų aplinkoj tokių nebuvo. Priešiškumas... Koks priešiškumas priešui? Priešas yra priešas. Ką tu jam gali. (Kostas, g. 1957)

Susidūrimai ne tik su sribais, bet ir su jų palikuonimis palikę žymę pasakotojų atmintyje. Partizanų vaikai permąsto girdėtus artimųjų pasakojimus, ieško daugiau informacijos apie jų išitraukimą į rezistenciją, galiausiai mokosi diskutuoti ir priimti kitokią poziciją. Ryšininkės duktė Asta sako apie partizanus dažnai diskutuojanti su bendradarbiu, kurio „seneliai prapuolė miške, partizanų išvesti“. Ji įvardija dažniausiai naudojamus argumentus priešingai pozicijai atremti:

Visada sakau: buvo tie, kurie dirbo partizanų vardan, bet krovėsi sau [gėrybes], buvo tokių. O patys partizanai taip, vykdė karo tribunolo tuos visokius [teismus], bet tai buvo dėl ko turbūt. Ir kitas, visada pabrėžiu, tai buvo karas. Kare taisyklės yra kaip kare. (Asta, g. 1960)

Tokio atlaidumo ir bandymo suprasti visus vaikai mokėsi iš tėvų. Beveik visi pasakotojai pabrėžia, kad jų tėvai ar kiti vyresni šeimos nariai nejautė pykčio dėl artimųjų išitraukimo į rezistenciją, net jeigu pripažįsta iškentėję labai daug sunkių akimirkų. Tiesa, kai kuriais atvejais partizanų palikuonys jaučia pyktį tėvų išdavikams ir netgi tiems, kurie įtraukė artimuosius į pasipriešinimą. Pavyzdžiui, partizano duktė Leonora sako, kad jai pikta, kad „vienam labiau rūpi ta Tėvynė, o kitam buvo dzin“. Jaučiamą pyktį ir neteisybę sustiprino dar nepriklausomybės metų pradžioje nutikęs įvykis:

Mes tais metais, kai statėm [atminimo] kryžių, užsakėm mišias būtent Gegužinėj. Ir tu nepatikėsi – tą pačią dieną buvo mišios to, kuris išdavė mano tėtis tėtį. Gali įsivaizduot? [graudinasi] Čia buvo kažkoks siaubas. Aš tų žmonių nepažįstų, bet teta tai pažįsta, kad buvo būtent jie. Kažkoks toks likimo ženklas. Toks žiaurus. Vieną tą pačią dieną išdaviko ir partizano mišios. Kažkoks siaubas. Tai jaučiu [pyktį], man tai kažkaip nesuprantama. Kažkas tai aukojosi, kažkam... Bet žinai, tas laikmetis buvo sunkus, gal kartais galvoji, kad negali teisti. Bet tu gali būti bent jau ne išdaviku. (Leonora, g. 1962)

O Danguolei atrodo, kad jos mama buvo vienintelė iš miestelio, išėjusi į mišką. Mamos užrašytuose prisiminimuose rastas liudijimas, kad mamą išitraukti į rezistenciją paskatino mokytoja, sukėlė dukters pyktį: Dabar aš galvoju, kažin, jeigu ne ta mokytoja, kuri organizavo mokykloje mergaitės tokias, matė, ka jos guvesnės, pati neišėjo į mišką partizanaut, bet tiesiog sukūrė grupelę ir jos išėjo. Bet tai iš kur aštuoniolikos metų mergaitėms buvo tokia Tėvynės meilė? <...> Man kaip ir neapykanta: dėl ko turėjo išeiti, dėl ko, kad kažkas pastūmėjo? O jeigu nebūtų to, kas pastūmėjo? Būt gyvenimas gal visiškai kitaip. (Danguolė, g. 1962)

Toks iracionalus pyktis nekaltiems asmenims būdingas didelius sukrėtimus patyrusiems žmonėms (Gailienė 2021: 52). Panašu, kad jį galėjo perimti ir antroji karta. Pridurtina, kad tokie svarstymai, ar verta buvo įsitraukti į kovą, pasitaiko partizaninio karo dalyvių pasakojimuose labai retai. Vaikai pripažįsta, kad tėvai gailėdavo prarastų bendražygių ir artimųjų, tačiau teigia niekada negirdėję kalbų, kad partizaninis karas buvo neprasmingas ar kad kovoti už Lietuvos laisvę nebuvo teisingas pasirinkimas. Tokia tvirta partizanų pozicija leido artimiesiems patikėti, kad praeities įvykiai buvo iš tiesų reikšmingi, net jeigu tarp išėjusių į mišką ir likusių namuose buvo gili praraja (Vaitkevičius 2018: 20). Margarita teigia, kad jos turimos žinios apie partizanus leidžia juos vertinti kaip padėjusius pamatą Lietuvos nepriklausomybei:

Jie [partizanai] padėjo laisvei ateiti. Tai viskas čia normalu, tai ir prasidėjo nuo partizanų, nuo pasipriešinimo, paskui visi disidentai, bet tai viskas iki Sąjūdžio yra vienas iš kito išplaukiantys. Jeigu nebūtų to buvę, nebūtų atsiradę tos drąsos. (Margarita, g. 1960)

Šeimose formuotas požiūris į partizanus prisidėjo prie artimųjų poreikio įsitraukti į įvairias partizaninio karo įamžinimo ir atminimo praktikas.

3.5. Atminimo ir įamžinimo praktikos

Antroji karta pirmiausiai yra atminimo ir įamžinimo praktikų stebėtoja, kai kuriais atvejais yra matyti šios kartos polinkis likti nuošalyje (Petrauskienė 2017: 69). Atkūrus nepriklausomybę daugybė partizaninio karo dalyvių įsitraukė į LPKTS veiklą, atgaivino ryšius su buvusiais bendražygiais ir ėmė viešai pasakoti savo patirtį. Toks šeimos narių veikimas daliai pasakotojų atskleidė lig tol nežinotą praeitį. Bandymai vizualizuoti praeitį neabejotinai darė kolektyvinį poveikį tiek partizanų bendruomenei, tiek jų palikuonims (Šutinienė 2015: 90). Iš pradžių artimiesiems, kurie nesuprato partizaninio karo reikšmės, toks partizanų noras dalyvauti viešajame gyvenime kėlė nuostabą, o kai kada ir pyktį, kad, užuot tausojus sveikatą (dauguma partizaninio karo dalyvių nepriklausomybės sulaukė būdami jau garbaus amžiaus) užsiimama daug energijos reikalaujanti veikla. Šiuo atveju partizaninio karo pasakojimo atgaivinimas buvo veikimas prieš įsivyravusią užmarštį ir tylą. Pastebima, kad pasimetimas ar savęs neradimas didžiajame pasakojime yra kaip tarpinė būseną iki suvokiant visuomenės patirtį (Vigne 2007: 47).

Danguolė pamena, kad jos mama buvo labai aktyviai įsitraukusi į Lietuvos persitvarkymo sąjūdžio veiklą, vėliau daug bendravo su kitais politiniais kaliniais ir tremtiniais. Toks bendruomenės susitelkimas leido kurti kolektyvinį naratyvą, per kurį nukentėjusiųjų grupė galėjo perteikti norimas reikšmes (Božerocki 2020: 41). Žmonėms, buvusiems už bendruomenės rato, tos reikšmės dar ilgai buvo nežinomos. Danguolė pripažįsta, kad šeimos nariai mamos įsitraukimui į visuomenines veiklas nepritarė dėl kelių priežasčių, labiausiai dėl silpnos sveikatos ir darbų gausos namų ūkyje. Nepaisydama šeimos prieštaraimų, jos mama atliko daug reikšmingų darbų partizanų atminimo labui. Duktė pamena, jog darbai buvo labai įvairūs:

Partizanų palaikus perlaidojo. Labai daug būdavo susitikimų. Labai daug kalbėdavo. Jinai ir susirašinėdavo, ir skambindavos su kuom. Jinai tuom gyveno. Jinai gyveno tuo. Ir metų metais. Aišku, kol nebuvo nepriklausomybės, vienaip. Tyliai, nes bijojo, o paskui jau jai atsivėrė tas. <...> Jau laisvai galėjo važinėti pas žmones tuos [dalyvavusius partizaniniame kare], rinko prisiminimus, įrašė ten, parsiveždavo juodraščius, dėliojo, o paskui ieškojo redaktoriaus, redagavo. Žodžiu, tikrai sunkus ilgas kelias. (Danguolė, g. 1962)

Duktė, beveik nieko nežinojusi apie partizaninį pasipriešinimą, nesuprato mamos veiklos tikslo ir vertės. Šiandien jai labai apmaudu, kad nesugebėjo tinkamai įvertinti mamos pastangų:

Aš daug ko nesureikšminau, tai daug gal aš kažko ir neprisimenu. Žinot, kaip yra – praleidi pro ausis, o kai praeina kažkiek metų, gal to būčiau paklausus, gal to. Gal matė, kad aš buvau tokia piktesnė ir tiesiog gal jinai vengė kažko jau tada man pasakot, kai jinai pradėjo važinėti po Lietuvą. Man rūpėjo jos sveikata ir aš norėjau, kad jinai dar gyventų. Gal kažkurioj vietoj aš buvau neteisi, gal būtų atsivėrus... (Danguolė, g. 1962)

Tuo metu partizanei tai buvo gyvenimo esmė (keliskart kartojama, kad mama gyveno ta veikla ir, kaip sako, „nieks jos nebūtų nuginėję“). Panašių istorijų, kai politiniai kaliniai gerokai labiau atsiverdavo bendraudami su panašų likimą patyrusiais asmenimis nei su šeimos nariais, gausu. Tai visiškai įprasta būseną karo dalyviams, kuriems buvimas su bendražygiais tapo daug reikšmingesnis nei bet kokia kita draugystė (Hunt 2010: 150). Artimiesiems belieka stebėti ir palaikyti.

Margarita ir Asta pasakoja, kad ryšininkavusios mamos ne tik sovietinės okupacijos metais stengėsi perduoti partizanų atminimą savo vaikams, bet ir vos pasitaikius pirmai progai prisijungė prie Sąjūdžio veiklos bei dalyvavo įvairiose iniciatyvose. Pavyzdžiui, Margaritos mama stengėsi

būti pilietiška ir įsitraukė į skirtingas veiklas, pradedant Baltijos keliu ir baigiant 2012 m. Lietuvoje prasidėjusia „Baltųjų pirštinių“ veikla. Kaip Margarita sako, mama „nuo pat pirmos dienos patikėjo, kad bus nepriklausomybė“. Ir Danguolės, ir Margaritos mamos stengėsi nepraleisti partizanų atminimo ir įamžinimo renginių, pavyzdžiui, bunkerių šventinimo, paminklų statymo ir panašiai. Vietos bendruomenei Margaritos mama buvo svarbus partizaninio karo pažinimo šaltinis – būdavo kviečiama į mokyklą, dalijo interviu ir kitaip skleidė žinią apie partizaninį karą. Iš esmės visa tokia veikla turėjo paprastą tikslą – užtikrinti, kad partizaninio karo istorija būtų priimtina visuomenei, kuriai yra perduodama (Kaivola-Bregenhøj 1996: 20).

Atrodytų, kad buvę pasipriešinimo dalyviai į veiklas neįsitraukdavo tik išimtiniais atvejais. Tam galėjo būti kelios priežastys. Visų pirma, dalį jų slėgė itin sudėtingi trauminiai išgyvenimai. Partizanai, pradėję bendražygius, galėjo jausti kaltę, kad patys išgyveno. Pridurtina, kad toks „išlikusiųjų kaltės“ jausmas yra dažnas sunkias traumas patyrusių asmenų pasakojimuose (Gailienė 2021: 52).

Antra, atkūrus nepriklausomybę ir pradėjus atviriau pasakoti apie rezistenciją į paviršių iškilo įvairūs kaltinimai, tarpusavio nesutarimai ir kitos lig tol buvusios užgniauztos priešpriešos. Sovietinės okupacijos metais dažnai buvo sudėtinga ar net neįmanoma išaiškinti tikrųjų išdavikų, todėl ilgus dešimtmečius faktus atstojo nuojautos ir paplitusios interpretacijos. Su pastarąja situacija susidūrė Arvydo mama. Dar partizaninio karo metais apylinkių žmonės ėmė svarstyti, kad galbūt dėl partizano žūties yra kalta žmona. Kiek prisimena Arvydas, tos kalbos atgijo nepriklausomybės metais, dėl to mama ne tik vengė viešų politinių kalinių ir tremtinių susibūrimų, bet ir privačioje aplinkoje nenorėjo bendrauti su buvusiais partizanų rėmėjais:

Pačioj pradžioj prasidėja Atgimimas. Sakau gal pravažiuosim pas tuos žmones, kurie padėjo, padėkosim. Ne, saka, dar per anksti. Saka aš tokius kankinimus iškenčiau, neišdaviau ir dabar bijau. <...> Jinai netikėja, kad jai dar gyvenime teks išgyvent sunkesnius išbandymus, negu kad tardymai, kankinimai buva. Jai buvo labai [sunku]... Kam čia reikėjo, nežinau. Buva apšaukta išdavike didžiule. (Arvydas, g. 1943)

Arvydas pamena, kad mama bendravo tik su keliais bendražygiais, kuriais pasitikėjo ir iš kurių negirdėjo kaltinimų. Iš tiesų partizaninio karo dalyviams buvo svarbus tarpusavio palaikymas, kurio jie siekė dalyvaudami bendrose veiklose. Tai buvo metas, kai partizanai galėjo sužinoti daugiau informacijos apie kartu kovojusius asmenis. Bendrystę pirmiausiai kūrė panaši patirtis ir nuostatos, todėl įvairias iniciatyvas vieningai įgyvendindavo

iki nepriklausomybės vienas kito nepažinoję partizaninio karo dalyviai. Tyrimai rodo, kad artimųjų praktinė ir emocinė parama nėra tokia reiškinga kaip tų, su kuriais kariai gali dalytis visais prisiminimais (Hunt 2010: 158). Kaip pamena partizano duktė Leonora, susibūrę politiniai kaliniai ir tremtiniai jai visada atrodę kaip šeima. Jeigu partizaninio karo metais augę vaikai dar jautė stiprų artumą kovotojams, tai po represavimo periodo gimusieji tokius „šeimos“ santykius stebėdavo iš šono. Tam tikra prasme vaikai jautė pareigą „dalintis“ tėvais su kitais. Rašytinius prisiminimus palikusio tėvo duktė Loreta teigia gana anksti supratusi, kad tėvas nebepriklauso tik jai ir jos šeimai. Ji prisimena, kad partizanas atsiminimus rašė sunkiai sirgdamas, tačiau tikslas jį skatino nesustoti.

Suprantama, kad artimųjų įsitraukimas į atminimo ir įamžinimo praktikas tapo pavyzdžiu vaikams. Loreta sako jautusi poreikį pasidalinti tėvo prisiminimais su kitais, ir tėvo užrašytas pasakojimas netrukus pradėjo „savarankišką gyvenimą“. Duktė buvo pirmoji prisiminimų skaitytoja ir jie buvo perleisti būtent jos globai:

Tėvelis perdavė man užrašytus prisiminimus ir pasakė, kad jeigu kažkam jie pasirodys svarbūs ir bus pasiūlyta išleisti, tai jis sutinka, o jei jie nebus reikalingi kitiems, tai vis tiek rašė, nes jo sąžinė ragino tai padaryti, gal bent sustiprins vaikus ir anūkus. (Loreta, g. 1963)

Be kita ko, Loretos supratimu, jos tėtis buvo vienas tų asmenų, kurio atsiminimai buvo rašomi kaip testamentas, skirtas plačiam ratui. Anot jos, „tokie žmonės po kurio laiko tampa visų „nuosavybe“. Ir tai jai atrodė savaime suprantama. Vėlesniais metais dukteriai pavyko publikuoti tėvo prisiminimus ir tai buvo vienas svarbiausių žingsnių siekiant deramo tėvo atminimo.

Panašių nuostatų laikosi ir ryšininko duktė Audronė (g. 1959). Kaip ji prisimena, jai nekilo klausimas, ar verta įsitraukti į Lietuvos Persitvarkymo sąjūdžio veiklą, mat lagerį ir tremtį išgyvenęs tėvas nebuvo susitaikęs su sovietine tikrove. Anot jos, būtent šeimos nariai paskatino ryšininką parašyti atsiminimus:

Sužinojau gal kokioje aštuntoje klasėje, kad mūsų kieme buvo partizanų vadų vadavietė. Tėvai bijojo, kad mes su seserimi mokykloje prasitarsim, tai slėpė. Bet aš po to vis prašydavau, sakau, tėti, užrašyk [ką prisimeni]. Jis taip dvejojo, sako, niekas neskaitys tos knygos. O aš sakau: tai nors mes, artimieji, žinosim. (Audronė, g. 1959)

Supratę, kaip tėvams svarbu dalyvauti bendruomenės gyvenime, vaikai ir patys įsitraukdavo į visuomenines iniciatyvas. Kartais įsitraukimas

būdavo labiau simbolinis, išreiškiantis palaikymą šeimos narių interesams. Prie tokių būtų galima priskirti pavežėjimą į susitikimus, finansinę paramą projektų įgyvendinimui, reikalingų kontaktų paiešką. Paminėtina, kad mirus šeimos nariams toks bendravimas su partizanų bendruomene dažnai nutrūkdavo. Galima teigti, kad partizaninio karo dalyviai, gavę galimybę vėl susiburti, bent dalinai sugrįžo į tą būseną, kai jų artimiausi žmonės buvo bendražygiai ir jų patirtis buvo sunkiau suprantama tikriems šeimos nariams (Vaitkevičius 2018: 21). Danguolė atsimena, kad po mamos mirties ji buvo kviečiama į politinių kalinių ir tremtinių susirinkimus, tačiau nejautė noro ten dalyvauti:

Po mamos mirties kvietė mane atvažiuot į vieną kitą susirinkimą, bet man gal buvo per sunku, per skaudu. Aš to nesupratau, vis tiek šitiek metų gyvenau, man mamos netektis ir aš nebe norėjau gilintis, aš niekur nevažiavau. Nes buvo toks vidinis pasipriešinimas, pyktis. (Danguolė, g. 1962)

Margarita taip pat užsimena apie savo ir mamos kritišką požiūrį į bendruomenės veiklą nepriklausomybės metais. Anot jos, dalyvavimas susirinkimuose drauge su mama buvo daugiau pagarbos mamai ženklas, nei noras užmegzti ryšius su represuotaisiais. Be to, anot Margaritos, LPKTS susitikimuose daugiau dėmesio buvo skiriama ne žmonėms, o administraciniams klausimams:

Esu buvus turbūt dvejuose ar trijuose susitikimuose. Man buvo visiškai neįdomu, nes ir mama buvo nepatenkinta. Iš partizanų išvis gal nieko nebelikę, ryšininkai dar keletas likusių buvo. Labai ilgas tas susirinkimas buvo. Jie svarstė ten visokius reikalus, rinko ten savo komitetus ir taip toliau. Tiem seniems žmonėms labai buvo neįdomu, labai jie niekur nebedalyvavo tokiuose dalykuose, jau gal ir amžius nebeleido. (Margarita, g. 1960)

Tokie neigiami įspūdžiai ir emocijos daugelį šeimų paskatino rūpintis partizanų atminimu labiau šeimos rate. Kaip sako Asta, dalyvavimas partizanų atminimui skirtuose renginiuose yra „duoklė šaknims“, tačiau tai nėra vienintelis būdas pagerbti kovotojų atminimą. Visoms šeimoms užvis svarbiausia, kartais kone gyvybiškai svarbu, turėti į rezistenciją įsitraukusių artimųjų kapus. Kaip žinia, partizaninio karo metais daug žuvusiųjų atsidūrė masinėse kapavietėse, dalis palaikų iki šiol nėra atrasta. Išimtiniais atvejais žuvusių kovotojų palaikai būdavo išvagiami, kad artimieji galėtų juos tinkamai palaidoti. Arvydo šeimai šiuo klausimu pasisekė – žuvusio tėvo palaikai buvo palaidoti sename giminės kape. Kaip prisimena Arvydas,

sovietinis saugumas numanė palaidojimo vietą, tačiau niekada jos tiksliai neidentifikavo. Sūnus šiandien džiaugiasi galutinai užbaigęs statyti paminklą – tokį, apie kokį visada galvojo.

Tais atvejais, kai tikrojo kapo nėra, artimieji puoselėja simbolinius kapelius. Asta pamena, kad mama intensyviai ieškojo žuvusio brolio užkasimo vietos, tačiau nesėkmingai. Užtat šeima lanko vietas, menančias dėdės žūtį, ir spėjamą užkasimo vietą:

Mes jau dabar juokiamės, kad labai jau daug tų simbolinių kapelių. Miesto kapinėse tas simbolinis yra su užrašais, dar savo kapelį simbolinį visada turėjom – žuvimo vietoj paminklas stovi. O mes per Visus Šventus visada žvakeles vežam ant žydkapių, kur mislijam, kad ten, ko gero, pakastas. Tai mes tų vietų turim net per daug. (Asta, g. 1960)

Toks žūties vietų arba bunkerių pagerbimas gana įprastas. Kaip pasakoja rėmėjų sūnus Justinas (g. 1958), kartais aplankantis netoli nuo namų esančių bunkerių vietas, jam „kažkaip svarbu“ ten pabūti. Nors sunku suformuluoti racionalų paaiškinimą, juntamas poreikis pasirūpinti istoriją menančiomis vietomis. Lygiai taip pat ir partizanų sūnus Gintautas (g. 1960), kuris ne tik rūpinasi tėvo prisiminimų leidyba, bet ir organizuoja viešus renginius, sako, kad kitaip tiesiog negali.

Kitos atminimo ir įamžinimo praktikos šeimose įvairios. Buvo minėta, kad kartais vaikai nedrįsdavo klausti artimųjų apie jų išgyvenimus, tačiau pasakojimai atskleidžia, kad buvo stengiamasi kuo daugiau sužinoti apie šeimos narių rezistencinę veiklą iš kitų šaltinių, pavyzdžiui, kitų partizaninio karo dalyvių. Partizanų sūnus Arvydas prisimena nepriklausomybės pradžioje pats aktyviai keliavęs pas buvusius tėvų bendražygius. Jis mano, kad dalyvaudamas pokalbiuose paskatindavo žmones atsiskleisti ir pasidalyti pasakojimais kartu buvusiems svetimiems žmonėms:

Aš taip neprisistatinėdavau pradžioj, kad čia sūnus dalyvauja tam pokalby, gal gali varžyt tas, bet jau kada žmonės neatsiveria, tai tada prisistatydavau. <...> Tada jau pasakoj viską, ką atsimen, atsiveria taip. (Arvydas, g. 1943)

Nors Arvydas neneigia norėjęs surinkti informaciją partizaninio karo istorijos viešinimui, svarbiausia jam buvo sužinoti daugiau apie savo kilmę ir geriau suprasti tėvų patirtį, galiausiai – išgirsti tai, ko jis, būdamas vaikas, negalėjo suprasti ar žinoti. Šiuo atveju dramatiška krašto istorija yra neatsiejama nuo asmeninės Arvydo gyvenimo istorijos, tik jam buvo svarbu ją savaip patirti ir apmąstyti (plg. Būgienė 2012: 135). Apie panašius jausmus

pasakoja Margarita, vaikystėje nuolat girdėjusi apie pasipriešinimą, bet jautusi, kad mama pasakoja ne viską:

Jau mamos nebebuvo, mes dar su broliu buvom [pas ryšininkę] nuvažiavę, tai ten šnekėjom, ten visokius klausimus [uždavinėjom]. Jinai tada pasakojo dar, kaip jie namus statėsi, kokie jiems ten buvo sunkumai. Brolis norėjo daugiau dar apie mamą ką nors, kad papasakotų tie žmonės, kol jie dar čia. (Margarita, g. 1960)

Suprantama, kad dauguma artimųjų bendražygių patys yra mirę arba sulaukę labai garbaus amžiaus, todėl lieka vis mažiau galimybių išgirsti autentiškus pasakojimus. Tokiais atvejais smalsumo vedami šeimos nariai atsigręžia į archyvus. Pavyzdžiui, Arvydas mini namuose saugomą mamos bylos kopiją ir pavienius duomenis apie tėvą, aptiktus archyve. Jis neslepia, kad jam labai norisi nustatyti tikrąjį tėvo žudiką, kurio žinomas tik agentūrinis slapyvardis. Būtent archyvuose jis ieško daugiau informacijos ir tikisi atskleisti svarbiausią paslaptį, siekiančią rezistencijos metus.

Lygiai taip pat ir kiti partizanų vaikai mini svarstantys galimybę apsilankyti archyve arba tą jau padarę. Asta neslepia, kad jai knieti atrasti duomenų apie mamą ir dėdę, tačiau vis atidėlioja kreipimąsi į archyvą. Kol kas ji dalijasi su vaikais tomis žiniomis, kurias įgijo pokalbių su mama metu. O Jolanta teigia archyve susipažinusi su dėdės byla ir išvertusi ją į lietuvių kalbą, kad tekstas būtų suprantamas ir jos vaikams. Ji pamena, kad į archyvą važiavo kartu su sūnumi, kuris ją ten emociškai palaikė ir ramino:

Aš ten jau kratausi visa, nes man jau nerviškai [veikia], tai jisai [sūnus ramina]. Visi vaikai tik palaiko, visi sako kaip gaila, kad nematėm, kad daugiau iš mamos informacijos nesužinojom. (Asta, g. 1960)

Pastebėtina, kad antrajai kartai labai svarbu, kad jų pastangos atminti rezistenciją būtų palaikomos vaikų. Palaikymas skatina ieškoti daugiau informacijos ir ja dalytis su kitais. Palaikymas, net ir simbolinis, stiprina bendrumo jausmą (Šutinienė 2015: 85). Taigi, partizaninio karo atmintis padeda įskiepyti tam tikras vertybes. Kaip tvirtina partizano duktė Loreta, šiuo metu ji yra pagrindinė šeimos prisiminimų puoselėtoja, tačiau sako esanti tikra, kad jeigu nebegalėtų tuo rūpintis, estafetę perimtų kiti šeimos nariai:

[Ši istorija] jau dabar yra integrali jų gyvenimo dalis, jie jau dabar gyvena tomis vertybėmis. Mano šeimai tarsi savaime aišku, kad šeimos istoriją reikia saugoti, o vertybines nuostatas perduoti jaunesnei šeimai ir giminės daliai. (Loreta, g. 1963)

Jolanta pasakoja, kad partizaninio karo atmintis ir jos šeimoje sudaro vertybinį pamatą, kuriuo remdamiesi artimieji reflektuoja savo gyvenimą, ieško tinkamiausių sprendimų ir taip pat atiduoda duoklę praeičiai:

Jeigu mums kažkas nesiseka, taigi mes kovotojai – partizanai, vien dėl [dėdės] tu turi kažką. Mano sūnus, jeigu tikrai [kas] ką nors neigiamo apie partizanus pasakytų, jisai ojoj [supyktų]. (Jolanta, g. 1970)

Sėkmingas vertybinių nuostatų perdavimas vėlesnei kartai suprantamas kaip siekiamybė. Kone visos pasakojusios moterys su pasididžiavimu kalba apie vaikų susidomėjimą partizaniniu karu ir dėmesį šeimos praeičiai.

Viena išskirtinesnių atminimo praktikų yra laisvės kovotojų vardų suteikimas. Gana simboliška, kad Margarita, pavadinta mamos slapyvardžiu, savo dukteriai suteikė mamos vardą. Kaip ji pamena, mama tokio žingsnio nepalaikė, nes baiminosi, kad „neužsidėtų toks kaip ir antspaudas, nepersiduotų sunkus likimas“. Margarita prisimena paaugusios dukters paklaususi, kaip ji pati vertina savo vardą:

Man, sako, labai gerai. Tai bobulė, sakė, buvo šitokia didvyrė, šitokia tvirta moteris, šitiek išgyveno, išvaikščiojo po miškus, išgyveno Lukiškėse praktiškai metus, iškankinta buvo, išgyveno, ištverė lagerį, grįžo, baigė universitetus. Sakė, man labai geras toks vardas. (Margarita, g. 1960)

Svarbu pastebėti, kad pastangos saugoti partizanų atminimą šeimoje ne visada siejamos su poreikiu dalytis šeimos pasakojimu viešai. Net tais atvejais, kai vaikai neatsisako dalyvauti renginiuose, jie nėra linkę dalytis asmeniniais patyrimais. Pavyzdžiui, Arvydas, dažnai dalyvaujantis lokaliuose partizanų pagerbimo renginiuose, sako vengiantis viešai kalbėti apie tėvus:

Mano tokia mintis – turi kalbėt kiti, o ne vaikai apie tėvus. Turiu galvoj, kažkur į žiniasklaidą. Žinot, vaikai yra vaikai, vis vien tu gali būt kažkur neobjektyvus, nugražint, gali pridėt kažką, [o] turi suplaukt apie tą [karą] iš daugelio šaltinių. Ne taip, kad aš pasakysiu taip. (Arvydas, g. 1943)

Autobiografiniai pasakojimai visada yra konstruojami kaip atsakas į klausytojo lūkesčius (Skultans 2005: 1; Burke 2009: 114). Todėl natūralu, kad kartais stengiamasi nuo to atsiriboti, kai asmeninė patirtis yra pernelyg skaudi, netgi galinti nuvilti klausytoją, norintį girdėti pozityvius, įkvepiančius ir herojiškus pasakojimus. Antra vertus, autobiografijose dažnai ieškoma tiesos, net jeigu tai būtų autoriaus vidinė tiesa, paremta jo išgyvenimais ir įsitikinimais (Kabalek 2008: 139). Rezistencijos liudininkais tapę vaikai

pripažįsta jaučiantys pareigą kalbėti apie partizanus viešumoje. Juos skatina džiaugsmas, kuris aplanko sutinkant besidominčius žmones, ypatingai jaunimą. Juožas ir Arvydas sako norintys praskleisti istoriją, kuri ilgą laiką buvo didžiausia paslaptis, jaunajai kartai. Kiek kitokia yra Marijos pozicija, kuri sako vis dar taip gyvenanti: „iš vaikystės kaip liepta tylėti ir tokioj baimėj [gyventi]“.

Partizano duktė Loreta sako apgalvojusi užduotį, kurią reikėtų įgyvendinti jos kartai:

Mano kartai ypač svarbu, kiek tai įmanoma, išsaugoti ir perduoti toliau iš pirmų lūpų girdėtą pasakojimą, bet ne tik kaip informaciją. Labai svarbu ne tik įvykiai, bet ir konkretaus partizano, kaip žmogaus, vertybės, jausmai, mintys, jo charakterio bruožai, dėl ko labiausiai liūdėjo ir kentėjo, kas labiausiai vargino, kas labiausiai džiugino, į ką labiausiai galėjo remtis, kuo viltis, kuo pasitikėti, ką labiausiai vertino, kokius svarbiausius dalykus norėjo perduoti, taip pat svarbus to laikmečio kontekstas, aplinka. Tuomet išeitų konkretaus, gyvo žmogaus paveikslas. Žmogus, kuris realizuoja savo apsisprendimą būdamas toks, koks yra. Žmogus, o ne vien kaip kovotojas, redukuotas iki funkcijos. (Loreta, g. 1963)

Anot Loretos, visuomenei svarbu išmokti reaguoti į įvairius kylančius klausimus apie partizanus „kaip normaliems piliečiams“. Ji, kaip ir jos tėvas, tiki jaunimu ir mato jaunus žmones, puoselėjančius pilietinę poziciją ir sąmoningai galinčius apsispręsti ginti Lietuvą. Visuomenės ugdymo poreikį akcentuoja ir Margarita. Dirbdama mokykloje, ji mini daugelį kartų pasakojusi jaunimui apie mamos veiklą partizaninio karo metais ir pabrėžusi, kad partizanai yra šalies laisvės pamatas:

Viskas prasidėjo nuo partizanų. Jeigu ne partizanai, nebūtų buvę Sąjūdžio, jeigu nebūtų buvę Sąjūdžio, nebūtų nepriklausomybės. (Margarita, g. 1960)

Kaip sako Margarita, jai baisiausias yra mankurtizmas, savo šaknų nežinojimas, todėl ji siekia paskleisti žinią kuo plačiau. Jai partizaninio karo pasakojimas neapsiriboja tik mamos rezistencine veikla, nes visos žinios ir diskusijos apie partizanus, pasirodančios viešumoje, yra jos tapatybės dalis.

Kalbėjimas viešumoje ypač aktualus partizanų šeimoms, kurių artimieji nėra labai žinomi. Kaip sako Leonora, „jeigu aš neviešinėčiau, tai niekas ir nežinotų“. Būtent artimieji dažnai gali patikslinti asmeninę kovotojų informaciją ir papasakoti apie jų gyvenimą po karo.

Vis dėlto artimieji labai dažnai akcentuoja skirtį tarp visuomenės ir valstybės. Jeigu visuomenės susidomėjimas partizaniniu karu juos dažniausiai džiugina, tai valstybės pozicija partizaninio karo atminimo ir įamžinimo

klausimais kritikuojama. Artimiesiems labai svarbu, kad jų šeimos nariams būtų suteiktas kario savanorio ar laisvės kovotojo statusas, įteikti valstybiniai apdovanojimai. To nesulaukusios šeimos jaučia nuoskaudą dėl neatstatyto teisingumo, kurio tikėjosi jų artimieji (Gailienė 2021: 107). Antai, Jolanta keliskart užsimena apie dėdei nesuteiktą statusą – remiantis KGB bylose esančia informacija, jis nušovęs komjaunuolę. Šeimos nariams dar skaudžiau, kad jis nėra reabilituotas, vadinasi, pripažįstama, kad tai, kuo jį kaltino sovietai, buvo tiesa. Kaip sako Kostas, jo tėvams „kaip šleifas buvo tas teistumas“. Suprantama, kad buvo siekiama kuo greičiau jo atsikratyti.

Net ir tada, kai artimieji sulaukdavo valstybinio įvertinimo, neretai toks valstybės žingsnis buvo vertinamas kaip pavėluotas, neparodantis tinkamos pagarbos ar net nenuoširdus, šabloninis. Netinkamas praeities įvertinimas gali pakenkti nukentėjusiai grupei, kuri nori susigyventi su skaudžiais prisiminimais (Skultans 2005: 132). Praeities įvykių pripažinimas aktualus ir antrajai kartai. Juozas partizanams talkinusio tėvo gautą valstybinį apdovanojimą vadina šeimos relikvija, kuri buvo suteikta jau po tėvo mirties. Juozas pamena apdovanojimą atsiėmęs 2010-aisiais ir tuomet sulaukęs šeimos narių nuostabos:

Anūkas, jau grįžus, sako: seneli, nesuprantu, kodėl tik dabar gavai tą ordiną? Kodėl tėvas tada negavo pats ordino? Kodėl tik dabar atsiėmei? (Juozas, g. 1927)

Artimieji pamena valstybės institucijų pažadus, kad ginkluoto pasipriešinimo dalyviai bus deramai pagerbti ir įvertinti, tačiau, pasak šeimos narių, pažadai dažnai liko neįgyvendinti. Asta pamena tą įrodančią situaciją:

[Mama] apdovanojimą gavo, bet pačio apdovanojimo, to Kryžiaus, taip ir negavo, tikrai diplomą tuo metu. Kaip jie nebuvo pagaminti, taip ji ir nesulaukė. Turbūt visi užmiršo, kad tokie buvę. Žinokit, ten nebuvo taip maloniai jie priimti, tas dėmesys jiems nebuvo parodytas toks ir jinau kažkaip neturėjo tokių labai didelių norų [toliau dalyvauti valstybiniuose renginiuose]. (Asta, g. 1960)

Vaikai akcentuoja, kad jie nėra verti atsiimti apdovanojimų už tėvus, todėl itin jautriai vertina situacijas, kai įvertinimas buvo suteiktas po mirties. Už mamą apdovanojimą atsiėmusi Danguolė sako, kad jai buvo skaudu ir apmaudu, o ir džiaugsmas, kurį patyrė šeimos nariai, buvo visiškai kitoks, nei būtų buvęs mamai:

Tai tas, kas žuvo, tai suprantu. Bet tie, kurie grįžo, tai jau galėjo vis tiek grįžusius [įvertinti], tuo labiau, kad matė, kad [ji] dalyvauja tuose susirinkimuose, kad visur

aktyvi, važiuoja. Aš įsivaizduoju, jeigu ją salė būtų apdovanoję, per tuos suvažiavimus. Įsivaizduojat, ant kiek jai?.. (Danguolė, g. 1962)

Partizanų vaikai kone vieningai prieina išvadą, kad valstybės politika partizaninio karo atžvilgiu yra padrika, stokojama politinės valios tinkamai įvertinti praeities įvykius ir pasirūpinti atminties tęstinumu. 2020 m. atidengtas Lietuvos partizanų memorialas Kryžkalnyje, kurio idėja yra įamžinti visus žuvusius laisvės kovose, daliai jų vaikų atrodo nepriimtinas ir svetimas. Pavyzdžiui, Loreta teigia jaučianti dviprasmiškus jausmus:

Bežiūrint atsiranda dvigubas jausmas. Rodos, suprantu plačią kalavijo simboliką – ir kovos už laisvę simbolis, ir teisingumo atstatymo simbolis, garbės apgynimo simbolis ir Vyčio kario atributas, o kadangi nuleistas žemyn, tai kartu ir kryžius. Iš toliaus jis gali priminti net nuniokotą pušį, ant kurios belikusios tik dvi šakelės kaip aliuziją į mišką. Protu viską suprantu, o širdžiai kažkaip šalta. Neapleidžia tas prieštaravimo jausmas. Gal nuo to patoso, primenančio sovietinius monumentus. Gal dėl neoriginalaus ir gerokai padėvėto kalavijo įvaizdžio, naudoto daugybėje įvairių memorialų, dar ir siena su pavardėmis to šalto oficialumo priduoja. Suprantu, kad čia memorialas, o ne šiaip koks paminklas, bet kažkokia nepartizaniška jo dvasia. (Loreta, g. 1963)

Taip pat ir ryšininkės duktė Margarita sako lankydamosi šiame partizanų memoriale pajutusi nuostabą, neradusi ten mamos pavardės. Pasirinkta memorialo rengėjų pozicija įamžinti tik žuvusius, paskatino Margaritą pergaltoti mamos kovos prasmę ar net ieškoti pateisinimų, kodėl mama, išlikusi gyva, taip pat verta aukščiausio valstybės įvertinimo:

Mano mama buvo ryšininkė. Aišku, neilgai ji ten [buvo], bet toks ir buvo mitas, kad ten išvaikščiოდavo metus. Jeigu dvejus [metus] išvaikščiოდavo, tai jau būdavo labai daug. Gal ten pridės dar tų lentelių, nežinau, gal ten tik žuvusius surašė, kurie žuvo kovos lauke. Bet argi dėl to, kad jie nežuvo kovos lauke, jie dėl to kalti? Tai kaip tik gal jie nekalti, gal jiems labiau pasisekė, gal jie sugebėjo, gal čia parodo jų sugebėjimus ir drąsumą, ir išmintį, kaip išvengti [žūties]. (Margarita, g. 1960)

Artimųjų nuoskaudos dėl dažnai vėlyvo ar jų požiūriu netinkamo įvertinimo valstybiniu mastu skatina kritiškai pažvelgti į valstybės politiką laisvės kovų istorijos atžvilgiu. Akivaizdu, kad Kryžkalnyje įkurto partizanų memorialo atveju skiriasi valstybės ir laisvės kovų dalyvių bei jų artimųjų tikslai: valstybei tai įrankis informaciniame kare tarp Lietuvos ir Rusijos (Vitkus 2021: 82), o kovų dalyvių šeimoms tai pirmiausiai jų asmeninio indėlio į laisvės kovą pripažinimas, kuris veikia kaip apsauginis veiksnys istorinių traumų kontekste (Mažulytė-Rašytinė 2017: 87). Tokie lūkesčiai ir

poreikių neatitikimai prisideda prie to, kad daugelis laisvės kovų pasakojimų lieka šeimos rate, kur gali būti tinkamai įvertinti ir aktualizuoti. Būtent šeimoje istorijos herojai atsiskleidžia taip, kaip negalėtų atsiskleisti viešumoje: net tie individai, kurie tautos praeityje užima tik antraeilį vaidmenį, šeimoje gali tapti pačiais svarbiausiais veikėjais (Kačerauskas 2011: 136). Vis dėlto trečiajai kartai teko užduotis perimti pirmosios ir antrosios kartos patirtį ir su tuo susigyventi, ieškant asmeninio santykio su partizaninio karo pasakojimais.

4. PARTIZANINIO KARO ATMINTIS TREČIOSIOS KARTOS PASAKOJIMUOSE

Trečioji karta reikšmingai papildo laisvės kovų pasakojimą. Pastebima, kad įprastai gyvoji atmintis jungia tris kartas. Individo tapatybę sudaro ne tik asmeninė patirtis, bet ir išgirsti, įsisąmoninti pasakojimai (Rubavičius 2020: 82). Laisvės kovų kontekste tai svarbu, nes būtent trečioji karta šiuo metu gali būti pagrindinė laisvės kovų pasakojimo puoselėtoja. Vadinas, svarbu suprasti jos motyvaciją perimti pasakojimus iš vyresniųjų šeimos narių ir perduoti juos vėlesnėms kartoms.

Tyrimo metu buvo bendraujama su trečiosios kartos atstovais, gimusiais nuo XX a. septintojo dešimtmečio iki 2000. Nors į šį laikotarpį įsiterpia Lietuvos nepriklausomybės atkūrimas ir su tuo susiję pokyčiai viešajame ir privačiame gyvenime, pastebėta, kad visi pasakotojai išpažįsta labai panašias vertybes, vartoja panašias sąvokas patirčiai ir atminties perdavimo procesams įvardinti, todėl gali būti vertinami kaip gana homogeniška grupė. Pokalbių metu partizanų (dviems atvejais ir jų brolių bei seserų) vaikaitių buvo prašoma pasidalinti šeimos prisiminimais, atskleisti požiūrį į laisvės kovas ir galimą atminties tęstinumą. Trečiosios kartos atstovai, vertindami laisvės kovų reikšmę, itin atvirai kalbėjo apie traumines šeimų patirtis, kurias bandė ar tebebandė įveikti pirmosios ir antrosios kartos atstovai. Taip pat trečioji karta pasirodė atviriausia pokalbiams su nepažįstamu žmogumi. Tokia nuostata leido pažinti, kaip anūkai vertina senelių indėlį į laisvės kovas ir kaip tai formuoja jų pasaulėžiūrą. Galiausiai pokalbiai atskleidė pasakojimų, perimtų iš ankstesniųjų kartų, kaitą.

4.1. Partizaninių pasakojimų perėmimas

Trečioji karta nuo antrosios skiriasi aiškiai išreiškiamu poreikiu kurti ryšį su partizanų bendruomene ir įsigilinti į partizaninio karo priežastis ir padarinius. Antroji karta nėra linkusi tapatintis su partizanų bendruomene. Dažnai bendravimas su jos nariais susijęs su poreikiu sužinoti daugiau apie artimo žmogaus partizanavimo patirtis, nei suvokti reiškinio priežastis. O štai trečioji karta partizanus vertina kaip bendruomenę, todėl galima teigti, jog jai svarbus ne tik privatus, bet ir visuomeninis lygmuo. Visi šiai kartai atstovaujantys pokalbininkai gimė praėjus dešimtmečiui ar daugiau po partizanų karo, tad krašte vykusios kovos buvo žinomos tik iš artimųjų pasakojimų ir kitų šaltinių. Daliai jų apie partizanus pasakojo seneliai, buvę pasipriešinimo dalyviai. Kitiems, kurių artimieji žuvo kovose arba mirė iki jų gimimo, pagrindiniu

informacijos šaltiniu tapo vyresni šeimos nariai ar buvę artimųjų bendražygiai.

Galima pastebėti, kad daugeliu atvejų pirmieji pasakojimai apie partizanus buvo išgirsti šeimos rate. Juos galima laikyti komunikacinės atminties dalimi (Vervečkienė 2022: 20). Kitaip tariant, tai gyva atmintis, kuri iš kartos į kartą perduodama neformaliais būdais. Darytina prielaida, kad tai, ką šeimose apie partizanus girdėjo anūkai, buvo svarbu ir ankstesnėms kartoms.

Trečiosios kartos santykis su partizanais daugialypis. Anūkai ne tik perima asmeninius pasakojimus, bet ir aktyviai įsitraukia į bendruomenei svarbias veiklas. Vaikaičiai, gimę iki Nepriklausomybės atkūrimo, susidūrė su pereinamuoju laikotarpiu, kai partizaninio karo atmintis pradėjo įsitvirtinti viešajame ir privačiajame gyvenime, kai šeimoje buvo pradėta drąsiau ir atviriau apie rezistenciją. Tokie pasakotojai gali paliudyti įvykusį atminties virsmą bei su tuo susijusius iššūkius šeimoje.

Partizano anūkas Gabrielius (g. 1978) pamena, kad iš pradžių buvo sudėtinga suprasti, kaip ir kodėl pasakojimus apie raudonuosius partizanus pakeitė kalbos apie kitus partizanus:

Kaip vaikas tu žinojai, kad buvo partizanai, bet raudonieji partizanai. Nes pasakojo gi mokyklose apie bunkerius, kaip fašistus mušdavo, žinai, viską ten vaizdžiai papasakojo, tai tą žinojai. Ir staiga, žaliukai – Lietuvos partizanai, bet vaikui tai tiesiog pasakymas. Ir tu nieko nesureikšmini. Tik vėliau suvedei, jau kada Atgimimas, kada pradėjo šnekėt. (Gabrielius, g. 1978)

Pasak Gabrieliaus, jis dar iki atkuriant nepriklausomybę buvo girdėjęs artimųjų kalbas apie partizanus. Jo manymu, apie Lietuvos partizanus kalbėti vaikams sovietinės okupacijos metais buvo drąsu, nes rizikuota, jog vaikai apie tai prasitars mokykloje arba kieme, žaisdami su bendraamžiais. Gabrieliui išlikęs įspūdis, kad artimieji per visą okupacijos laikotarpį išsaugojo atminimą apie pokario kovas. Vis dėlto politinės situacijos kaita nebūtinai lėmė atviresnį kalbėjimą apie partizanus šeimoje:

Bet žmonės viską žino ir jie yra nepamiršę, tai tą žinau, dėdė, tenai visi. Ir tėvai viską apie tai žino. Nors jau praėję kiek laiko, bet tarsi tas būtų vykę prieš 10 metų. Jie puikiai prisimena ir apie tai diskutuoja. Ir nebijojo, [okupacijos metais] tos baimės kažkaip nebuvo. Atgavom nepriklausomybę ir išlindo didesnė baimė kalbėti apie tai negu sovietmečiu, nes tai tarsi nuotykis toksai yra, kaip ir drąsa kažkokia. (Gabrielius, g. 1978)

Daugelis kalbintų trečiosios kartos atstovų teigia nuo vaikystės girdėję pasakojimus apie partizanus. Įprastai šeimoje girdėti laisvės kovų prisiminimai įvardijami kaip neatsiejama kasdienybės dalis. Riba tarp to, kas buvo praeityje, ir to, kas vyksta dabartyje, kone dingsta. Pastebima, kad šiuolaikiniai žmonės vis labiau siekia atgaivinti praeitį, sugrįžti prie jos ir ją naujai aktualizuoti, užuot jos vengę ar bijoję (Phillips 2007: 26). Antai, ryšininkės anūkės Karolina (g. 1987), Rimantė (g. 1988), Giedrė (g. 1991) ir Miglė (g. 1993) pasakoja neatsimenančios, kada pirmąkart sužinojusios apie močiutės išitraukimą į ginkluotą pasipriešinimą, mat tai visada buvo jų gyvenimo dalis. Karolina teigia maniusi, kad visos šeimos turi panašų santykį su rezistencija:

Aš neatsimenu jokios pradžios. Tiesiog būdavo tokios vos ne istorijos prieš miegą smagios, tokios kaip šnipų jos. Man atrodo, kad visada žinojau, kad tai yra norma. Ir galvoji, kad visiem taip yra. Nes pavyzdžiui, generolo Žemaičio portretas visada kabėdavo namie pas juos [senelius]. Tai kažkaip man atrodė, kad taip pas visus turbūt yra. (Karolina, g. 1987)

Karolinai močiutės pasakojimai buvo savaime suprantami, tačiau lygiai taip pat įdomūs ir įtraukiantys ar net netikėti. Vaikams kai kurie pasakojimai skambėdavo kaip „pasakėlės prieš miegą“ ar „pokštai“. Ryšininkė vaikaitėms stengėsi perduoti pozityvų laisvės kovų atminimą ir vengė neigiamos patirties sureikšminimo. Galima numanyti, kad močiutė anūkėms istorijas parinkdavo neatsitiktinai. Estų santykį su sovietiniu režimu tyrusi Kaari Siemer pastebėjo, kad individai, pasakodami apie savo gyvenimą okupacijos metais, visada turi tikslą, kurio siekia. Tam, kad tikslas būtų pasiektas sėkmingai ir žmogus save pristatytų taip, kaip pats nori būti matomas praeities situacijose, yra parenkami konkretūs epizodai, kurie yra pasakojami, o kiti lieka užmarštyje (2002: 189). Karolinos pusseserė Rimantė prisimena, kad jai buvo labai sunku suprasti, kaip močiutė gali taip pozityviai kalbėti apie patirtus sunkumus. Tai, ką močiutė pasakodavo, skambėjo kaip „pokštai, linksni arba draugiški atsiminimai“. Vėlgi tokia reakcija natūrali – tarp kare dalyvavusiųjų ir tiesiogiai karo nepatyrusių šeimos narių visuomet egzistuoja tam tikra atskirtis (Jackson 2013). Taigi, ir šiuo atveju anūkei močiutės santykis su praeitimi kėlė nerealumo įspūdį:

Net man kai kurios bobulytės istorijos atrodydavo labai nerealios, nesuvokiamos, kaip taip galėjo būt apskritai, kaip kažkoks žmogus galėjo kitam žmogui taip daryt. Ir kaip tu vis dėlto gali ištvert visą tą, kiek tu turi būt stiprus, fiziškai ir psichologiškai, kad tu tą išgyventum, kad paskui galėtum kurti normalų gyvenimą, vaikų turėt, anūkai ten

ir visa kita. <...> Jinai labai daug teigiamų dalykų iš to laikmečio stengėsi mum papasakot. Tai man atrodė, kad negali viskas būt taip teigiama. (Rimantė, g. 1988)

Anūkės pamena, kad močiutė niekada nepasakojo žiauriausių istorijų nei vaikams, nei anūkams. Pokalbiai apie partizanus buvo kasdieniški – istorijos įdomios ir įtraukiančios, o ne gąsdinančios ar reikalaujančios atitinkamo nusiteikimo ir brandos. Giedrė pamena, kad nuo ankstyvos vaikystės rezistencija buvo šeimos atminties dalis, apie kurią visi žinojo, todėl nebuvo pagrindo ją slėpti nuo pačių jauniausių šeimos narių:

Aš manau, kad visą laiką tas [žinojimas] buvo, niekada nebuvo kažkas tai slepiama ar kažko ten bijoma, vis tiek visi viską žinojo. (Giedrė, g. 1991)

Galiausiai tą kasdieniškumo ir kartu nerealumo įspūdį patvirtina jauniausia anūkė Miglė. Jos manymu, giminėje atminties perdavimas vyksta ne tik per pasakojimus, bet ir per vertybinį ugdymą ir svarbių vietų lankymą. Miglė pamena, kad jos pirmieji įspūdžiai, susiję su močiutės praeitimi, siejasi būtent su pavyzdžio rodymu:

Buvo labai labai atvirai aptariama ir kalbama. Nuo paprasčiausių mažų dalykų. Iki dabar atsimenu, kai būdavo tiesiog negalima palikti nei kiek maisto lėkštelėje, nes bobulė gyveno tokiomis sąlygomis, kai neturėjo maisto. Tai nuo pat mažens buvo tokie pavyzdžiai, kad vertintume, ką turim. Vertintume maistą, laisvę, šeimą ir panašiai. (Miglė, g. 1993)

Anūkės teigia, kad toks senelių rodytas pavyzdys atitinkamai veikė jų pačių įpročius. Bendraudamos su kitų šeimų vaikais, jos netruko suprasti, kad toks maisto ar daiktų tausojimas nėra įprasta būseną. Pokalbių metu susidaro įspūdis, kad toks neįprastumas ar išsiskyrimas iš kitų šeimų tarpo skatino pergalvoti šeimos istoriją.

Kitose šeimose, kuriose taip pat buvo pakankamai atvirai kalbama apie partizaninį pasipriešinimą, vyravo pozityvūs, nuo neigiamų emocijų atsieti, pasakojimai. Ryšininė anūkė Liucija (g. 1988) svarsto, kad turbūt vengta su ja, kaip su vaiku, kalbėti apie blogus dalykus, todėl buvo apsiribojama buities epizodais:

[Pasakojimai] būdavo labiau kasdieniški. Jinai, pavyzdžiui, daug daug kartų yra sakiusi, kad jie dainuodavo lageryje. Arba ne vieną kartą girdėjau, kaip jinai sakė, kad žuvies ašakas naudojo kaip adatas. Nu tokie buitiniai [epizodai]. Kažkokių neigiamų nė karto aš iš jos negirdėjau. (Liucija, g. 1988)

Suprantama, kad vaikaičiai jautė senelių nuotaikas. Net jeigu pasakojimai būdavo išskirtinai pozityvūs, vyresniųjų šeimos narių laikysena, charakterio ir elgesio bruožai leido suprasti, kad buvo išgyventa sunkumų. Kartais išgyvenimai būdavo tokie sudėtingi, kad juos perteikti žodžiais buvo beveik neįmanoma (Skultans 2005: 17). Tiesa, ir patys anūkai turėjo subręsti sudėtingiems prisiminimams.

Partizanų anūkė Justina (g. 1975) prisimena, kad močiutės kalbėjimas apie trauminius epizodus buvo ribotas: ji sakydavo, kad gyvenimas buvęs sunkus. Anot Justinos, girdėdama šias užuominas ji pati nedrįso klausti daugiau:

Į smulkmenas kažkokias leisti tai ir pats nelabai norėdavai, nes kartais nesinori priminti žmonėms tų skaudžių išgyvenimų, nes jiems sunku, jie tada sugrįžta [į praeitį]. Ir jinai ten, sakykim, būdavo prisimena tą senelį [žuvusį vyrą], nuliūdavo, tai aš specialiai tada kreipdavau temą į kokią nors kitą pusę, kad apie tai net nešnekėti. (Justina, g. 1975)

Nors Justina girdėjo daugybę pasakojimų tiek iš močiutės, tiek iš tėvo, kurio abu tėvai partizano, jai atrodo prasminga kai kuriuos praeities epizodus pamiršti. Visoms bendruomenėms būdinga prisiminti ir užmiršti kai kuriuos dalykus, taip kuriant vieningą, stiprinantį pasakojimą (Božerocki 2020: 53). Išgirsti pasakojimai suvokiami kaip tam tikras įsipareigojimas, o kartu ir sunkumas, nes Justinos žodžiais tariant, „kiekviena istorija kas kartą papasakota yra išgyvenama vis iš naujo ir iš naujo“. Tai tampa iššūkiu tiek pasakotojui, tiek klausytojui, todėl sąmoningai pasirenkama puoselėti džiugius prisiminimus.

Tik retais atvejais vaikaičiai pasakoja girdėję visiškai atvirus pirmosios kartos pasakojimus. Partizano brolio anūkas Arnas (g. 1989) sako turėjęs itin artimą santykį su seneliu, todėl jų pokalbiai būdavo paremti abipusiu pasitikėjimu ir atvirumu:

Mes labai atvirai šnekėdavom, jis man ten viską iki smulkmenų. Aš paskui jau labai drąsiai jo klausinėdavau. Ko aš paklausdavau, tą jis atsakydavo. Kažkaip nebūdavo baimės. Visą istoriją realiai pasisavinau, ką jis atsiminė, žinojo, buvo surinkęs medžiagos. (Arnas, g. 1989)

Arnas nedetalizuoja, kokiais konkrečiais prisiminimais senelis dalinosi daugiausiai. Atrodo, šiuo atveju jam svarbu ne tik tai, ką jis išgirdo, bet ir pats tarpusavio pasitikėjimo faktas, kuriuo jis didžiuojasi. Labai svarbi detalė yra ta, kad Arno senelis buvo linkęs pasakoti apie partizanus anūkui,

tačiau niekada apie tai nekalbėjo viešai. Tikėtina, kad pasakotojo ir klausytojo artumas turėjo įtakos pasakojimo turiniui – jis galėjo būti daug atviresnis ir detalesnis, abipusiai reikšmingas. Be kita ko, toks artimas santykis leido šeimos narių netektis ir tremtį išgyvenusiam seneliui susitaikyti su praeitimi (Olsson 2011: 115).

Darytina prielaida, kad vis dar yra šeimų, kurių nariai, pradedant antrąją kartą, nežino apie savo artimas sąsajas su partizaniniu karu. Pasitaiko situacijų, kai vaikaičiai tik atsitiktinai, domėdamiesi pasipriešinimo istorija, sužino, kad jų seneliai buvo įsitraukę į laisvės kovas. Panašiai nutiko partizanų ryšininkės anūkui Povilui (g. 1986). Augdamas Povilas turėjo galimybę bendrauti su močiute, tačiau ji niekada neužsiminė, kad jos šeima ne tik materialiai rėmė partizanus ir ryšininkavo tarp dalinių, bet dar ir stipriai nukentėjo – močiutės brolis žuvo kovose. Močiutės pasakojimas, kaip ir dalies kitų, dalyvavusių kovose, laviravo tarp nutylėjimo ir užmaršties (Tūtlytė 2018: 24). Dėl to artimiesiems iš pradžių teko šeimos pasakojimą sudėlioti iš paskirų užuominų ir faktų. Povilas pamena nuo vaikystės žinojęs, kad jo šeimos istorija kiek neįprasta. Antai, jam buvo gerai žinoma, kad seneliai labai dažnai keitė gyvenamąją vietą, tačiau niekada nebuvo kalbama, kas tai lėmė. Atrodytų paradoksalu, bet pirmieji tokie asmeniniai pasakojimai apie partizanus jį pasiekė susipažinus su kitos ryšininke anūke, kuri labai daug žinojo apie laisvės kovas. Povilas mini, kad draugės močiutės pasakojimas padarė jam didelį įspūdį. Vos prieš kelerius metus jis sužinojo, kad jo šeimoje taip pat yra įdomių prisiminimų, kuriuos jis būtų norėjęs išgirsti anksčiau, pavyzdžiui:

Sužinojau, kad mano senelis [arešto metu] pabėgo per lietvamzdį. Tokia istorija, kur man turbūt paauglystėje ar vaikystėje būtų man mano senelis visiškai herojus, ten Žmogus-voras ar kažkas tokio. Bet irgi šita sužinojau tikrai būdamas 32-į, jau brandaus amžiaus gana. (Povilas, g. 1986)

Vyruvi tai sukėlė ir apmaudą, kad artimųjų prisiminimai buvo slepiami, ir pasididžiavimą, kad šeimos nariai buvo įsitraukę į rezistenciją. Pridurtina, kad Povilas šeimos istoriją pažino, kai močiutė ryšininkė jau buvo mirusi, taigi nebebuvo galimybės pabendrauti su tiesiogine kovų liudininke. Tėvai taip pat negalėjo pasidalinti žiniomis, nes jokių prisiminimų nebuvo perėmę. Kai šeimoje kas nors nutylima arba nežinoma, kai kurie prisiminimai vėlesnėms kartoms tampa tiesiog nepasiekiami (Vervečkienė 2022: 26). Norint tą kompensuoti, pradedama ieškoti kitų informacijos šaltinių.

Atkreiptinas dėmesys, kad pokalbiai šeimoje, nors ir nevaidina lemiamo vaidmens trečiosios kartos susidomėjimui partizaniniu karu, vis vien

skatina rinkti informaciją. Be kita ko, kai trečiosios kartos atstovai yra bendravę ar tebebendrauja su pirmosios kartos atstovais tiesiogiai, jų perpasakojami prisiminimai gerokai detalesni. Stokojant tokio ryšio šeimose išlieka tik pavieniai epizodai ar faktai. Žygimantas (g. 1989), partizano anūkas, pasakoja vaikystėje retai bendravęs su seneliu. Kadangi jo mama niekada neturėjo artimo ryšio su tėvu, pirmųjų pasakojimų apie partizaninį pasipriešinimą pagrindu tapo partizaninė senelio nuotrauka, kurios kopijos yra paplitusios giminėje. Žygimantui buvo žinoma, kad seneliui nepavyko pasitraukti į Vakarų, todėl jis išėjo į partizanus. Jo partizaninė patirtis artimiesiems buvo nežinoma. Vaikai to neklausė, o anūkas visai neturėjo tokios galimybės. Jam, kaip ir Povilui, teko pasikliauti kitais šaltiniais, kurie padėtų bent iš dalies pažinti giminės istoriją ir sustiprinti emocinį ryšį su seneliu, su praeitimi.

Vaikaičiai, perėmę pasakojimus iš senelių ar tėvų, labai noriai jais dalinasi. Partizano anūkas Gabrieliūs pamena, kad jam buvo labai įdomu sužinoti, ar senelis turėjo ginklą. Vaikaičiams rezistencija atrodė kaip tam tikras nuotykis, o buvimas labai arti šio nuotyčio dalyvių dar ir savotiška garbė, pasididžiavimo vertas dalykas. Gabrieliūs pamena, kaip jam buvo malonu klasės draugams pasakoti, jog senelis buvo partizanas, nes draugų akyse tiek jis, tiek jo senelis atrodė „kieti“. Gabrieliūs atkreipia dėmesį, kad geriausiai jam įsiminę pasakojimai, kuriuos jis girdėjo vaikystėje. Šeimoje partizanai buvo vadinami žaliukais, retai miškiniais ir partizanais. Anūkas pamena senelio nuolat klausinėjęs apie kovą, tačiau apgailestauja, kad atmintyje išliko tik vaikystės pokalbiai:

Liūdniausia, kad įsikalė šitie pasakojimai man, kai vaikas buvau. Jie taip puikiai užsirašė į atmintį. Bet kad vėliau aš klausčiau jo apie partizanus, tai aš neatsimenu. (Gabrieliūs, g. 1978)

Suprantama, kad daugelyje šeimų partizaninis karas buvo tik viena iš temų, kuri galėjo likti nuošalyje sprendžiant kasdienius klausimus ar ieškant dominančių veiklų. Taip pat ir Gabrieliaus gyvenime partizanai tapo daug svarbesni jau jam subrendus. Jis, kaip ir žymi dalis kitų pasakotojų, susidūrė su iššūkiu – tada, kai labiausiai norėjosi išgirsti autentiškus artimųjų prisiminimus, nebebuvo šeimos narių, kurie galėtų jais pasidalyti.

Vertindami iš šiandienos perspektyvos, pokalbininkai pripažįsta, kad būnant vaiku palaikyti lygiavertį pokalbį apie partizanus su vyresniaisiais šeimos nariais būdavo sudėtinga. Nuo vaikystės įvairius prisiminimus girdėjęs Gvidas (g. 1969) svarsto, kad jam, vaikui, močiutės pasakojimas padėjo kurti santykį su ja pačia, o ne su jos partizanine praeitimi:

Vaikystėj vienaip tau atrodė, nes tavo santykis nėra atitrauktas. Tai yra močiutė. Tai [partizanavimas] nevaizduoja tau jokios rolės tarytum, net negalvodavai vaikystėj. Tada dar nežinodavai, kaip buvo, o paskui, kada jau užaugęs, tai bendrauji su žmogum, klausi, kažką tau pasakoja. (Gvidas, g. 1969)

Svarbu pastebėti, kad trečiosios kartos atstovai, tarp jų ir Gvidas, pasakoja patys dažniausiai inicijuodavę pokalbius su šeimos nariais apie laisvės kovas. Įprastai pokalbiai vykdavo užsiimant įprastomis veiklomis, todėl būdavo jaukūs. Giedrė prisimena su močiute turėjusi savotišką ritualą, kurio metu anūkė išgirdavo prisiminimus apie ryšininkavimą:

Būdavo, kai kažką pamiršti, pavyzdžiui, seką, kaip ten buvo, kai jau bobulė pradėjo ten būt partizanė, dar prieš išvežimą [į lagerį]. Tai būdavo, kad jinai ardydavo kokią nors liemenę ar megztinį, ir tu sėdi, bobulė ardo, o tu suki siūlus. Suki siūlą ir tada: gerai, bobule, dar kartą papasakok. Ką papasakot? Tai iš naujo viską [juokiasi]. Ir pasakoja nuo pradžių vėl viską. (Giedrė, g. 1991)

Nors Giedrė prisimena dažnai leisdavusi laiką pas močiutę su sesėmis ar pussėsėmis, šis ritualas pateikiamas kaip pirmiausiai judviejų bendrystės išraiška. Atrodytų, tai, ką ji išgirdavo, buvo tarsi paslaptis, kurios nesinorėdavo atskleisti kitiems. Tik paaugus atsirado poreikis išgirstais liudijimais pasidalinti šeimoje ar už jos ribų, nes buvo suvokta šių atsiminimų svarba ne tik šeimai, bet ir platesnei bendruomenei ar net visuomenei.

Buvimas šalia artimųjų, gyvenančių partizaninio karo prisiminimais, vaikaičiams darė reikšmingą įtaką. Partizanės anūkė Austėja (g. 1985) sako, kad močiutė jai nieko nekalbėjo apie rezistenciją, tačiau atmintyje įstrigęs močiutės užsispyrimas dalyvauti LPKTS susitikimuose ir nuolatinis darbas šios bendruomenės labui:

Aš atsimenu močiutę – nuolat sėdėdavo palinkus prie laiškų, prie dokumentų, kalną popierių ir dėžę vaistų atsimenu. Kad jin rausdavo po tas dėžes, vis kažko ieškodama. Atsimenu, kaip mamos prašydavo, kad nuvežtų vis kažkur, mama vis vežiodavo, tai į vieną miestą, tai į kitą kaimą. (Austėja, g. 1985)

Dalijimasis buitimi su pasipriešinimo dalyviais vaikams kūrė įspūdį, kad tai tiesiog paprasti žmonės. Kaip pamena partizano anūkas Gabrielius, senelis namuose nebuvo dievinamas, o ir pats nesureikšmino savo veiklos. Panašų močiutės partizanės portretą yra išsaugojusi Justina, kuri akcentuoja, jog močiutė „niekada nesijautė padariusi kažką neteisingai“.

Anūkams svarbu pabrėžti, kad artimieji sąmoningai pasirinko įsitraukti į kovą ir patirti iššūkius jų pozicijos nepakeitė. Pavyzdžiui, Miglė,

kurios ryšininė močiutė anūkėms pasakojo, Miglės žodžiais tariant, „apie žmogiškumą nežmogiškose sąlygose“, močiutę laiko laisvės kovų dalyvio etalonu, nes jos pasitraukimas į mišką buvo apgalvotas ir sąmoningas. Vis dėlto vaikaitė svarsto, kad situacijų buvo įvairių:

Sovietinėj situacijoje pilna buvo žmonių, kurie buvo prigrąsdinti, prigrasinti, kurie nesijautė, kad gali kažką pakeisti. Bobulė tuo metu neturėjo vaikų, jina buvo viena, jauna, aišku, jina turėjo šeimą, bet jina turėjo galimybę iš tikrųjų viską realiai mesti ir išeiti į mišką. Bet aš galvoju, jeigu būtų jina jau turėjus mano mamą ir dėdę, jeigu jina būtų buvus su seneliu, kas žino, kas ten būtų buvę į tą mišką išėjus su kūdikiais. Gal. <...> Buvo tikrai labai daug žmonių turbūt, kurie neturėjo jokio pasirinkimo ir buvo persekiojami, ir ką? Darė viską, ką galėjo, kad išgyventų. Tai tragiškais laikais tragiški sprendimai buvo priimti. (Miglė, g. 1993)

Pastebėtina, kad trečioji karta iš tiesų gana atlaidžiai vertina visas kare susidūrusias puses, taip pat bando suvokti partizanų būseną, ieško pateisinimo daugeliui įvykių. Miglė ne kartą akcentuoja labai besididžiuojanti močiutės istorija, bet supranta, jog jos patirtis labai skirtinga, todėl kyla daugiau klausimų.

Žvelgiant bendrai, anūakai yra linkę partizaninio karo pasakojimus sieti su abstrakčiomis vertybėmis. Pirmiausiai tai kompensuoja autentiškų liudijimų stoką šeimoje. O antra, leidžia bent iš dalies suprasti pokario realybę, ją suasmeninti ir aktualizuoti dabarties kontekste. Pavyzdžiui, partizano anūkas Tadas (g. 1989) akcentuoja, kad jam partizaninis karas yra paprastų žmonių kova už teisingumą:

Teisingumo jausmas, man atrodo, labai galinga jėga ir tas teisingumas gali būti susijęs su daugybe dalykų. Tai gali būti susiję su labai sutaurintais idealais, kaip tarkim, laisvė, kova už nepriklausomybę, bet teisingumo jausmas, jeigu tau pasako kažką daryti, ko tu nenori daryti, tai tu kovoji už tai, kad galėtum to nedaryti. Tai irgi yra teisingumo jausmas. Man atrodo, kad tai yra paprastų žmonių likimai, kurie tapo dėl istorinių aplinkybių tais laisvės kovotojais. (Tadas, g. 1989)

Kone visi kalbinti vaikaičiai akcentuoja partizanų paprastumą ir žmogiškumą. Trečioji karta bando suprasti senelių patirtį, taip tarsi priartėdama prie šios bendruomenės išgyvenimų. Toks šios kartos susidomėjimas praeitimi netgi naudingas, mat trečioji karta turi pakankamą distanciją ir gebėjimą tinkamai prieiti prie sudėtingiausių istorinių klausimų (Šutinienė 2003: 65). Visai neseniai apie šeimos narių įsitraukimą į rezistenciją sužinojęs Povilas sako, kad jam nepatinka partizanų heroizavimas, nes tai neatskleidžia visos situacijos sudėtingumo, todėl jam

norėtusi išgirsti daugiau realių situacijų, kaip partizanai veikė ir kaip gyveno po karo:

Tu žiūrėtum į juos [partizanus] kaip į kažkokius žmones, kurie padarė didelius darbus, bet vis tiek žiūrėtum kaip į žmones su visais jų trūkumais, su visais plusais, su visais demonais. Toj visoj istorijoj yra ir daug tokių žmogiškų tragedijų. Man atrodo, tai galėtų pasitarnaut kaip koks įkvėpimas žmonėm, kad ir tu gali kažką padaryt didelio ir gero, tu neprivalai būt labai ypatingas. Tai partizanai buvo žmonės, kurie atsidūrė tokioj sunkioj situacijoj ir jie pasirinko kovos kelią. Ir viskas. Aš apskritai esu prieš istorijos herojų sudievinimą. (Povilas, g. 1986)

Tokiais svarstymais anūkai nesiekia paneigti pasipriešinimo prasmės ar nuvertinti artimųjų indėlio į laisvės kovas. Priešingai – remdamiesi šeimos narių patirtimi, siekia suartėti su pačia partizanų bendruomene, geriau pajauti jos nuotaikas ir tęsti pradėtus darbus. Paprastai labai lengva tapatintis su herojais (Šutinienė 2008: 132). Vis dėlto tokia prieiga gali atitolinti nuo laisvės kovose dalyvavusių žmonių.

Savo ruožtu trečioji karta akcentuoja asmeninį ryšį su partizanais, todėl nori būti vertybiškai kuo arčiau jų. Tą mini ne tik pasakotojai, turėję tiesioginį kontaktą su šeimos nariais, dalyvavusiais ginkluotame pasipriešinime, bet ir tie, kurie tik iš artimųjų išgirdo šią šeimos pasakojimo dalį. Pavyzdžiui, Laura (g. 1980) pasakoja, kad nuo mažumės jai buvo svarbu su močiute kalbėti apie jos partizanavusį brolių. Anot jos, nors šio partizano ji nepažino, su juo juto labai stiprų ryšį:

Labai svarbu. Močiutė eina, močiutė uždega [žvakę ant kapo]. Tu prisimink, močiute, dar papasakok, aš su savo vaiku [važiuoju]. Mano sūnus yra pavadintas močiutės brolio garbei, nes man tai buvo labai labai labai svarbu. Ir aš tikrai tuo be galo didžiavausi ir net toks asmeninis santykis atsirado labai stiprus, nors aš jo net ir nepažinojau. Pavyzdžiui, kiekvieną kartą, ar yra Vėlinės, ar aš bažnyčioj užsakinėju mišias, aš visą laiką tą [partizaną] prisimenu, užperku mišias. Man atsirado labai stiprus asmeninis santykis į jį, nors aš jo niekada nemačiau ir aš jo nepažinojau. (Laura, g. 1980)

Toks ryšys su mirusiu artimuoju trečiosios kartos pasakojimuose labiau tendencija nei išskirtinumas. Kaip pastebi žuvusio partizano sesers vaikaitė Vaida (g. 1985), jai partizanai yra savi. Kaip ji teigia, Lietuvą okupavus ji elgtųsi ir galvotų taip pat, kaip jos močiutės brolis, nes jis, kaip ir kiti partizanai, yra „jos mąstymo žmonės“. Vaida mini daug kartų lankiusi partizaninių kovų vietas, bandydama suprasti, ką jautė laisvės kovotojai, „kaip ten tas žmogus galėjo egzistuoti, kokiais takais vaikščiot“. Vaida pamena nuo

vaikystės dalyvavusi įvairiuose partizanų atminimo renginiuose kartu su močiute, o vėliau ir be jos:

Mes dalyvaudavome visuose renginiuose partizanų, būdavo už pakarpos ten [paima], maža su balionėliu ir bėgi į sąskrydį, paskui močiutės sijoną. (Vaida, g. 1985)

Vaidos teigimu, ji nuo mažumės domėjosi šeimos istorija ir tapo pagrindine močiutės pokalbininke šeimoje. Jūdviejų santykį tarsi nurungia Vaidos jaučiamas ryšys su močiutės broliu, kurį ji vadina „dėdžiu“. Vaidos manymu, jis buvo protingas, intelektualus, gabus vadas. Anūkė renka visą informaciją apie dėdį, kad pajautų, koks jis buvo žmogus. Šiandien žinomi faktai ir pojūčiai lankant jo partizanavimo vietas leidžia anūkei drąsiai teigti, kad dėdis jai artimas ir ji nori toliau šį ryšį stiprinti.

Apie tai, kad trečioji karta gali ne tik reflektuoti partizaninio karo dalyvių patirtis, bet ir įsilieti į bendruomenę, liudija Arno pavyzdys. Įkvėptas senelio pasakojimų, jis pats ėmė bendrauti su laisvės kovų dalyviais ir amžininkais. Arno teigimu, jis jaučiasi esąs bendruomenės dalis. Nors kartais vyresni apylinkių žmonės atsargiai vertina jauno žmogaus norą užfiksuoti visus liudijimus, pokalbių metu greitai pajuntama bendrystė:

Aš žinau jų slapyvardžius, pasakoju, šnekam apie tuos vyrus. Atrodo, kad mes abudu [su pašnekovu] kartu ten. Jis devyniasdešimtmetis, aš trisdešimtmetis. Ir, atrodo, kalbam kaip apie savo draugus. <...> Atrodo, kad mes abudu bičiuliai ir kartu šnekamės apie tuos kitus draugus, kurie, aišku, jau žuvę partizanai. (Arnas, g. 1989)

Tiek Vaidos, tiek Arno atvejais santykis su partizanais yra labai artimas. Nors abiejų šeimų nariai, išitraukę į pasipriešinimą, žuvo, tai netrukdo puoselėti ryšio su partizanų bendruomene. Svarbu pastebėti, kad daugelis pasakotojų mini nuo vaikystės su seneliais arba tėvais dalyvavę partizanų pagerbimo renginiuose. Tai formavo jų pasaulėžiūrą, vertybines nuostatas, leido pažinti kovotojus iš arčiau. Ryšininkės anūkė Karolina prisimena, kokį įspūdį jai sukėlė dalyvavimas viename iš politinių kalinių sąskrydžių:

Sąskrydis, daug žmonių, paskui pilna bažnyčia. Ir tada pradžioj mišių giedojo himną visi. Ir daugybė tų tokių vyriškų balsų sodrių, kur atrodo, skamba visa bažnyčia, tikrai virpulys nueina. Toks ir pats iš savęs stiprus simbolis, ir jau tuo metu aš supratau, kad šitiem žmonėm lietuviybė kitokią turi [prasmę], kad jin jų pačių pasiimta. (Karolina, g. 1987)

Tokie susidūrimo su partizanų bendruomene epizodai teigiamai veikia trečiosios kartos požiūrį į rezistenciją. Retas pasakotojas kalba apie

partizanus kaip apie svetimus, atsietus nuo šeimos istorijos. Kaip pasakoja partizanų rėmėjo anūkė Rasa (g. 1986), jai labai sunku priimti neigiamas prisiminimus apie partizanus, nes laisvės kovos jai per daug artimos ir svarbios. Rasos teigimu, jos „viduje, atmintyje tai yra gerasis paveikslėlis, ir kai kas nors pasakoja tas kitas istorijas, norisi pateisinti“. Pridurtina, kad kaltė yra viena iš emocijų ir būsenų, kuri gali būti perduodama iš kartos į kartą (Jonutytė 2012: 139). Jos išraiškos gali būti įvairios. Rasa, kaip ir dauguma trečiosios kartos atstovų, sako jaučianti pareigą domėtis laisvės kovomis ir tęsti artimųjų darbus, kurie atskleistų partizaninį karą kuo išsamiau, neleistų plisti neigiamiems pasakojimams apie partizanus, kuriuos kartais nulemia nežinojimas ar sovietinės propagandos liekanos.

Vienas partizanų darbų, kuriuos pratęsia jų vaikaičiai, yra laisvės kovų liudijimų rinkimas. Žygimantas pasakoja, kad jam susidarė įspūdis, kad jo senelis buvo patriotiškas, net per visą sovietinės okupacijos laikotarpį išsaugojęs kai kuriuos Lietuvos valstybingumo ženklus. Jis sako, jog bendravimas su buvusiais senelio bendražygiais leidžia pažinti patį senelį:

Man visada labai smagu atrast pateikėjų, kurie dar gali [papasakoti], buvo jį sutikę. Ir tokių ryšininkų bent porą tai tikrai sutikau, kurios galėjo paliudyti ir papasakoti apie jo partizanavimo metus truputį. Tai džiugina pasakojimai, bet kokie pasakojimai. (Žygimantas, g. 1989)

Taigi, trečiosios kartos santykis su partizanais daugeliu atvejų yra artimas. Artimiesiems svarbu suprasti, kas nutiko pokario Lietuvoje, ir dalyvauti partizanų bendruomenės gyvenime. Tai reiškia ne tik dalyvavimą pozityvią žinią skleidžiančiose atminimo ir įamžinimo praktikose, bet ir nuolatinį buvimą šalia laisvės kovas ir įvairias su tuo susijusias represijas patyrusių žmonių.

4.2. Represinės patirties liudijimas ir vyresniųjų kartų išgyvenimų refleksijos

Trečioji karta, pasakodama šeimos pasakojimą, dažnai mini ne tik džiuginančius praeities epizodus, bet ir skaudžius artimųjų išgyvenimus. Šios kartos atstovai atvirai kalba, jog jų artimieji, pirmiausiai pirmosios kartos atstovai, patyrė sukrėtimus, kurių padariniai jaučiami iki šiol. Lygiai taip pat trečioji karta mini savo tėvų nuoskaudas ir susitaikymo su praeitimi būdus, kurių beveik niekada nemini antrosios kartos atstovai. Ši informacija šeimoje perduodama verbaliniu ir neverbaliniu būdu. Vaikaičių nuomone, visa tai

sudaro partizaninio karo atmintį, todėl turi būti aptarta ir įsisąmoninta didesnės visuomenės dalies.

Psichologė D. Gailienė atkreipia dėmesį, kad sovietinės okupacijos metais buvo represuoti „patys gerieji“ – ta visuomenės dalis, kuri galėjo geriausiai pasipriešinti okupacijai ir inspiruoti kitus daryti tą patį (2021: 208). Režimo kova su jais buvo nepalyginamai reikšmingesnė nei su ta visuomenės dalimi, kuri lengviau priėmė pasikeitusią santvarką ar stengėsi išvengti bet kokių neigiamų padarinių. Sovietų valdžios bandymai paveikti šviesiausią visuomenės grupę turėjo ilgalaikių pasekmių. Tai atitinkamai palietė ir šeimų narius – vieniems ši patirtis siejasi su pablogėjusia kelių kartų fizine ir psichologine sveikata, o kitiems tai pretekstas labiau vertinti praeitį, pasisemti iš jos stiprybės (Vaskelienė [et al.] 2013: 119).

Šeimų nariai tvirtina, kad kai kurie pasipriešinimo dalyviai iki šiol jaučiasi nesaugiai, todėl negali atvirai kalbėti apie savo patirtį. Partizanų, kaip tų, kuriems teko sunkiausia trauminė patirtis, gijimo laikotarpis gerokai ilgesnis (Gailienė 2021: 143). Vaida pasakoja, kad jos močiutė vis dar įsitikinusi, kad jos pokalbių yra klausomasi, todėl kalbėdama telefonu vengia temų apie partizanus. Vaidos manymu, močiutė pakankamai atkentėjo už šeimos įsitraukimą į rezistenciją, todėl visiškai suprantama jos baimių kilmė. Partizano sesuo šeimai pasakojo ir baisių nutikimų, ypatingai iš tremties laikotarpio, be to, po labai sunkių darbų tremtyje buvo likęs didžiulis randas ant peties. Anūkė atkreipia dėmesį, kad močiutei gyvenimas šalia buvusio kalėjimo, kuriame ji buvo kalinama ir tardoma pasipriešinimo metais, nepadėjo užmiršti skaudžiausių akimirkų:

Kalėjimą jin atsimindavo labai stipriai, kaip tas kalėjimas prie pat namų buvo. Dabar Raseinių krašto Istorijos muziejus, o jos namai visiškai ant kampo ir jinai pažindavo žmogų [šaukiant iš skausmo] kaip savo šulinio svirtį. Kai suka vandeniu, kaip cypia ir kiekvieną rytą girdėdavo. (Vaida, g. 1985)

Vaida keliskart pabrėžia, kad močiutės charakterį stipriai pakeitė praeities įvykiai. Tai, kad sovietinės okupacijos metais šeimoje buvo vengiama apie tai kalbėti, padarė represijų poveikį dar sunkesnę (Vaskelienė [et al.] 2011: 101). Kaip sako anūkė, močiutė „jautė labai daug neteisybės, labai aktyviai gynėsi, toks matėsi gyvybiškai svarbus [poreikis] aktyviai reikštis“. Vaidai sunku iki galo įsisąmoninti močiutės patirtį:

Tas kovojimas už save toks besaikis tapo. Mes dažnai susipykstam, nes [ji] labai siekia savo tikslų, bet kokia kaina. [Represijos] labai tarkuoja žmogaus psichiką ir tiesiog padarė savo, kad kartais labai sunku sutart, kartais dėmesio labai labai stipriai nori,

gali 30 sykių per dieną skambint. Jeigu nebūtų tų [represijų], aš įsivaizduoju, tai būtų kitoks, švelnesnis galbūt, žmogus, labiau eitų susitart. Dabar tas kovojimas už save kartais yra besaikis, beribis visą laiką toks už gyvybę, kad tik išgyventi, pasiekt ko nori. Žmonės, kas nepatyrė tų patirčių, taip nesikimba į gyvenimą. (Vaida, g. 1985)

Vaidos močiutės išsaugotas kovingumas turi įtakos anūkės savimonei. Ji teigia jaučianti pareigą suprasti močiutę, tam tikra prasme netgi pateisinti tokį jos elgesį ir būdo bruožus. Be to, jaučiama būtinybė pratęsti močiutės kovą siekiant teisingumo, tinkamo pripažinimo ir laisvės kovų pasakojimų sklaidos.

Panašios pirmosios kartos patirties refleksijos pasitaiko kitų vaikų pasakojimuose. Antai Liucija pamena labai anksti pradėjusi įsisąmoninti, kas yra lageris, ir tuo supratimu remdamasi klausėsi močiutės prisiminimų:

Močiutė dažnai sakydavo va, kai aš lageryje buvau, tai buvo taip. Man ten galėjo būti kokie trys-keturi metai. Bet aišku, aš nelabai supratau, kas tas lageris. Aš žinojau, kad yra Sibiras, kad ten buvo šeima. Supratau, kad lageris kaip kalėjimas. (Liucija, g. 1988)

Liucija svarsto, kad jos susidomėjimą partizaniniu karu skatina noras suprasti, kaip laisvės kovos ir vėliau sekusios represijos paveikia žmogų, formuoja jo pasaulėžiūrą, charakterį. Anot Liucijos, tik suaugusi ji pradėjo suprasti močiutės būdą:

Mano močiutė sudėtingo charakterio buvo. Bet kai vaikas esi ar paauglystėje, kažkaip neįvertini to, kodėl taip elgiasi žmogus, kodėl negali sutarti su kitais ar dar kažkas. Paskui, dabar pagalvoju, tikrai čia yra žmogus, susiformavęs nenormaliom sąlygom. Iš tikrųjų nėra taip nuostabu, kai pagalvoji, kad dėl mažesnių dalykų žmonės kenčia paskui nuo kokių nors psichologinių sutrikimų visą gyvenimą, o čia tokie rimti dalykai. (Liucija, g. 1988)

Daugelis pasakotojų atkreipė dėmesį, kad visi senelių pasakojimai apie praeitį buvo daugiau ar mažiau skausmingi patiems pasakotojams. Išlikusios emocijos neabejotinai veikė pasakojimų turinį ir galimybes jį tinkamai perduoti bei perimti (Kaivola-Bregenhøj 1996: 34). Partizano sesers anūkė Laura prisimena, kad jos močiutė labai ilgai nenorėjo pasakoti apie brolio partizanavimą:

Tai buvo kaip ir pamiršta. Močiutė slėpė ir tai močiutei buvo ir trauma, ir skausmas didžiulis, ir baimė kartu, kad tai yra jos brolis. Jinai tą brolių savo taip mylėjo, ji bijojo jį atskleisti. (Laura, g. 1980)

Kaip jau minėta, atkuriant Lietuvos nepriklausomybę partizaninio karo dalyvių santykis su šia atminties dalimi buvo dvilypis. Vieni stengėsi laisvės kovas kuo labiau sureikšminti ir aktualizuoti, o kiti bijojo apie tai kalbėti. Kaip pamena partizanų rėmėjo anūkas Aivaras (g. 1994), jo šeimoje partizaninio karo atminimas pirmiausiai siejamas su trauminėmis patirtimis, kurios pasireiškė senelio tyla:

Buvo tas niuansas, kad jis [senelis], pavyzdžiui, per visą sovietmetį tylėjo apie visus tuos partizanus ir tiesiog atėjo diena ten kokiais 1990-ais metais, jis pasisodino mano mamą ir pasakė: dabar aš tau papasakosiu. (Aivaras, g. 1994)

Aivaro teigimu, nors partizanų rėmėjo dukterys buvo atviros pokalbiams su tėvu, vis dėlto tik anūkas jautė poreikį prisiminimus fiksuoti. Dukterims partizanų istorija galėjo pasirodyti svetima, per daug nutolusi dėl ilgą laiką šeimoje tvyrusios tylos.

Partizanų vaikaitė Justina pasakoja, kad tiek jos močiutė, tiek kiti sutikti pasipriešinimo dalyviai labai atsargiai vertino kalbėjimą apie praeitį viešai. Kiek Justinai žinoma, močiutė sovietinės okupacijos metais sugebėjo prisitaikyti ir gyveno gana įprastą gyvenimą. Vis dėlto apgijusias traumas vėl atgaivino Atgimimo metais pasirodę kaltinimai močiutei dėl vyro žūties:

Jai skaudžiausia ir sunkiausia, kad ją kaltino. Yra ta kaltinimo istorija, kad jinai kalta dėl vyro mirties. Yra netgi istorija, kad ji pati nušovė, kad jį išdavė ir taip toliau. Ten tokių visokių labai labai negerų dalykų ir jai sunkiausia buvo būtent tas, nes jinai nieko neišdavė, netgi ją kai suėmė ir kankino, ji nieko neišdavė. (Justina, g. 1975)

Justina yra įsitikinusi, kad močiutė nebuvo išdavikė. Regėtas močiutės susirūpinimas dėl jai tekusių kaltinimų skatina norą pateisinti. Tačiau lygiai taip pat buvo bandoma išvengti jautriausių klausimų, taip iš dalies praradant kai kuriuos močiutės prisiminimus.

Kitas aspektas, kurį pastebėdavo šalia senelių buvę anūkai, tai požiūris į sribus. Austėja iš močiutės beveik nieko neišgirdo apie partizanus, bet girdėjo tai, kaip močiutė keikdavo sribus. Nors daugelis laisvės kovotojų anūkams bandė įskiepyti atlidumą, patys ne visada galėjo atleisti savo skriaudikams. Itin šviesų pokario paveikslą atskleidusios partizanų ryšininkės anūkė Rimantė prisimena, kad tikrasis močiutės požiūris į sribus išryškėjo visai netikėtai:

Išėjo filmas apie sribus. Bobulytė dar buvo gyva ir jį rodė per televiziją. Jinai buvo TOKIA pikta. O Dieve mano, aš pirmąkart gyvenime mačiau ją tiek piktą. Jinai tiek supykus buvo, kad vos ne silpnuoliais išvadino, parsidavėliais. Jinai tikrai buvo labai supykus tada. Ir aš labai gailiuosi, kad jinai nedagyveno iki tol, kol rodė tuos filmus apie partizanus, kur teisingai parodė, sakykim, taip iš teigiamos pusės. Ir tada mes bandėm šnekėt, kad tikrai buvo blogai ir anoj pusėj, kad jie ne visiėjo dėl to, kad jie norėjo ten eiti, ir kad buvo daug žmonių, kurie buvo priversti tą daryti, ne šiaip savo noru. Ir tie blogiečiai kažkiek visada buvo mistinė pusė, labiau tokia tolima. Bet šitas incidentas buvo rimtesnis, kur jinai jau pirmą kartą parodė, kad jinai yra tikrai labai negatyviai nusiteikus jų atžvilgiu. (Rimantė, g. 1988)

Atrodytų kiek paradoksalu, kad karo nepatyrę artimieji bando buvusiems kovotojams atskleisti sudėtingą laikmečio realybę. Antra vertus, toks žvilgsnis iš šalies galėjo padėti ištrūkti iš skausmingų prisiminimų. Pastebima, kad anūkai stengėsi prisitaikyti, kad santykis su seneliais būtų kuo švelnesnis, paremtas abipusiu pasitikėjimu ir noru padėti tiek pasipasakoti, tiek suprasti. Anūkams teko atsakomybė ne tik suprasti tai, ką seneliai pasakojo, bet ir išmokyti jų pamokas. Pavyzdžiui, Karolina prisimena, kad vaikystėje buvo negalima išmesti nesuvalgyto maisto, nes močiutei tai siejosi su jos patirtimi lageryje:

Močiutė su lagerio drauge nusipirko kepalą [duonos] ir sako biškį atsipjausim. Ir taip atsipjovė, [ir vėl pjovė] kol visą suvalgė. Sakė, kad labai ilgai negalėjo tiesiog atsivalgyti, kad tu jau tuo metu nebese fiziškai alkanas, bet tu tiek ilgai buvai alkanas, daug metų. Ir mano tėtis šitą turi, ir aš gal dar truputį atskiestą turiu, kad yra ypatingas, baisiai erzinantis dalykas, jeigu reikia išmesti maistą. Ir jis jau nebėra turbūt racionalus. Būdavo tokia likučių vakarienė, kur viską [seneliai] sudeda ir valgai. Tikrai nebūna labai skanu, bet visada viską suvalgai. Ir aš labai blogai jaučiuosi, jeigu reik kažkokį maistą išmesti. Jaučiu kažkaip psichologiškai iš žmogaus, kuris ilgai neprivalgęs, tai turbūt ateina. (Karolina, g. 1987)

Kaip patvirtina Karolinos pasakojimas, trauminiai išgyvenimai gali būti juntami kelių kartų. Nors toks maisto taupymas iš šiandienos perspektyvos Karolinai atrodo neracionalus, kartu tai suvokiama kaip svarbus dėmuo, jungiantis ją su močiute. Toks antrinis traumavimas ar netiesioginis traumavimas iš tiesų būdingas antrosios ir trečiosios kartos atstovams – represijų sukeltos neigiamos psichologinės pasekmės gali būti jaučiamos tų, kurie tiesiogiai su tuo nesusidūrė (Mažulytė-Rašytinė 2017: 14).

Trečiosios kartos atstovai akcentuoja, kad jų tėvų patirtis taip pat reikšminga ir liudijanti laisvės kovų sudėtingumą. Svarstydamą apie senelių gimtos vietos bendruomenę, Justina prisimena, jog po karo žmonės puikiai

prisiminė išdavikus, net jeigu apie tai garsiai nekalbėjo. Viename kaime lankydavosi Vilniaus universiteto profesorius, vienas žinomiausių agentų partizaninio karo metais Juozas Markulis. Vaikams jis atrodė įdomus, geranoriškas žmogus, tačiau vyresniųjų elgesys išduodavo, kad kažkas ne taip:

Jisai ten irgi buvo, ne iš to pačio kiemo, bet jie ten buvo visi savi ir tikrai aš atsimenu, kaip reaguodavo į Markulį. Ar tas senelis Markulis, ar jaunasis Markulis [yra], tai vyrai, kad ir kiek išgėrę, tylėdavo [juokiasi]. Tai ir galvoju, kodėl jie taip keistai elgias, kai tas Markulis atvažiavo, taigi fainas tas Markulis, juk esam vis tiek savi žmonės tarsi, dar ponai iš Vilniaus, bet apie juos visi žinojo. Visi žinojo. Ir visiškai būdavo nekalbama apie tai. (Justina, g. 1975)

Suprantama, kad toks neišsikalbėjimas jaunesnei bendruomenės kartai keldavo klausimų, o vyresniems apsunkino susitaikymo su praeitimi procesą. Partizano sesers anūkė Laura taip pat pamena, kad netikėtai atsiradusi galimybė apsilankyti senuosiuose J. Markulio namuose artimųjų buvo sutikta priešišškai, galbūt net su dešimtmečiais išlikusia baime. Anot Lauros, tėvas ją mokęs neiti į tuos namus:

Sako tu ten neik, ten partizanų nužudytų daiktų yra, prakeikta vieta. Kaip baisiausią dalyką man pasakė, kad aš į Markulio namą vaikštau. (Laura, g. 1980)

Panašūs antrosios kartos pamokymai vaikaičiams atskleidavo šeimoje tvyrančias baimes ir tebejaučiamus skaudulius. Kaip pamena Rasa, ji nuo paauglystės buvo skatinama įsivaizduoti, ką patyrė partizanai:

Sako, tu įsivaizduok – gyventi kaip medžiojamam kiškiui. Tu nuolat turi bėgti, nuolat slėptis, nuolat bijoti dėl savo šeimos gyvybės. Ir mano tėtis įskiepijo tokį supratimą, kad tai buvo žmonės. Žmonės kaip mes, kurie tiesiog vedini kažkokių savo idėjų pasirinko labai sunkų kelią, gyvenimo būdą, bet jie irgi buvo žmonės. Jie ne kažkokie robotai. (Rasa, g. 1986)

Tikėtina, kad ta būseną, kurią partizanams priskyrė Rasos tėvas, buvo aktuali net ir pasibaigus partizaniniam karui. Anūkai pamena tėvų pasakojimus, kad šeimose tvyrojo baimė ir paslaptys, todėl bent dalis informacijos buvo blokuojama, slepiama nuo jaunesniųjų. Galima teigti, kad tylėjimas buvo visuotinis, mat jo laikytasi tiek viešame, tiek privačiame gyvenime (Šutinienė 2003: 43).

Paprastai vyresnieji šeimos nariai saugojo save ir kitus. Justina pasakoja, kad tėvo – partizanų sūnaus – vaikystės patirtis jai atrodo skausmingos ir atskleidžiančios keblią partizanų vaikų padėtį:

Tėtis kaip sako: man buvo sunkiausia gal tai, kad aš niekur nespėdavau prisirišti. Tu jau įpranti ir sako niekas nieko nepasako, tave paima, supakuoja, tavo tuos tris daiktus sudeda ir į vežimą, ir išveža. Nežinai nei kur, nei pas ką, nuvažiuoji – svetimi žmonės kažkokie. (Justina, g. 1975)

Justina keliskart akcentuoja jaučianti gailestį tiek partizano dalį patyrusiems seneliams, tiek pas globėjus augusiam tėvui. Svarbu pastebėti, kad tokia traumuojanči antrosios kartos patirtis gali turėti daug didesnės įtakos trečiosios kartos santykiui su laisvės kovų atmintimi, nei tai, kas nutiko patiems pasipriešinimo dalyviams. Justinos atveju laisvės kovos vis vien vertinamos teigiamai, tačiau su tuo susiję asmeniniai patyrimai kelia ir neigiamus jausmus. Ji prisimena dalyvavusi partizanų atminties žygyje, kuris jai sukėlė labai stiprias emocijas:

Man labai parėjo viskas [Užplūdo neigiamos emocijos] ir aš paskui nuvažiavau pas tetę, sakau: žinok, negaliu. Vaikštau – už manęs dešimt partizanų eina [juokiasi]. Prisikabino tos istorijos, tu nori nenori. (Justina, g. 1975)

Tiesa, ji ir toliau domisi šeimos istorija, puoselėja ją, taigi jos istorija patvirtina anksčiau formuluotus teiginius. Justina ieško būdų, kurie leistų prisiminti partizanus ir perduoti prisiminimą apie juos, tačiau taip pat nesukeltų jai nemalonių emocijų, per didelės atsakomybės ar net skausmo.

Aptariant trečiosios kartos kuriamą santykį su partizanų bendruomene, buvo pastebėtas pozityvumas, noras būti bendruomenės dalimi. Vis dėlto verta paminėti du išskirtinius atvejus, kai toks ryšys siejamas su neigiamomis emocijomis. Abiem atvejais abejingumas ar net priešiškus yra nulemtas skaudžios patirties pirmosios ir ypač antrosios kartos gyvenimuose. Anūkams svarbiau tai, kas nutiko su partizanų vaikais po karo, o ne tai, kas vyko pasipriešinimo metais, kokį vaidmenį laisvės kovose atliko šeimos nariai.

Ramunė (g. 1963) gimė Sibire po to, kai jos tėtis, dar būdamas vaikas kartu su visa šeima buvo ištremtas dėl tėvo veiklos partizaninio karo metais. Ramunė, vaikystėje sugrįžusi į Lietuvą, pamena padrikus močiutės bandymus paaiškinti, kodėl šeima atsidūrė Sibire. Anot jos, ji buvo dar vaikas, tad negalėjo iki galo suprasti, kas buvo partizanai:

Aš buvau vaikas. Pasakė Lietuvos [partizanai] ir aš tikiu, ir viskas. Tai buvo toks laikas, man suvokimo dar tikrai tokio nebuvo. (Ramunė, g. 1963)

Verta pridurti, kad Ramunės šeimos atmintį persmelkia kita šeimoje įvykusi tragedija – tėvų žūtis Sibire, jai būnant ketverių. Tai tapo esminiu jos vaikystės prisiminimu, savo reikšme nurungiančiu visus kitus gyvenimo įvykius. Ramunė pamena Atgimimo metais sužinojusi, kad senelis buvo aukšto rango partizanas. Ji vis dar kartais dalyvauja įvairiuose partizanų pagerbimo renginiuose, bet visa tai jai nekelia ypatingų jausmų. Jausmas būti partizano anūke, kaip ji sako, įdomus, tačiau kitus pojūčius tarsi blokuoja išgyventa tragedija:

Jau studentė būdama aš nuvažiavau į Sibirą ir nuvažiavau ant kapų. Vat šito jausmo aš pakartot nenoriu. Ir aš įsivaizduoju – daugiau viskas, kas yra susiję su artimaisiais, tu turbūt blokuoji, kad nebepajausti to, ką tu pajautei. Nes tu pamatai tą [paminklinį] akmenį, ir tai yra mama. Ir nuo jo šiluma [graudinasi]... Ir šito negali pernešt. (Ramunė, g. 1963)

Nors Ramunė tiesiogiai senelio nekaltina dėl šeimos tremties, bet ir negali iki galo suprasti jo motyvacijos. Močiutė taip pat vengė kalbėti apie žuvusį vyrą, be to, jos elgesys išduodavo, kad ir ji buvo stipriai nukentėjusi dėl jo veiklos:

Aš paklausdavau, ji niekad nieko nepasakodavo. Išeina, būdavo, į balkoną, pasižiūri – milicininkas pareina, jinai namo. (Ramunė, g. 1963)

Tokia paniška baimė anūkei sukeldavo dar daugiau klausimų, tačiau jai buvo sakoma tik tiek, kad ji esanti bandito anūkė ir niekada negalėsianti išvažiuoti į užsienį. Tokios užuominos veikė net blogiau nei visiška tylą. Ramunė pripažįsta, kad ilgą laiką nenorėjo išsiaiškinti, kas slypi už šių užuominų, nes tai kėlė per daug skausmo.

Panašius išgyvenimus išreiškė kovose žuvusio partizano anūkės Aistė (g. 1969) ir Samanta (g. 1974). Kai jos buvo paauglės, jų mama – partizano duktė – nusižudė. Praėjus kiek laiko prasidėjo Atgimimas ir anūkės sužinojo ligi tol šeimose slėptą informaciją, kad jų senelis buvo ginkluoto pasipriešinimo dalyvis ir netgi aukšto rango vadas. Aistė ir Samanta pasakojo, kad priimti šią šeimos istorijos dalį buvę be galo sunku. Pirmiausiai jausta nuoskauda dėl to, ką sovietinės okupacijos metais patyrė jų močiutė ir mama. Aistė pasakoja:

Močiutei reikėjo kažkaip tai išgyventi ir tos pasekmės yra tikrai labai skaudžios. Kad nepasakojo močiutė, tai atrodo, kad jinai turbūt turėjo daug labai skausmingų išgyvenimų. Turbūt jautėsi ir palikta, ir išduota. Kad ten kažkoks didvyris ar kažką padarė dėl Lietuvos, tai tokios šnekos nebuvo. Tai tas skausmas ir nesaugumas

šeimoje nuolat tvyrodamo, toks tarsi persekiojamas, tokia baimė. Tai tikrai po to susidėliojo. (Aistė, g. 1969)

Seserų pasakojimai atskleidžia, kad močiutė po vyro žūties daugiau neištekėjo. Šeima skurdo, buvo diskriminuojama ir dažnai keitė gyvenamąją vietą. Kiek žinoma, partizano žmona ir duktė nesulaukė reikšmingos pagalbos iš artimųjų, dėl ko santykiai su giminaičiais yra beveik nutrūkę. Samantos manymu, jų, kaip anūkių, dalyvavimas įvairiuose renginiuose pirmiausiai yra atstovavimas daug prisikentėjusioms šeimos moterims, o ne seneliui partizanui:

Buvo knygelės pristatymas ir aš važiauvau, bet daugiau atstovaudama tas [daug iškentėjusias – močiutę ir mamą] moteris, negu kad patį senelį. Apie jį daugiau istorikai galėtų papasakot. (Aistė, g. 1969)

Šių moterų pasakojimuose partizanas dažniausiai įvardijamas ne seneliu, o pavarde, taigi tai rodo svetimumą, atitolimą nuo laisvės kovų atminties. Jos teigia nežinančios, koks jis buvo žmogus. Aistė pasakoja skaičiusi senelio dienoraštį iš laisvės kovų laikotarpio. Bet vis tiek tebeįaučia abejonių, ar kova buvo prasminga ir ar ją reikėtų vertinti išskirtinai teigiamai:

Kažkaip nesisinori kažko tai dirbtinai daryti. Jisai buvo banditas, ane, sovietmečiu vis tiek ta nuostata vienaip ar kitaip [buvo]. Jisai buvo smerkiamas, banditas, šeima buvo persekiojama, mama su močiute buvo persekiojamos. Staiga jis pavirsta herojumi ir dabar į tą kitą pusę. O šiaip, kai skaitai jo tuos užrašus, tai jisai ėjo ir žudė žmones, ir tai yra žiauru. Tai aišku, buvo karas, bet viso to pasekmės... Gi mes visi tada susieti esame. Tai to skausmo tikrai labai daug yra ir norisi tokią pusiausvyrą tarsi išlaikyti ir tą praeitį palikti jau jų kartom, kurie jau kentėjo. Norisi nuo to atsispirti, nes mum tikrai daug tokių [akimirų], kol susidėlioji viską, tai tikrai nėra paprasta. (Aistė, g. 1969)

Aistė keliskart akcentuoja, kad nenuvertina senelio indėlio į laisvės kovas ir neabejoja jo patriotiškumu. Anot anūkės, senelis yra „Lietuvos didvyris ir labiausiai turbūt mylėjo Lietuvą“. Anūkių supratimu, senelis šeimoje buvo labai trumpai ir, ko gero, per mažai, kad būtų svarbus asmuo patiems artimiausiems. Antra vertus, Aistė neneigia, jog malonu šeimos istorijoje turėti žmogų, pasiaukojusį dėl Lietuvos laisvės. Kaip ji sako, jai ir seseriai senelį grąžino istorikai, menininkai ir visuomenininkai, kurie domisi partizaniniu karu ir įgyvendina įvairias šio partizanų vado atminimo ir įamžinimo iniciatyvas. Vis dėlto iš aplinkos pasiekę pasakojimai nepadėjo

sukurti artimo ryšio su senelio asmenybe, dėl ko nėra gilinamasi į jo paties išgyvenimus.

Anūkės neslepia, kad tai, kas nutiko jų močiutei ir mamai, veikia jų požiūrį į laisvės kovas. Aistė keliskart užsimena, kad kalbėti apie partizanus nesinori, nes praeitis per daug skausminga ir slegianti. Aistė šeimą slėgusią tylą įvardija kaip baltą dėmę šeimos pasakojime, „apie kurią nieks nešneka ir klausti negalima, domėtis irgi negalima, uždrausta“. Tiesa, joms, kaip ir daliai kitų pasakotojų, sustiprinti teigiamą požiūrį į laisvės kovas padėjo viešojo erdvė. Trečiajai kartai norėjosi patvirtinimo, kad jų artimųjų išgyventas skausmas ir praradimai buvo ne veltui.

4.3. Viešojo diskurso įtaka pasakojimų gyvavimui šeimose

Dauguma kalbintų trečiosios kartos atstovų augo ir brendo nepriklausomos Lietuvos laikais. Šiandieninėje Lietuvoje partizaninis karas yra viena populiariausių istorinių temų, kuri prisimenama ir puoselėjama įvairiais formatais. Lietuvių kalba leidžiamoje spaudoje tai irgi viena svarbiausių temų (Frėjūtė-Rakauskienė [et al.] 2018: 69). Visi trečiosios kartos atstovai sako besidomintys tuo, kas apie partizanus kalbama viešojoje erdvėje, ir tai kai kuriais atvejais suteikia papildomą motyvaciją domėtis šeimos istorija ar tiesiog suteikia daugiau žinių apie laisvės kovas. Socialinė aplinka gali skatinti pasakojimą arba jį slopinti, o kartais netgi atgaivinti prisiminimus apie trauminius išgyvenimus (Vaskelienė 2012: 28). Be kita ko, „viešojo atmintis“ vienu metu gali paskatinti veikti ir prisiminti (Hamilton 2010: 299).

Vaikaičiams įdomu stebėti, kaip į viešojoje erdvėje pasirodančią informaciją reaguoja vyresnieji šeimos nariai. Įprasta, jog pirmoji karta yra linkusi pateisinti savo veiklą (Vervečkienė 2019: 25). Vadinasi, galėjo būti juntamas noras koreguoti viešojoje erdvėje pradėjusį plisti laisvės kovų pasakojimą. Akivaizdu, kad nepriklausomybės sulaukusiems laisvės kovų dalyviams tikrai rūpėjo ir teberūpi, kas ir kaip yra kalbama apie partizanus už bendruomenės ribų. Viešas pripažinimas suteikia prasmės buvusiai kovai ir skatina kovų dalyvius ir liudininkus dalytis prisiminimais. Bendruomenės atmintis gali tapti institucionalizuota viešosios atminties dalimi (Božerocki 2020: 53).

Štai Liucija pamena, kad jos močiutė, kol buvo gyva, atidžiai sekė viešas kalbas apie partizanus ir jas komentuodavo artimiesiems. Anot Liucijos, močiutė sakydavusi:

Dabar visi taip sako, bet iš tikrųjų šitie, kurie dabar šneka, tai jie ten nebuvo ir jie nežino. O aš buvau, aš žinau ir dabar čia visi sako, kad to taip nebuvo, kaip aš tikrai

žinau, kad buvo. Tai tokių [buvę kalbų], kad ignoruojama jų patirtis, kad yra išbraukiama iš to diskurso. (Liucija, g. 1988)

Anūkei susidarė įspūdis, kad močiutė nesijautė pakankamai įvertinta, todėl kritiškai žiūrėjo į valstybės vykdomą partizaninio karo įamžinimo ir atminimo politiką. Tai formavo ir anūkės kritišką požiūrį į susiformavusias valstybines praktikas. Pastebėtina, kad atkūrus nepriklausomybę iš tiesų vieningos valstybės pozicijos labai trūko, o chaotiškas veikimas trikdė tiek kovotojus, tiek jų artimuosius, kuriems reikėjo įsisąmoninti tai, kas nutiko pokario metais, ir atrasti tinkamiausius būdus atminties puoselėjimui. Ilgainiui būtent partizanų bendruomenės iniciatyvos tapo pagrindu įstatymams ir nutarimams (Petrauskienė 2017: 70). Liucija sako, kad jai pačiai „malonu turėti savo istoriją, pasigirti, kai atsiranda proga“, tačiau nesunku suprasti, kodėl močiutė jautėsi neišklausyta.

Tiesa, perdėtas laisvės kovų romantizavimas viešumoje galėjo taip pat trikdyti. Pavyzdžiui, partizano anūkas Tadas pasakoja, kad jam buvo sunku suprasti laisvės kovas, nes tai, kas buvo kalbama šeimoje, ir tai, kas apie partizanus kalbama viešai, skyrėsi:

Senelis labai ją [motyvaciją partizanauti] įvardindavo taip pragmatiškai. Ir aš turėjau tokią visai sudėtingą tos pragmatinės priežasties refleksiją. Man atrodo, tas rezistencijos leitmotyvas yra labai sutaurinamas, kad meilė Lietuvai, kova už laisvę, kova už nepriklausomybę. Ir aš girdėjau visą laiką iš savo senelio tokius labai praktinius sumetimus to. (Tadas, g. 1989)

Tadas pasakoja turėjęs apsvarstyti įgytas žinias, kad laisvės kovos taptų jam suprantamos ir savos. Tokiais atvejais partizanų palikuonys pradeda tarsi diskutuoti su viešojoje erdvėje pasirodančia informacija, kelia klausimus dėl artimųjų praeities (Vervečkienė 2022: 11). Esama atvejų, kai atsakymų į kylančius klausimus atrasti nepavyksta. Jeigu viešoji erdvė skatina pasididžiavimą laisvės kovotojais, suteikia prieigą prie skirtingų šaltinių ir sureikškina paskirų kovotojų indėlį, abejonių išlieka.

Tokia pozicija ryški šeimose, kurios labai stipriai tebejaučia represijų padarinius. Minėtos partizanų vado anūkės Aistė ir Samanta pasakoja, kad viešosios erdvės stebėjimas sukelia dvejopus jausmus. Anot Samantos, nepriklausomybės pradžioje, kai tik buvo sužinota apie senelio įsitraukimą į rezistenciją, vyravo jausmas, kad jos, vienintelės likusios tiesioginės palikuonės, turėtų žinoti apie tai, bet iš tikrųjų nieko nežino. Kaip pastebi Samanta, pastaruoju metu asmeninis santykis su laisvės kovų atmintimi keičiasi. Anot jos, „turėjimas senelio, kaip herojaus, tikrai atsivertė visai

nesenai“. Svarbu pastebėti, kad abi seserys dalyvauja įvairiuose partizanų pagerbimo renginiuose ir paklaustos neatsisako pasidalyti prisiminimais.

Samanta neslepia, kad susitapatinti su senelio istorija ir patirtimi trukdo regėtas šeimos moterų skausmas, ypatingai mamos savižudybė. Aistė prisimena, kad sovietinės okupacijos metais partizanai buvo laikomi banditais, tad nėra lengva šią nuostatą pakeisti. Ji mini, kad šeima buvo persekiojama, traumuojama. Antra vertus, Aistė svarsto, kad viešas pozityvus kalbėjimas apie partizanus padeda ir joms susitaikyti su šeimos patirtimi:

Pati Lietuva, žmonės, kūrėjai ar istorikai tau grąžina tokią asmenybę ir tu supranti, kad esi jos dalis. Aišku, jautiesi įvertintas, tavo šaknys tokios, ir supranti, kiek daug atiduota dėl Lietuvos. Aišku, kad patriotizmas yra mumyse, bet labiausiai turbūt gaila, kad mama to negalėjo patirti ir atsitiesti iš tų tokių trauminių išgyvenimų, tai dėl to [sunku]. Bet dabar stovėti ir sakyti, kad mes nusipelnėm, tai to nėra. Tie apdovanojimai jam, man atrodo, vis tiek labiau priklauso Lietuvai, o ne mum. Toks jausmas, kad jisai pasirinko tokį kelią.

Tokie dvejoji jausmai, bet ir sudėtinga, ir jautru, ir skausminga vėl prisiminti, bet turbūt mum tai irgi padeda įprasminti ir suprasti tą tokią kančią, per kurią teko pereiti ir močiutei, ir mum. (Aistė, g. 1969)

Šis seserų liudijimas atveria partizaninio karo atminties pažinimo galimybes ir iššūkius. Kartais tai, kas yra laikoma artimųjų abejingumu ar nenoru domėtis laisvės kovų istorija ir dalytis šeimos išgyvenimais, tėra tam tikras apsauginis barjeras, kuriuo siekiama apsaugoti save nuo skaudžių prisiminimų. Be kita ko, tai galėtų būti ir kaltės išraiška. Pavyzdžiui, minėti Aistės skaityti senelio prisiminimų epizodai, kuriuose pasakojama apie nuolatinius susidūrimus su priešu, taip pat kolaborantų likvidavimus. Visa tai gali slėgti vėlesnių kartų atstovus.

Anksti tėvų netekusi partizano anūkė Ramunė, svarstydamą apie partizanų įvaizdį viešojoje erdvėje, prilygina tai Pelenės istorijai:

Vieną dieną tu esi bandito anūkė. Kitą dieną atsibundi – tu jau vyriausybės nario anūkė. <...> Iš nusikaltėlio tampa nacionaline vertybe ir dar tave pačiupinėt nori. Žiauriai keista. (Ramunė, g. 1963)

Ramunė neslepia, kad toks perdėtas dėmesys jai, kaip partizano palikuonei, kelia įvairius jausmus. Kartais kamuoja nuojauta, kad į renginius kviečiami partizanų artimieji yra tik „patogus reikalas“, kartais nemalonu jaustis kuriamo kulto dalimi. Ji sako nesijaučianti verta sulaukiamo dėmesio:

Aš taigi nebuva, nieko aš nepadariau, tiesiog tikrai to kraujo atstovas. Kiek nedaug žmonėm reikia, jiems turbūt reikia kažkokio kulto. Aš labai daug visokios rūšies patirčių iš to sau atradau. Taip, viskas faina, kad tu ne kokios pasvirusios giminės atstovas. O iš tikrųjų tu tai ten prie ko? (Ramunė, g. 1963)

Vertindama viešas kalbas, Ramunė dalinai kartoja Liucijos močiutės žodžius, kad dabar daugiausiai partizanų vardu kalba tie, kurie neprisidėjo prie laisvės kovų. Pastebėtina, kad toks kritiškas Ramunės ir seserų Aistės bei Samantos požiūris į viešąją erdvę kiek išsiskiria iš kitų pasakotojų. Kaip jau minėta, šias pasakotojas jungia skaudūs praradimai antrojoje kartoje. Būtent todėl laikomasi prielaidos, kad neigiama asmeninė patirtis ir praradimai antrojoje kartoje turi didelės įtakos santykiui su partizaniniu karu. Be kita ko, šios moterys neturėjo tiesioginio kontakto su artimaisiais, įsitraukusiais į rezistenciją. Galima sakyti, kad laisvės kovų atmintis šeimoje sutrūkinėjusi. Be to, abiem atvejais šeimų socialiniai ryšiai buvo stipriai apriboti, vadinas, trauminė patirtis gijo dar sunkiau (Gailienė 2021: 210).

Jaunesni trečiosios kartos atstovai akcentuoja teigiamą viešosios erdvės įtaką. Pavyzdžiui, Karolina sako, kad pasirodęs filmas apie partizanus, kuriame kalbėjo ir jos močiutė ryšininkė, leido šeimai suprasti, kad rezistencija labai reikšmingas dalykas:

Buvo filmas, kur bobulė irgi kalba. Tai irgi buvo mums labai ten [malonu], kad rodė per teliką. Žiūrėjom, labai džiaugėmės. Aišku, po to filmo supratom, nors irgi dar vaikai buvom, kad čia yra labai ypatingas dalykas, jeigu jau apie tokius dalykus daro filmus. (Karolina, g. 1987)

Lygiai taip pat Povilas, kuris apie žmonos močiutės įsitraukimą į rezistenciją sužinojo anksčiau nei apie savo artimųjų veikimą laisvės kovose, neslepia pasididžiavimo tapęs tokios giminės dalimi:

Aš jos [žmonos] istorija didžiuojuosi, tai yra mano giminės istorija jau, nes aš irgi esu tos pačios giminės dalis. Tai tikrai aš daug kam esu pasakojęs ir labai didžiavęsis, kad mano žmonos močiutė buvo ne kieno [nors] ryšininkė, o paties Jono Žemaičio-Vytauto. (Povilas, g. 1986)

Kita svarbi viešosios erdvės funkcija – faktų pateikimas. Suprantama, kad viešai prieinamuose tekstuose faktai dažnai susimaišę su emocingais pokario represijų liudijimais. Antai, tremties tema dažniausiai atskleidžiama per kančios ir nekaltų kenčiančiųjų įvaizdžius (Grickevičiūtė 2016: 114). Vis dėlto bet kokie patvirtinimai iš šalies trečiajai kartai leidžia stiprinti ryšį su laisvės kovomis. Pasakotojai mini, kad net ir tais atvejais, kai partizaninio karo

prisiminimai yra puoselėjami šeimoje, esama abejonių dėl faktų tikrumo. Tai sietina ir su pačia pasakojimo prigimtimi – sunku atskirti tikrus faktus nuo išgalvotų, mat viskas yra susipynę į vieną tinklą (Bauman 1988: 32).

Kalbant apie trečiosios kartos girdėtus prisiminimus jau buvo atkreiptas dėmesys, kad vaikaičiams kai kurie senelių pasakojimai skambėdavo netikroviškai, labiau primindavo pasakas ar nuotykių istorijas nei realius istorinius įvykius. Kaip sako Žygimantas, net vyresnieji giminės atstovai negali nieko tikro papasakoti apie senelį, nes „visiems viskas yra pasaka“. Giminėje sklandę pasakojimai daugeliui žinomi, tačiau išlieka poreikis juos tikslinti.

Kone visi pasakotojai tikina augdami ieškoję papildomų informacijos šaltinių, kurie galėtų patvirtinti arba paneigti tai, ką kalbėjo seneliai. Toks pasakojimo tikrinimas siejamas su nuostata, kad žmogaus atmintis yra ribota ir žmonių prisiminimai yra labai subjektyvūs. Svarstoma, kad artimieji galėjo pasakoti ne tai, kas buvo iš tikrųjų, o tai, kas, jų nuomone, galėjo įvykti, arba tai, kaip jie įsivaizdavo save konkrečiose situacijose (Bruner 2010: 45). Taigi vaikaičiams, kuriems ne mažiau nei artimųjų asmeniniai patyrimai rūpi istorinė tiesa, norisi turėti prieigą prie objektyvios informacijos. Partizanų ryšininkės anūkė Liucija sako, kad netgi jos šeimoje vyravo dvi skirtingos tiesos apie močiutės įsitraukimą į rezistenciją, todėl ji jautė pareigą išsiaiškinti, kaip buvo iš tikrųjų:

Visą laiką būdavo [kalbama] – broliai miške buvo, broliai į mišką išėjo. Bet kodėl jie išėjo – nė karto negirdėjau. Ir, tiesą sakant, dabar daugiau iš to laikotarpio sužinau ieškodama informacijos internete apie savo gimines, aš randu tas istorijas. <...> Įdomus dalykas yra tas, kad, ką aš girdėjau iš mamos, ką jai neva pasakojo mano bobutė, nesutampa su tuo, ką bobutės sesuo pasakoja. Ir aš nežinau, kur tiesa pasislėpus. (Liucija, g. 1988)

Pasakotojams, kurių artimieji užėmė žemesnes pareigas partizaninio karo metais, taip pat labai svarbu rasti patvirtinimą, kad jų artimieji rezistencijoje dalyvavo sąmoningai. Antai, Martyna (g. 2000) pripažįsta, kad trūkstant informacijos apie močiutės ryšininkavimą, norisi galvoti, kad tai buvo patriotinių paskatų nulemta veikla:

Man tiesiog atrodo labai labai prasminga viskas, kas vyko. Būtų labai smagu ir gera žinoti, [kad] mano šaknys, kurios turėjo galimybę prisidėti prie laisvės kūrimo, bandymų laisvę atsiimti, kad jų buvo tokių tiesiog veikiančių, drąsių. Būtų labai smagu tokią atrasti informaciją. (Martyna, g. 2000)

Prisimenama, kad pati močiutė tai pristatė kaip savanoriškai pasirinktą veiklą. Vis dėlto Martyna pripažįsta, kad močiutės bylos duomenys to negali patvirtinti, o kitų artimų liudininkų nebėra. Anūkė suvokia, kad močiutės prisiminimai gali būti netikslūs ar klaidinantys. Kaip žinia, žmonės yra linkę sureikšminti savo indėlį į praeities įvykius, todėl pasakodami neretai konstruoja savo liudijimą taip, kad pateisintų klausytojo lūkesčius (Lucius-Hoene 2013: 85).

Daliai pasakotojų susidaryti bendrą išpūdį apie partizanus padėjo mokykla. Atkūrus nepriklausomybę partizaninis karas tapo viena iš istorijos pamokų temų. Partizanų ryšininkės anūkė Miglė sako, kad iki šiol rezistencijos istorija skamba neįtikėtinai, bet mokykla ir kalbos viešumoje skatino patikėti šeimos atmintimi:

Su tuo užaugau, tai supratau, kad tai yra bobulės praeitis. Visi apie tai pasakoja, tai aišku, kad tai buvo ir tai tikra. Bet aišku, kai mokykloje po to mes mokėmės apie partizanus, [atėjo] tas suvokimas, kad paprasti žmonės, kaip jūs ir aš, staiga pradėjo rinktis, kauptis, sugebėjo susikalbėti ir būti, turėti vieną tikslą. Su tokiais priemonėmis kaip ryšininkės [juokiasi]. (Miglė, g. 1993)

Pastebima, kad kuo detalesnės šeimoje sklandančios žinios, tuo vaikaičiams lengviau susitapatinti su artimųjų praeitimi. Įdomu tai, kad įprastai autentiškos patirties pasakojimai pasižymi nenuoseklumu ir chaotiškumu (Racėnaitė 2018: 227). O trečiajai kartai imponuoja būtent nuoseklūs, detalūs, taigi, ne kartą apgalvoti prisiminimai. Štai Aivaras mini, kad, rinkdamas partizaninio karo dalyvių pasakojimus, siekė, kad visa, kas surinkta, būtų tikra:

Kai važinėčiau, daugeliui tų žmonių buvo apie devyniasdešimt metų ir tu supranti, kad ne iš piktos valios jie tau gali dalykų prikurti ir ypač konkretybes, apie detales. <...> Tai matėsi tas neužtikrintumas ir norėjosi ištraukti kuo daugiau tokių konkrečių detalių, [kuriomis] galbūt būtų galima labiausiai pasitikėti ir kad visuminis vaizdas susikurtų kažkoks. (Aivaras, g. 1994)

Aivarui antrina Rasa, kuri dar vaikystėje iš tėvo girdėjo apie partizanų vado A. Ramanausko-*Vanago* patirtus kankinimus, tačiau iki galo negalėjo patikėti liudijimo tikrumu. Jai padėjo pastaraisiais metais pavišinti mokslinių tyrimų duomenys:

Labai buvo įdomu sužinoti ten tuos antropologijos tyrimo rezultatus. Buvau paskaitoj, kur rekonstruoja visą eilę tų kankinimų, nes tėtis irgi pasakodavo apie tai, kad jisai buvo susitikęs su žmona, kad jisai buvo be vienos akies, kad lytiniai organai buvo

sužaloti jo. Tai buvo toks tarsi patvirtinimas tų tėčio žodžių, nes aš suprantu, kad atmintis ir tos visos istorijos gali būti nebūtinai tikslios. (Rasa, g. 1986)

Poreikį patikrinti šeimos narių pasakojimus skatina kai kurių biografijų išskirtinumas. Antai, Gabrieliaus senelis tebevykstant laisvės kovoms legalizavosi ir nebuvo represuotas. Suprantama, kad tai šeimai padėjo lengviau išgyventi sovietinės okupacijos laikotarpį, tačiau iš šiandienos perspektyvos šis faktas atrodo keistai, mat dauguma partizaninio karo dalyvių, pasirinkusių legalizaciją, vėliau vis tiek buvo areštuoti. Gabrielius užsimena apie tai kalbėjęs su pažįstamais istorikais. Vis tik kaip patvirtinimas, jog senelis nieko neišdavė, yra epizodas iš senelio laidotuvių:

Kai jisai mirė, ryšininkė atėjo ir jinai uždėjo ant karsto, prieš laidojant, Lietuvos vėliavą. Tai kaip kariui, kai laidoja, tai yra didžiulė pagarba. Tai faktas, kad jinai, kaip ryšininkė, gi jinai žinojo daugiau. (Gabrielius, g. 1978)

Gabrielius svarsto, kad, kol neatsirado kitų duomenų, jis pasitiki šeimoje gyvuojančia atmintimi. Be kita ko, jis, kaip ir žymi dalis trečiosios kartos atstovų, ieško ir kitų partizanų liudijimų, gilinasi į juos, ieško įkvėpimo. Liucija priduria, kad jai labai įdomūs visų žmonių pasakojimai, nepriklausomai nuo to, kurią pusę jie pasirinko rezistencijos metais:

Man įdomu šeimos istorija, apskritai žmonių istorijos. Man lygiai taip pat įdomu istorijos žmonių, mano konkrečiai gal šeimoj nepasitaikė, bet tarkim, kurie buvo kitoje pusėje. Nes jie visi turėjo savo kažkokius argumentus, kodėl jie darė tai, ką darė. Ir gal būtent tas jausmas, kad buvo žmonių, kurie buvo kitoje pusėje, ir dabar mano kartos yra jų vaikai ir anūkai, ir kad jie nėra atsakingi už savo šeimos narių pasirinkimus. (Liucija, g. 1988)

Be to, Liucija sako artimai pažįstantį KGB karininko anūką, tačiau nei jis, nei jo senelis nekalba apie tai viešai, nes „tai dabartinėje informacinėje aplinkoj nėra dalykas, apie kurį gali laisvai kalbėt“, taigi vien tokio fakto paminėjimas gali sukelti konfliktus ir priešpriešas. Peršasi išvada, kad trečioji karta yra pasirengusi ieškoti kompromiso tarp skirtingų atminčių.

Apibendrinant galima teigti, kad partizanų anūkai jaučiasi įpareigoti puoselėti laisvės kovų atminimą, bet kartais dėl to nerimauja, nes jaučia negalintys pateisinti klausytojų lūkesčių. Viešojo erdvė skatina didžiulius praeitimi, ugdo kritinį mąstymą ir atveria naujus kelius pamatinių rezistencijos klausimų apmąstymui. Visais atvejais pripažįstama, kad laisvės kovų istorija jų šeimoje jaučiama ir išgyvenama savaip.

4.4. Vertybinės nuostatos ir laisvės kovotojų vertinimas

Žymi dalis kalbintų trečiosios kartos atstovų yra viešai nurodę savo giminystės ryšį su partizanais. Dėl to šios kartos polinkis dalytis šeimos pasakojimu atrodo savaime suprantamas, mat su šio karo atmintimi siejamos ir atitinkamos vertybės. Vaikaičiai pripažįsta senelių vertybes ir atpažįsta jas kaip savas, taigi, yra pasirengę jų laikytis (plg. Pruskus 2013: 183). Visi pasakotojai teigė, kad partizaninio karo istorija juos stiprina, įkvepia ir suteikia pagrindą ateities darbams. Tai aktualu net ir tais atvejais, kai šeimos buvo stipriai traumotos ir jaučiamos nuoskaudos verčia atsargiai vertinti rezistencijos prasmę ar ieškoti daugiau atsakymų, kurie nuramintų ar paguostų nukentėjusiuosius. Partizaninis karas šeimose galėjo būti primirštas ar jo pasakojimai užgniaužti, tačiau vertybės buvo išsaugomos. Būtent per vertybinę dėmenį trečiosios kartos atstovai „pasisavina“ laisvės kovų istoriją ir kuria betarpišką santykį su praeitimi. Pridurtina, kad toks pasakotojų subjektyvumas, perteikiant šeimos istoriją, yra bene vertingiausias pasakojimų bruožas (Būgienė 2012: 130).

Pirmiausiai trečiosios kartos atstovai prisimena buvę mokomi, kad partizanai atstovavo gėrio pusei, todėl pats pasipriešinimas daugeliui jų atrodo vertybė. Pavyzdžiui, Rasos tėtis dažnai akcentuodavo, jog „į mišką išėjo tautos žiedas“, o Aivaro senelis, aktyvus Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio dalyvis, teigė, kad „už nepriklausomybę labiausiai turim būt dėkingi partizanams“. Laisvės kovos kai kuriose šeimose buvo suprantamos kaip kilniausias žmogaus darbas, gyvenimo prasmė. Karolina dalijasi įspūdžiu, kurį jai sukelia šeimos pasakojimo perėmimas:

Manau, kad yra dalykų, kurie yra didesni už tave patį ir net didesni už tavo šeimą. Aš tikiuosi, kad jeigu mus dabar ištiktų panašaus blogumo situacija, kad pakankamai žmonių būtų nusiteikę numirt už tikslą. Nes turbūt yra toks neapibrėžtas laisvės dalykas. Kur jeigu tu iki galo suvoki, kad nieko negali pakeist, tai bendra prasme, valstybės prasme, savo gyvenimo, savo vaikų ateities prasme, tai dėl ko gyventi turbūt irgi nėra. (Aivaras, g. 1994)

Panašias vertybes deklaruojanti Vaida sako, kad lankymasis senelio partizanavimo vietose jai padėjo šiek tiek įsijausti į pokario kovotojų situaciją. Suartėjimas su istorija skirtingais būdais jai leidžia svarstyti, kaip žmogus gali pragyventi bunkeryje kelerius metus, kiek ryžto reikia nepasiduoti užklupus nesėkmėms. Vaida mano, kad, jeigu pasikartotų okupacija, ji taip pat priešintųsi. Tai leidžia jai susitapatinti su bendruomene, tarsi dalytis grupės

tapatybe, nes galima pajauti bent iš dalies panašius jausmus, patirti panašias būsenas, būnant tose pačiose vietose (Burke, Stets 2009: 119).

Pastebėtina, kad daugelyje šeimų buvo kuriamas šviesus partizanų paveikslas. Partizanai buvo prisimenami kaip giliai tikintys, atsidavę tikslui ir veikiantys visos tautos labui. Net jeigu kyla klausimų dėl senelių praeities, pavyzdžiui, yra įtariama, kad šeimos narys yra nusikaltęs, stengiamasi atrasti daugiau pozityvių biografijos bruožų (Carrier 2008: 249). Tokia pozicija ryškiausiai atsiskleidžia Rasos pasakojime:

Aš gerbiu kiekvieno žmogaus nuomonę ir pagal mano susidarytą išpūdį ir vaizdą nereiktų vertinti visų. Aš tikrai suprantu, kad visokių žmonių buvo, visokių žmonių stojo į partizanus. <...> Ir vienareikšmiškai taip kabinti visiem medalių tikrai nereikia ir jeigu kažkas turi kitokią patirtį, tai gaila, bet nu ką gi. (Rasa, g. 1986)

Tai nereiškia, kad Rasa, kaip ir kitų šeimų nariai, atsiriboja nuo nepatogių temų ar siekia iškreipti istoriją. Iš tiesų taip tarsi kuriamas vertybiškai nuoseklūs pasakojimai apie partizanus, tampantys artimųjų tapatybės dalimi (plg. Meuter 2013: 37).

Kita vertus, trečioji karta griežtai kritikuoja partizanų heroizavimą. Kaip pasakoja Rimantė, jai visą laiką atrodė, kad laisvės kovotojas turi gebėti derinti skirtingus jausmus, kad jo veikla būtų sėkminga:

Man visą laiką atrodė, kad turi būti labai drąsus, tuo pačiu turi labai bijoti. Turi turėti labai daug ryžto ir būti be galo užsispyręs. Jinai [močiutė] iš esmės viską turėjo. Aš manyčiau, kad jinai buvo tikras partizanas. O daugiau ką žinau, dar meilė Tėvynei, tai toks tiesiog įskiepytas reikalas. Bet šiaip man visą laiką atrodė, kad ta priešprieša, kad turi būti labai drąsus, bet ir labai bijot, (nes jinai labai bijojo būt užverbuota) bet tuo pačiu labai norėjo laisvai gyvent. Tas drąsos ir baimės momentas man visą laiką atrodė labai keistas joj. Apskritai, kad tai eina ranka rankon ir tas turi būti kartu, kad galėtum išvis tą daryti [partizanauti]. (Rimantė, g. 1988)

Kaip jau minėta, suvokimas, kad partizanai irgi žmonės, o ne antžmogiški herojai, leido anūkams suartėti su bendruomene, užmegzti artimesnį ryšį su seneliais ir perimti kuo autentiškesnį pasakojimą. Kaip pastebi Liucija, jai partizanai yra žmonės, visų pirma jos artimieji:

Mano šeimoje buvo tie partizanai ir aš juos pažįstu kaip žmones, kaip savo gimines, kaip bobutę, kaip jos seserį, prie namelio sėdinčią. Tai man jie turi tą žmogišką aspektą. Jeigu mano šeimoje jų nebūtų ir aš nebūčiau susidūrusi, ir tikrai skaičius vadovėlius ir žiūrėjus filmus, man gal kitaip atrodytų, labiau tokie aukštumoje kažkur. Bet dabar man tai atrodo, kad šaunuoliai, bet jie [tik] žmonės. (Liucija, g. 1988)

Liucija, kaip ir kiti trečiosios kartos atstovai, teigia puikiai suprantantys, kad nuo rezistencijos metų viskas stipriai pasikeitė. Justina sako, kad, pagalvojus apie tai, ką patyrė jos metų žmonės rezistencijos metais, šiandieniniai iššūkiai atrodo juokingai. Tai skatina mažiau dejuoti dėl užklumpančių bėdų ir ieškoti stiprybės praeityje. Kita vertus, išgirsti artimųjų pasakojimai visada skatina lyginti praeitį su dabartimi ir būtent dėl atsiminimų šios dvi plotmės visada turi ryšį (Klumbytė 2004: 3).

Pastebėtina, kad anūkai dažnai vertina grėsmes Lietuvos saugumui, svarsto apie tinkamą krašto gynybą ir apgalvoja galimus savo sprendimus susidūrus su priešu. Daugeliui jų aktualu žinoti, kaip būtų galima išgyventi okupacijos atveju. Dėl to pasakojimuose dažnai prisimenami senelių minėti būdai. Pavyzdžiui, Tadas pamena, kad senelis mokėjo megzti. Įgūdis susiformavo atliekant bausmę lageryje:

Išmoko lageryje megzti ir kojines megzdavo, tada tas kojines pardavinėdavo už cigaretes kitiems kaliniams. O tada cigarečių pats nerūkydavo, nors jau po to grįžus Lietuvoj rūkė kaip kaminas, o [tada] cigaretes mainydavo į duoną. Ir sakydavo: va, todėl nenumiriau, kad megzti mokėdavau. (Tadas, g. 1989)

Anot Tado, partizanavęs senelis vengė vertinti sovietinę okupaciją iš politinės perspektyvos, todėl jo „pasakojimai buvo labiau tokios gyvenimo išminties ir gyvenimo stiprybės, kaip ištverti net ir esant labai sunkiom sąlygom ir aplinkybėm, kaip išgyventi ir kaip tose sunkiose kasdieninėse aplinkybėse įprasminti savo buvimą ir egzistenciją“. Kaip vieną svarbiausių pamokų Gabrielius mini senelio pasakotą nutikimą partizanaujant:

[Praėjo] krūva kareivių. Ir jie apsigrėžė ir grįžo. Ir sako, jeigu mes būtume juos nušovę, tada iš to namo būtų pasipylę kareiviai ir būtų mus išgaudę, nes atsisraukimo nebuvo. Tai šitą istoriją puikiai pamenu, kad nesikarščiuot, reikia išlaukti, nes gali pats nukentėti. (Gabrielius, g. 1978)

Girdėdami apie skaudžius artimųjų išgyvenimus, anūkai užsimena besimokantys atleisti skriaudėjams. Tai traktuojama kaip pasirinkimas. Pasakotojai pasirenka prisiminti taip, kaip jiems atrodo teisinga ar reikšminga (White 2003: 408) Kai kuriais atvejais atleidimas įvyksta jau pirmojoje kartoje – seneliai anūkams pasakoja nepykstantys ant kitoje pusėje kovojusių žmonių ar nesiekantys keršto. Gali būti, kad ir pirmoji karta atleidžia palaipsniui, laikui bėgant permąstydama savą patirtį ir ieškodama tinkamiausio savęs perteikimo skirtingose praeities situacijose. Kitaip tariant, besikeičianti savimonė keičia praeities atsiminimus (Hunt 2010: 116). Pavyzdžiui, šeimoje

jauniausia anūkė Miglė pasakoja niekada negirdėjusi močiutės blogai kalbant apie sribus:

Turbūt aš neprisiminčiau bobulės, kad jina kažką pirštu badytų, kad teistų kažką ar nurodytų, kad šitas žmogus tai jau visiškai blogis. Niekada neprisiminčiau bobulės taip. Ir nemanau, kad jina taip darė. <...> Iš mano pozicijos tai sribai buvo sribai. Tiesiog terminas, kuris turi neigiamą konotaciją. Sribai buvo tiesiog blogiečiai. (Miglė, g. 1993)

Įdomu tai, kad vyresni šeimos nariai prisimena epizodus, kai išryškėdavo neigiamas sribų vertinimas močiutės atsiminimuose. Anot Giedrės, antrojoje kartoje buvo daugiau priešiško sribams, tačiau tėvai nesistengė vaikų nuteikti prieš juos. Tikėtina, kad daugelyje šeimų pyktis priešui galėjo būti tarpinė būsena, iš kurios reikėjo išmokti išeiti. Pavyzdžiui, Vaida pasakoja, kad pyktis dėl praeities įvykių jau užgesęs, tačiau dabar pikta dėl to, kas vyksta Ukrainoje. Apie tokią tarpinę pykčio būseną kalba ir Justina, kuri apie senelį partizaną ir jo žūtį sužinojo jau suaugusi:

Toks jausmas keistas. Iš tikrųjų jausmų buvo visokių ir, aš atsimenu, labai mane paveikė, bet čia jau daug metų buvo praėję [nuo įvykių]. Ir pyktis buvo, ir nuoskauda, kad iš tavęs kažką atėmė ir och, kaip drįso nušauti, sribai ten tokie visokie. O dar kai pavažinėji tokių [partizaninio karo] istorijų pasiklausyt... <...> Buvo susitikimas su [V. V.] Landsbergiu ir filmas „Kai aš buvau partizanas“, aš to pačio filmo nelabai galėjau žiūrėti, nes nelabai galiu žiūrėti tokių dalykų, nes labai jautriai reaguojasi man. Ir paskui buvo su Landsbergiu pokalbis ir jis sako: žinot, labai svarbu yra atleisti ir paprašyti atleidimo. Nesvarbu, kas kaltas, kas nekaltas, tiesiog reikia atleisti. Mane tie žodžiai labai paveikė ir aš supratau, kad mes turim atleist. <...> Atsimenu, pas tetę nuvažiavau, sakau: tete, atleiskim. Nepykim, nes pyktis buvo nukreiptas į tą, kuris atėmė gyvybę, nors nežinai, kas tai padarė. (Justina, g. 1975)

Justina jaučia, kad atleidimas jai suteikė ramybę, bet ji vis dar jaučia atsakomybę už artimųjų darbus. Kaip Justina sako, užklupus nelaimei ji kartais svarsto, kad negandos ataidi iš praeities, mat artimieji buvo įtraukti į karą, kuriame žūdavo žmonės abejose pusėse. „Paveldėta nuodėmė“, anot jos, skatina suprasti visus karo dalyvius. Tokia dvejopa jausena būdinga didžiulius sukrėtimus patyrusių asmenų palikuonims. Įprastai kaltės jausmas siejamas su konkrečiu įvykiu, nors vertinant bendrai, tai galėtų būti suvokiama kaip socialinis jautrumas, pasireiškiantis įvairiose situacijose (Jonutytė 2012: 139).

Polinkis atleisti priešui taip pat sietinas su bandymu įsijausti į praeitį. Anūkai kalba apie aplinkybes, kurios gali pakoreguoti žmogaus planus, priversti jį elgtis prieš savo valią ar vertybes. Antai, partizanų vado anūkė

Ramunė sako, jog negali kaltinti nei sribų, nei partizanų, „nes tu pats nebuvai toje situacijoje, tu nežinai, kaip pasielgsi“. Dėl šios priežasties ji atsisakė sužinoti, kas yra senelio išdavikas:

Kai aš jau pradėjau važinėti visur [į partizanų pagerbimo renginius], tai man yra pasakę, kad yra žinoma, kas tavo senelį išdavė. Kai man sakė, buvo gyvas tas žmogus. Sako, ar tau sakyti, ar nesakyti. Sakau nereikia, aš tikrai nieko nepakeisiu. Aš negaliu irgi teisti-neteisti. Išdavė, gal neturėjo tokios stiprios dvasos žmogus, pats buvęs partizanas, gal jį irgi prirėmė? (Ramunė, g. 1963)

Pridurtina, kad tokį atlaidumą labiausiai akcentuoja moterys, ypatingai sukūrusios šeimas ir turinčios vaikų. Jų teigimu, vaikai yra pagrindinis veiksnys, kuris gali nulemti pasirinkimą priešintis ar prisitaikyti. Žvelgiant bendrai, pats karas dažnai siejamas su vieniša motinyste, todėl noras tai akcentuoti atrodo natūralus (Olsson 2011: 78). Rimantė, kurios šeimoje partizaninio karo istorijai ir atminčiai skiriamas ypatingas dėmesys, sako, kad gimus vaikams pradėjo keistis jos požiūris:

Aš visą laiką buvau už tokį, kad jeigu čia vyks, tai eisiu aš į mišką, čia jau bobulė ėjo, tai ir aš turiu eit, nieko nežinau. Bet galvojant apie tai, kad jeigu atsiranda šeima ar dar kažkas... Aš neįsivaizduoju, ar tai yra įmanoma. Jeigu tavo šeimai grasina, kiek tu gali iš tikrųjų atlaikyti. Kai tu neturi nieko, yra žymiai lengviau negu tada, kai grasina tavo artimiausiems. (Rimantė, g. 1988)

Svarstydamą apie močiutės patirtį, Rimantė atkreipia dėmesį, kad močiutė dar nebuvo sukūrusi šeimos, todėl jai pasirinkti buvo šiek tiek lengviau. Jos manymu, neaišku, koks būtų buvęs sprendimas, jeigu močiutė būtų turėjusi vaikų. Tokia Rimantės prieiga patvirtina kitų tyrėjų išvadas, jog moterys, kalbėdamos apie istorinius lūžius, įprastai akcentuoja šeimos svarbą ir likimą (Būgienė 2011: 51).

Vyrai šeimą akcentuoja mažiau, tačiau esama ir tokių pavyzdžių. Arnas, šeimos istoriją sužinojęs iš senelio, partizano brolio, prisimena šeimoje gyvuojančius prisiminimus. Anot Arno, kartą senelio brolis stebėjo gimtuosius namus apsupusius kareivius ir sribus, tačiau norėdamas apsaugoti sodyboje buvusius žmones, nepuolė:

Galvoju, kaip pats žmogus galėjo išvert tai? Kai tu žinai, kad tu mirsi kažkada, tavo ten brolis, tėvai kažkur Sibire jau turbūt miršta, čia kažkokie atėjūnai griaua tavo sodybą ir tu į juos nepaleidi nė vieno šūvio. Aš turbūt būčiau paleidęs ir ten su tais kaltais ar nekaltais žmonėmis. Bet jis nepaleido to šūvio. (Arnas, g. 1989)

Šis Arno prisimenamas epizodas jam išskirtinai svarbus, nes padeda įvertinti savo emocinį tvirtumą. Jis teigia norintis ne tik sau semtis stiprybės iš praeities, bet ir padėti kitiems pajusti ryšį su praeitimi. Galima pastebėti, kad tiek sėkmės epizodai, tiek praradimus liudijantys pasakojimai gali įkvėpti drąsos veikti.

Apie šeimos svarbą svarsto ir vaikų turintis Gabrieliūs, kurio nuomone, reikėtų labai atsargiai vertinti kalbas, jog kas nors yra visiškai pasiryžęs eiti į karą, jeigu prireiktų:

Karas jau tikrai ir visi – oi, eisiu, eisiu. Įdomu, kaip būtų, ar tikrai eitum taip drąsiai. Netgi aš savęs klausiu, domėdamasis partizanais. Ar turėdamas vaikų tu taip lengva ranka paimtum ir eitum gint Tėvynės? Kai žinai, kad net karo principas ir karo būdai visai kiti. Aš taip drąsiai tai nepasakyčiau. (Gabrieliūs, g. 1978)

Jaunesnieji šeimos nariai jaučia, kad jų senelių pasakojimai yra pasakojimai ir apie juos, anūkus. Kaip sako Žygimantas, „partizaniška istorija yra kaip ir mano šaknų istorija“. Žygimantas senelio atminimą puoselėja ir santykį su istorija stiprina per savo kasdienę veiklą, tarnaudamas Lietuvos kariuomenėje. Kaip jis sako, tai padėjo įvertinti praeitį tiksliau ir nuosekliau:

Mane tas motyvuoja ir stiprina. Kaip karys, aš susipažinau su tuo gyvenimu bent iš dalies, kurį galėjo patirti partizanai, bent jau pratybos man suteikia tokio buvimo ir įsivaizdavimo, kaip jie galėjo gyventi ir būti, bet aišku, tai yra saugiom sąlygom, tu žinai, kad tau negresia pavojus, tai atitolina turbūt nuo realybės jausmo, bet iš esmės jo, mane motyvuoja, tuo pačiu padeda pažinti dalykus, daug geriau suprast, negu kad aš būčiau tiktais tyrinėtojas ar partizano anūkas. (Žygimantas, g. 1989)

Žygimantui karinė tarnyba tarsi užpildo senelio pasakojimų stygių. Negalėdamas įgyti žinių apie senelio veiklą tiesiogiai iš jo paties ir stokodamas artimųjų liudijimų, jis gali pasikliauti tuo, ką išgyvena bent iš dalies sekdamas senelio pėdomis.

Kita labai dažnai trečiosios kartos atstovų minima vertybė yra pasirinkimo laisvė. Tai apima daugelį gyvenimo sričių. Pavyzdžiui, Tadas sako, kad be senelio patirties jis šiandien negalėtų gyventi įprasto gyvenimo:

Tos patirtys, kurios kartais galbūt buvo žiaurios, jos tapo pamatu tos realybės, kurioje aš esu. Ir tai suteikia man galimybes, kurių be jų patirties aš nebūčiau galėjęs naudotis. Tai, man atrodo, mano priedermė ir pareiga yra tomis galimybėmis naudotis ir gyventi tą gyvenimą tokia apimtimi, kokia man jie leido gyventi. (Tadas, g. 1989)

Tadas pasakoja turėjęs galimybių išvykti gyventi į užsienį, tačiau šeimos istorija paskatindavo likti Lietuvoje. Įdomu, kad šiuo metu svetur įsikūrusi Miglė jaučia panašius jausmus. Kaip ji sako, gyvenimas užsienyje kol kas atitinka visus jos poreikius, bet ji jaučiasi blogai, negalėdama kurti Lietuvoje. Ją guodžia mintis, kad močiutė džiaugtųsi anūkės turimomis galimybėmis laisvai keliauti ir pažinti pasaulį:

Jaučiuosi, kad būtent tai, kas buvo iškovota, ta pasirinkimo laisvė, kad esi laisvas žmogus ir ką nori, tą darai, kol aišku, nieko neskaudini, tai irgi yra labai nuostabus dalykas. <...> Aš vis pagalvoju apie bobulę, ir galvoju, kad jinai džiaugtųsi. Jeigu jinai matytų, kad aš visur esu ir naudojuosi visomis sąlygomis, aš manau, kad jinai džiaugtųsi. Aišku, jinai labai norėtų, kad aš grįžčiau ir būčiau labiau Lietuvoj, bet tikrai nemanau, kad jinai sakytų: vaikelį, nusprendei blogai. (Miglė, g. 1993)

Toks kintančių reikšmių priskyrimas įvykiui įprastas atminties suvokimo procesas. Tokiu būdu praeitis tarsi įveiklinama, ji atliepia bendruomenės poreikiams (Vervečkienė 2022: 39).

Taigi laisvės kovų atmintis ir su ja siejamos vertybės gali nulemti asmeninius pasirinkimus, ką įrodo anksčiau išvardinti pavyzdžiai. Pasakotojai taip pat dažnai pripažįsta, kad, kurdami artimus asmeninius santykius, atkreipia dėmesį į tai, kaip žmogus kalba apie partizaninio karo istoriją. Iš artimų draugų nėra tikimasi, kad laisvės kovos bus vertinamos išskirtinai teigiamai, daug svarbiau polinkis į dialogą, noras įsigilinti į situaciją ir suvokti ją įvairiapusiškai. Be kita ko, kalbant apie vertybines nuostatas pasitvirtina trečiosios kartos noras žvelgti į laisvės kovas plačiau, neapsiribojant tik artimųjų patirtimis.

Pridurtina, kad tokios vaikų vertybinės nuostatos dažniausiai yra nuoseklios ir patvirtinamos darbais.

4.5. *Laisvės genas* ir jo raiška trečiojoje kartoje

Labiausiai partizaninio karo dalyvių sureikšminama vertybė yra laisvė. Apskritai Lietuvoje valstybės laisvė visuotinai pripažįstama esanti aukščiau asmeninės laisvės, taigi tai tam tikras mąstymo apie praeitį orientyras (Statulevičiūtė-Kaučikienė 2022: 79). Trečiajai kartai atstovaujantiems pasakotojams laisvė nėra duotybė, tai – sunkiai iškovota galimybė veikti ir išreikšti save. Klausantis vaikų atsiminimų, atrodo, jog laisvės poreikis yra paveldimas ar įgimtas. Net ir tais atvejais, kai šeimose buvo visiškai arba žymia dalimi užgniaužti laisvės kovų pasakojimai, vis tiek vyravo priešiškos nuostatos režimo atžvilgiu, ir buvo ieškoma galimybių pasipriešinti. Daugelis

sovietinės okupacijos metais gimusių pasakotojų svarsto, kad noras nepaklusti sistemai buvo pašąmoninis. Iš tiesų, perimant šeimoje ar bendruomenėje palaikomas vertybes įsisąmoninami ir ankstesnių kartų idealai (Krukauskienė 2013: 16). Jie nulemia pasirinkimus ir požiūrį į individą supančią aplinką.

Pavyzdžiui, partizanų vado anūkės Samanta ir Aistė, kurios ilgai nežinojo šeimos praeities ir vis dar su skauduliu kalba apie šeimai tekusias negandas, sako intuityviai nenorėjusios paklusti sovietinei santvarkai. Svarbu pastebėti, kad šeima okupacijos metais sunkiai galėjo išgyventi, buvo spaudžiama besąlygiškai prisitaikyti prie primesto režimo. Tačiau Samanta sako, kad dar paauglystėje papuolė į milicijos įskaitą, nes pernelyg domėjosi tautine simbolika ir šiek tiek jos turėjo su savimi. Jai antrina sesuo Aistė, teigdama, kad visada buvo juntamas vidinis pasipriešinimas:

Vidinis pasipriešinimas ir tokia nuojauta tai visą laiką buvo, nes aš atsimenu, kai man reikėjo stoti ten į pionierius, net į spaliukus ar į komjaunuolius, tai buvo labai didelis toks pasipriešinimas, ir aš sakiau, tikrai to nedarysiu. (Aistė, g. 1969)

Abi seserys teigia negalinčios pasakyti, iš kur tai ateina, kas paskatino jas priešintis, tačiau noras maištauti buvo stipresnis, nei vyresnių šeimos moterų baimė ir noras išvengti bet kokių grėsmių.

Vos prieš kelerius metus apie šeimos narius partizaniniame kare išgirdęs Povilas sako, kad ir jo šeimoje buvo paveldimas laisvės troškimas, instinktyvus noras laisvę saugoti. Žinoma, kad bet koks maištavimas sovietinės okupacijos metais šeimai galėjo sukelti nepageidaujamų pasekmių, tačiau to nebuvo paisoma.

Gvidas ir Justina prisimena, kad jų tėvai labai jaudinosi dėl vaikų popamokinės veiklos, kurią būtų galima priskirti neginkluotam pasipriešinimui. Gvidas pasakoja, kad jam, kai buvo keturiolikos metų, „Amerikos balso“ klausymasis buvo tarsi kasdienė maldelė. Jis teigia iki pat Atgimimo metų nežinojęs, kad jo seneliai buvo partizanai. Anot jo, veikti skatino viduje puoselėtas nepriklausomos Lietuvos mitas, kurio kilmės iki šiol negali paaiškinti racionaliai.

Devintajame dešimtmetyje Gvidas kartu su bičiuliais buvo įsteigęs pagrindinę organizaciją, kurios nariai minėdavo Vasario 16-ąją, lankydami savanorių kapus, ir platino pagrindinę spaudą – „Lietuvos katalikų bažnyčios kroniką“ ir „Aušrą“. Vertindamas praeities veiklą, Gvidas suvokia buvusią riziką ir sako, kad tai, kas atrodė kaip vaikų žaidimai, kartu buvo pamatas rimtiems darbams. Laimei, saugumiečiams areštavus kelis organizacijos narius nebuvo rasta pakankamai įkalčių ir skaudžių pasekmių išvengta. Jaunuolių įkurtos pagrindinės organizacijos veikla buvo panaši į partizanų:

laikytasi slaptumo – nariai nežinodavo vieni apie kitus kai kurių faktų, patekus į saugumo rankas pagrindinis tikslas buvo neišduoti draugų. Reziumuodamas šią patirtį Gvidas teigia, kad visa, ką jiems teko patirti, tai yra, persekiojimus, gąsdinimus, milicijos įskaitą, buvo smulkmena. Pagrindinis tikslas – Lietuvos laisvė, ja buvo nuoširdžiai tikima. Anot pasakotojo, prasidėjus Sąjūdžiui, jis pasijuto seniu, nes jau buvo kovojęs tada, kai mažai kas tikėjo, jog Lietuvai realu atgauti nepriklausomybę. Skamba paradoksaliai, bet nepriklausomybės atkūrimas Gvidui siejasi su dvejopais jausmais:

Kaip Lietuva paskelbė nepriklausomybę tos Kovo 11-osios, supratau, kad aš gyvenime nebeturiu tikslų, nes mano tikslas buvo pasiektas. Čia yra momentas, krizė. Šiaip ne krizė, iš tiesų buvo laimė, tai buvo mano didžiausia vidinė svajonė – nepriklausoma Lietuva. (Gvidas, g. 1969)

Šešeriais metais už Gvidą jaunesnė sesuo Justina prisimena, kad tėvų reakcija į sūnaus veiklą buvo griežta. Mama uždraudė vaikams keliauti į kaimą, iš kurio buvo kilęs senelis partizanas ir kur jis buvo prisimenamas vyresnių vietos bendruomenės narių. Mamos manymu, vaikai prisiklausydavo partizanų prisiminimų būdami rezistencijos amžininkų apsuptyje. Iš tikrųjų vietos bendruomenėje apie partizanus buvo kalbama paslapčia nuo vaikų.

Justina sako, kad, kiek domisi šeimos istorija, joje ryškus iš kartos į kartą keliaujantis „pasipriešinimo genas“. Partizanų anūkė akcentuoja, kad jų šeimoje „visiem tas partizanas buvo biškį įsijungęs“. Tam, kad jį „išjungtų“, Justina turėjo daug dirbti su savimi:

Pačiai su savimi kiek reikėjo dirbt, kad išjungt karą savyje, nes tu visą laiką teisybės ieškai ir senai jau viskas ramu, nebeieškokim, gyvenkim taikiai, ne, reikia už ką nors pakovoti, už ką nors teisybės paieškoti [juokiasi]. Lyg duotų šautuvą, sakytum gerai, imu [juokiasi]. (Justina, g. 1975)

Justinos kovingumas pasireiškė dar mokykloje. Pirmiausiai tai buvo draudžiamų valstybinių simbolių puoselėjimas:

Nešiodavau žiedelius tokius. Atsimenu mokykloj, kaip sureagavo viena mokytoja. Plastmasiniai, tokie plonučiai buvo, plastmasiniai žiedukai įvairių spalvų. Kažkas man davė ar dovanojo ir aš taip užsidėjau – geltona, žalia, raudona [juokiasi]. Ir kai nešioju, kai nuleista ranka, tai taip [niekam nekliūna]. Ir kažkada rusų kalba, mokytoja taip priėjo, tik matau išbalo visa, greit nusiimk, sako [juokiasi]. Kodėl turėčiau? Man gražu [juokiasi]. <...> Ten jau buvo sąmoningas veiksmas. Greit nusiimk ir nenusiėmiau. (Justina, g. 1975)

Justina prisimena, kad nors tikrų istorijų apie Lietuvos partizanus nežinojo, tačiau buvo girdėjusi nuogirdų, jog buvo ir kiti, ne raudonieji, partizanai. Šios kalbos ją su drauge paskatino ruoštis partizaniniam karui:

Kaimynę turėjau metais vyresnę, irgi mes viena ausim kažkokias istorijas jau pradėjom suprast, kad buvo kažkokie partizanai, bet ne tie. Mūsų vaikystėj gi buvo tik raudoni partizanai ir tada pradėjom suprast, kad ten kažkokie dar, kiti partizanai. Kokie dar kiti partizanai? Kažkoks „Amerikos balsas“, kažkur kažką išgirdom, mes abidvi su ja sėdim, jinaį sako: žinau gerą mišką [juokiasi]. <...> Ir ką priimam į būrį [juokiasi]? Pradėjom formuoti būrį iš aplinkinių, pažįstamų rato. Aš nežinau, mum metų gal buvo trylika ar keturiolika, vos neišėjom į mišką [juokiasi]. Bet jau nebe kaip raudonieji partizanai, o kaip tie, kažkokie mistiniai partizanai, apie kuriuos mes nelabai žinom, bet žinojom, kad kažkokie buvo. Bet kad mano senelis buvo toks, aš dar tada nežinojau. (Justina, g. 1975)

Neilgai trukus po šių įvykių prasidėjo Atgimimas, tad vis daugiau buvo kalbama apie partizanus ir rizika puoselėti jų atminimą menko. Panašiu laikotarpiu augęs Gabrielius pamena mokykloje mėgęs piešti lietuviškus simbolius, pavyzdžiui, Vytį. Taip pat 1987-ais jis pamena piešęs Trispalves ir jas po 5 kapeikas pardavinėjęs klasės draugams. Kiek jis pamena, vaikai nešiodavo įsisegę jo pieštas Trispalves, nors mokytojai stengėsi juos perkalbėti to nedaryti. Be kita ko, vyras atsimena, kad jam pavyko išvengti stojimo į pionierius:

Atsimenu atėjo [pionierių] pirmininkė, vadovė, buvo jau 1990-ieji metai. Mes kaip tik penktokai jau turėjom būt. Atnešė kaklaraištį ir kaklaraiščio gale buvo geltona, žalia, o čia visas raudonas, tipo Lietuvos pionieriai. Ai, mes sakom nenorim pionieriais, mes norim skautais ar gediminaičiais būt, tai, atsimenu, atsisakė ir čia nieks ne[stoj]. Ir užsiraukė tas visas dalykas. (Gabrielius, g. 1978)

Gabrielius, kalbėdamas apie partizanus ir laisvę, akcentuoja, kad būtina kovoti už šios istorijos sklaidą užsienyje. Jo manymu, tik tada, kai Lietuvos partizanai bus tinkamai pristatyti kitiems, laisvė įgis didžiausią vertę.

Su kovingumu laisvę sieja ir Vaida. Jos manymu, ji dar labiau vertina laisvę, kai pradeda suvokti, kiek reikia pastangų, kad „nusikaltėlius nusimestum nuo sprando“. Toks kovos ir laisvės susiejimas skatina vaikaičius įsisąmoninti laisvės kainą. Karolina sako norinti būti pasirošusi, nes močiutės ir jos bendražygių iškiovota laisvė gali būti vėl prarasta:

Jeigu prasidėtų kažkokie kariniai veiksmai ar grėstų mum visa ar dalinė okupacija, kad aš norėčiau galėt atsišaudyt. Aš nenorėčiau būt bejėgiškoj būsenoj, kad aš turiu

sutikt ir sutapt, ir būt. Kad galėčiau daryt kažkokios žalos, priešintis. (Karolina, g. 1987)

Tiek Karolina, tiek Vaida svarsto norinčios kovoti už teisingumą, net jeigu tai reiškia asmeninės gerovės atsisakymą. Atkreiptinas dėmesys, jog toks noras siekti teisingos įvykių versijos siejasi su karą patyrusių asmenų mąstymu, kai pasakojant bandoma derinti norą teisingai atvaizduoti įvykius ir pagerinti įvykių dalyvio įvaizdį (Jackson 2013: 70). Vaida sako, kad tokia reakcija natūrali, nes jos protėviai paaukojo gyvybę už laisvę. Moteris svarsto, kad darytų tą patį, ką darė pokariu pasipriešinimą pasirinkę žmonės. Partizanų ryšininkės vaikaitės Martynos nuomone, „prasmingesnės mirties nebus, tiesiog idėja už tai, kad tu savo mirtim kažkam padovanosi laisvę“.

Beje, kad laisvė suprantama labai plačiai. Tadas, kritiškai vertinantis romantizuotą pokario įvykių versiją, sako, kad susieti save su partizanų pasakojimu gali būtent per laisvės sąvoką:

Man labai reikėjo atrasti save rezistenciniam naratyve, kuris yra labai glaudžiai susijęs su tautiniu naratyvu. Nes man atrodo, kad mūsų tautinis naratyvas yra labai sąmoningai kuriamas ant tokio uždaro pamato, nes tas uždarumas yra pateikiamas kaip būdas išlikti ir išsaugoti kažką, kas yra brangaus. Tai man yra labai sunku save įprasminti tokiam naratyve, nes aš nematau savęs jame, tai aš tada ieškau kitų būdų, kaip tą padaryti. Mano susiejimas su seneliu yra padikuotas ne to naratyvo, kuris yra pasiūlytas mums, bet tas naratyvas, kurį aš sau sukūriau. Tai yra tai, kad be senelio kovos už laisvę šiandien aš negalėčiau kovoti už savo laisvę. (Tadas, g. 1989)

Tadas labai vertina senelio pastangas ginti laisvę. Anot jo, tai įprasminti galima skirtingai, todėl ši prieiga gali būti patraukli kiekvienam.

Lygiai taip pat universali yra demokratija, kuri, partizanų vaikaičių nuomone, labai glaudžiai susijusi su laisve. Partizanų ryšininkės anūkės Rimantė, Giedrė ir Miglė sako, kad joms nuo vaikystės buvo įskiepyta, kad pagrindinė jų pareiga – balsuoti rinkimų metu. Vyriausia anūkė Rimantė sako, kad balsuoti yra tiesiog privaloma, kad ir kokios aplinkybės būtų. Miglė priduria, kad šeimoje niekada rinkimai nebuvo pristatomi kaip prievarta, greičiau kaip didelė vertybė, kurią reikia tinkamai įvertinti ir puoselėti. Joms pritaria ir Giedrė, sakydama, jog šios vertybės suvokimas buvo visiškai natūralus procesas:

Lietuva yra namai, yra tavo šalis, ir už kurią vienas artimiausių žmonių yra šitiek kovojęs ir padaręs. Man atrodo, būtų nepagarba bobulei, tai net minčių kitokių nėra. Balsuoji – balsuoji. Viskas, kas yra pilietiška, patriotiška, yra daroma, vykdoma. (Giedrė, g. 1991)

Tikėtina, kad tokios tvirtos vertybinės nuostatos prisidėjo prie to, kad šiandien trečioji karta gali būti laikoma aktyviausia partizaninio karo atminties puoselėtoja.

4.6. Pasakojimų tęstinumo perspektyvos

Laisvės kovų dalyvių anūkai, reflektuodami žinomus partizaninio karo ir sovietinių represijų pasakojimus, neslepia, kad domėtis tuo juos motyvuoja galimybė dalytis šiais prisiminimais su kitais. Trečiosios kartos atstovai daug kalba apie tai, kad jų šeimose daug prisiminimų yra neišsaugota ir pražuvę, nes nebuvo laiku įsisąmoninta jų svarba. Partizaninio karo dalyvių vaikaičiai, turėję galimybių pabendrauti su laisvės kovų liudininkais, teigia ir patys ne visada suprasdavę, kaip svarbu nepamiršti girdimų prisiminimų. Martyna pamena, kad vaikystėje, kol dar buvo gyva močiutė, ji net nežinojo, ko ir kaip klausti, kad ji pasidalytų prisiminimais iš laisvės kovų laikotarpio. Tačiau žymi dalis trečiosios kartos atstovų šiandien aktyviai domisi tuo, kas apie jų artimuosius rašoma viešai prieinamuose šaltiniuose. Aktyvus domėjimasis šeimos praeitimi tarsi padeda pašalinti „baltąsias dėmes“, sugrąžina prarastus pasakojimus į šeimos narių atmintį. Lietuvoje gyvuojanti istorinė atmintis stiprina vaikaičius, nes patvirtina ir palaiko jų tapatybę (Statulevičiūtė-Kaučikienė 2022: 61).

Vaikaičiai akcentuoja, kad bene didžiausias atminties trūkis yra įvykęs antrojoje kartoje, kuri dėl įvairių priežasčių neperėmė pasakojimų tinkamu laiku. Antai, Gabrielius prisimena, kad jam augant tebebuvo gyvi tiek senelis, tiek jaunesni jo broliai ir seserys, kurie tikrai turėjo prisiminimų, tačiau niekas jų neklausinėjo, nesistengė užfiksuoti liudijimų. Išlikę vos keli pasakojimai, kuriuos vaikaičiai brangina. Anot Gabrieliaus, tai, ką jis yra sukaupęs, yra daugiau, negu žino jo mama ir dėdė, senelio vaikai:

Net mes daugiau žinom [anūkai], mama irgi nedaug kažkaip žino. Sakau: mes, vaikai, daugiau atsimenam negu jūs [tėvų karta]. Sakau, gal daugiau atsiminkit, dar prisiminkit ką nors. (Gabrielius, g. 1978)

Dalis priežasčių, kodėl antroji karta dalinai arba visai nežino šeimos narių, įsitraukusių į rezistenciją, pasakojimų, jau aptartos. Svarbus partizanų atminties represavimas sovietinės okupacijos metais, artimųjų baimė patirti sukrėtimus pakartotinai, pirmosios ir antrosios kartos nenoras gaivinti skaudžių prisiminimų, didelė skirtis tarp kartų. Reikšminga tai, kad trečioji karta šias priežastis persvarsto naujai. Pavyzdžiui, Tadas pasakoja, kad jo tėtis

puikiai žinojo, ką teko išgyventi jo tėvui, Tado seneliui, tačiau ilgą laiką nepriklausomoje Lietuvoje vengė apie tai kalbėti. Anot Tado, tėtis sovietinės okupacijos metais jautėsi kone antrarūšis. Augimas tremtinių šeimoje slėgė, lėmė „neigiamą požiūrį į save“. Jausdamas kompleksą dėl senelio praeities, tėtis stengėsi daug pasiekti, kad įrodytų esąs geras žmogus, vertas pagarbos. Toks komplikuotas santykis su istorija lėmė tai, kad anūkams apie partizanus buvo kalbama puse lūpų, neakcentuojant politinio lygmens. Tai, kad tėčiui buvo svarbu vaikams perduoti informaciją, tačiau nerasta tinkamų tam būdų, iliustruoja vienas iš pastarojo meto įvykių. Pradėdamas eiti valstybės tarnautojo pareigas, Tadas paprašė tėvo leisti jam įsisegti senelio gautą apdovanojimą. Prisimena, kad toks prašymas labai nudžiugino tėvą, paskatino jį pasidalinti prisiminimais.

Labiausiai trečioji karta apgailestauja dėl to, kad domėjimasis šeimos pasakojimu prasidėjo per vėlai, kai jau nebebuvo tiesioginių laisvės kovų liudininkų, dalyvių. Vadinas, stokojama atsiminimų apie kovotojų vidinius išgyvenimus, reikšmingiausią patirtį (Pušinskytė 2008: 32). Be tėvų augusi Ramunė prisimena, kad Atgimimo metais artimieji sumanė rinkti duomenis apie senelio partizaninę veiklą, bet pati į tai iš pradžių neįsitraukė. Ji pamena, kad, prasidėjus Sąjūdžiui, jos dėdė, jauniausias partizano sūnus, nuvažiavo į vieną iš pirmųjų tremtinių susirinkimų ir ten susitiko tėvo bendražygį, kuris jam, kaip vėliau sužinojo Ramunė, papasakojo svarbių dalykų apie partizanus. Ramunė prisimena, kad po susitikimo grįžęs dėdė buvo susijaudinęs, žadėjo šeimai netrukus atskleisti įdomių faktų:

Man sako: tu pamatysi, už kokio mėnesio aš daug ką pasakysiu. Saka, aš turiu žinių, aš tau daug ką pasakysiu. Perversmas, saka, bus labai daug įdomių žinių, bet dabar, sako, aš dar negaliu, man mėnesį reik palaukt. Pasirodo, tas mėnuo buvo birželio 14, kada turėjo būti tas kitas suvažiavimas. <...> [Dėdė] sako: aš nuvažiuosiu [į kitą susitikimą], tai pamatysit, mes pradėsime gyventi ir visa kita, sako daug sužinosim, čia viskas iškils. Ir jisai gegužės 1-ą miršta. Va taip, infarktas. Ir [senelio bendražygis] jo ieškojo, skambinėjo, bet jis neberado. Vėl nutrūko ryšiai, jis [bendražygis] tai nežino, kad aš esu, nes jis [dėdė] niekam nieko neišdavė. (Ramunė, g. 1963)

Taip šeima, pirmiausiai vaikaičiai, dar ilgą laiką nieko nežinojo apie šeimos praeitį, kol visiškai atsitiktinai per televiziją buvo išgirstas to paties partizano pasakojimas. Užsimezgas tarpusavio ryšiui atsivėrė lig tol negirdėti prisiminimai. Vyresniųjų šeimos narių, galinčių papildyti partizaninį pasakojimą šeimos gyvenimo detalėmis, jau nebebuvo. Močiutė, jausdama didžiulę baimę, anūkei niekada nepasakojo to, ką žinojo pati, stengėsi apie

partizanus kalbėti tik su vyresniaisiais šeimos nariais, kurie turėjo su tuo susijusių prisiminimų.

Su panašia baimė, trukdžiusia pasakojimo tęstinumui, susidūrė daugybė šeimų. Dėl baimės kalbėti net buvo sunku vykdyti partizanų palaikų paieškas. Vaida pamena, kad, prasidėjus viešoms kalboms apie partizanus, jos močiutė siekė pasikalbėti su gydytoju, kuriam buvo pristatytas leisgyvis areštuotas brolis, bet gydytojas nieko nepasakojo, kaip ir kiti aplinkiniai žmonės, galėję matyti ir girdėti, kas nutiko brolio žūties dieną. Taip pat ir Samanta mena, kaip jos močiutė negalėjo dalyvauti jokiuose partizanų pagerbimo renginiuose, nes ją slėgė baimė ir nenoras prisiminti skausmingą praeitį. Anūkė pamena, kad, ieškant senelio palaikų, močiutės buvo klausama apie senelio skiriamuosius bruožus, pavyzdžiui, ūgį, dantis ir panašiai, bet ir visa tai lydėjo neracionali močiutės baimė. Suprantama, kad tokia baimė galėjo lengvai persiduoti antrajai kartai.

Justina prisimena, kad augdama girdėjo tik nuotrupas apie partizanus, nes jos tėvai ir kiti vyresni bendruomenės nariai prie vaikų stengėsi nieko nepasakoti. Kartu su artimaisiais Justina nuo mažumės lankydavo senelio kapą, tačiau nežinojo, kad jis žuvo partizanaudamas. Močiutė dažnai pasakodavo anūkei apie vienintelę gyvenimo meilę, bet nenorėjo atskleisti senelio biografijos detalių. Daug nutylėjimo būta ir antrojoje kartoje – partizanus vaikystėje dažnai matęs tėtis vaikams taip pat nepasakojo prisiminimų. Justinos manymu, tiek jos tėtis, tiek kiti partizanų vaikai buvo labai sužeisti, nes buvo pamestinukai, neturėjo pastovių namų, neteko artimųjų. Tie žiaurūs vaikystės pasakojimai yra paženkinę jų gyvenimus. Dėl to viskas, kas buvo žinoma iki pasigirstant partizaninio karo pasakojimui viešumoje, buvo paskiri faktai ir nuojautos:

Kažką viena ausim girdi ir tu nesuriši. Žinai, kaip būna tie išbyrėję paveiksliukai, bet visumos nėra ir visada galvodavau: kažkas yra negerai. Kodėl visi, pavyzdžiui, turi du senelius, o aš vieną? Ir kai tu klausi ko nors, o tai kur tas kitas senelis, visi kažkaip taip: einam braškių ravėt ar dar kažką [juokiasi]. Ta prasme, net nebuvo istorijos, kur jisai, net nebuvo pasakojimo, o kodėl jo nėra. <...> Buvo visiška tokia juodoji skylė. Net nebuvo sukurtos melo istorijos, kur galėtų būti tas senelis. Jo tiesiog nėra. (Justina, g. 1975)

Tokia vyresniuosius slegianti tylą galėjo būti nutraukta tik trečiosios kartos, kuri, sulaukusi sąmoningo amžiaus, dažnai pradėdavo klausinėti apie šeimos praeitį. Rasa prisimena, kad ji tapo pagrindine tėčio pasakojimo perėmėja, nes jis negalėjo apie partizanus kalbėti su kitais artimaisiais, kuriems ta atmintis buvo tarsi neįdomi ar nereikšminga. Rasa pasakoja vieną

atvejį, kuris puikiai iliustruoja, kad dalis šeimos pasakojimo buvo prarasta juo aktyviai nesidomint:

Buvo kažkokia talka ir mes pasisamdėm darbininkus kaimo darbui atlikti. Ir atėjo toksai žmogus, sako: ar jūs tie [pavardė], kurie padėjo partizanui? Mano teta, kuri yra jauniausia, yra gimusi 53-iais, sako ne ne, mes ne tie. Sako tu [pavardė] tai daug. Aš žiūriu, sakau: taip taip taip, čia mes tie [juokiasi]. Nežinau. Man pasirodė keista, kad ji nežino, niekada nesidomėjo. (Rasa, g. 1986)

Pastebima, kad trečioji karta prisiima tarpininko tarp pirmosios ir antrosios kartos vaidmenį. Būtent vaikaičiai renka informaciją ir perduoda ją tėvams. Pavyzdžiui, Aivaras pasakoja, kad jo darbas archyve, ieškant duomenų apie šeimos dalyvavimą rezistencijoje, giminaičių buvo sutiktas itin palankiai:

Tiesiog kažkas paprašė, kad surasčiau savo prosenelio bylą. <...> Tai tuo metu, prisimenu, giminės susitikime reikėjo duot ataskaitą, kas ten parašyta. Tai buvo labai keista, kad mama ir jos seserys, aš kiek pamenu, tai jom daug dalykų buvo naujiena, ten ypač detalės. (Aivaras, g. 1994)

Aivaro atveju šeimoje pastebėtas didesnis susidomėjimas partizaninio karo istorija, kai anūkas ėmė kaupti pasakojimus. Tokią pat tarpininko misiją sau numatęs Arnas pastebi, kad kartais, norint vyresniems žmonėms papasakoti apie partizanus, reikia pradėti ne nuo įdomių detalių, o nuo pamatinių klausimų:

Dabar karta ta mūsų tėvų, jinai augus tarybiniais, seneliai jau tie išeina, proseneliai visi. Taip ir beliks, tokia bus tarpinė ta karta, jie tikrai neskiria, kas yra partizanas, kas yra stribas. Mano mamos paklaustum, tai ji tikrai ten giliai nepakalbėtų. Va, tokia situacija, kad reikia apskritai pradėti kalbėti apie juos. (Arnas, g. 1989)

Pastebėtina, kad toks noras kuo plačiau atskleisti partizaninio karo pasakojimą trečiojoje kartoje pasireiškia įvairiomis asmeninėmis iniciatyvomis. Vienos jų susijusios su asmeninio susidomėjimu, kitos skirtos šeimos ratui, trečios paliečia didesnes bendruomenes. Dauguma iniciatyvų nulemtos jaučiamos atsakomybės tinkamai atminti partizanus, pagerbti senelius ir įprasminti jų kovą. Nepriklausomybės pradžioje tai buvo ypatingai svarbu, siekiant užfiksuoti ir publikuoti kuo daugiau autentiškų prisiminimų (Pokorska-Iwaniuk 2017: 249).

Asmeninių atminimo praktikų formos labai įvairios. Viena išskirtinių formų – tai tatuiruotės, kurias giminės partizanų atminimui yra pasidarę

Povilas. Povilas sako skaitantis daug literatūros apie partizanus, tačiau norėjo atrasti būdą, kaip patvirtinti savo kilmę. Toks susiejimas yra įprastas, kai žmogus siekia susitapatinti su tam tikrais idealais (Krukauskienė 2013: 16). Paklaustas apie tatuiruotes, Povilas visada pasakoja šeimos istoriją, kurią pats neseniai sužinojo, tačiau jau spėjo pasisavinti. Taigi, tatuiruotės yra kaip tam tikras priminimas jam pačiam, kad jo šeimos istorija verta būti papasakota.

Ryšys su pasakojimu taip pat labai dažnai kuriamas per daiktus, kuriuos iš senelių perima anūkai. Pavyzdžiui, Giedrė pasakoja, kad ji pasirinko gydytojos profesiją, įkvėpta močiutės. Giedrė vis dar turi močiutės daiktų, kuriuos naudoja vaikų stovyklose arba savo reikmėms:

Jinai visą laiką buvo akių ligų gydytoja. [Išlikę] visi tie rėmeliai, kur stikliukai keičiasi, kur nustatyt, kiek minuso-pliuso, spalvos, taip toliau ir panašiai. Visą laiką aš nešioju, jeigu kokiam vaidinimui [reikia], tas ant galvos medinis, kur nusileidžia su stikliuku, tas irgi bobulės, aš irgi jį turiu. Chalutų bobulės kažkiek turiu. Pačioj pradžioj, kai tik jau pradėjau dirbt [akušere], turėjau JOS nešiotą chalutą ir su JOS nešiotu chalatu dirbau ligoninėj kažkiek dar laiko, kol jis visai jau pageltonavo ir atsisakiau jau jo. Bet jos chalutą nešiojau. Ženkliuką jos turėjau darbinį irgi, kur toks senovinis bordinės spalvos, kur kryžiuokas, ta gyvatė nupiešta ir vardo kortelę gali įsidėt. (Giedrė, g. 1991)

Giedrė sako tokiu būdu puoselėjanti ryšį su močiute. Įvairūs artefaktai tarsi geriau atskleidžia patį žmogų, taip pat leidžia su juo tapatintis, nors kone stipriausiai santykį veikia jaučiamos emocijos. Tai labai ryšku moterų pasakojimuose, kurioms būdinga daugiau kalbėti apie tarpasmeninius santykius (Būgienė 2011: 50). Rimantė pasakoja, kad ji nuo mažumės dalyvaudavo partizanų atminimo renginiuose su močiute ir tai suformavo tam tikrą ryšį su ja ir visa partizanų bendruomene:

Aš buvau turbūt vienintelė, kuri dalyvavau su bobule, kai atidenginėjo Žemaičio paminklą. Ir žiauriai snigo, buvo beprotiškai šalta, ir kažkaip tas momentas, kad mus visą laiką pratino prie to, kad yra kažkas kitaip. Bet tu supranti, kad tai yra tiesiog tavo dalis. Tu nesupranti, kad tai yra kitaip, bet tu žinai, kad kažkas yra kitaip. Net nežinau kaip. Yra tas jausmas [graudinasi]. <...> Iki šiol dar yra tas momentas, kad čia yra kaip priklausymas karališkai kažkokiai kastai, kad tu pasakai, kad bobulė yra Žemaičio ryšininkė ir kas jinai tokia, ir kad ten ją vienu momentu gaudė visi Lietuvos stribai ir nieks nepagavo, tai yra toks, kad tu esi stipraus žmogaus palikuonis [graudinasi]. (Rimantė, g. 1988)

Rimantė šie jausmai įpareigoja puoselėti močiutės atminimą. Būtent praityje ji randa stiprybę. Panašiai apie senelį kalba ir Rasa. Nors senelis mirė

iki Rasos gimimo, ji jaučia stiprų ryšį su jo asmenybe, pirmiausiai per jodinėjimą:

Kai mano kokios nors tetos atvažiuodavo į sodybą ir matydavo, kad ten esu, man labai norisi jodinėti ir aš jodinėdavau ant tų arklių, tai sakydavo: va, iš senelio paveldėjai. Ir vis papasakodavo kokią istoriją, pavyzdžiui, kaip senelis tuos arklius prajodydavo ir panašiai. Jie nelaikė žirgų, jodinėjimui skirtų, jie buvo ūkininkai, tai tas jodinėjimas buvo senelio hobis, tai tiesiog laisvu nuo ūkio darbų metu jis tuo užsiimdavo. Tai man atrodo labai artima ir galvoju, kaip aš norėčiau būti buvusi ten ir visa tai mačius, nes tai yra labai labai man įdomu. Tai tokių kažkokių, atrodo, atsiranda gijų, mus siejančių, tai tas man kažkaip... Tai pereina kažkokiu būdu iki manęs. (Rasa, g. 1986)

Per senelio atminimą Rasa sieja save su partizaninio karo pasakojimu, sako jaučianti, kad yra „to dalis, vienu ar kitu būdu“. 2018 m. įvykusiose partizanų vado A. Ramanausko-*Vanago* laidotuvėse Vilniuje, anot Rasos, buvo tiesiog privalu dalyvauti, nes tai būtų buvę svarbu jos artimiesiems, kurie šios dienos nesulaukė:

[Vanago laidotuvės] buvo toks, kur reikia [dalyvauti], nes jisai buvo svarbus žmogus mano seneliui, kurio aš, deja, nepažinojau. Mano tėčiui buvo svarbus, jie asmeniškai pažinojo jį. Ir jeigu jau jo dukra gyveno ten pas juos, tai, vadinasi, kad jis turėjo labai pasitikėti seneliu, nes tu patiki svarbiausią savo žmogų. (Rasa, g. 1986)

Iš tiesų anūkai, sekdami senelių pėdomis, stengiasi pasakojimus perimti iš vyresnių kartų ir juos pritaikyti savo kasdienybei, kad atminimas būtų gyvas. Aivaras pasakoja, kad jam norėjosi užmegzti ne tik emocinį ryšį su partizaninio karo pasakojimu, bet ir atrasti tinkamą raktą, kuris leistų pažinti kovos esmę. Anot jo, sunku užmegzti santykį su abstrakcija, todėl jo pasirinktas kelias buvo paskirų kovotojų biografijų pažinimas. Kadangi senelio įsitraukimas į rezistenciją buvo epizodinis, Aivaras ieškojo kitų asmenybių:

Man didžiulį įspūdį paliko ir aš iš karto įsivaizdavau, kad, jeigu aš būčiau partizanas, tai norėčiau būti toks. Tai Vaclovo Voverio portretas. Toks karys. Ir tą išdavystės momentą labai gerai atsimenu, kaip jau po visko jis [Lionginas Baliukevičius] nueina prie to bunkerio ir įsivaizduoja, kaip čia Žaibas lipo iš to bunkerio, kaip buvo nukautas ir kiek priešų dar galėjo su savim pasiimt. Tai aš nežinau, ar ten emocija, ar šiaip tiesiog. Aš nenoriu to vesti į emocijas, aš norėčiau labiau tai laikyti, kad tai buvo kažkoks raktas, nes iki tol labai sunku suprasti, kas yra tas partizanas. Tai ne vien per tą pajautimą, bet per tą proto pajautimą, mąstymo. Tiesiog atsirado kažkas, kaip tu gali suprasti. (Aivaras, g. 1994)

Kaip jau ne kartą minėta, trečioji karta siekia priartėti prie pirmosios kartos savimonės, susiliesti su šia bendruomene, rasti joje savo vietą. Kaip pasakoja Arnas, visas įsitraukimas į partizaninio karo atmintį prasidėjo nuo noro pažinti savo kraštą:

Aš juos labai pasisavinu, būtent tokius „kertinius“ žmones, kurie nueina į užmarštį visiškai. Mes kalbam apie Joną Žemaitį, tai man tas savaime aišku, kad čia jo, „kertinis“, ten Adolfas Ramanauskas-Vanagas, bet man būtent iš savo krašto, iš paprastesnių žmonių, bet irgi palikusių ryškų pėdsaką. Gyveni toj žemėj. <...> Nebeskaitau tų prisiminimų partizanų arba kas kur ten [kitoj] apygardoj. Man tiesiog neįdomu. Man kažkaip noris tą savo žemę būtent išsunkt, nes aš vaikščioju čia, aš čia gyvenu, ten kokią kalvelę praeinu, pravažiuoju kaimą, jau žinau, kad tame kaime... Kažkaip susigyveni su tuo ploteliu žemės. (Arnas, g. 1989)

Dauguma anūkų iniciatyvų, kilusių iš poreikio patenkinti smalsumą ir atrasti asmeninį įkvėpimo šaltinį, perauga į šeimos rato veiklas. Pavyzdžiui, Rasa pasakoja, kad jos parodytas susidomėjimas paskatino jos tėtį labiau atsiverti:

Mano tėtis vis mėgdavo užsimint apie tai [partizanus], kažką tai papasakoti, nes jam būdavo skaudu. Matosi, kad jam kažkaip norisi išsipasakot, norisi pabrėžti tą. Bet aš taip supratau, kad jis nelabai rado kam pasipasakoti. Kitiem gi neįdomu, nes kitų interesai kiti. Man tos istorijos buvo žiauriai įdomios. (Rasa, g. 1986)

Pokalbiai tarp Rasos ir jos tėčio padaršino jį kreiptis į Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centrą, prašant senelį pripažinti rezistencijos dalyviu. Rasa prisimena tėčio pasakojimus ir dokumentus kaupusi ir pasirūpinusi tinkamu perdavimu Centru. Taip ji jaučiasi prisidėjusi prie to, kad senelis ir tėtis buvo valstybės mastu pripažinti laisvės kovų dalyviais.

Toks ryšys šeimoje minimas ir Aivaras pasakojime. Jis prisimena, kad senelis labai nudžiugo, sužinojęs, kad jo anūkas domisi partizanais ir partizanus menančiomis vietomis:

Pamato, kad tau įdomu ir tada pradeda pasakot, rodyt. Vieną kartą, atsimenu, tiesiog sėdom į mašiną ir apvažiuom visas tas vieteles, visus tuos ženklus, o kai kurie jau iš seniau man būdavo žinomi, nes tiesiog važiuojant matydavai juos, nes jie visiškai šalia kelio. Jis apie juos prieš tai pasakodavo, bet tai nebūdavo toks muštras, kad tu privalai žinot. Bet labai matėsi, kad jam labai svarbu buvo, kad aš tuo susidomėjau. (Aivaras, g. 1994)

Dar keliose šeimose saugomi dokumentai ir atsiminimai, kurių išlikimu rūpinasi vaikaičiai. Giedrė sako, kad ji šeimoje yra atsakinga už močiutės rankraščio perspausdinimą. Taip pat Vaida mini, kad su močiute yra sutarusios, kad močiutei mirus anūkė perims dokumentus apie partizanus ir saugos juos toliau. Be kita ko, Vaida tikisi, kad jai pavyks pasiekti ir kitą močiutės tikslą – atrasti brolio palaikus.

Nors pasakotojai dalijasi randama informacija apie partizanus su tėvais, broliais ir seserimis, daugiausiai dėmesio skiria vaikams. Tą ypač akcentuoja moterys, turinčios savo vaikų ar daugiau bendraujančios su artimųjų atžalomis. Tyrinėtojai teigia, kad motina yra centrinė figūra šeimos atminties kūrime ir puoselėjime (Žilinskienė 2020: 179). Pavyzdžiui, Karolina sako sūnėną mokanti, kad jis didžiuotųsi partizanais, nes laisvės kovų pasakojime yra ir jų šeimos auka. Karolinos nuomone, partizanų vaikaičiai turi atsiminti ir pasakoti ne tik apie savo šeimos narius, įsitraukusius į kovą, bet ir apie tuos, kurie nespėjo sukurti šeimų:

Tiesiog tu turi perduot į priekį toliau ne prastesnį, ką gavai, ir perduot apie juos istoriją. Daugiau ryšininkų ir ryšininkių liko, tai jie vis tiek galėjo dar kurti savo šeimą ir tada jie turi tą asmeninę liniją, kuri juos atsimena. Dar ne tik kaip kovotojus, kaip asmenis. O partizanų, kurie buvo aktyviuose kovos veiksmuose, mažai liko. Tai jie dažnai neturėjo šanso išvis turėti savo palikuonių. O jeigu ir turėjo, jie neturėjo asmeninio [ryšio]. Tai jie neturėjo būdo perduot apie save kaip asmenį to prisiminimo. Tai vienas iš dalykų, ką mes jau net ne skolingi, o vienas toks bendras supratimas yra, kad apie juos tiesiog atsiminti ir žinoti. Ir kaip savo senelius atsimenam, taip ir atsiminti juos. Nes jie taip nusprendė, gal taip susiklostė dėl jų pasirinkto kelio, kad jie netapo niekieno seneliais. (Karolina, g. 1987)

Moterys pasakoja, kad vaikai yra linkę domėtis šeimos istorija, jeigu su jais noriai apie tai kalba suaugusieji. Kai kurios pasakotojos tokius pokalbius su mažaisiais laiko savo misija. Antai, Rasa sako:

Keista, kad mano tėtis niekada nepasakodavo savo anūkams, seserų vaikams. Bet aš galvoju, kad gal jisai to nedarė sąmoningai dėl to, kad jie dar maži buvo. Jiem gal dar nelabai rūpi. <...> Bet dabar aš suprantu, kad jiems rūpi, nes jie manęs klausia, papasakok, kaip ten buvo. Tai aš kažkokių dalykų papasakoju, bet aišku, būtų buvę smagiau, jeigu jie būtų sužinoję tą iš savo senelio. Tai galbūt mano misija ir yra perduoti tą istoriją mano seserų vaikams. (Rasa, g. 1986)

Pasakotojos akcentuoja, kad svarbu pasakojimą pateikti taip, kad jis vaikams būtų suprantamas, ugdytų patriotiškumą ir sąmoningumą. Vaida savo

vaikams pasakoja taip, kad jiems būtų aišku, kas buvo partizanai ir ko jie siekė:

Tokio pedagoginio momento man paprastai [norisi] ir šeimoj atliepiant istoriją, kaip tu biškį kaip mokytojas tam vaikui paaiškini. Tie fragmentai tada gerai susijungia. Savo vaikui tai viską taip nuosekliai, aiškiai. Partizanas yra tas, tas ir tas. Pasakoju, o ne ai, žinai, ten pamatysi, sužinosi, kai užaugsi [juokiasi]. <...> Tai tiesiai šviesiai sakau, kad čia yra žmonės, kurie iškovojo mums laisvę. Kad laisvė yra, kai tu gali, ką nori daryt, tikrai aišku, gal gražiau, su vaikiškais visokiais [paaiškinimais], kad tu gali žaist žaidimus kur nori ir nieks niekada į kampą nepastatys [juokiasi]. (Vaida, g. 1985)

Tai, kad dauguma vaikų sureiškina partizaninį karą kaip svarbų Lietuvos istorijos laikotarpį, atveria galimybes perduoti šeimos pasakojimą. Trečiajai kartai atrodo, kad laisvės kovų atminimas šiuolaikinėje visuomenėje turi būti puoselėjamas. Vaikaičiai įgyvendina įvairias iniciatyvas, siekdami populiarinti partizaninio karo istoriją ir papasakoti apie savo artimųjų indėlį į laisvės kovą. Vaikai, tampantys klausytojais, dažnai diktuoja pasakojimų turinį (Jonutytė 2008: 18). Todėl tikėtina, kad jiems augant pasakojimas šeimoje vėl keisis.

Aivaras yra išleidęs partizaninio karo dalyvių prisiminimų knygą. Joje pasakojamos įvairiose Lietuvos vietose kovojusių asmenų istorijos, įskaitant ir jo senelio atsiminimus. Kalbėdamas apie tai, kokią reikšmę turi ši publikacija, Aivaras teigia vertinantis tai kaip teisingą žingsnį:

Aš nežinau, ar man tai buvo svarbu. Man atrodė, kad tai yra teisinga. Jis [senelis] save vertina pakankamai objektyviai šitoj vietoj. Jis nebuvo labai didelis entuziastas, ryšinininkas. Jis turi tų epizodų, kur konkrečiai kažką darė, bet jis nebuvo tas sisteminis. Ir jis dėl to iš savęs labai didelio vyro nedaro. Bet aš buvau pas žmones, kurie man atrodo, dar mažiau už jį padarę ir jie vis tiek papuolė ir į tą knygą, kai kurie net visokius statusus turi. Tai senelis neturi jokio statuso, tai man atrodė, kad teisinga yra bent jau kažkiek tokiu būdu įamžinti, įprasminti. (Aivaras, g. 1994)

Apžvelgdamas atliktą darbą, Aivaras akcentuoja, kad tai buvo galimybė kai kuriems partizaninio karo dalyviams tapti „istorijos herojais“, nes lig tol jų prisiminimai nebuvo niekur užrašyti ar paviešinti. Žinoma, kad panašių leidinių, kuriuose pateikiama laisvės kovotojų prisiminimų, Lietuvoje gausu, tačiau Aivarui norėjosi, kad jo rengiama knyga atskleistų įvairialypę atmintį:

Aš norėjau, kad tekstas būtų pakankamai gyvas ir tuo pačiu „nezanūdnas“. Vienu metu pagavau save, kad tie visi žmonės, su kuriais kalbėsi, jie turi bent vieną, dvi,

tris, keturias žiauriai skaudžias istorijas ir kai tu jų klausaisi, jos tau daro didžiulį įspūdį. Ir tiesiog, kadangi jos darydavo didžiausią įspūdį, o man iš visų pasakojimų reikia paimti tiktais vieną istoriją. Tai pagavau save, kad aš ir imu tas liūdniausias, žiauriausias. Tada supratau, kad negerai, nes tiesiog gausis tokia kančių knygelė. Man tai neatrodė prasminga. Aš jau dabar visų tų pasakojimų iki galo nebeatsimenu, bet ir tas šventes parodyt, partizaniškas vestuves galų gale. Arba ta Kadžionio istorija apie sūnų, gimusį bunkeryje. Tai norėjosi parodyt kuo daugiau įvairovės. (Aivaras, g. 1994)

Aivaras svarsto, kad skaitant knygą galbūt liūdnos istorijos vis dar užgožia linksmesnius praeities epizodus. Vis tik jam džiugu žinoti, kad pavyko užfiksuoti detalias, atpažįstamas istorijas, kurios gali sudominti skirtingas visuomenės grupes. Jo senelio pasakojimas taip pat tapo žinomas gerokai platesniam ratui žmonių, nei buvo iki šiol.

Kita atminimo forma, kuri atrodo priimtina vaikaičiams, yra žygiai. Arnas jau keliolika metų organizuoja viešą pėsčiųjų žygį, kurio metu siekia pagerbti krašto partizanus. Jis pasakoja tiesiog pajautęs, jog jam reikia imtis veiksmų, kad partizanai nebūtų pamiršti:

Dvyliktoj klasėj su bičiuliu vaikščiojau aplink savo gimtąjį miestelį ir mes netikėtai priėjom tokį paminklą ir paskui išsiaiškinau, kad ten yra palaidota 30-40 partizanų. Ir galvoju: per visą mokymosi laiką nieks neatvedė iki tos vietos ir nieks nepasakojo. Ir paskui aš galvoju: nuvažiuosiu per Vėlines ir pažiūrėsiu, ar dega ten žvakutės. Ir tada nuvažiavau. Žiūriu – niekas nedega, tai uždegiau tą žvakutę ir supratau, kad man reikia eit tuo keliu įamžinimo. Kažkaip buvo išvis net negražu. Negražu taip daryt, kad visiškai į užmarštį. Tas man momentas, kad sakau, nuėjau per Vėlines ir nedegė žvakutės. (Arnas, g. 1989)

Po šio įvykio Arnas pradėjo rinkti vietas žmonių pasakojimus. Jo manymu, iki tol jo gimtajame krašte niekas nesistengė fiksuoti prisiminimų, todėl jis pajuto atsakomybę išsaugoti tai, kas likę:

Diktofoną išsitraukiau ir užrašinėdavau tas istorijas. Kokios jos bebūtų. Kadangi aš supratau, kad mūsų krašte tokių metraštininkų, tyrinėtojų nieko nėra, tai pradėjau paskui jaust atsakomybę, kad reikia būtinai užrašyt, nes jie išnyks ir iš viso bus sunku atkurti tokį pilnesnį vaizdą, būtent mūsų krašto laisvės kovų. (Arnas, g. 1989)

Surinkti liudijimai yra pasakojami žygio metu. Arnas keliskart akcentuoja, kad jam labai svarbu uždegti žvakeles partizaninėse vietose. Tai jam siejasi su artimųjų kapų lankymu. Arnas pripažįsta, kad kartais jaučiasi vienišas, nes dažnai susiduria su žmonėmis, kurie nevertina laisvės kovų istorijos. Kaip jis sako, jo organizuojamas žygis orientuotas į kokybę, o ne į

žmonių skaičių. Jam ramu žinant, kad jo iniciatyva aplankomos svarbios vietos, išgirstamos krašto partizanų istorijos.

Greta didelių iniciatyvų, egzistuoja pavienės praktikos, palaikomos vaikų. Pavyzdžiui, Giedrė pasakoja turėjusi galimybę vienais metais vaikų stovykloje suorganizuoti dieną, skirtą laisvės kovų istorijai. Kaip minėta, Giedrės šeimoje partizaninio karo atmintis labai sureikšminama, močiutei ryšininkei jaučiama didelė pagarba ir visose kartose reiškiamas noras kalbėti apie jos patirtį. Reikia pabrėžti, kad kalbėdami apie partizanus šeimos nariai nejaučia baimės ar nerimo dėl to, ką kiti pagalvos, klausydami jų istorijų, perduodamų su pasididžiavimu ir džiaugsmu. Vis dėlto, rengdama programą vaikams, Giedrė stengėsi atsižvelgti į tai, kad yra šeimų, kuriose partizaninis karas tebėra skausminga ar vengtina tema. Giedrė pamena, kad kartu su kitais vadovais nusprendė vaikams apie partizanus pasakoti „nei ten graudžiai, nei ten pikta“:

Nusprendėm paskutinį vakarinį tokį padaryt paskaitymą. Tai aš irgi bandžiau skaityt apie bobulę tą gabalą paskutinį. Niekam ten nieks neišėjo, visi apsiverkė [juokiasi]. Tai ir vaikai verkė. Vaikai paskui po to drąsiai pradėjo apie tai šnekėt, nes pasirodo, visi turi tų istorijų, tiktai gal tėvai nelabai šneka. O kodėl tėvai nelabai šneka? Ai, nežinau, niekada neklausiau. Mes tada visi sakom: paklausk, nes tai yra svarbu. (Giedrė, g. 1991)

Vaikams paliekant stovyklą vadovai bendravo su tėvais ir kvietė juos puoselėti šeimos atmintį, perduoti ją jaunesnėms kartoms, net jeigu jauniausi šeimos nariai nežino, ko ir kaip paklausti. Žinoma, kad susidomėjimą gali paskatinti net ir pavieniai faktai ar iš pažiūros nereikšmingi epizodai. Antai, Povilas sako rašantis apie savo partizanavusius giminaičius socialiniame tinkle, siekdamas, kad daugiau žmonių domėtusi savo šeimos istorija:

Aš tik noriu, kad žmonės domėtusi tuo, kad jie to nepamirštų. Turbūt toks mano svarbiausias yra tikslas. Aš jokių tikslų nelabai turiu, bet tiesiog man atrodo, kuo ilgiau žmonės nepamirš, tuo labiau supras, iš kur ateina jie patys, iš kur ateina Lietuva kaip valstybė ir tiek. (Povilas, g. 1986)

Povilas svarsto, kad galbūt kada nors pats išleis knygą ar parašys scenarijų komedijai apie partizanus. Anot jo, tai galėtų būti puikus būdas papasakoti apie partizanus. Jo nuomone, komedija leistų kalbėti apie partizanus atskleidžiant jų „žmogiškąsias savybes“ ir neapsiribojant tik aukos ir žūties motyvais.

Pridurtina, kad partizaninio karo pasakojimai yra ne tik apie žmones ar įvykius, bet ir apie tam tikras vertybines nuostatas, konkrečius žmonių

pasirinkimus ir atsakomybės prisiėmimą. Visa tai svarbu ne tik tuomet, kai valstybei gresia pavojus, bet ir kasdienėse situacijose. Jeigu šeimoje gyvuojantys pasakojimai aiškiai perteikia etines tezes, tinkamai atsiskleidžia ir vertybiniai žmonių sprendimai (Jonutytė 2019: 151). Štai Karolina sako jaučianti atsakomybę ne tik už savo veiksmus, bet ir už tai, kas nutiko praeityje. Anot jos, partizanų artimieji turi labai svarbų tikslą – užtikrinti, kad panašios situacijos nesikartotų:

Buvo labai daug nukentėjusiųusių. Tai man atrodo, kad įamžinant visą rezistenciją irgi negali pamiršt, kad ne tik lietuviai Lietuvoj gyvena. Aš įsivaizduoju, jeigu būtų koks nors žmogus, kuris kažką jau labai šauniai padirbėjo ir jisai, nežinau, išgelbėjo du miestus ir atrado vaistus nuo vėžio, bet jis įrašė mano prosenelį į trėmimų sąrašą. Ir man turbūt plėštų tai širdį. Tai aš šitoj situacijoje būčiau visada linkus palaikyti tą, kuriam labiausiai skauda. <...> Jeigu būtų žmonės, kurie mano giminės istorijoje vaidino kažkokį tragišką vaidmenį ir jeigu reiktų praeit pro kokią nors jo garbės lentą... Tai aš lygiai taip įsivaizduoju kokios nors žydų šeimos, kur jeigu ne iki galo sutariama, koks žmogaus vaidmuo Holokauste Lietuvoj vykusio, tai aš tikrai neįsivaizduoju, kaip tiem žmonėm paskui [gyventi]. Tiesiog tada jautiesi, kad tu turbūt, kaip palikuonis, savo dalies nepadarei. Nes tada jie žuvo ir dabar dar kartą jie žūsta, nes visa jų istorija yra tokia dar kartą atkartojama, darkart įskaudinama. (Karolina, g. 1987)

Tiek Karolina, tiek kiti trečiosios kartos atstovai mato partizanų idėjų tęstinumą šiandienoje. Todėl stengiamasi tiek puoselėti laisvės kovotojų akcentuotas vertybes, tiek pateisinti lūkesčius dėl jų atminimo. Vaida atkreipia dėmesį, kad partizanai savo tekstuose yra išreiškę norą būti įamžinti miestų gatvėse, aikštėse, kad jų atminimas toliau gyvuotų. Vaikaitės manymu, jos pareiga užtikrinti, kad šis noras išsipildytų, dėl to ji ragina savo miesto savivaldybę partizanų vardais pavadinti miesto gatves. Kartais susiduriama su pasipiktinimu, jog partizanams skiriama per daug dėmesio. Kaip Vaida sako, ji nori toliau pakovoti, kad atminimas būtų toks, kokio nusipelnė laisvės kovotojai, kitaip tariant, „tą kovą pratęst tokią, nes jie paaugojo gyvybes“. Toks polinkis užmegzti tarpkultūrinį dialogą asmeniniuose pasakojimuose pastebimas dažnai. Atliktas tyrimas leidžia teigti, kad trečioji karta ypatingai stengiasi ne tik pateisinti artimųjų lūkesčius, bet ir atjausti visas nuo okupacijų nukentėjusias visuomenės grupes.

Anūkų karta pastebi, kad partizaninio karo interpretacija ilgainiui šiek tiek kinta. Viešojoje erdvėje vis daugiau kalbama apie partizaninį karą ne tik kaip apie prasmingą, bet ir iš esmės pasiteisinusį tautos pasirinkimą. Negana to, šia kova galima didžiuotis ir ją savaip švęsti. Antai, Povilas sako, kad jam didelį įspūdį paliko jau keliskart minėtos A. Ramanausko-*Vanago* laidotuvės,

nes tai buvo šventė, o ne gedulo diena. Jam antrinantį Karolina džiaugiasi, kad kinta požiūris į laisvės kovotojų auką:

Buvo labai gražiai padaryta su tuo perlaidojimu, kaip šventė, kaip laimėjimas, kad jis mum labai nusipelnęs ir dabar mes irgi bandom atstatyti teisybę ir tiesiog leisti jam ilsėtis ten, kur jisai nusipelnė, o ne kažkur pakrūmėj. Ir tą patį vakarą dar buvo toks kaip „išeikim pakelt tosto už jį, išeikim sudainuot dainą“. Kaip šventė. <...> Ir bendrai, mes jau galim žiūrėti į tai kaip ne į kažkokį „o ne, mus skriaudė“, o „mes žiauriai kovojom, dabar jau ilgu laikotarpiu laimėjom, ir dabar galim imt, ir irgi kažkokiu būdu atstatyt kai kuriuos dalykus“. (Karolina, g. 1987)

Povilui atrodo, kad partizanai verti tokios pagarbos, kaip ir Kovo 11-osios signatarai, nes abi šios visuomenės grupės kūrė valstybę. Povilas pripažįsta, kad jo nuomonę apie partizanus stipriai pakeitė istorikų A. Petrauskienės ir Vykinto Vaitkevičiaus knyga „Lietuvos partizanų valstybė“ (2019), kurioje buvo pristatytas naujas požiūris į laisvės kovas, per kurį partizanai atsiskleidžia ne tik kaip kariai, bet ir kaip politikai. Tai, ką Povilas sužinojo apie partizanų organizacinę struktūrą, leido jam atsiriboti nuo stereotipinio įsivaizdavimo, kad partizanai – tai „kaimo bernai su šautuvais“.

Vienas pagrindinių klausimų, kylančių svarstant apie laisvės kovų prasmę, yra kovos baigtis. Vis dar nesutariama, ar partizanai laimėjo, nes po jų išliko stipri priešprieša sovietinei okupacijai, nuvedusi į Sąjūdį, ar vis tik pralaimėjo, nes partizanams savo laiku nepavyko iškovoti nepriklausomybės. Povilo manymu, partizaninis karas buvo pergalingas:

Mes nepralaimėjom ir jie nepralaimėjo. Jie tiesiog laimėjo. Vėliau, negu planavo. Mano toks visada yra požiūris. Kaip tu gali pralaimėti, jeigu galiausiai tas tikslas buvo pasiektas ir dar buvo tų pačių žmonių. Ir vis dar yra, žinoma, labai labai nedaug tų žmonių, kurie kovojo tada ir kurie gyvena dabar, kurie matė, kaip Lietuva atgavo nepriklausomybę, tai kaip tai gali būti pralaimėjimas? Tai yra tikrai pergalė. (Povilas, g. 1986)

Suprantama, kad noras matyti partizanus kaip laimėtojus susijęs su tuo, kad apie tai svarstantys yra giminystės ryšiais susiję su partizanais. Rasa, vertindama senelio ir tėčio indėlį į laisvės kovą, sako, kad artimųjų viltis sulaukti laisvės niekada nebuvo palaužta ir tai jau yra pergalė:

Mano senelis labai stengėsi. Taip, tu pralaimėjai tuomkart, bet tavo idėjos nenumirė, tavo viltys kažkokios. Ką tėtis pasakojo, kad senelis visą laiką turėjo tokią viltį, kad čia laikina, kad vienaip ar kitaip ta nepriklausoma Lietuva bus. Ir jis tos vilties niekada neprarado. <...> Aš savo senelio nepažinojau, bet man jis toks atrodo morališkai ir

vertybiškai labai tvirtas žmogus. Tu tikrai turėjai būti tvirtas tam, kad pergyventi visus tuos dalykus ir dar tam baisiam sovietmety pragyventi. (Rasa, g. 1986)

Vaikaičiai taip pat plačiai žiūri į partizanų įamžinimo klausimą. Arnas, atsargiai vertinantis tarp partizanų pasitaikiusias išdavystes, sako, kad visų partizanų prisiminimai pamokantys, verti aptarimo:

Man tos istorijos lieka ir atlaidžiau žiūriu į išdavystę, nes mes kiekvienas dabar sugebam nesąmonių pridaryt kasdienoj, tai į tas klaidas aš žiūriu biškį taip. Aš jų neiškeliau tų išdavikų, bet vis tiek jie kovojo. Turėjo tą savo kovos kelią, koks jis bebūtų buvęs. Aš kartais pasakoju apie Juozą Šleiderį. Jis toks žiaurus partizanas buvo. Bet jis buvo kietas partizanas, bet ir daug nekaltų žmonių nuo jo žuvo. Tai man ta istorija yra tokia stipri, kaip žmogus paslydo. Nuėjo į tą kažkokį kraujo [kerštą] ar išprotėjo, nežinau. Jis sakydavo, kad geriau nušaut du nekaltus, negu paleist vieną kaltą. Tai jis tikrai yra nužudęs ir nekaltų žmonių. Bet yra nušovęs daug ir sribų. Jam paminklo jau negalėčiau statyt. (Arnas, g. 1989)

Pasak Arno, apie tokius paklydusius partizanus būtina pasakoti, nes tokios istorijos savyje talpina labai daug svarbių pamokų. Panašiai svarsto ir Povilas, teigdamas, kad kiekvienas į kovą įsitraukęs ir vertybes išsaugojęs partizanas vertas atminimo:

Man atrodo, kad kiekvienas, absoliučiai kiekvienas partizanas, žuvęs, išgyvenęs, tas, kuris neišdavė kovos draugų, yra vertas įamžinimo, nes yra ta istorija. Man atrodo, apskritai turbūt yra universaliai sutariama, kad jeigu ne partizanų kova, tai turbūt Sąjūdis nebūtų kilęs, nes tie, kurie buvo Sąjūdyje, jie dar atsiminė tiesiogiai tą kovą, nes buvo praėję viso labo kiek, trisdešimt keli metai nuo paskutinių partizanų – tai tikrai neilgas laiko tarpas. Tai, man atrodo, kad kiekvienas partizanas, jeigu jisai kovojo garbingai, jisai yra vertas įamžinimo ir atsiminimo. (Povilas, g. 1986)

Šie Povilo svarstymai sietini su bendru trečiosios kartos polinkiu žvelgti į partizaninį karą plačiau, abstrakčiau. Jeigu antroji karta pirmiausiai siekia pažinti savo artimojo biografiją, tai vaikaičiai šeimos ratu dažnai neapsiriboja. Suprantama, kad praeities įvykiai nebekelia tiek skausmo, o tai suteikia galimybę ieškoti naujų interpretacijų visos tautos patirčiai pažinti ir suprasti.

Trečiosios kartos atstovai su retomis išimtimis siekia partizaninio karo pasakojimo tęstinumą. Daugeliui jų laisvės kovų istorija yra istorija apie juos pačius, apie pačius artimiausius žmones ir šeimos indėlį į rezistenciją. Kai kuriais atvejais aktyvus anūkų domėjimasis sugrąžina laisvės kovų istoriją į šeimas, suteikia pasakojimui naujų reikšmių ir prisideda prie tolimesnio jo gyvavimo.

IŠVADOS

1. Partizaninio karo dalyviai laikytini bendruomene, turinčia kolektyvinę atmintį. Partizaninio karo pasakojimas – jos dalis. Partizanų ideologija, politiniai tikslai, kovotojų kasdienybė ir jų šeimų likimai fiksuoti vadovybės dokumentuose, spaudoje, grožinėje literatūroje, egodokumentuose. 1949 m. vasarį įkūrus Lietuvos laisvės kovos sąjūdį veiklos dokumentavimas įgavo aiškesnę struktūrą ir tapo vienu iš partizanų veiklos prioritetų. Buvo siekiama, kad partizanų idėjų sklaida atsvertų sovietinę propagandą, tautiškai veiktų vietos gyventojus ir taptų kovų istorijos pagrindu atkūrus nepriklausomybę. Nors ir su ribotais ištekiais buvo rengiamos dalinių istorijos ir kovotojų biografijos, kurios turėjo įtvirtinti laisvės kovos prasmę ir įamžinti kovotojus (ypač – žuvusiuosius). Asmeniniuose kovotojų tekstuose išryškėja traumuojanti kovų patirtis, psichologiniai ir fiziniai išbandymai, tekę patiems kovotojams, jų bendažygiams ir artimiesiems.

Partizanų tekstuose daugiau dėmesio skiriama konkrečioms asmenybėms ir jų žygdarbiams. Laisvės kovotojai daugiausiai tapatino save su Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės herojais, pasižymėjusiais kovingumu ir visišku atsidavimu laisvės idėjai. Partizanai selektyviai rėmėsi ir vėlesnių laikotarpių istorija, pasirinkdami epizodus, galinčius stiprinti kovos dvasią. Tekstuose dažnai minimi ir kiti bendruomenės nariai – žuvusieji kovotojai, kurių atminimas buvo puoselėjamas.

Pasiaukojama lietuvių tautos kova, didvyriška kovotojų mirtis ir nenumaldomas laisvės siekis buvo pagrindiniai partizanų tapatybę stiprinę akcentai viešuose partizanų tekstuose. Buvo svarbu akcentuoti, kad partizaninis karas buvo išprovokuotas Sovietų Sąjungos okupacijos, o ne nulemtas vidinių kovų, kaip bandė įrodyti sovietų režimas. Tokią žinią partizanai siekė perduoti vietos gyventojams ir Vakarų valstybėms.

Sovietinio režimo kontroliuojamose kanaluose partizanai pristatyti kaip klasiniai politiniai priešai, veikiantys kriminaliais metodais ir bendradarbiaujantys su užsienio šalimis ar siekiantys asmeninės naudos.

2. Visą sovietinės okupacijos laikotarpį laisvės ir nepriklausomybės idėjos, kaip ir partizaninio karo atmintis, buvo užgniaužtos. Partizaninio karo dalyviai ir jų šeimų nariai neturėjo galimybės viešai prabilti apie savo patirtį, o tai stabdė jų gijimo, susitaikymo su praeitimi procesą. Be kita ko, net ir Nikitos Chruščiovo valdymo metais pradėtas destalinizacijos procesas nesuteikė daugiau teisių politiniams kaliniams ir tremtiniams, kurių žymi dalis buvo susijusi su laisvės kovomis. Bausmę atlikę ir į Lietuvą sugrįžę kovotojai ir

toliau buvo engiami, ribotos jų veiklos ir saviraiškos galimybės. Kai kada suvaržymai taikyti ir partizanų šeimų nariams.

Dėl didelio laisvės kovų dalyvių ir represuotų asmenų skaičiaus sovietų režimas buvo priverstas pateikti savo pasakojimo versiją. Ji buvo skleidžiama pasitelkiant archyvinius dokumentus, įvairius eksponatus, spaudą ir meninę kūrybą. Taip buvo sumenkintas partizanų autoritetas, paneigtas kovos dėl laisvės tikslas ir pateikti kaltinimai partizanams. Sovietinė įvykių versija neigiamai veikė pačius kovotojus ir jų šeimų narius. Pasitaikė atvejų, kai sovietų skleistas idėjas patvirtindavo ir patys kovotojai, priversti gailėtis dėl rezistencinės veiklos. Tikėjimas, kitų nukentėjusiųjų ir buvusių bendražygių bendrystė, patriotinės nuostatos ir asmeninės savybės palengvindavo rezistentų būseną.

Daliai artimųjų, ypačiai gimusių jau pasibaigus laisvės kovoms ir represavimo laikotarpiui, sovietų pasakojimas buvo vienintelis informacijos šaltinis apie praeitį. Vis dėlto net ir tais atvejais, kai šeimoje buvo visiškai nekalbama apie partizaninį karą ir su juo siejamas represijas, atmintis buvo perduodama neverbaliai – neįprastas artimųjų elgesys, būdo savybės ar smurtą liudijančios fizinės žymės kėlė klausimų ir žadino vaizduotę. Tokia komunikacija leido partizanų artimiesiems bent nujauti, kad jų šeimų nariai yra paveikti sudėtingų fizinių ir psichologinių išgyvenimų.

Tik 1988 metais, kai veiklą pradėjo Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdis ir atgijo viltis atkurti nepriklausomybę, partizanų kurtas pasakojimas vėl tapo viešas. Prabilo nukentėjusiųjų bendruomenė, o rezistencijos ir tremčių įamžinimas netrukus tapo valstybės istorijos politikos dalimi. Atgimimo metais apie partizaninį karą daugiau sužinojo ir šeimų nariai, ir plačioji visuomenė. Politiniai kaliniai ir tremtiniai deklaravo siekiantys likviduoti sovietinės okupacijos ir komunistinės ideologijos padarinius, atkurti istorinį teisingumą dėl pasipriešinimo okupacijai, atlyginti nuo režimo nukentėjusiems asmenims ir jų šeimų nariams.

Partizanų (daugiausiai eilinių kovotojų) ir jų bendražygių, metraštininkų, profesionalių tyrėjų ir kitų entuziastų dėka Lietuvoje paplito partizanų prisiminimai, egodokumentai, taip pat archyviniai šaltiniai. Kaip ir pokario metais, prisiminimuose ryškus lietuvių kovos su gerokai galingesniu priešu motyvas, pasiaukojimas dėl laisvės idėjos, partizaninio karo kaip teisėto atsako į sovietų okupaciją samprata, geri partizanų ir vietos gyventojų santykiai. Lygiai taip pat pasakojimuose atsiskleidžia fizinės ir psichologinės traumos, kurias paliko rezistencija ir represijos. Išgyvenusieji rūpinosi žuvusiųjų atminimu ir tinkamu įamžinimu. Pasakojimai plito ir kaip asmeniniai prisiminimai, ir kaip kolektyvo patirtį atskleidžianti atmintis.

Partizanų pasakojimas pirmaisiais Atgimimo metais koegzistavo drauge su sovietine propaganda. Prisiminimais dalijosi ir buvę režimo kolaborantai, aktyvūs partizanų kovų slopintojai.

3. Šeimose, kurių nariai, įsitraukę į laisvės kovas, žuvo arba mirė nesulaukę nepriklausomybės, pasakojimų perdavos procesas gerokai sutrikdytas, dažnai negrįžtamai prarandant dalį pasakojimų. Iki karo ar karo metais gimusieji retai ryžtasi pasakoti savo prisiminimus viešai, o gimusieji jau po tėvų represavimo laikotarpio apie partizanus kalba laisviau, yra linkę daugiau domėtis šeimos istorija. Pažymėtina, kad labai retai partizaninio karo pasakojimai buvo perduodami nuosekliai – artimieji pasitenkindavo užuominomis, pavieniais prisiminimais ar namuose saugomų artefaktų, menančių partizanavimą ar lagerį ir tremtis, istorijomis.

Vaikų prisiminimuose partizanai išlikę kaip vengę rodyti neigiamas emocijas civiliams, stengęsi palaikyti įprastus socialinius ryšius, draugiškai bendravę su vaikais ir prašę jų pagalbos. Nors suaugusieji stengėsi apsaugoti vaikus nuo galimų represijų dėl ryšių su partizanais, vaikai buvo svarbūs pagalbininkai partizanų kasdienybėje. Kokiu nors būdu partizanams padėję vaikai dažnai tai vertina kaip savo indėlį į laisvės kovą.

Antrosios kartos atmintyje labai ryškus praradimo motyvas. Pasakotojai gaili tėvų ir jų prarastos sveikatos, dėl ko kartais kvestionuoja ginkluoto pasipriešinimo prasmę ar jaučia pyktį ir skausmą dėl artimųjų patirtų kančių. Nors apie tai beveik nekalbama, taip pat jaučiamas pasakotojų gailestis dėl sudėtingos vaikystės, ypač tais atvejais, kai augta be tėvų ar bendravimas su jais buvo tik epizodinis. Galiausiai jaučiamos nuoskaudos dėl šeimose buvusios tylos ir nemokėjimo tėvų pasiteirauti apie jų patirtis.

Visose tirtose šeimose, nepriklausomai nuo to, kiek tėvai su vaikais kalbėjo apie partizaninį karą, jaustas komunikacijos trūkumas. Dažnai antrosios kartos atstovai negali tiksliai įvardinti partizanų motyvacijos įsitraukti į rezistenciją, taip pat nežino partizanavimo detalių, o kai kada pripažįsta tiesiog sąmoningai vengę priimti tokią informaciją, nes artimųjų išgyvenimų klausytis buvę per sunku. Vis dėlto apie sunkius fizinius ir psichologinius išbandymus liudijo randai, neįprastos žmonių charakterio ir elgesio savybės.

Nors partizanų vaikai teigia beveik nejautę diskriminacijos ar neigiamo dėmesio iš sovietinių struktūrų, dažnas yra girdėjęs „bandito“ terminą. Pastebėtina, kad šis terminas partizanams įvardinti kai kada buvo vartojamas ir artimoje partizanų aplinkoje.

Antroji karta partizaninio karo pasakojimą sieja su vertybėmis. Prisiminimuose ryškus kovingumas, patriotiškumas, laisvės siekis. Būtent

praeityje artimieji atranda dvasinę stiprybę. Priešingai nei bendruomeniškumą akcentavusi pirmoji karta, partizanų vaikai pirmiausiai prisimena ir pagerbia savo artimuosius. Retai siekiama pažinti partizaninį karą kaip reiškinį, analizuoti jo priežastis ar palaikyti ryšius su kitais partizanų palikuonimis. Dėl to šeimos narių, įsitraukusių į rezistenciją, atminimas išskirtinai šviesus, nors apskritai partizaninis karas kartais kelia abejonių. Nepaisant to, neabejojama, kad jų artimieji buvo neatsiejama partizanų bendruomenės dalis, kurios nariai tarpusavyje palaikė ryšius ir pasibaigus karui ar net tada, kai tai daryti buvo pavojinga.

Dauguma partizanų šeimų sovietinės okupacijos metais laviravo tarp prisitaikymo ir pasipriešinimo. Nors šeimose dažnai minėtos religinės ar valstybinės šventės, vaikams buvo leidžiama stoti į sovietines jaunimo organizacijas, tarnauti Raudonojoje armijoje ar kitaip dalyvauti įprastame visuomeniniame gyvenime.

Nepriklausomoje Lietuvoje antroji karta yra atminimo ir įamžinimo praktikų stebėtoja. Dažnai mirus šeimos nariui partizanui nutrūksta bet koks antrosios kartos ryšys su kovotojų bendruomene. Antra vertus, partizanų vaikams ypatingai svarbus valstybės dėmesys kovotojams. Paprastai valstybės pozicija partizanų atžvilgiu ir jų atminimas vertinamas kaip pavėluotas ar nepakankamas atlyginanti patirtoms skriaudoms.

4. Kitaip nei antroji karta, trečioji partizaninį karą vertina plačiau. Kone visiems kalbintiems trečiosios kartos atstovams pasakojimai apie partizaninį karą buvo neatsiejama kasdienybės dalis. Nors vaikystėje daugeliui partizaninio karo prisiminimai atrodė neįtikėtini ar neįtikinantys, augant požiūris smarkiai pasikeitė. Bendraudami su vyresniais šeimos nariais, anūkai girdėdavo daugiausiai kasdieniškas, pamokančias istorijas, o ne žiaurias, atskleidžiančias sudėtingiausius artimųjų išgyvenimus.

Anūkų karta, kaip ir vaikų, partizaninio karo pasakojimą perėmė ne tik per verbalią komunikaciją. Anūkai liudija sudėtingą šeimos praeitį nujausdavę iš vyresniųjų nutylėjimų, jų sudėtingo charakterio ar laikysenos įvairiais politiniais klausimais.

Trečiojoje kartoje domėjimasi partizaniniu karu skatina ir viešasis diskursas. Partizanų pasakojimas šeimoje kelia pasididžiavimą, kai kada stiprina pačių pasakotojų savivertę. Anūkai itin atvirai pasakoja, ką apie partizanus girdėjo šeimoje, noriai dalijasi pastebėjimais apie pirmosios ir antrosios kartos išgyvenimus. Partizanų vaikų nutylėtos neigiamos emocijos dėl tėvų įsitraukimo į rezistenciją dažnai įgarsinamos būtent vaikaičių.

Trečiosios kartos atstovai laikytini tarpininkais tarp pirmosios ir antrosios kartos. Būtent jie yra linkę inicijuoti pokalbius apie šeimos patirtį.

Be kita ko, ši karta nevengia kelti skaudžių, nepatogių klausimų. Netgi priešingai – akcentuojamas noras pažinti žmogišką kovotojų portretą ir atsisakyti bet kokio nepagrįsto heroizavimo, būdingo pirmajai kartai. Tai nepaneigia partizanų pasakojimui įprastų vertybių – laisvės, demokratijos, kilnių tikslų ar bendrystės. Be kita ko, partizanų anūkai partizaninį karą įvardija kaip pergalę, o ne pralaimėjimą, kaip tai dažnai suvokiama ankstesnėse kartose. Neabejotina, kad šią vertybinę nuostatą lemia ir viešasis diskursas, šiandien pripažįstantis partizaninio karo dalyvius kaip teigiamus istorijos veikėjus.

Apskritai trečioji karta yra vertybiškai labai arti pirmosios. Dėl to partizanų vaikaičiai dažnai sieja save su partizanų bendruomene, nori tapti jos dalimi. Anūkai jaučia atsakomybę už protėvių darbus. Jautriai reaguojama į visus sovietinės ir nacistinės okupacijos metais nukentėjusių visuomenės grupių skaudulius. Trečiajai kartai svarbus bendras partizanų vertinimas, ne tik artimųjų įsitraukimas į laisvės kovas. Viešojoje erdvėje pateikiama informacija apie partizaninį karą laikoma tokia pat reikšminga kaip ir artimųjų pasakojimai. Pasitaiko atvejų, kai pateikėjų pasakojimų pagrindą sudaro iš viešumos perimta informacija, o ne artimųjų liudijimai.

Panašiai kaip ir antroji karta, trečioji kritiškai vertina valstybės pastangas stiprinti partizaninio karo atmintį. Tai skatina vaikaičių iniciatyvas, tiek asmenines, tiek apjungiančias šeimos narius ar visuomenės grupes. Pasakotojai teigia jaučiantys atsakomybę už pasakojimo tęstinumą, todėl siekia atmintį perduoti savo vaikams. Bandoma kompensuoti antrojoje kartoje prarastus pokario prisiminimus ir ateities kartoms palikti įkvepiantį ir žemišką partizaninio karo pasakojimą.

ŠALTINIŲ IR LITERATŪROS SĄRAŠAS

Šaltiniai

1. LYA – Lietuvos ypatingasis archyvas
2. LIIR – Lietuvos istorijos instituto bibliotekos rankraštynas
3. Darius ir Girėnas. *Laisvės balsas*, 1953, nr. 7 (165). LIIR, f. 13–86, l. 6.
4. [Jono Nuobaro dienoraštis] LYA, f. K-1, ap. 58, b. 15414, l. 114–117.
5. Juozo Šibailos-Merainio nurodymas Pietų Lietuvos srities Visuomeninės dalies viršininkui, [ne anksčiau kaip 1949 m. rugpjūtis]. LYA, f. K-1, ap. 58, b. 44618/3, t. 17, l. 154.

Literatūra

1. Adjukovic Dean 2004. „Social Contexts of Trauma and Healing“, *Medicine, Conflict and Survival*, vol. 20, p. 120–135.
2. Anderson Benedict 1999. *Įsivaizduojamos bendruomenės. Apmąstymai apie nacionalizmo kilmę ir plitimą*, Vilnius: Baltos lankos.
3. Ankersmit Frank 2005. *Sublime Historical Experience*, Stanford: Stanford University Press.
4. Anušauskas Arvydas 2012. *Teroras 1940–1958 m.*, Vilnius: Versus aureus.
5. Arlauskaitė-Zakšauskienė Inga 2014. „Vakarų pagalbos Lietuvos partizanams mito analizė“, *Genocidas ir rezistencija*, nr. 1 (35), p. 109–124.
6. Assmann Aleida 2012. „To Remember or to Forget: Which Way Out of a Shared History of Violence?“, in: *Memory and Political Change*, edited by Aleida Assmann, Linda Shortt, Hampshire: Palgrave Macmillan Memory Studies.
7. Assmann Jan 2011. *Cultural Memory and Early Civilization: Writting, Remembrance and Political Imagination*, New York: Cambridge University Press.
8. Banevičius Jaroslavas (red.) 1988. „Informacija“, *Tremtinys*, nr. 1, p. 4.
9. Banevičius Liudvikas 1987. *Tėviškė šaukė į kovą*, Vilnius: Mintis.
10. Baranowsky Anna B., Young Marta, Johson-Douglas Sue, Williams-Keeler Lyn, McCarrey Michael 1998. „PTSD Transmission: A

- Review of Secondary Traumatization in Holocaust Survivors Families“, *Canadian Psychology*, vol. 39 (4), p. 247–256.
11. Bar-On Dan, Eland Jeanette, Kleber Rolf J., Krell Robert, Yael Moore, Sagi Abraham, Soriano Erin, Suedfeld Peter, Van Der Velden Peter G., Van Ijzendoorn Marinus H. 1998. „Multigenerational Perspectives on Coping with the Holocaust Experience: an Attachment Perspective for Understanding the Development Sequelae of Trauma across Generations“, *International Journal of Behavioral*, vol. 22 (2), p. 315–338.
 12. Bauman Richard 1988. *Story, Performance, and Event. Contextual Studies of Oral Narrative*, New York: Press Syndicate of the University of Cambridge.
 13. Bauer Michael, Stefan Priebe, Häring Bettina, Adamczak Kerstin 1993. „Long-term Mental Sequelae of Political Imprisonment in East Germany“, *Journal of Nervous and Mental Disease*, vol. 181, no. 4, p. 257–262.
 14. Bistrickas Stasys (sud.) 1960. *Faktai kaltina. Ir sušaudytieji prabyla*, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla.
 15. Božerocki Tomaš 2020. *Medijų ir atminties laikmenų komunikacinė reikšmė formuojant Armijos Krajobos kolektyvinę atmintį XX a. viduryje: daktaro disertacija (socialiniai mokslai)*, Vilnius: Vilniaus universitetas.
 16. Bruner Jerome 2010. „Narrative, Culture, and Mind“, in: *Telling Stories. Language, Narrative and Social Life*, edited by Deborah Schiffrin, Anna de Fina, and Anastasia Nylund, Washington: Georgetown University Press, p. 45–49.
 17. Būgienė Lina 2011. „‘Aš jau prisimenu...‘ Autobiografiniai lietuvių moterų pasakojimai folkloristo akimis“, *Tautosakos darbai*, t. 41, p. 44–62.
 18. Būgienė Lina 2012. „Istorijos patirtis ir refleksija Valkininkų krašto žmonių pasakojimuose“, *Tautosakos darbai*, t. 44, p. 121–136.
 19. Burinskaitė Kristina 2008. „KGB prieš buvusius politinius kalinius ir tremtinius“, *Genocidas ir rezistencija*, nr. 2 (24), p. 121–126.
 20. Burinskaitė Kristina 2010. „LSSR KGB kovos su antisovietiniu pasipriešinimu 1954–1990 metų politinės ir ideologinės prielaidos“, *Lietuvos istorijos studijos*, t. 26, p. 94–111.
 21. Burinskaitė Kristina 2012. „Režimo priešininkų represavimo ir persekiojimo tendencijos po 1954 m.“, *Genocidas ir rezistencija*, nr. 1 (31), p. 112–129.

22. Burinskaitė Kristina 2013. „Komunistinės ideologijos pokyčių po 1953 m. įtaka represinei politikai ir KGB veiklai“, *Genocidas ir rezistencija*, nr. 1 (33), p. 98–111.
23. Burinskaitė Kristina, Okuličiūtė Lina (sud.) 2011. *KGB slaptieji archyvai 1954–1991 m.*, Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras.
24. Burke Peter J., Stets Jan E. 2009. *Identity Theory*, New York: Oxford University Press.
25. Carrier Peter 2008. „Political and Ethical Contexts of Collective Memories of the Second World War“, in: *Recalling the Past – (Re)constructing the Past. Collective and Individual Memory of World War II in Russia and Germany*, edited by Withold Bonner and Arja Rosenholm, Jyväskylä: Gummerus Printing, p. 245–255.
26. Clemens C. Walter 2003. „Comparative Repression and Comparative Resistance: What explains Survival?“, in: *The Sovietization of the Baltic States, 1940–1955*, edited by Olaf Mertelsmann, Tartu: Kleio, p. 19–42.
27. Danieli Yael 1985. „The Treatment and Prevention of Long-term Effects and Intergenerational Transmission of Victimization: a Lesson from Holocaust Survivors and their Children“, in: *Trauma and its Wake*, edited by Charles R. Figley, New York: Brunner/Mazel, pp. 295–313.
28. Danieli Yael 1998. „Conclusions on Further Directions“, in: *International Handbook of Multigenerational Legacies of Trauma*, edited by Daniel Yael, New York: Plenum Press, p. 669–689.
29. Danieli Yael 2009. „Massive Trauma and the Healing Role of Reparative Justice“, *Journal of Traumatic Stress*, vol. 22 (5), p. 351–357.
30. Daumantas Juozas 1990. *Partizanai*, Vilnius: Vaga.
31. Feuchtwang Stephan 2010. „Ritual and Memory“, in: *Memory. Histories, Theories, Debates*, edited by Susannah Radstone and Bill Schwarz, New York: Fordham University Press, p. 281–298.
32. Frėjūtė-Rakauskienė Monika, Klumbytė Neringa, Marcinkevičius Andrius, Šliavaitė Kristina 2018. *Socialinis ir istorinis teisingumas daugiaetniniėje Lietuvos visuomenėje: sampratos, patirtys ir kontekstai*, Vilnius: Lietuvos socialinių tyrimų centras.
33. Gaidys Vladas, Tureikytė Danutė 2015. *Visuomenės nuomonės tyrimai Lietuvos istorinio lūžio laikotarpiu*, Vilnius: Lietuvos socialinių tyrimų centras.
34. Gailienė Danutė 2021. *Ką jie mums padarė: Lietuvos gyvenimas traumų psichologijos atžvilgiu*, 2-asis leidimas, Vilnius: Tyto alba.

35. Gailius Bernardas 2004. „Karas, agentai-smogikai ir posovietinė visuomenė“, *Naujasis židinys-Aidai*, nr. 5, p. 228–236.
36. Gailius Bernardas 2006. *Partizanai tada ir šiandien*, Vilnius: Versus aureus.
37. Gailius Bernardas 2008. „Suklastota istorija: sovietų totalitarizmas ir partizanų karo prisiminimas“, *Lietuvos istorijos studijos*, t. 22, p. 88–103.
38. Gajauskas Balys, Kišonas Česlovas, Kašėta Algis, Kliunka Antanas, Lukša Antanas, Šidlauskas Gintaras, Vaičiūnas Gintaras, Gregoraitis Vidas (sud.) 1993. „Partizano Dzūko dienoraštis“, *Laisvės kovų archyvas*, t. 6, p. 5–83.
39. Gajauskas Balys, Kišonas Česlovas, Kašėta Algis, Kliunka Antanas, Lukša Antanas, Šidlauskas Gintaras, Vaičiūnas Gintaras, Gregoraitis Vidas (sud.) 1993. „Partizano St. Augustino dienoraštis“, *Laisvės kovų archyvas*, t. 7, p. 214–224.
40. Gaškaitė Nijolė, Kuodytė Dalia, Kašėta Algis, Ulevičius Bonifacas 1996. *Lietuvos partizanai 1944–1953 m.*, Kaunas: Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjunga.
41. Gaškaitė-Žemaitienė Nijolė 1998. *Partizanai apie pasaulį, politiką ir save: 1944–1956 m. partizanų spaudos publikacijos*, Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras.
42. Grickevičiūtė Dvilė 2016. „Tremties kaip kančios įvaizdžiai viešajame diskurse ir tremtinių pasakojimuose“, *Darbai ir dienos*, t. 65, p. 113–142.
43. Gussi Alexandru 2015. „On the Relationship Between Politics of Memory and the State's Attitude toward the Communist Past“, in: *Remembrance, History, and Justice. Coming to Terms with Traumatic Pasts in Democratic Societies*, edited by Vladimir Tismaneanu and Bogdan C. Iacob, Budapest: Central European University Press, p. 125–142.
44. Halbwachs Maurice 1992. *On Collective Memory*, Chicago and London: The University of Chicago Press.
45. Hamilton Paula 2010. „A Long War. Public Memory and the Popular Media“, in: *Memory. Histories, Theories, Debates*, edited by Susannah Radstone and Bill Schwarz, New York: Fordham University Press, p. 299–311.
46. Hoffman Eva 2010. „The Long Afterlife of Loss“, in: *Memory. Histories, Theories, Debates*, edited by Susannah Radstone and Bill Schwarz, New York: Fordham University Press, p. 406–415.
47. Horowitz Mardi J. 1997. *Stress Response Syndromes*, Northvale, New Jersey, London: Jason Aronson Inc.

48. Hunt Nigel C. 2010. *Memory, War and Trauma*, New York: Cambridge University Press.
49. Jackson Michael (ed.) 1996. *Things as They Are: New Directions in Phenomenological Anthropology*, Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press.
50. Jackson Michael 2013. *The Politics of Storytelling. Variations on a Theme by Hannah Arendt*, Copenhagen: Museum Musculanum Press.
51. Jakavonis Juozas 2005. *Šalia mirties*, Kaunas: Naujasis lankas.
52. Jėčys Algirdas 2000. *Sutryptos viltys*, Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras.
53. Jermalavičius Juozas (red.) 1987. *Liaudies gynėjų žodis*, Vilnius: Mintis.
54. Jevseičikas Konstantinas 1989. *Giltinės sutramdymas*, Vilnius: Periodika.
55. Jonutytė Jurga 2008. „Tradicio žinojimo tyrimas: paradigmos kaita“, *Tautosakos darbai*, t. 35, p. 13–24.
56. Jonutytė Jurga 2012. „Politiinių konfliktų atmintys ir jų įtaka autobiografiniams pasakojimams: vienos šeimos atvejis“, *Tautosakos darbai*, t. 44, p. 137–153.
57. Jonutytė Jurga 2019. „Apie pasirinkimą, sukuriantį modernųjį „aš“ sakytiniuose gyvenimo pasakojimuose“, *Tautosakos darbai*, t. 58, p. 149–165.
58. Juodis Darius 2020. „Sovietų saugumas prieš ukrainiečių ir lietuvių partizanus 1944–1953 metais: ginkluoto pasipriešinimo slopinimas (remiantis SBU archyvo medžiaga)“, *Acta Historica Universitatis Klaipedensis*, t. 40, p. 69–95.
59. Jurkutė Mingailė 2016. *Lietuvos partizanų karo atmintis: sovietinis, vietinis ir išeivijos pasakojimai: daktaro disertacija (humanitariniai mokslai)*, Vilnius: Vilniaus universitetas.
60. Kabalek Kobi 2008. „Immediate Memories: Written Experiences of the Nazi Past in Occupied Germany, 1945–1949“, in: *Recalling the Past – (Re)constructing the Past. Collective and Individual Memory of World War II in Russia and Germany*, edited by Withold Bonner and Arja Rosenholm, Jyväskylä: Gummerus Printing, p. 137–146.
61. Kačerauskas Tomas 2011. „Šeima tarp bendrijos ir individo“, *Logos*, t. 67, p. 132–141.
62. Kadžionis Jonas 2021. *Per skausmo pelkes*, Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras.

63. Kaivola-Bregenhøj Annikki 1996. *Narrative and Narrating: Variation in Juho Oksanen's Storytelling*, Helsinki: Academia Scientiarum Fennica.
64. Kaivola-Bregenhøj Annikki 2005. „Pasakojimas ir pasakojimo pateikimas“, *Tautosakos darbai*, t. 29, p. 203–218.
65. Kasparas Kęstutis (red.) 2006. *Justinas Lelešius-Grafas. Partizanų kapeliono dienoraštis*. Kaunas: Į laisvę fondas.
66. Kašėta Algis (sud.) 2002. *Liongino Baliukevičiaus – partizano Dzūko dienoraštis*, Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras.
67. Kašėta Algis 1995. „Antisovietinio pasipriešinimo metai Lietuvoje 1944–1953 metais“, *Laisvės kovų archyvas*, t. 14, p. 65–77.
68. Katilius Algimantas 2016. „Archyvų saugyklose“, *Lietuvos istorijos metraštis*, t. 2, p. 121–132.
69. Kaunietis Romas (sud.) 1996. *Aukštaitijos partizanų prisiminimai. 1*, Vilnius: Vaga.
70. Kaunietis Romas (sud.) 2010. *Laisvės kovotojų prisiminimai. 7(2)*. Vilnius: Margi raštai.
71. Kazlauskas Evaldas 2006. *Politinių represijų ilgalaikės psichologinės pasekmės: daktaro disertacija (socialiniai mokslai)*, Vilnius: Vilniaus universitetas.
72. Kazlauskas Evaldas, Gailienė Danutė 2003. „Politinių represijų metu patirto sunkaus ilgalaikio traumavimo psichologinių padarinių kompleksiskumas“, *Psichologija*, t. 27, p. 43–52.
73. Klumbytė Neringa 2004. „Dabarties istorijos paraščių žmonės: atsiminimai apie sovietmetį ir kasdienybės patirtys kaimo bendruomenėse“, *Politologija*, nr. 3, p. 1–21.
74. Kraniauskienė Sigita 2000. „Biografinis metodas: dvi teorinės-metodologinės kryptys“, *Sociologija. Mintis ir veiksmas*, nr. 3-4, p. 78–90.
75. Kripienė Enrika 2020. „Vyrų ir moterų santykiai Lietuvos partizanų gretose“, *Genocidas ir rezistencija*, nr. 1(47), p. 81–96.
76. Krukauskienė Eugenija, Šutinienė Irena, Trinkūnienė Inija, Vosyliūtė Anelė, 2003. *Socialinė atmintis: minėjimai ir užmarštys*, Vilnius: Eugrimas.
77. Kucherenko Olga 2008. „Fiction and Reality of War through the Eyes of Soviet Child-Soldiers“, in: *Recalling the Past – (Re)constructing the Past. Collective and Individual Memory of World War II in Russia and Germany*, edited by Withold Bonner and Arja Rosenholm, Jyväskylä: Gummerus Printing, p. 303–313.

78. Kulys Stanislovas 1951. *LLKS Žaliosios rinktinės istorija*, <https://www.partizanai.org/laisves-kovu-archyvas-8-t-1993-m/3434-llks-zaliosios-rinktines-istorija-1944-1951>.
79. Kuodytė Dalia (sud.) 1996. *Tada, kai žuvom dėl Tėvynės*, Kaunas: Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjunga.
80. Kuodytė Dalia [et al.] (sud.) 2004. *Už laisvę ir tėvynę: fotoalbumas*, Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras.
81. Laukaitytė Regina 2022. *Pokaris Lietuvoje belaukiant išlaisvinimo*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas.
82. Leparskienė Lina 2019. *Papasakoti Trakai*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
83. Liekis Algimantas (sud.) 1995. *Nenugalėtoji Lietuva 3. Lietuvos partizanų spauda (1944–1949)*, Vilnius: Valstybinis leidybos centras.
84. Liekis Algimantas (sud.) 1996. *Nenugalėtoji Lietuva 4. Lietuvos partizanų spauda (1950–1956)*, Vilnius: Valstybinis leidybos centras.
85. Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjunga 1996. *Trumpa istorija. Įstatai. Programa*, Kaunas: Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjunga.
86. Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjunga 1999. *LPKT sąjungos įstatai ir reglamentai*, Kaunas: Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjunga.
87. Lorenz Federico Guillermo 2011. „How Does One Win a Lost War? Oral History and Political Memories“, in: *The Oxford Handbook of Oral History*, edited by Donald A. Ritchie, New York: Oxford University Press.
88. Lucius-Hoene Gabriele 2013. „Constructing Perspectives as Positioning Resources in Stories of the Self“, in: *Rethinking Narrative Identity: Persona and Perspective*, edited by Claudia Holler and Martin Klepper, vol. 17, Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, p. 85–101.
89. Major Ellinor F. 1996. „The Impact of Holocaust on the Second Generation: Norwegian Jewish Holocaust Survivors and their Children“, *Journal of Traumatic Stress*, vol. 9, p. 441–454.
90. Mažulytė Eglė, Rakovas Tomas 2014. „Šeimos kalbėjimosi apie sukrečiančius Antrojo pasaulinio karo ir pokario metų įvykius ypatybės: pradiniai tyrimo duomenys“, *Jaunųjų mokslininkų psichologų darbai*, nr. 3, p. 1–6.
91. Mazur Mariusz 2022. *The Mentality of Partisans of the Polish Anti-Communist Underground 1944–1956*, London: Routledge.

92. Mažulytė-Rašytinė Eglė 2017. *Šeimos istorinių traumų ilgalaikiai padariniai: vėlesnių kartų psichologinio atsparumo tyrimas: daktaro disertacija (socialiniai mokslai)*, Vilnius: Vilniaus universitetas.
93. Merridale Catherine 2011. „Soviet Memories. Patriotism and Trauma“, in: *Memory. Histories, Theories, Debates*, edited by Susannah Radstone and Bill Schwarz, New York: Fordham University Press, p. 376–389.
94. Mertelsmann Olaf (ed.) 2003. *The Sovietization of the Baltic States*, Tartu: Kleio.
95. Meuter Norbert 2013. „Identity of Empathy: On the Correlation of Narrativity and Morality“, in: *Rethinking Narrative Identity: Persona and Perspective*, edited by Claudia Holler and Martin Klepper, vol. 17, Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, p. 33–48.
96. Mohatt Nathaniel Vincent, Thompson Azure B., Thai Nghi D., Tebes Jacob Kraemer 2014. „Historical Trauma as Public Narrative: A Conceptual Review of how History impacts Present-day Health“, *Social Science & Medicine*, vol. 106, p. 128–136.
97. Nagata Donna K., Cheng Wendy J. Y. 2003. „Intergenerational Communication of Race-related Trauma by Japanese American Former Interness“, *American Journal of Orthopsychiatry*, vol. 73, p. 266–278.
98. Olsson Pia 2011. *Women in Distress. Self-understanding among 20th-century Finnish Rural Women*, Berlin: Lit Verlag.
99. Op den Velde Wybrand 1998. „Children of Dutch War Sailors and Civilian Resistance Veterans“, in: *International Handbook of Multigenerational Legacies of Trauma*, edited by Danieli Yael, New York: Plenum Press, p. 147–162.
100. Paskočiūnaitė Greta 2020. „Lietuvos istorinis pasakojimas. 1944–1953 m. partizanų perspektyva“, *Acta Historica Universitatis Klaipedensis*, t. 40, p. 25–67.
101. Pečiulaitis Povilas 1993. *Šitą paimkite gyvą*, Kaunas: Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjunga.
102. Peltonen Ulla Maija 1999. „The Return of the Narrator“, *Studia Historica*, vol. 61, p. 115–137.
103. Peluritytė-Tikuišienė Audinga 2015. „Didysis pasakojimas sovietmečiu: keli panoraminiai problemos štrichai“, *Literatūra*, nr. 57, p. 22–42.

104. Perlstein Perella, Motta Robert W. 2012. „An Investigation of Potential Holocaust-related Secondary Trauma in the Third Generation“, *Traumatology*, vol. 19 (2), p. 95–106.
105. Petrauskienė Aistė 2017. *Partizaninio karo vietos: įamžinimas ir įpaveldinimas nepriklausomoje Lietuvoje*: daktaro disertacija (humanitariniai mokslai), Vilnius: Vilniaus universitetas.
106. Petrauskienė Aistė 2018. „Karas ir šventės. Partizanų švenčių ir atmintinų datų kalendorius“, *Liaudies kultūra*, nr. 4 (181), p. 77–85.
107. Petrauskienė Aistė 2022. „Lietuvos partizaninio karo tema muziejuose sovietmečiu ir atkūrus nepriklausomybę“, *Lietuvos istorijos studijos*, t. 49, p. 80–95.
108. Phillips Adam 2007. „Užmaršties muziejus“, in: *Europos kultūros profiliai: atmintis, tapatumas, religija*, sudarė Almantas Samalavičius, Vilnius: Kultūros barai.
109. Phillips Susan D., Gates Trevor 2011. „A Conceptual Framework for Understanding the Stigmatization of Children of Incarcerated Parents“, *Journal of Child and Family Studies*, vol. 20 (3), pp. 286–294.
110. Pilipavičius Vytautas 2007. „Bendruomenė ir bendruomeninės veiklos prielaidos“, *Vagos*, nr. 77 (30), p. 82–89.
111. Plokšto Artur [et al.] 2022. *Kaip laimėti partizaninį karą?: nekonvencinių karų analizė su išvadamis Lietuvai*, Vilnius: Genorolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademija.
112. Pokorska-Iwaniuk Monika 2017. „Tremties atsiminimai – unikalūs lietuvių literatūros aprašymai“, *Acta humanitarica universitatis Saulensis*, t. 25, p. 248–257.
113. Portnov Andrii 2017. „The Holocaust in the Public Discourse of Post-Soviet Ukraine“, in: *War and Memory in Russia, Ukraine and Belarus*, edited by Julie Fedor, Markku Kangaspuro, Jussi Lassila, Tatiana Zhurzhenko, Cham: Palgrave Macmillan Memory Studies, p. 347–370.
114. Pruskus Valdas 2013. „Vertybės ir kultūrinis identitetas komunikacijos kontekste“, *Logos*, t. 76, p. 182 – 188.
115. Pušinskytė Lijana 2008. „Žodinės istorijos metodas, jo taikymo rezistencijos tyrimuose problemos“, *Genocidas ir rezistencija*, nr. 2 (24), p. 22–34.
116. Racėnaitė Radvilė 2018. „Santykio su praeitimi bruožai autobiografiniuose pasakojimuose“, *Tautosakos darbai*, t. 56, p. 218–236.

117. Račiūnaitė-Paužuolienė Rasa 2011. „Šiuolaikinių gyvenimo istorijų bei asmeninės patirties pasakojimų analizės ypatumai“, *Lituanistica*, t. 57, nr. 2(84), p. 188–197.
118. Ramanauskas Adolfas 1991. *Daugel krito sūnų...* Vilnius: Minties leidykla.
119. Remeika Kęstutis (red.) 2003. *Lietuvos partizanų Vytauto apygardos Tigro rinktinė (1945–1950 m.): dokumentų rinkinys*, Vilnius: Lietuvos Archyvų departamentas.
120. Repina Lorina P. 2017. „Historical Memory and Contemporary Historical Scholarship“, *Russian Social Science Review*, vol. 58, no. 4–5, p. 318–336.
121. Ritter Rüdiger 2003. „Prescribed Identity: The Role of History for the Legitimization of Soviet Rule in Lithuania“, in: *The Sovietization of the Baltic States, 1940-1955*, edited by Olaf Mertelsmann, Tartu: Kleio.
122. Rubavičius Vytautas 2020. „Nepasakotina, tačiau vaizduota, atmintis“, *Tarpdalykiniai kultūros tyrimai*, t. 8, nr. 1, p. 71–83.
123. Rüsen Jörn 2007. *Istorika. Istorikos darbų rinktinė*, Vilnius: Margi raštai.
124. Ruzgas Albertas 2010. *Rezistentų pagrindiniai periodiniai leidiniai. Okupacijų metai, 1940 – 1989*, Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras.
125. Samalavičius Almantas 2007. „Postkomunistinės visuomenės atmintis ir amnezija“, in: *Europos kultūros profiliai: atmintis, tapatumas, religija*, sudarė Almantas Samalavičius, Vilnius: Kultūros barai, p. 51–68.
126. Schwab Gabriel 2012. „Replacement Children: The Transgenerational Transmission of Traumatic Loss“, in: *Memory and Political Change*, edited by Aleida Assmann, Linda Shortt, Hampshire: Macmillan Memory Studies, p. 17–33.
127. Semaška Algimantas 1991. *Atgimimo paminklai*, Vilnius: Spauda.
128. Siemer Kaari 2002. „Who is Red on the Outside and White Inside?“ The Topic of the Soviet Rule in Estonian Life Stories“, in: *Lives, Histories and Identities. Studies on Oral Histories, Life and Family Stories*, edited by Tiiu Jaago, Tartu: Estonian Literary Museum, p. 188–203.
129. Skultans Vieda 2005. *The Testimony of Lives. Narrative and Memory in Post-Soviet Latvia*, London, New York: Routledge.

130. Slivinskas Vaclovas (red.) 2014. „...pergyventų jausmų atogarsis“: *partizano Balčio dienoraštis, laišakai ir eilėraščiai*, Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras.
131. Starman Hannah 2006. „Generation of Trauma: Victimhood and the Perpetuation of Abuse in Holocaust Survivors“, *History and Anthropology*, vol. 17 (4), p. 327–338.
132. Statulevičiūtė-Kaučikienė Rūta 2022. „Už kokią Lietuvą kovojame, kai kovojame dėl memorialo kovotojams už Lietuvos laisvę?“, *Politologija*, nr. 2 (106), p. 53–88.
133. Streikus Arūnas 2002. *Sovietų valdžios antibažnytinė politika Lietuvoje (1944–1990)*, Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras.
134. Šyvokienė Janina 2006. *Gyvenimą paaukojęs Tėvynei*, Vilnius: Krašto apsaugos ministerijos Leidybos ir informacijos aprūpinimo tarnyba.
135. Šutininė Irena 2008. „Sovietinių represijų atminties reikšmės lietuvių autobiografijose“, *Genocidas ir rezistencija*, nr. 2 (24), p. 127–134.
136. Šutininė Irena 2015. „Tautos istorijos pasakojimo raiška daugiakultūrėje aplinkoje: Pietryčių Lietuvos lenkų etninės grupės atvejis“, *Sociologija. Mintis ir veiksmas*, t. 37, nr. 2, p. 85–105.
137. Šutininė Irena 2022. „Grįžusių politinių kalinių ir tremtinių adaptacija sovietinėje Lietuvoje: patirtys, strategijos, ištekliai“, *Genocidas ir rezistencija*, nr. 1 (51), p. 39–58.
138. Švedas Aurimas 2010. „Sąkytinės istorijos galimybės sovietmečio ir posovietinės epochos tyrimuose (Atminties kultūros ir istorijos politikos problematikos aspektas“, *Lietuvos istorijos studijos*, t. 26, p. 148–161.
139. Thompson Paul 2000. *The Voice of the Past. Oral History*, Oxford: Oxford University Press.
140. Thomson Alistair 2011. „Memory and Remembering in Oral History“, in: *The Oxford Handbook of Oral History*, edited by Donald A. Ritchie, New York: Oxford University Press, p. 77–95.
141. Tismaneanu Vladimir, Iacob Bogdan C. (ed.) 2015. *Remembrance, History, and Justice. Coming to Terms with Traumatic Pasts in Democratic Societies*, Budapest: Central European University Press.
142. Truska [et al.] 1999. *Sovietinis saugumas Lietuvoje 1940–1953 metais*, Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras.

143. Tūtlytė Rita 2018. „Pokario atminties pasakojimai: laisvės kovų dalyvių atsiminimai“, *Žmogus ir žodis*, t. 20, nr. 2, p. 4–29.
144. Ulevičius Bonifacas, Rimkus Henrikas (sud.) 2003. „Vaidoto grupės partizano Broniaus Vasiliausko-Bevardžio dienoraštis“, *Laisvės kovų archyvas*, t. 33, p. 37–62.
145. Vaitkevičius Vykintas 2018. „Lietuvos partizanų tapatybės dëlionė“, *Liaudies kultūra*, nr. 4 (181), p. 11–23.
146. Vaitkevičius Vykintas 2020. „Įvadas“, *Acta historica universitatis Klaipedensis*, t. 40, p. 15–21.
147. Vaskelienė Ieva, Kazlauskas Evaldas, Gailienė Danutė, Domanskaitė-Gota Vėjūnė 2011. „Komunikacija apie patirtas politines represijas šeimoje: targeneracinis aspektas“, *Tarptautinis psichologijos žurnalas: biopsichosocialinis požiūris*, nr. 9, p. 91–104.
148. Vaskelienė Ieva, Gailienė Danutė, Kazlauskas Evaldas 2013. „Tėvų politinių represijų įtaka vaikų psichologinei savijautai“, *Jaunųjų psichologų darbai*, nr. 2, p. 117–121.
149. Vaskelienė Ieva 2012. *Politinių represijų Lietuvoje ilgalaikės psichologinės pasekmės antrajai kartai*: daktaro disertacija (socialiniai mokslai), Vilnius: Vilniaus universitetas.
150. Vervečkienė Liucija 2019. „Pabrėžta, nutylėta, pateisinta: „kartų efektas“ senelių, tėvų ir anūkų sovietmečio atmintyje“, *Politologija*, nr. 4 (96), p. 8–37.
151. Vervečkienė Liucija 2022. „Atmintis šeimoje: teoriniai aspektai ir buvusio režimo atminties perdavimo tyrimo išvalgos“, *Politologija*, t. 107, p. 8–50.
152. Vigne Eric 2007. „Sutarimai ir nesutarimai su istorikais“, in: *Europos kultūros profiliai: atmintis, tapatumas, religija*, sudarė Almantas Samalavičius, Vilnius: Kultūros barai.
153. Vilutis Leonas 1992. *Likimo mozaika*, Kaunas: Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjunga.
154. Vinogradnaitė Inga, Kavaliauskaitė Jūratė, Ramonaitė Ainė, Ulinskaitė Jogilė, Kukulskytė Rytė 2018. *Sąkytinė istorija kaip sovietmečio tyrimo metodas*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
155. Vitkus Zigmąs 2021. „Nuo sovietinės „laisvės statulos“ iki Lietuvos partizanų memorialo: Kryžkalnio reikšmės 1972–2020 m.“, *Istorija*, t. 122, nr. 2, p. 48–90.
156. Welzer Harald 2005. *Grandpa Wasn't a Nazi: The Holocaust in German Family Remembrance*, New York: American Jewish Committee.

157. White Hayden 2003. *Metaistorija. Istorinė vaizduotė XIX amžiaus Europoje*, Vilnius: Baltos lankos.
158. Žilinskienė Laima (sud.) 2014. *Sovietmečio atmintis gyvenimo istorijose*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
159. Žilinskienė Laima 2020. „Doing Family Memory in the Case of Emigration Experience“, in: *Making Lithuanian Families Across Borders: Conceptual Frames and Empirical Evidency*, edited by Irena Juozeliūnienė and Julie Seymour, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, p. 155–180.

PRIEDAI

Pateikėjų sąrašas

Pakeistas vardas	Gimimo metai	Ryšys su partizaninio karo dalyviu(-ais)*	Partizaninio karo dalyvio(-ių) likimas
II karta			
Adelė	1935	Partizano dukterėčia	Mirties bausmė
Aleksandras	1948	Partizanų sūnus	Tėvas žuvo, mama nerepresuota
Arvydas	1943	Partizanų sūnus	Tėvas žuvo, mamai – lageris, tremtis
Asta	1960	Ryšininkės duktė	Tremtis
Audronė	1959	Partizano duktė	Lageris, tremtis
Danguolė	1962	Partizanės duktė	Lageris, tremtis
Gintautas	1960	Partizano sūnus	Lageris, tremtis
Jolanta	1970	Partizano dukterėčia	Žūtis
Jonas	1960	Partizano sūnus	Lageris, tremtis
Juozas	1927	Rėmėjų sūnus	Nerepresuoti
Justinas	1958	Rėmėjų sūnus	Nerepresuoti
Kostas	1957	Partizanų sūnus	Lageris, tremtis
Leonora	1962	Partizano duktė	Lageris, tremtis
Loreta	1963	Partizano duktė	Lageris, tremtis
Margarita	1960	Ryšininkės duktė	Lageris, tremtis
Marija	1937	Partizano dukterėčia	Nerepresuotas
III karta			
Aistė	1969	Partizano anūkė	Žūtis
Aivaras	1994	Rėmėjų anūkas	Nerepresuoti
Arnas	1989	Partizano brolio anūkas	Žūtis

Austėja	1985	Partizanės anūkė	Lageris, tremtis
Gabrielius	1978	Partizano anūkas	Nerepresuotas
Giedrė	1991	Ryšininkės anūkė	Lageris, tremtis
Gvidas	1969	Partizanų anūkas	Senelis žuvo, močiutei – lageris, tremtis
Justina	1975	Partizanų anūkė	Senelis žuvo, močiutei – lageris, tremtis
Karolina	1987	Ryšininkės anūkė	Lageris, tremtis
Laura	1980	Partizano anūkė	Žūtis
Liucija	1988	Ryšininkės anūkė	Lageris, tremtis
Martyna	2000	Ryšininkės anūkė	Tremtis
Miglė	1993	Ryšininkės anūkė	Lageris, tremtis
Povilas	1986	Ryšininkės anūkas	Nerepresuota
Ramunė	1963	Partizano anūkė	Žūtis
Rasa	1986	Rėmėjo anūkė	Nerepresuotas
Rimantė	1988	Ryšininkės anūkė	Lageris, tremtis
Samanta	1974	Partizano anūkė	Žūtis
Tadas	1989	Partizano anūkas	Lageris, tremtis
Vaida	1985	Partizano sesers anūkė	Žūtis
Žygimantas	1989	Partizano anūkas	Lageris, tremtis

*Nurodomi tik artimiausi giminystės ryšiu susiję asmenys. Pastebėtina, kad daugumoje šeimų buvo bent keli partizaninio karo dalyviai, taip pat jų atsakomybės persidengdavo, pavyzdžiui, rėmėjai atlikdavo ir ryšininkų funkcijas. Neretai šeimos nariui pasitraukus į mišką, artimieji tapdavo ryšininkais ar rėmėjais ir lygiai taip pat patirdavo sovietinio režimo represijas.

INTRODUCTION

RESEARCH PROBLEM, RELEVANCE AND NOVELTY

Usually, the authorship of the resistance narrative is attributed to representatives of the partisan community, who fill the 'black hole' in Lithuanian history created during the years of Soviet occupation with their testimonies (Gailius 2008: 101), thus becoming involved in the process of historical reconstruction themselves (cf. Švedas 2010: 152). Focusing on a specific historical event ensures attention to details and meanings that are lost in general studies of the memory of the Soviet occupation.

In the dissertation, previously formulated statements in contemporary historiography about how the narratives of partisans and their relatives contributed to the creation of the image of the partisan representing pure good (Gailius 2008: 99) are reconsidered. It is also suggested that in the case of neutral behavior of participants in the partisan war, the influence of Soviet propaganda supposedly increases (Jurkutė 2016: 215).

The dissertation discusses in detail the strategies of (not) telling about the post-war in families and the different experiences of relatives. Reflections on the experiences of partisans and their families, practices of remembrance and commemoration, and processes of forgetting – which emerge in the author's interviews with the children and grandchildren of partisans and their relatives – add new details to the memory of the partisan war. It is also significant that the narratives reveal the value attitudes that bind the individual to the social environment (Božerocki 2020: 153). The descendants of the partisans are given the opportunity not only to reproduce the stories they have heard, but also to provide their own interpretation and evaluation, and finally to share their own experiences. In order to make use of this opportunity, the thesis examines the authentic oral histories of three generations of partisan war participants and their two generations of descendants.

Another relevant issue, which is addressed in this thesis, is the definition of the partisan community. As Benedict Anderson, who has analysed the origins of nationalism, has noted, individuals need only to assume or imagine interconnections with others to form a community (1999: 21). The experience of the partisan war was a solid basis for the emergence of a community, even if the number of those involved in the resistance was too large to establish close interrelationships between all participants. Due to

historical circumstances, the post-war resistance group, which was formed by individuals with similar values, was unable to foster a new identity for several decades. It was only after the restoration of independence that the participants in the partisan war were able to talk about their experiences. As literary scholar Rita Tūtlytė argues, the 'little people' – the resistance participants who were silenced during the Soviet occupation – were heard, and they began to speak on behalf of the entire community, including their fallen comrades (2018: 10). It can be argued that the author's research adds to the group of 'little people' by encouraging the voices of those family members who were involved in the war without any other choice and who suffered greatly.

Usually, the partisan community is limited to fighters. For many of them, their involvement in the resistance was linked to the fate of their relatives or their worldview. There is no doubt that some of the children of partisans or their siblings grew up in a certain tradition of memories, consisting of stories and silences, behaviour, and attitudes. Regardless of whether the relatives agree on all matters of value, they are still bound by a closeness that encourages them to reflect on their relatives' experiences and to recall them, and in some cases to tell them to others (Vervečkienė 2022: 29). Delving into the content of the relatives' narratives, the dissertation seeks for the first time to assess this element of affinity and to identify the dominant value attitudes in the narratives of the partisans' relatives, which bind the narrators of different fates into a social group – a community – based on common values and mutual understanding.

The field research suggests that the stories of the relatives are both similar and different from those of the partisan community. Now that almost all of the participants in the partisan war are dead, it is natural that their stories will increasingly be told by their relatives, and it is important to understand their motives and expectations. The personal experiences of relatives would reveal the complex picture of the post-war struggle and its meaning for society. All of this would provide insight into the selective forgetting and partial memories inherent in memory (Assmann 2012: 68).

The collected testimonies are indicative of the interpretation of partisan war in the present context. An impartial listener provides an opportunity to talk about things that might disturb the relatives, and therefore often go unmentioned in the close environment (Hunt 2010: 158). At the same time, it is an attempt to free oneself from traumatic approach – seven decades after the partisan war, and with a new generation born after the restoration of independence, one is looking for new meanings that can open up new paths of historical knowledge.

The growing public interest in the resistance also contributes to the relevance of the research. According to a survey conducted in the autumn of 1989, the post-war resistance was still poorly understood as the most important event of the last decades, but it has nevertheless made it into the top ten (Gaidys, Tureikytė 2015: 34). A few decades later, the situation has changed considerably. Until recently, the anti-Soviet resistance, together with the deportation, was the most popular theme of museum exhibitions, linking national identity with the identity of the sufferer (Grickevičiūtė 2016: 139-140). In recent years, there has been a noticeable need, usually identified by some specific individuals, to replace the martyrological narrative that has been established in museums since the beginning of independence with a new one that testifies to the determination to fight for and defend Lithuania's independence (Petrauskienė 2022: 94). In order to update and re-present the heritage of partisan war, true stories that show the multifaceted nature of the war are ideal (Ibidem: 92). The memories of the partisans' relatives also help the exhibits to 'speak'.

Among other things, the Soviet occupation and the repression associated with it, which peaked during the years of the partisan war, is an exceptionally important topic in the press, raising the question of historical justice (Frėjūtė-Rakauskienė [et al.] 2018: 54). The testimonies of relatives recorded during the research about the unfulfilled expectations of the restoration of justice suggest that the experience of partisan war participants and their family members is not yet properly understood.

Guerrilla warfare as a possible form of national defence has regained its relevance as the war launched by Russia against Ukraine in 2014 took on an unprecedented scale in February 2022. There was a need for a fundamental return to the history of warfare and to remember the lessons (Plokšto [et al.] 2022). It is important to understand not only the tactics of combat, but also the ideas espoused by the partisans and their impact on society.

OBJECT OF THE RESEARCH

The object of this research is the narrative of the experiences and memory of the partisan war of 1944-1953. The narrative itself is understood as heterogeneous and changing, as each generation moves further from the main event – the partisan war. The memories of each generation of the family are influenced by different social and political circumstances, as well as by the grand (community) and small (individual) cultural narratives (Kačerauskas 2011: 134). Personal attitudes and interests give even more meanings to the narratives, which this research attempts to grasp.

In this work, two concepts coexist – *narrative* and *narratives*. *Narrative* refers to the collective memory of the partisans as a community. To maintain the unity of the fighters and to encourage the support of the local population, the partisan leadership first of all strengthened the historical narrative, which included the participants of the freedom fights alongside the most important events and personalities of the past, as it was perceived at the time (Paskočiumaitė 2020: 26). However, alongside this collective narrative, created primarily through the press, there were also egodocuments, in which fighters could convey their own perception of reality, and specific family memories. *Narratives* are the reactions of individual partisans and their family members to the collective narrative of the partisans and, more generally, to the lived experience of the partisans as a community. Thus, *narrative* is a phenomenon of the partisan community, and *narratives* are an expression of the memory of those who were close to the community.

RESEARCH SOURCES AND METHODS

The dissertation reconstructs the first-generation narrative mainly on the basis of historical sources. Public and private texts of freedom fighters are analysed in order to know the origins of the narrative. This approach allows us to discuss both the attitude of the partisan leadership towards the freedom struggle and its memory, and the relationship of individual fighters to this narrative. The development of the narrative after the resistance has subsided is discussed in the light of public and private practices of remembrance, again in the context of the egodocuments of the partisan community and other testimonies about the possibility of the narrative's continuity in private life.

The narrative development research is based on 37 narratives of partisan war participants and their relatives, recorded between 2019 and 2023. The work is based on the recollections of 16 second-generation and 21 third-generation representatives. These interviews lasted between 1 and 3 hours. In total, more than 50 hours of audio recordings have been collected. The fact that the number of interviews with the second generation was slightly lower is due to the fact that for some of the children of the partisans it is still too painful for them to share their family stories (primarily due to the death of the partisans). Even when the second generation is actively involved in various commemorative activities, they are not always willing to share their memories with strangers.

Some of the interviews on the COVID-19 pandemic were conducted remotely using video and audio transmission applications, and one narrative was transmitted in writing at the request of the submitter via e-mail

(correspondence from October 2020 to January 2021, 50 pages of material). There were no qualitative differences in the quality of the interviews between remote and live communication. In accordance with ethical requirements, all contributors are identified in the thesis by their changed names and real years of birth.

Based on the material of one-off interviews, the thesis seeks to review the reflections on resistance and repression, the processes of memory and forgetting, the circumstances of the formation of narratives and stories and intergenerational transmission that influenced the attitudes of family members towards the partisan war, the Soviet occupation and the practices of remembrance that exist in Lithuania today. The methods of narrative analysis of autobiographical narratives were used, which allowed us to look at each narrative as a construct of a personal relationship with the past and laid the foundation for comparative research. In these studies, the narrators were seen as representatives of different generations. Autobiographical narrative, also called life narrative or life history in academic literature, is significant in that it allows us to look at the historical events that shook Lithuanian society, primarily the partisan war, from the perspective of an individual. In this case, the past is not just individual objective facts, but a whole that influences a person's identity and shapes his or her worldview (Kraniauskienė 2000: 86; Krukauskienė [et al.] 2003: 18; Šutinienė 2008: 40; Būgienė 2012: 122). In many cases, the thesis author asked only clarifying questions during the interviews, and the narrators were free to decide which memories to share in more detail. Although the topic of the interview was specific – the partisan war and related reflections – and the interviewees tried to meet the expectations related to the memory of these historical events, they did not shy away from reflecting on their personal experiences and memories of different historical periods heard in the public or in a close environment, from recounting relationships between family members, and from revealing various episodes of household life, which testify to the disruption of the consistent transmission of the narrative within the family.

The respondents are divided into three generations: 1) partisan war participants (partisans, liaisons and supporters); 2) children of participants of the war (and, exceptionally, of their siblings); 3) grandchildren of participants of the war and their siblings (again exceptionally). The main criterion for selection was the relationship to a participant of the partisan war. The task of interviewing only direct descendants, which was set at the beginning of the research, was relatively modified in the course of the research, as it was observed that in cases where a participant in the partisan war did not create a family himself, his memory is cherished by the children and/or grandchildren

of his siblings. The work describes 5 such cases (3 in the second generation and 2 in the third generation).

The research sought to learn about the families of fighters with different fates and the multifaceted relationship of several generations to the memory of the partisan war and commemorative practices. The research thus included the life stories of both long-standing, now widely known, freedom fighters and short-lived fighters who have been little described in the historiography. The relatives interviewed varied in their desire to learn about guerrilla warfare, their involvement in commemorative practices and, in general, in the extent of their knowledge and the depth of their accounts and reflections.

Based on the methods of analysis and criticism of sources and historiography, it reviews archival documents and various materials related to the guerrilla war, published after 1988. These are mainly autobiographical texts of partisan war participants, works by professional historians and local explorers. The additional material provided an insight into the context in which the narratives were shaped, especially during the years of independent Lithuania, and the boundaries between public and private narratives, while the stories of the partisanship of individuals whose relatives had to interact with them provided an insight into the consequences of the war.

RESEARCH DIFFICULTIES

The chosen approach of researching the transmission of guerrilla war narratives in families not only provides an opportunity to update and represent the memory of the freedom fights, but also poses new challenges. In interacting with family members of partisan war participants, it was observed that not only did the way in which the resistance fighters withdrew from the struggle differ (death, arrest and camp, exile, legalisation, or becoming an agent), but also the families' fates and evaluations of the situation varied. Partisan liaisons and supporters were also at risk of being killed in partisan clashes with the enemy, arrested or even exiled with their entire family. This research does not include descendants of Soviet-recruited partisans who would be willing to share their family memories or personal assessments more widely. Similarly, it was not possible to interview individuals who would have held leading positions in the structures of the occupying power during the Soviet occupation.

The task formulated at the beginning of the research to assess the continuity of the memory of the partisan war across several generations of the family was only partially achieved. The thesis deals with only four cases in

which the author managed to interview more than one family member. Usually, the family memories were presented by one person, often the same person who also spoke about it in public. The impression was that the willingness to tell the story was driven more by personal qualities and interest in the subject than by a very close relationship with the participants in the partisan war. For example, 9 subjects were born after the death of a family member involved in the freedom fights, but in all cases they are the main promoters of the story within and outside the family.

Of course, not all the relatives of the partisans today know the family past. Children born during the partisan war may have been raised by foster parents, especially in cases where both parents were actively involved in the resistance, which may have severed any ties with the biological parents. In order to avoid reprisals, in the post-war period, people looked for ways to acquire fake identity documents, and so their names changed (Laukaitytė 2022: 254). It is not known how many such cases may have taken place, but this phenomenon is mentioned by partisans in their texts, and similar testimonies are shared by their relatives. It is likely that some of the children never found out that they were the descendants of partisans, and thus did not become the successors and continuators of the narratives.

This research can be developed and continued. Today, we can already speak of a fourth generation that has grown up and is able to convey its concept of the freedom fights.

THE AIM OF THE RESEARCH – to examine the content, transmission and change of resistance narratives in the families of partisan war participants over three generations.

OBJECTIVES

1. To analyse the circumstances and content of the formation of the narrative of the first generation (partisan war participants).
2. To assess the transmission and change in the narrative of the first generation (partisan war participants) after the armed resistance was over.
3. To examine the second generation's (children of partisans) accounts of the partisan war, the ways in which they have been passed on and the relationship of this generation to the partisan war.
4. To highlight the third generation's (partisan grandchildren's) memory of the partisan war, the changing narratives and the possibility of their further transmission.

STATEMENTS FOR THE DEFENCE

1. The three generations emphasize different representations of the partisan war narrative, but focus on the same values: freedom, communion, sacrifice for the ideals.

2. Due to the repressive measures taken by the Soviet regime against the partisan war participants and their family members, the narrative of the freedom struggle was disrupted, and some of the memories were lost irretrievably.

3. The Soviet regime sought to suppress the narrative of the partisan war, but it still functions as a meaningful factor for the community of freedom fighters, uniting the living and the dead within it.

4. The public discourse that emerged after the restoration of independence has become the basis for the narratives of the second and third generations and one of the most important motivations for delving into family history.

5. The continuity of the partisan war narrative is ensured by the active involvement of the third generation (grandchildren) in the research, perpetuation and dissemination of the family's and the entire history of the armed resistance.

THE RESEARCH

1. THE FIRST GENERATION'S PARTISAN WAR NARRATIVE 1944-1953

This chapter analyses the formation of partisan war narrative in the context of armed resistance. The narrative of the partisans is considered to have been created by the participants in the partisan war itself – the partisans and their closest comrades. It looks at the different sources through which various images and stories have taken root, including the egodocuments of freedom fighters, correspondence between units and public texts aimed at maintaining the morale of the partisans and civilians. The analysis of the different sources was chosen in view of the fact that partisan family members often refer to documents from the period in order to build a more nuanced picture of the partisan war or to understand the motivations of their relatives to join the resistance.

The background to the creation of the narrative includes an overview of the initiatives of individuals and units to compile their own stories, as well as the goals of the supreme partisan leadership – the Movement for the Struggle for Lithuanian Freedom – and the practices implemented for collecting and publicizing information that is influential and of value to the national consciousness.

As a separate phenomenon, the partisan press is analysed, whose goals included strengthening the morale of freedom fighters and their supporters, emphasising the meaning of armed resistance and consolidating the image of an honourable struggle. The emphasis on and justification of heroism, the development of the motif of honourable death, as well as the attempts to reinforce the civilian population's confidence in the fighters and belief in the meaning of the struggle through various images, are discussed.

Partisans' egodocuments – letters to comrades and relatives, diaries and memoirs written during the ongoing resistance – are reviewed, too. It is in these private texts that the motivations, personal experiences and survival of the freedom fighters are revealed. It is also important for the research that the partisans' texts reveal their relationship with their relatives, which allows for a more detailed assessment of the further possibilities of narrative transmission.

The propaganda of the Soviet regime is an important element in the life of the partisan war narrative. The Soviets sought to reinforce the portrait of the partisans as criminals in society, thus reducing the confidence of the population in the freedom fighters and undermining the self-esteem of the

partisans themselves, their desire to continue the struggle or to pass on the story.

2. A FIRST-GENERATION NARRATIVE AFTER THE WAR

The second chapter analyses and evaluates the continuity and change of the narrative of the partisan war after the end of the armed resistance. The chapter consists of two parts. The first covers the period of Soviet occupation from 1954, when armed resistance was largely suppressed, until 1988, when changes in the political system in Lithuania began and the community of former political prisoners and exiles gradually began to come together in various commemorative initiatives.

In assessing the possibility of the survival of the partisan war narrative during the Soviet occupation, it looks at the struggle of the occupation structures against the living memory of the battles, using archival documents, various physical evidence, eyewitness recollections, and the detachment of the combatants themselves from the fundamental goals of the struggle. It mentions the actions of the Central Committee of the Communist Party of Lithuania to reinforce the negative image of the partisans in society, as well as the dissemination of stories in the public sphere or the crimes of the partisans based on fictitious evidence. Attention is drawn to situations where former partisans publicly disowned their past, condemning both their own and other former comrades' actions against the Soviet system. This hostile attitude of the Soviet regime towards the partisans undoubtedly contributed to the fact that in many partisan families the narrative of the freedom struggle was considerably disrupted or completely suppressed.

A positive development in the process of the transmission of the partisan war narrative is the political changes that started in 1988, with the beginning of the Reform Movement of Lithuania (Sąjūdis). The dissertation looks at the building of a community of partisan war participants, the processes of publishing and disseminating memories, and the initiatives of commemoration, and inheritance. It also presents several examples of memories of collaborators of the Soviet regime that were published at the same time.

An important part of the chapter is the transmission and reception of the partisan narrative by families. It is pointed out that it was precisely with the change in the political situation and the public discourse on the freedom fights that more and more relatives of the partisans heard the stories of their families.

3. THE MEMORY OF THE PARTISAN WAR IN THE NARRATIVES OF THE SECOND GENERATION

The chapter is based on the narratives of 16 children of partisans (3 of them children of siblings of partisans). These narrators can be divided into three groups: those born before the partisan war, those born during the partisan war and those born after the armed resistance, after their parents had served their sentences in the camps and/or exile sites. The third group is the most numerous. This is due to the fact that most of the participants in the partisan war were of a very young age and started families after the resistance. It has also been observed that the accounts of those born before and during the war reveal more of the reality of the partisan war, but the personal experiences of the narrators themselves are much more painful, which is why memories are often confined to the family.

The second generation was asked about their personal relationship with the history of partisan war. The narratives included in the chapter cover the first stories they heard about the partisan war and the related repressions, their personal experiences, their life during the Soviet occupation, and their general attitudes towards the partisan war and the practices of commemorating the freedom struggle and their relatives in their families. The narrators also addressed state policy and the tendency of partisan family members to share memories publicly or in family circles. When telling about the experiences of their relatives, the representatives of the second generation also revealed their personal experiences, which were determined by the involvement of their relatives in armed resistance.

4. THE MEMORY OF THE PARTISAN WAR IN THE NARRATIVES OF THE THIRD GENERATION

The final chapter explores the memory of the partisan war, based on 21 interviews with the grandchildren of partisans (with the exception of 2 interviews with the grandchildren of partisan siblings). It is noted that, regardless of the age of the narrators, their expressed values are similar, and the same terms are used to describe the experiences of resistance and repression, so that their narratives are considered equivalent within the framework of the research.

The memory of the armed resistance cherished by the third generation is analysed from various perspectives: the adoption of the partisan war narratives within and outside the family, the reflection of the testimonies of repressive experiences and the experiences of the older generations, the

influence of the public discourse on the maintenance of the narratives in the family, the value attitudes and the evaluation of the freedom fighters, as well as the possibilities of the continuity of the narratives in the later generations are discussed. The *freedom gene* is presented as a phenomenon, which was most evident in the interviews with the third generation. In general, the third generation is seen as the most open and objective in assessing the significance of the partisan war and the contribution of their relatives to it. It is true that the stories of the third generation can be considered more abstract, but they are close in value to the first generation.

CONCLUSIONS

1. Participants in the partisan war are considered a community with a collective memory. The narrative of the partisan war is part of it. Partisan ideology, political goals, the everyday life of the fighters and the fate of their families are recorded in command documents, in the press, in fiction and in egodocuments. After the establishment of the Movement for the Struggle for Lithuanian Freedom in February 1949, the documentation of activities acquired a clearer structure and became one of the priorities of the partisans. The aim was that the dissemination of partisan ideas should counterbalance Soviet propaganda, have a national impact on the local population, and become the basis for the history of the struggle after the restoration of independence. Unit histories and biographies of fighters were produced, albeit with limited resources, to reinforce the meaning of the freedom fights and to commemorate the fighters (especially the fallen). The personal texts of the fighters highlight the traumatic experiences of the armed resistance, the psychological and physical challenges faced by the fighters themselves, their comrades and their relatives.

Partisan texts focus more on specific personalities and their exploits. Freedom fighters mostly identified themselves with the heroes of the Grand Duchy of Lithuania, who were distinguished by their combativeness and total dedication to the idea of freedom. Partisans also selectively drew on the history of later periods, choosing episodes that could strengthen the spirit of struggle. The texts also frequently refer to members of the community – fallen fighters – in order to cherish their memory.

The sacrificial struggle of the Lithuanian nation, the heroic deaths of the fighters and the relentless pursuit of freedom were the main accents that reinforced the identity of the partisans in the public texts of the partisans. It was important to emphasise that the partisan war was provoked by the occupation of the Soviet Union and not caused by internal struggles, as the Soviet regime tried to prove. This was the message the partisans wanted to convey to the local population and to the Western powers.

In the channels controlled by the Soviet regime, partisans were portrayed as classical political adversaries, acting through criminal methods, and collaborating with foreign countries or seeking personal gain.

2. Throughout the entire period of Soviet occupation, the ideas of freedom and independence, as well as the memory of the partisan war, were suppressed. Participants of the partisan war and their family members had no opportunity to publicly speak about their experiences, which hindered their healing and

reconciliation with the past. Furthermore, even during Nikita Khrushchev's rule when the process of de-Stalinization began, it did not grant more rights to political prisoners and deportees, a significant portion of whom were associated with the fight for freedom. Even after serving their sentences and returning to Lithuania, the fighters continued to be oppressed, with their activities and expression limited. Sometimes restrictions were also applied to the family members of partisans.

Due to the large number of participants in the struggle for freedom and repressed individuals, the Soviet regime was forced to present its own version of events. It was disseminated through archival documents, various exhibits, the press, and artistic creations. This served to diminish the authority of the partisans, discredit the goal of the fight for freedom, and levy accusations against the partisans. The Soviet version of events had a negative impact on the fighters themselves and their family members. There were cases where the ideas propagated by the Soviets were affirmed by the fighters themselves, who were forced to regret their resistance activities. However, belief in the solidarity of others who suffered and former comrades, patriotic attitudes, and personal qualities eased the condition of the resistance members.

For some relatives, especially those born after the end of the struggles for freedom and the period of repression, the Soviet narrative was the only source of information about the past. However, even in cases where the partisan war and associated repressions were never openly discussed within the family, memories were conveyed non-verbally, naming unusual behaviour of relatives, personality traits, or physical signs indicating violence raised questions and stimulated imagination. Such communication allowed the relatives of partisans to at least sense that their family members had been affected by complex physical and psychological experiences.

Only in 1988, when the Reform Movement of Lithuania began its activities and hope for restoring independence emerged, did the narrative crafted by the partisans become public again. The community of those affected began to speak out, and commemorating the resistance and deportations soon became part of the state's historical policy. During the years of revival, both family members and the wider society learned more about the partisan war. Political prisoners and deportees declared their intention to eliminate the consequences of Soviet occupation and communist ideology, restore historical justice regarding resistance to occupation, compensate those affected by the regime and their family members.

Thanks to the efforts of partisans (mostly ordinary fighters) and their comrades, chroniclers, professional researchers, and other enthusiasts, memories of the partisans spread in Lithuania, along with personal accounts

and archival sources. Similar to the post-war years, memories emphasize the Lithuanian struggle against a significantly stronger enemy, self-sacrifice for the idea of freedom, the concept of partisan warfare as a legitimate response to Soviet occupation, and good relations between partisans and local residents. Likewise, narratives reveal the physical and psychological traumas left by resistance and repression. Survivors took care to honour the memory of the fallen and ensure their proper commemoration. These stories spread both as personal recollections and as memories revealing collective experiences.

During the early years of the Revival, the narrative of the partisans coexisted alongside Soviet propaganda. Memories were also shared by former regime collaborators, active suppressors of partisan resistance.

3. In families where members engaged in the freedom fights and died before the restoration of independence, the process of transmitting narratives was significantly disrupted, often resulting in the irretrievable loss of parts of the stories. Those born before or during the war rarely dare to publicly recount their memories, while those born after the period of their parents' repression speak more freely about the partisans and are inclined to take a greater interest in family history. It is worth noting that narratives of the partisan war were rarely transmitted coherently—relatives contented themselves with hints, isolated memories, or artifacts kept at home evoking partisan activities or the experiences of camps and deportations.

In the memories of children, partisans are remembered as avoiding showing negative emotions to civilians, trying to maintain normal social relationships, being friendly with children, and asking for their help. Although adults tried to protect children from possible reprisals due to their connections with partisans, children were important helpers in the everyday lives of the partisans. Children who somehow assisted the partisans often viewed it as their contribution to the fight for freedom.

In the memory of the second generation, the motif of loss is very prominent. Narrators lament the loss of their parents and their lost health, sometimes questioning the significance of armed resistance or feeling anger and pain for the suffering endured by their loved ones. Although it is hardly spoken about, there is also a sense of regret among narrators for their difficult childhoods, especially in cases where they grew up without parents or had only episodic communication with them. Finally, there is a sense of sorrow for the silence that prevailed in families and the inability to inquire about their parents' experiences.

In all the families studied, regardless of how much parents talked to their children about the partisan war, there is a sense of communication

lacking. Often, representatives of the second generation cannot accurately pinpoint the motivation of the partisans to engage in resistance, nor do they know the details of partisan activities. Sometimes, they admit consciously avoiding such information because listening to the experiences of their loved ones was too difficult. Nevertheless, scars and unusual characteristics of people's character and behaviour testify to the severe physical and psychological trials endured.

Although the children of partisans claim to have almost not felt discrimination or negative attention from Soviet structures, many have heard the term 'bandit'. It is noticeable that this term was sometimes used to refer to partisans even within their close circle.

The second generation relates the narrative of the partisan war to values. Memories emphasize resilience, patriotism, and the pursuit of freedom. It is in the past that relatives find spiritual strength. In contrast to the first generation, which emphasized communalism, the children of partisans primarily remember and honour their relatives. Rarely do they seek to understand the partisan war as a phenomenon, analyse its causes, or maintain connections with other descendants of partisans. Because of this, the memory of family members involved in the resistance is exceptionally bright, although the partisan war sometimes raises doubts. Nevertheless, there is no doubt that their relatives were an integral part of the partisan community, whose members maintained connections with each other even after the war or even when it was dangerous to do so.

During the years of Soviet occupation, most partisan families navigated between adaptation and resistance. Although religious or national holidays were often mentioned in families, children were allowed to join Soviet youth organizations, serve in the Red Army, or otherwise participate in ordinary social life.

In independent Lithuania, the second generation serves as observers of memory and commemoration practices. Often, when a family member, a partisan, passes away, any connection with the partisan community is severed for the second generation. On the other hand, the attention of the state to the fighters is particularly important for the children of partisans. Typically, the state's position regarding the partisans and their commemoration is seen as belated or insufficient compensation for the injustices endured.

4. Unlike the second generation, the third generation views the partisan war in a broader context. For almost all interviewed representatives of the third generation, narratives about the partisan war were an inseparable part of everyday life. Although memories of the partisan war seemed unbelievable or

unconvincing to many in childhood, attitudes changed significantly as they grew older. While interacting with older family members, grandchildren mostly heard every day, instructive stories rather than gruesome accounts revealing the most complex experiences of their relatives.

The grandchildren's generation, like the children's, inherited the narrative of the partisan war not only through verbal communication. Grandchildren witness the complex family history by sensing from the elders' silences, their complex character, or their attitudes towards various political issues.

The third generation's interest in the partisan war is also encouraged by public discourse. The narrative of the partisans within the family evokes pride and sometimes strengthens the self-esteem of the narrators themselves. Grandchildren openly share what they have heard about the partisans in their family and eagerly discuss observations about the experiences of the first and second generations. The suppressed negative emotions of the children of partisans due to their parents' involvement in the resistance are often voiced by the grandchildren themselves.

Representatives of the third generation are considered intermediaries between the first and second generations. They are inclined to initiate conversations about family experiences. Moreover, this generation does not shy away from raising sensitive or uncomfortable questions. On the contrary, there is a pronounced desire to understand the human portrait of the fighters and to reject any unwarranted heroism, which was characteristic of the first generation. This does not deny the traditional values of the partisan narrative, such as freedom, democracy, noble goals, or solidarity. Additionally, the grandchildren of partisans perceive the partisan war as a victory rather than a defeat, as it is often perceived in previous generations. Undoubtedly, this value orientation is also influenced by public discourse, which now recognizes participants in the partisan war as positive historical figures.

In general, the third generation is very close to the values of the first generation. Therefore, the grandchildren of partisans often associate themselves with the partisan community and aspire to become part of it. They feel a responsibility for the deeds of their ancestors. They sensitively respond to the grievances of all societal groups affected during the years of Soviet and Nazi occupation. The third generation values the collective evaluation of the partisans, not just the involvement of their relatives in the struggle for freedom. Information presented in the public sphere about the partisan war is considered as significant as narratives from family members. There are cases where the basis of narrators' stories is information gathered from public sources rather than testimonies from relatives.

Similarly to the second generation, the third generation critically evaluates the state's efforts to strengthen the memory of the partisan war. This encourages initiatives by grandchildren, both personal and collective, involving family members or societal groups. Narrators express a sense of responsibility for the continuity of storytelling, thus seeking to pass on the memory to their own children. They strive to compensate for the post-war memories lost in the second generation and leave future generations with an inspiring and grounded narrative of the partisan war.

PADĖKA

Šį kelią įveikiau padedama daugybės žmonių. Domėjimasis tirama tema ir nuolatinis palaikymas teikė jėgų ir papildomos motyvacijos.

Pirmiausiai nuoširdžiai dėkoju visiems, atvėrusiems namų duris, atsiliepusiems į skambučius ar kartu ieškojusiems kitų būdų pasidalyti prisiminimais, ypatingai neramiais pandemijos laikais. Dažnai po pokalbio išgirsdavau klausimą, ar pasakojimas buvo vertingas ir įdomus. Ir tada, ir dabar, jau pasibaigus šiam tyrimo etapui, nedvejodama galiu pasakyti, kad taip. Kiekvienas pasakojimas yra vertingas ir reikšmingas ne tik tyrėjui ar pačiam pasakotojui, bet ir jo artimiesiems ar galų gale istorijai.

Ačiū vadovui prof. dr. Vyktinui Vaitkevičiui už tai, kad leido savarankiškai formuluoti klausimus ir į juos ieškoti atsakymų. Būtent iš jo gavau pirmąsias pamokas, kaip prakalbinti žmogų ir jį išgirsti, ir kaip atsakingai elgtis su visais šaltiniais.

Svarbų vaidmenį vaidina ir Lietuvos laisvės kovos įamžintojų sąjūdis. Esu dėkinga dr. Aistei Petrauskienei ir kitiems bendražygiams, su kuriais jau daugelį metų ieškome ir atrandame būdų partizaninio karo atminimui stiprinti.

Taip pat esu dėkinga visai Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto administracijai už sukurta palankią terpę tyrimui atlikti. Atskira padėka Etnologijos krypties doktorantūros komitetui ir jo vadovei dr. Daivai Vaitkevičienei už visas vertingas pastabas ir atidžią priežiūrą, kad studijų procesas būtų kuo sklandesnis.

Iš tiesų studijų metu sutikau daug puikių mokslininkų, padėjusių atrasti savo vietą ir siekti aukščiausių rezultatų. Esu dėkinga kiekvienam jų. Tokia pat padėka skiriama ir šio darbo vertintojams bei recenzentams, skaičiusiems tekstą ir „lydėjusiems“ jį šioje kelionėje nuo pirmojo juodraščio iki pat gynimo dienos.

Galiausiai dėkoju šeimai ir artimiesiems. Jeigu universiteto bendruomenei galiu būti dėkinga už išlavintą protą, tai šeimai – už veikiančią širdį.

INFORMACIJA APIE DISERTANTĘ

Greta Paskočiumaitė baigė etnologijos krypties doktorantūrą Lietuvių literatūros ir tautosakos institute. Pagrindiniai moksliniai interesai – Lietuvos partizaninis karas, individuali ir kolektyvinė represijų atmintis, šeimų pasakojimai, pasakojimų perdavos ir priėmimo procesai. G. Paskočiumaitė priklauso Lietuvos laisvės kovos įamžintojų sąjūdžiui, su kuriuo vykdo partizaninio karo įamžinimo ir atminimo iniciatyvas. Studijų metu disertantė stažavosi Tartu universitete, publikavo 4 straipsnius recenzuojamuose leidiniuose ir skaitė pranešimus daugiau nei 10 konferencijų Lietuvoje bei užsienyje.

INFORMATION ON THE CANDIDATE FOR THE DEGREE OF PhD

Greta Paskočiumaitė completed her PhD in Ethnology at the Institute of Lithuanian Literature and Folklore. Her main research interests are the Lithuanian partisan war, individual and collective memory of repression, family stories, the processes of narratives transmission and reception. G. Paskočiumaitė is a member of the Lithuanian Freedom Struggle Perpetuators' Movement, with which she carries out initiatives to commemorate and remember the partisan war. During her studies, the dissertation candidate had an internship at the University of Tartu, published 4 articles in peer-reviewed journals and presented papers at more than 10 conferences in Lithuania and abroad.

PUBLIKACIJŲ SĄRAŠAS

1. Paskočiumaitė Greta 2020. „Lietuvos istorijos pasakojimas. 1944-1953 m. partizanų perspektyva“, *Acta Historica Universitatis Klaipedensis*, t. 40, p. 25–67. DOI: 10.15181/ahuk.v40i0.2129
2. Paskočiumaitė Greta 2021. „Lietuvos antisovietinio partizaninio karo istorinė atmintis trečiosios kartos pasakojimuose“, *Tautosakos darbai*, t. 62, p. 86–103. DOI: 10.51554/td.21.62.05
3. Paskočiumaitė Greta 2022. „Antisovietinio partizaninio karo pasakojimas: vienos šeimos atvejis“, *Tautosakos darbai*, t. 63, p. 35–61. DOI: 10.51554/td.22.63.02
4. Paskočiumaitė Greta 2023. „Laisvės kaina: Lietuvos antisovietinio partizaninio karo dalyvių patirtys šeimų atmintyje“, *Prace Bałtytyczne*, t. 8, p. 201–212. DOI: 10.31338/uw.9788323561712

UŽRAŠAMS

UŽRAŠAMS

Vilniaus universiteto leidykla
Saulėtekio al. 9, III rūmai, LT-10222 Vilnius
El. p. info@leidykla.vu.lt, www.leidykla.vu.lt
bookshop.vu.lt, journals.vu.lt
Tiražas 25 egz.